СЕРИЯ
ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ
6

CRIME – FACTS AND FICTIONS

КРИМИНАЛНОТО

ФАКТИ И ФИКЦИИ

КАТЕДРА ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВИ КОМУНИКАЦИИ
ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“

2016

– КРИМИНАЛНОТО –
ФАКТИ И ФИКЦИИ

– CRIME –
FACTS AND FICTIONS

© Авторски колектив, 2016
© Катедра по журналистика и масови комуникации
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 2016

ISBN 978-619-00-0512-4

Сборникът се издава като част от проект, финансиран от фонд „Научни изследвания“, съгласно Договор № РД-10-669/ 01.04.2015 г. (Вх. № РД-08-323/ 13.03.2015 г.)

Редакционна колегия:

доц. д-р Пламен Шуликов (отговорен редактор)
проф. д-р Мелис Октюг Зенгин (Университет Нишанташъ, Турция)
доц. д-р Йоана Микош (Университет Лодз, Полша)
доц. д-р Наталия Цветова (Санктпетербургски университет, Русия)
проф. д.ф.н. Елка Добрева
доц. д-р Евдокия Борисова
доц. д-р Десислава Иванова

Editorial board:

Assoc. Prof. Plamen Shulikov, PhD (managing editor)
Prof. Melis Oktyug Zengin, PhD. (University of Nisantasi, Turkey)
Assoc. Prof. Joanna Mickosz, PhD. (University of Lodz, Poland)
Assoc. Prof. Nataliya Tsvetova, PhD (St. Petersburg University, Russia)
Prof. Dr. Habil. Elka Dobreva
Assoc. Prof. Evdokiya Borisova, PhD
Assoc. Prof. Desislava Ivanova, PhD

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ
6

PUBLIC COMMUNICATION SERIES
6

– КРИМИНАЛНОТО – ФАКТИ И ФИКЦИИ

– CRIME – FACTS AND FICTIONS

Катедра по журналистика и масови комуникации
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Department of Journalism and Mass Communication
Konstantin Preslavsky University of Shumen

Шумен, 2016
Shumen, 2016

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор *(Илияна Павлова)* 9

…В ПОЗНАНИЕТО ЗА СВЕТА

Пламен Шуликов. Следовател или изследовател? 15

Морис Фадел. Криминална литература и религиозност 55

Цветанка Горчева, Мая Горчева. Разговори с неизследвани лидери. Протоколи от интервюта със затворници (Из архива на проф. д.ф.н. Стоян Горчев) 62

…В МЕДИЙНОТО ПОЗНАНИЕ ЗА СВЕТА

1. Художествена литература

Елка Добрева. За някои криминалнолитературни размисли върху криминалните факти и фикции 71

Ивелина Савова. Професия частен детектив 135

Йорданка Бибина. Политически реалности и литературни фикции в криминалните романи на Ахмед Юмит („Марионетки“ и „Паметта на Истанбул“) 190

Калина Лукова. Разследваща журналистика, криминална литература и ъндърграунд – движение в парадигмата 215

2. Журналистика

Юрий Проданов. „Проклятието Блеър“ и пристрастната журналистика (Една фикционална история на „Нешънъл Джиографик“ в Шумен) 227

Снежана Бойчева. Събитията в Кьолн в навечерието на 2016 г. (По материали от немски електронни издания) 240

Десислава Чешмеджиева-Стойчева. „I'm a muslim and I am not a terrorist!“ Criminalizing islam in media discourse 261

Димитрина Пандурова. Убийството – грях, престъпление или героизъм? 277

Десислава Тодорова. Нравствената асиметрия между „доброто“ и „злото“ като закономерно следствие от медийното преекспониране на злото 293

3. Масова култура

Чарлз Томпсън. Най-срамният епизод в журналистическата история..... 304

Стоян Стоянов. Най-пристрастният модел в журналистическата практика 321

4. Виртуалност

Владимир Росенов. Аферата „Google AdSence leak“..... 334

5. Натура

Емилия Енчева. Екотероризъм. Престъпления от любов към природата 351

6. Театър

Неда Соколовска, Евдокия Борисова. Verbatim спектакълът по следите на едно престъпление..... 372

CONTENTS

Foreword *(Iliyana Pavlova)* 12

… IN THE KNOWLEDGE OF THE WORLD

Plamen Shulikov. Investigator or Researcher?..... 15

Morris Fadel. Crime Fiction and Piety..... 59

Tsvetanka Gorcheva, Maya Gorcheva. Conversations with Leaders who Have not been Studied Before. Protocols from the Interviews with Prisoners from the Archives of Prof. Dr. Habil. Stoyan Gorchev... 62

…**IN THE MEDIA**

1. Fiction

Elka Dobreva. Thoughts from Crime Fiction on Crime Facts and Fiction..... 71

Ivelina Savova. Profession Private Eye 135

Yordanka Bibina. Political Realities and Literary Fictions in the Crime Novels of Ahmet Umit ("Puppets" and "A Memento from Istanbul")... 190

Kalina Lukova. Investigative Jornalism, Crime Fiction, and Underground – Movement within the Paradigm..... 215

2. Journalism

Yuriy Prodanov. "The Blair Witch Project" and Partisan Journalism (A Fictitious Story by National Geographic in Shumen)..... 227

Snezhana Boycheva. Cologne on the Eve of 2016 – Based on Publications in the German Electronic Media 240

Desislava Cheshmedzhieva-Stoycheva. I'm a Muslim and I am not a Terrorist!" Criminalizing Islam in Media Discourse 261

Dimitrina Pandurova. Murder – Sin, Crime, or Heroism? 277

Desislava Todorova. Moral Asymmetry between "Good" and "Evil" as a Natural Consequence of Media Over-exaggeration of "Evil"..... 293

2. Popular Culture

Charles Thomson. One of the Most Shameful Episodes in Journalistic History 304

Stoyan Stoyanov. The Most Biased Model in Journalism 321

3. Virtuality

Vladimir Vasilev. Google AdSense Leak Affair 334

4. Nature

Emiliya Encheva. Eco Terrorism. Crimes of Love for the Nature 351

5. Theatre

Neda Sokolovska, Evdokiya Borisova. Verbatim Performance on the Tracks of a Crime 372

ПРЕДГОВОР

През последните години пред медийните специалисти и анализатори настойчиво стои необходимостта от преосмисляне на природата на новите медийни съдържания и на отношението между факта и фикцията. Налагането на мрежовите форми на комуникация и взаимодействие чрез медиите неизменно влияе на социалната организация и закономерно се съпътства от напрежение между двата типа знание и разбиране за света: знание, основано на наблюдението и опита, и знание, основано на вярата и доверието. На практика, развитието на технологиите поставя съвременния човек в тревожната „зона на здрача", на ръба между реалното и въображаемото, между съмнението и подозрението в измислица, от една страна, и безсъмнената нужда от истинност, от друга. Затова и днес все повече доверието, а не информацията, се превръща в истински дефицитен ресурс. Използвано в синонимен ред с достоверността и правдоподобността, обвързвано с понятия като престиж и репутация на комуникаторите, разглеждано от позицията на взаимната удовлетвореност на очакванията, доверието е социален капитал и има решаващо значение в новия тип икономика на отношенията.

Настоящият научен сборник е ценен принос в изследването на тази пресечна точка в знанието за света. Разполагайки криминалното между факта и фикцията, авторите тръгват в различни посоки и с детективска страст навлизат в териториите на криминалните сюжети, за да очертаят многоизмерните им проявления.

Сборникът е структуриран в две части – „... в познанието за света" и „... в медийното познание за света".

С въвеждащ характер е въпросът, който Пламен Шуликов задава чрез заглавието на студията си: „Следовател или изследовател?". Основавайки се на различни теории, авторът очертава възможен психологически портрет на престъпника, като налага разбирането за криминалния следовател като познавач-изследовател на човешката природа.

Статията на Морис Фадел „Криминална литература и религиозност" подлага на критика схващането, че детективските сюжети са продукт на модерността. Аргумент в подкрепа на тезата е открит в разказите на Гилбърт Кийт Честъртън.

Цветанка Горчева и Мая Горчева представят „Разговори с неизследвани лидери. Протоколи от интервюта със затворници (из архива на проф. д.ф.н Стоян Горчев)“.

Значително по-обемната втора част на сборника „...в медийното познание за света“ е вътрешно разслоена в изследователските си посоки. Отделните подчасти оформят своеобразна мозайка – „Художествена литература“, „Журналистика“, „Масова култура“, „Виртуалност“, „Натура“, „Театър“.

Основният набор от текстове носи филологическата нагласа на авторите и обследва криминалното в художествената литературата. Изследването на Елка Добрева „За някои криминалнолитературни размисли върху криминалните факти и фикции“ е осъществено върху обемен корпус от криминални романи, публикувани след 1980 г. Йорданка Бибина представя един от най-известните и издавани турски автори на криминални романи Ахмед Юмит, като разглежда политическите реалности и литературните фикции в романите „Марионетки“ и „Паметта на Истанбул“. В професията на частния детектив въвежда Ивелина Савова чрез образите на трима литературни частни детективи (Шерлок Холмс, Еркюл Поаро и Нироу Улф) и на техните помощници. Калина Лукова разполага наблюденията си в парадигмата: разследваща журналистика, криминална литература, ъндърграунд.

Интересен експериментаторски опит предлагат Неда Соколовска и Евдокия Борисова. Проблемното аналитично интервю, което е предшествано от експозе с теоретизиращ характер, представя Verbatim спектакъла на Неда Соколовска „Установено при огледа“, но по същество тръгва „по следите на едно престъпление“ – реално случило се, медийно отразено, Verbatim пресъздадено.

Историите/разказите винаги са имали способността да обвързват емоционално. Затова те са по-лесно запомнящи се от фактите и имат много по-силен ефект върху поведението на аудиториите. С особена сила това важи за криминалните факти в медийния сторителинг и в журналистическата практика.

Част от авторите на сборника вземат повод от конкретни събития и медийни разкази, за да разгърнат своите наблюдения върху природата на факта и фикцията, върху проявленията на различните форми на пропаганда и media bias.

В своята статия Юрий Проданов разглежда ролята на пристрастната журналистика при работата на разследващите журналисти („Проклятието Блеър“ и пристрастната журналистика (Една фикционална история

на „Нешънъл Джиографик“ в Шумен)“). Използвайки материали на немски електронни издания, Снежана Бойчева представя събитията в Кьолн, свързани със сексуални посегателства на жени в новогодишната нощ на 2016 г. Изследователският интерес на Десислава Чешмеджиева-Стойчева е върху криминализирането на исляма в медийния дискурс; Димитрина Пандурова представя медийното и институционалното интерпретиране на убийство на афганистански бежанец на българо-турската граница през есента на 2015 година („Убийството – грях, престъпление или героизъм?“). В контекста на медийното „преекспониране на злото“ са наблюденията на Десислава Тодорова („Нравствената асиметрия между добро и зло като закономерно следствие от медийното преекспониране на злото“). Емилия Енчева разглежда различните лица на екотероризма, представяни в медиите – престъпления към природата и престъпления в защита на природата („Екотероризъм. Престъпления от любов към природата“); Владимир Василев запознава с аферата „Google AdSense Leak“.

Две от статиите – на Чарлз Томпсън („Най-срамният епизод в журналистическата история“) и на Стоян Стоянов („Най-пристрастният модел в журналистическата практика“) – предлагат анализ на медийното отразяване на съдебните процеси, заведени срещу Майкъл Джексън през 2005 г.

Сборникът „Криминалното – факти и фикции“ е шести в поредицата „Обществени комуникации“, подготвяна и реализирана от Катедрата по журналистика и масови комуникации на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Усърдието, с което редакционната колегия поддържа начинанието, актуалността на темите и научната значимост на статиите, включени в сборниците, постепенно налагат поредицата като сериозен и важен принос в полето на медийните изследвания у нас. Настоящият сборник е доказателство за това.

Доц. д-р Илиана Павлова

FOREWORD

For the last few years media specialists and analysts have been persistently trying to rethink the nature of new media content and the relation between fact and fiction. The advent of various forms of network communication and interaction through the media invariably affects social organization, and is naturally accompanied by tension between the two types of knowledge and understanding of the world: knowledge based on observation and experience, and knowledge based on trust and confidence. In essence, technology development places the contemporary individual in the disturbing "twilight zone", on the one hand, he/she is on the edge between the real and the imagined, between doubt and suspicion in fiction, while on the other, the unquestionable need for truth. That is why nowadays trust, rather than information, becomes a truly scarce resource. Used as a synonym of authenticity and credibility, linked to notions such as the prestige and reputation of the communicative partners, viewed from the position of mutual satisfaction of expectations, trust is a social capital and has a decisive role in the new type of relationship economics.

This collection of studies marks a valuable contribution to the research of this intersection of the knowledge of the world. Having situated crime between what is considered fact and fiction, the authors head into various directions and with the passion of detectives enter the area of criminal plots in order to delineate their multidimensional manifestations.

The collection of papers is comprised of two parts – "… in the Knowledge of the World" and "… in the Media".

The issue raised by Plamen Shulikov in the title of his research "Investigator or Researcher?" is introductory in nature. Using various theories, the author outlines a possible psychological portrait of the criminal that also imposes the notion of the investigator of a crime as an expert researcher of human nature.

Morris Fadel's article "Crime Fiction and Piety" criticizes the idea that the plots of the detective stories are a product of modernity. To support said statement he uses arguments from Gilbert Keith Chesterton's stories.

Tsvetanka Gorcheva and Maya Gorcheva participate with their "Conversations with leaders who have not been studied before. Protocols from the interviews with prisoners from the archives of Prof. Dr. Habil. Stoyan Gorchev".

The second part of the collection of studies entitled "… in the Media" is considerably bigger consisting of multiple research directions. The separate

subsections form a kind of a mosaic – Fiction, Journalism, Pop culture, Virtuality, Nature, and Theatre.

The main amount of texts bears the philological attitude of the authors and analyses crime in fiction. The study conducted by Elka Dobreva "Thoughts from Crime Fiction on Crime Facts and Fiction" is conducted on the basis of a voluminous corpus of crime novels published after 1980. Yordanka Bibina presents one of the most famous and widely published Turkish authors of mystery novels – Ahmet Umit. She analyses the political realities and literary fictions in his novels "Puppets" and "A Memento from Istanbul". Ivelina Savova introduces the private eye profession through the characters of three fictitious private eyes (Sherlok Holmes, Hercule Poirot, and Nero Wolfe) as well as of their assistants (Dr. Watson, captain Hastings, Archie Goodwin). Kalina Lukova places her research within the paradigm: investigative journalism, criminal fiction, and underground.

Neda Sokolovska and Evdokiya Borisova provide an interesting experimental venture. The problem-solving analytical interview, preceded by a short theoretical expose, presents Neda Sokolovska's Verbatim performance "At the crime scene" while in reality it starts "on the tracks of a crime" which has really happened, has been covered by the media, and has been reenacted Verbatim.

Stories and narratives have always had the ability to bind emotionally. That is why they are easier to remember than facts and have a stronger impact on the behavior of the audiences. That is particularly true of criminal facts in media story-telling and journalistic practice.

A part of the authors use particular events and media publications in order to develop their observations on the essence of fact and fiction, on the exhibitions of various forms of propaganda and media bias.

In his article Yuriy Prodanov analyses the role of partisan journalism in the work of investigative journalists ("'The Blair Witch Project' and Partisan Journalism: A fictitious story by National Geographic in Shumen"). Using materials from German electronic media Snezhana Boycheva analyses the events which took place in Cologne related to the sexual assaults of women on the eve of 2016. Desislava Cheshmedzhieva-Stoycheva's research interest lies on the criminalization of Islam in media discourse; Dimitrina Pandurova reviews both media and institutional interpretation of the shooting which has led to the killing of a refugee from Afghanistan on the Bulgarian-Turkish border in the autumn of 2015 ("Murder – sin, crime, or heroism?"). Desislava Todorova's observations are placed within the context of media "over-exaggeration of evil" ("Moral Asymmetry between "Good" and "Evil" as a Natural Consequence of Media Over-exaggeration of "Evil"). Emiliya Encheva looks at the various exhibitions

of eco terrorism presented by the media – crimes against nature and in favour of nature ("Eco Terrorism. Crimes of Love for the Nature"), while Vladimir Vasilev introduces us to Google AdSense Leak Affair.

Two of the articles – the one by Charles Thomson ("One of the Most Shameful Episodes in Journalistic History") and the other by Stoyan Stoyanov ("The Most Biased Model in Journalism") offer an analysis on the media presentation of the trials against Michael Jackson in 2005.

The collection of academic studies and articles "Crime – Facts and Fictions" comes sixth in the *Public Communications Series* prepared and issued by the Department of Journalism and Mass Communications at Konstantin Preslavsky University of Shumen. The zeal of the editorial board exhibited in their support of the initiative, the timeliness of the topics and the scientific significance of the articles included in the collections gradually impose the series as a serious and important contribution in the field of media studies in the country. This collection is a proof of the latter.

Assoc. Prof. Iliyana Pavlova, PhD

СЛЕДОВАТЕЛ ИЛИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛ?

Пламен Шуликов

INVESTIGATOR OR RESEARCHER?

Plamen Shulikov

Abstract: *Using the key theories of K. Ginsburg, O. Conte, D. Bell, D. Sebeok, C. Lombroso, C. Peirce, D. Morelli, Bertillon and others, the paper studies the possibilities for induction and deduction in the profiling of the criminal. And not only that. It turns out that criminology, photography, the theory of art and portrait, journalism and fiction have more methodological similarities than differences in the search for the truth about man – about his/ her racial characteristics and spiritual roots. And their agents, regardless whether their subject is real or fictional, whether they are called Bertillon, Holmes or Porfirievich bear the common characteristics and the inspirational charge of criminal investigator who is also an expert researcher of human nature.*

Keywords: *investigator, criminal, researcher, profiler, mass memory, evidence, logic, portrait, paradigm of evidence*

Далеч не само етимологично обоснована, близостта между поприща-та на *следователя* и (из-)*следователя* е усещана особено остро още през втората половина на XIX век. Предчувствието за хомотетизъм между социалните полета на академичната наука, схващана като разследване на познавателни загадки въз основа на факти, установени с емпирична безспорност, и на криминалистиката като система за разкриване на престъпления чрез следотърсаческото умение да бъдат събирани и „четени“ емпирични улики, разбираемо укрепва в мисловен контекст, фундиран от Контово-Спенсъровия позитивизъм. Рационалистката вяра в безграничната мощ на сциентизма преобразява не особено дефинитивното Хегелово понятие *Zeitgeist* в общоприета и предвидима парадигма на познавателните подстъпи към тъй наречената от Т. Кун „нормална наука“, разбирана именно „като решение на главоблъсканици“[1]. Така науката се оказва „нормално“ положена в емпиричната следователска „парадигма

[1] Т. Кун. Структура научных революций. Москва: Прогресс, 1977, с. 43 – 68.

на уликите“[2]. Същевременно, предубеждението в предвидимата познаваемост на системния свят, медийно прогласено от безкрайните и демонстративно натрапчиви предметни регистри на начеващия в началото на 40-те години на XIX век натуралистки интерес към вещта, като че ли започва да приобщава фигурата на съдебния пристав, префект или следовател именно като професионален търсач на уличаващи доказателства към все същата издайническа емпирична „парадигма на уликите“, вдъхновяваща и академичния позитивизъм. Парадигмалното единство на неговата познавателна конвенция се сдобива със своето рода науковедски фундамент в рамките на приблизително две десетилетия, заключени между 1844 г., когато натуралисткият взрив намира щастливо теоретично „оправдание“ в „Духът на позитивната философия“ на О. Конт, и 1862 г., когато пък обяснителните амбиции на биологичния еволюционизъм, патетично прогласен през 1859 г. от Дарвин, повлияват и системните представи на Х. Спенсър за обществото. Приносите на медицината в областта на знанието за обществения организъм далеч не се изчерпват с името на психиатъра-криминалист Ч. Ломброзо, „профайлърски“ заснел през 1876 г. валидната и сега четириделна типология на криминалните прояви в „Престъпникът“. Вероятно този труд е един от реперите, по които и до днес се ориентира терапевтичното публично упование към социологията като към диагностик и лечител на обществата.

Без да подценяваме колебанията в оценката на споменатото познавателно сътрудничество, що се отнася обаче до патологията на обществения организъм, като че ли масовата памет е по-склонна да се позовава на онова символично оперативно съдействие между криминалистика и медицина, снето във фикционалния следователски щаб „Холмс – д-р Уотсън“. Впрочем едва ли е случайно биографичното обстоятелство, че самият А. К. Дойл, „организирал“ този щаб, е лекар. Склонни сме да „виждаме“ известна закономерност дори в съзвучието между лекарската специалност на офталмолога А. К. Дойл и увеличителната лупа, използувана от екипа „Холмс – д-р Уотсън“ като помощен (из-)следователски инструмент.

Основният инструмент на Холмс, все пак, е логиката. За нейната познавателна доминация сред (из-)следователския инструментариум на екипа не особено дискретно подсказва паронимията „what? – Watson“. Макар и неартикулирана буквално, очевидната рецептивна инструкция името на доктора по медицина да бъде четено именно като „д-р Каквотко“ на-

[2] К. Гинзбург. Приметы. Уликовая парадигма и ее корни. – В: Карло Гинзбург. Мифы – эмблемы – приметы: морфология и история. Москва: Новое издательство, 2004, с. 189 – 241. Италианският оригинал е публикуван за пръв път през 1979 г.

мира подкрепа в поредно паралелно биографично обстоятелство. Прототип на Холмс е преподавателят на А. К. Дойл в Единбургския факултет по медицина д-р Д. Бел, който системно поразявал студентите си (един от които А. К. Дойл) със своите блестящи способности да диагностицира по конвенционалния път на *индукцията* и *дедукцията*. Силата на своето логическо мислене той често и с готовност демонстрирал пред свои студенти чрез почти дивинационни прорицателски етюди с аргументация, построена, разбира се, не въз основа на езотерични знамения, а на недвусмислени емпирични признаци. Така например веднъж той „диагностицирал" местожителството и професията на един непознат странично пациент само по мазолите на ръцете му и неговия характерен акцент. Пациентът, който действително живеел някъде между Нордъмбърленд и Туийд и работел като клисар на църквата в Нордъмбърленд, слисано потвърдил верността на изумително конкретната следователска „диагноза". Както може да се предполага, веднага след това д-р Бел менторски се обърнал към не по-малко слисаните студенти с думите: „Елементарно, джентълмени, достатъчно е само да наблюдавате и да съберете две и две."[3] Впрочем, автентичният Холмс никъде не произнася тази разпознаваема емблематична реплика, която впоследствие по-гласовити негови медийни преображения охотно му приписват. Същевременно, мистификационната речева формула мобилизира легендарния си потенциал не толкова за да ни вцепенява със свръхестествените способности на своя произносител, както в повечето случаи е склонна да постъпва мълвата, колкото тъкмо обратно – като че ли за да ни убеди, че познавателната „парадигма на уликите" е постижима дори за безпомощно удивения клисар от църквата в Нордъмбърленд. Ако обаче все пак му се стори, че докато дърпа въжетата на нейните камбани, в тържествените им звуци отеква безсилно пиететно преклонение пред свръхестествената мощ на Контовския емпиризъм, дочутото не следва да потиска познавателния порив на клисаря, просто защото колкото и удивително да изглежда (из)следователското умение, всъщност то е… елементарно.

Междувременно това умение продължава да удивлява. И първото плахо литературно предчувствие на съвременния детектив – Волтеровият Задиг („Задиг или съдбата", 1747 г.), елементарно разрешаващ тежки екзистенциални загадки с блестящо просвещенско остроумие, предиз-

[3] Robert Hume. Fiction imitates real life in a case of true inspiration. – Irish examiner, 4.XI.2011. За д-р Д. Бел като прототип на Холмс свидетелствува и сам А. К. Дойл. Вж: Sebeok T. A., Umiker-Sebeok J. „You know my method": A juxtaposition of C. S. Pierce and Sherlock Holmes. – Semiotica, 1979, Vol. 26, Issue 3 – 4, pp. 203 – 250.

виква сензационно познавателно и нравствено удовлетворение у своите читатели, един от които, разбира се, е адресатът на криптираното посвещение – мадам дьо Помпадур. И прекият Холмсов предтеча – създаденият от Е. А. По Огюст Дюпен (например „Убийствата на улица *Морг*“, 40-те год. на XIX век), който по хронология на появата си би могъл да бъде своего рода „учител“ по традиционна логика на Ч. С. Пърс, също провокира подобен рецептивен ефект. Провокира удивление от емпирично-обоснованата системност на първия позитивизъм.

Доста преди основните герои на настоящия разказ да се появят на публичната сцена, културният свят научава името на почти неправдоподобно проникновения следовател Порфирий Порфириевич. Той е академично образован юрист, проявяващ още през 1866 г. (тогава излиза романът на Ф. М. Достоевски „Престъпление и наказание“), така да се каже, „самодейно“ пристрастие към частни дисциплини като „психология на престъпника“ и „социология на престъпността“, които едва тепърва предстои да постигнат познавателен суверенитет във фронтално полемизиращите помежду си трудове на Ч. Ломброзо („Престъпникът“, 1876 г.) и Ж.-Г. Тард („Престъпникът и престъплението“ от книгата му „Философия на наказанието“, 1890 г.). Както е известно, криминалната сюжетна схема в „Престъпление и наказание“ представлява по-скоро само повествователна мотивировка на твърде обемен „психологически отчет от едно престъпление“ (Ф. М. Достоевски) или нравствен трактат, заслонен под жанровото прикритие на романа, отколкото проява на пълноценно и самодостатъчно пристрастие към криминалната тема, както това се случва у Е. А. По. През 50-те години на XIX век самият Достоевски вече е натрупал четиригодишен личен битов опит от каторжния живот в „особеното отделение“, създадено за извършители на тежки криминални престъпления. Едва ли е случайно, че тъкмо той, престъпникът, макар улич́ен единствено в криминализирания грях „волнодумство“, не проявява особен (за да не кажем никакъв) интерес към познавателната „парадигма на уликите“, изповядвана от „нормалната наука“ на полицейското разследване във времето на първия позитивизъм. И наистина, без да разполага с каквато и да е веществена улика, свързваща разночинеца Разколников с убийството на старата лихварка, следователят Порфирий Порфириевич гениално реконструира картината на престъплението във всичката ѝ детайлна пълнота. Какъв би могъл да бъде чудесният източник на това логически необяснимо полицейско проникновение?

Дивинационни състояния

Рационализмът подсказва, че източниците на проникновението следва да бъдат потърсени из необятните територии на непознаваемото, на недефинитивното, единствен ключ към чиито непристъпни за обикновения смъртен владения е състоянието на божествено неистовство, водещо до познавателно просветление. Трогателни са позитивистичните заблуди на новото време, че светът подлежи на всеобщо описание и изчерпателна класификация, стига да бъдат подбрани подходящи инструменти за това. Впрочем тази заблуда не е „еволюционна", а инженерна. Амбициозно-метафоричната закачка на Архимед, че може да повдигне дори земята, стига да има лост с достатъчно дълго рамо, е приблизителен, но весел античен аргумент. Свойствената на древните трансценденталност обаче ги предпазва от пандемичното разрастване на това твърде арогантно самомнение.

Още Платон във втората Сократова реч от „Федър" произнася странна (както би могло да ни се стори днес) апология на даденото от боговете неистовство (μανία). В първата част на апологията, като се позовава на древни свидетелства, той деликатно предпоставя познавателните преимущества на „даденото от бога неистовство" пред свойствената за човека разсъдителност. Не много след това словата на Платоновия Сократ, напомнящи профетически транс у Делфийски оракул, изричат знаменитото, макар и до днес непроверимо, но изкусително убеждение, че „творенията на здравомислещите ще бъдат затъмнени от творенията на неистовите". Платон разграничава няколко вида божествена лудост, най-важни сред които за настоящото изложение би следвало да бъдат прорицателската „мания" и творческата „мания", доколкото те носят на своите божествени крила познавателни дарове за човечеството, включително и за Порфирий Порфириевич, обсесивно взрян в миналото на едно тежко криминално деяние.

Ориентацията обаче сред трите проекции на времето (минало, настояще и бъдеще), контролът върху които изобщо е придаден на деветте музи, има своя познавателна специализация в, така да се каже, университетския квадривиум. Тъй например юридическата компетентност, част от която, разбира се, е полицейското следствие, има свое „носталгично" своеобразие, според което неин преимуществен темпорален модус е миналото като хронологично царство на вече извършените деяния. Как в такъв случай чрез силата на прорицанието, прицелено далеч напред, може да бъде четено миналото? Приложими ли са дивинационни процедури

към проглеждане и в миналото, след като всички деяния там са отдавна извършени, т. е. след като там е постигната неизменна системност, подстъп към чиято логика се открива предимно пред ретроспективния позитивизъм на (из-)следователската „парадигма на уликите“?

В остроумна етимологическа догадка Платоновият Сократ свързва човешката способност да се мисли (νοέω) въз основа на видими „улики“ със свръхчовешката прорицателска дарба за птицегадание „ойонистика“ (от гр. οἰωνός – „граблива птица; птица, по която става птицегаданието“ с по-късно развитие до „поличба“). Той произвежда една дума, по повод на която твърди, че е неоснователно преиначена от неговите съвременници, и така тя е загубила своята обяснителна способност. Правилната според Сократ дума е „ойоноистика“ – οἰωνοιστική), в която са контаминирани словните корени на глагола οἰωνίζομαι („наблюдавам; приемам за знамение“) и глагола „νοέω“ („забелязвам; разпознавам; мисля“). Така способността за предчувствие като „улика“ на божественото съдействие Платон придава в достъпно владение на смъртния човек. Каква е оперативната легитимност на този познавателен инструмент обаче, ако смъртният човек е следовател и по какво той би се различавал тогава от Делфийския оракул?

Онези от нас, които са израснали със сп. „Космос“, вероятно си спомнят методологическото познавателно противоречие между заглавието на рубриката „Решава логиката“ и неизменното „шесто чувство“ на инспектор Стрезов. Известна като интуиция, „божествената“ му дарба оставаше вечно непосилна за глуповатия старшина Варадинов, който пък бе въведен в двойката персонажи, за да изгради контрастиращия фон на обичайното за смъртните мислене, върху който да хипертрофира удивлението от почти божествените аналитични способности на Стрезов. Разбира се, атеистичният позитивизъм на комунистическата доктрина не закъсняваше да развенчае илюзията за тяхната свръхестественост още в рубриката „Логиката реши“, публикувана във всеки следващ брой на списанието. В нея като отговори на загадката се привеждаха безусловни емпирични улики и единствено недостатъчно развитата наблюдателност на старшина Варадинов (както и на повечето от читателите) пречеше те да бъдат „елементарно“ събрани по модела „две и две“, препоръчван от учителя по индукция и дедукция на А. К. Дойл д-р Д. Бел. И все пак… Все пак, заедно с читателското неудовлетворение от обичайната непрозрачност на криминалната загадка, биваше посявано и зрънце съмнение спрямо човешката достоверност на инспектора, овладял до съвършенство или ойаноистиката (по Платон), или жреческите дивинационни процедури (по К. Гинзбург).

За разлика от Платон, който илюстрира „познавателното неистовство“ само чрез практиката на птицегаданието, К. Гинзбург разширява недефинитивните способи за „мълниеносно сумиране на мисловни процеси“, като се позовава на едно сравнително старо изследване на И. Мурад (от 1939 г.) върху старинната арабска физиогномика, основана върху идеята за „фираса“: „1) наука за тълкуването по родилни петна; 2) хиромантия; 3) гадаене по плещите; 4) тълкуване на следи; 5) наука за установяване на генеалогията чрез изучаване на частите на тялото и кожата; 6) изкуство на ориентацията в пустинята; 7) изкуство за откриване на водоизточници; 8) изкуство на металотърсачеството; 9) изкуство на предсказването на дъждове; 10) предсказване на бъдещето по минали и настоящи събития; 11) предсказване на бъдещето по непроизволни телодвижения.“[4]

Знаменитата методологическа студия на К. Гинзбург върху познавателната „парадигма на уликите“ по стечение на обстоятелствата провокира появата на цяла поредица от текстове, разбираемо вплели в мрежата на своята познавателна интрига и името на У. Еко. Неговата отзивчивост към криминалната тема не е изненадваща, ако се има предвид трайният му интерес на медиевист към стари, понякога зловещи тайни, покрити с дебел слой исторически прах. Не бихме се позовали на обстоятелството, че и двамата с К. Гинзбург са колеги в Болоня, но почти паралелно със студията на Гинзбург семиотичният интерес към криминалната тема преживява странен бум. Скоро след това най-представителните текстове на автори от това своего рода семиотично-криминалистко „съзаклятие“ са издадени от У. Еко и Т. Сибиък.[5] Включена обаче в сборника от 1983 г., съавторската работа на Томас и Джийн Сибиък вече е самостоятелно публикувана почти едновременно със студията на К. Гинзбург през 1979 г.[6]

Интересно е, че и К. Гинзбург, и Т. и Дж. Сибиък се позовават на Ч. С. Пърс, легализирал абдукцията като логически път, равноправен на индукцията и дедукцията. Преди да се впусне в своя вълнуващ преглед на историческите предчувствия, довели до този легитимационен акт, Гинзбург си позволява да разшири своя коментар върху „законодателното“ решение на Пърс единствено със синонима, използван от него за разяс-

---

[4] К. Гинзбург. Мифы-эмблемы-приметы: морфология и история. Москва: Новое издательство, 2004, с. 22.

[5] Eco U., Sebeok T. A. (eds.). The sign of three: Dupin, Holmes, Pierce. Bloomington, 1983. Вж. повече по този въпрос: С. Козлов. Методологический манифест Карло Гинзбурга в трех контекстах. – Новое литературное обозрение, 1994, № 8.

[6] Sebeok T. A., Umiker-Sebeok J. „You know my method“: A juxtaposition of C. S. Pierce and Sherlock Holmes. In: Semiotica, 1979, Vol. 26, Issue 3 – 4, pp. 203 – 250.

нително преназоваване на абдуктивния познавателен метод. Освен абдуктивен, Пърс го нарича още и „презумптивен". Привеждаме спестената от Гинзбург прагматистка дефиниция: „Абдукцията е метод за формиране на общо предсказание, без каквото и да е положително свидетелство, че то ще се сбъдне при някакви обичайни или съвършено особени обстоятелства. Обосноваването на Абдуктивния метод се състои в това, че неговото приложение ни дава единствено възможната надежда рационално да управляваме своето бъдещо поведение и че Индуктивното обобщение на нашия наличен опит ни дава сили да разчитаме на успех в бъдеще."[7]

Датиращи още от 1868 г., ранните представи на Пърс за възможността дивинационни процедури да бъдат приобщени към валидния познавателен инструментариум на новото време, приело по думите на К. Гинзбург медицинския емпиризъм за свой висш познавателен образец, са свързани с опита му да отговори на един, на пръв поглед, не особен труден въпрос: „има ли някакво познание, което не е обусловено от предходно познание?"[8] Т. е., познание, което възниква внезапно под формата на мълниеносно просветление, инспирирано, вдъхновено от трудно определим, вероятно трансцендентен източник. Разсъжденията върху този въпрос отвеждат Пърс до понятието „интуиция". Като равноправен вид познание интуицията, според него, е обусловена от предпоставки, намиращи се извън съзнанието,[9] следователно, заключава той, интуитивното познание е „обусловено от непосредствено трансцендентен обект"[10]. Това разсъждение обаче едва ли би обяснило докрай източника на свръхестествено развитото „шесто чувство" в противоречивата фигура на инспектор Стрезов, доколкото неговата интуиция е в дълбок доктринален конфликт с емпиричната логическа конвенция или безотговорно храбрия позитивистки оптимизъм, внушаван от „арбитражната" рубрика „Логиката реши". Веднага трябва да допълним – едва ли би осветлило природата на божествения следователски дар и у Шерлок Холмс, който в „Знакът на четиримата" (1890 г.) демонстративно заявява „I never guess" (аз никога *не гадая*). Тази знаменателна реплика Т. и Д. Сибиък избират за един от двата епиграфа, предхождащи споменатата им вече работа от 1979 г. В тяхна употреба репликата на Холмс е призвана да обозначи познавател-

[7] Пирс Ч. С. Начала прагматизма. Санкт Петербург: Алетейя, 2001, с. 72.

[8] Пирс Ч. С. Вопросы относительно некоторых способностей, приписываемых человеку. – В: Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Москва: Логос, 2000, с. 42.

[9] Пак там, с. 19.

[10] Пак там, с. 20.

ната „парадигма на уликите“, намираща се в методологическо противоречие с алогизма на дивинационните процедури, чиито пък основания са защитени в следващия, втори епиграф. Съвсем логично, както предполага заглавието на студията, той е зает от съчинение на Ч. С. Пърс и гласи: „But we must conquer the truth by guessing, or not at all“ (Но ние сме длъжни или да завладяваме истината, като предполагаме [разгадаваме, отгатваме], или [да не я познаем] изобщо). Авторите разказват, че вторият епиграф е част от сравнително късно есе, неизвестно кога писано от Пърс, но подготвяно за печат от него през 1904 г., когато е замислял системна работа върху проект с название „On the simplest possible branch of mathematics“. Есето, носещо прелюбопитното заглавие „Guessing“, претърпява само една публикация в сп. „Hound and Horn“ през 1929 г., след което дори събраните съчинения на Пърс от 1958 г. подценяват неговото значение, ако се съди по това, че в тях попада само периферна част от есето, а съществуването на „криминалния“ дял от него е удостоверено, по думите на Т. и Д. Сибиък, единствено под линия. В този смисъл заслугата на двамата съавтори се състои в това, че те обогатяват и без друго енциклопедично широкия (из-)следователски натюрел на Ч. С. Пърс с компетентността и на… следовател.

В „Guessing“ Пърс разказва[11] как, докато пътувал на 20 юни 1879 г. с парахода „Бристол“ от Бостън за Ню Йорк, където бил канен на конференция, обявена за следващия ден, се оказал ограбен – от каютата му изчезнали скъп часовник „Tiffany“, закупен от правителството на САЩ специално за геофизическите му наблюдения по крайбрежието, ланец и лека връхна дреха. Пърс се зает начаса с разследването, за да не преживее позора от загубата на височайшата инвестиция. Строил целия („цветен“) обслужващ персонал и, като минавал от човек на човек, се опитал да провокира всекиго към откровен разговор. След очаквания, макар и не от самия Пърс, провал на разпита, той, също толкова безуспешно, решил да провокира искреността на персонала с „корупционно“ изкушение на стойност 50 долара. Провалът на достъпните граждански методи за въздействие въвлекли философа криминалист в напрегнат дебат с неговото друго, второ „аз“, което настоявало, че независимо от липсата на уличаващи факти той просто трябва да забоде пръст в корема на човека, когото смята за крадец. Както може да се очаква, Пърс се вслушал в „съвета“, взел името на „виновния“ (по предубеждение)… „афроамериканец“ и

[11] Заради недостъпност на оригинала предаваме накратко съдържанието на следователската интрига по задъхания преразказ на Т. и Д. Сибиък, чието повествование напълно удовлетворява нормативните изисквания на криминалния жанр.

докладвал на г-н Бънгс – шеф на най-прочутата детективска агенция в Ню Йорк, че в 13.00 ч. местно време „извършителят“ ще слезе на брега, за да заложи откраднатото срещу 50 долара. На въпроса на г-н Бънгс какво го кара да е сигурен, че знае кой е крадецът, Пърс просто отговорил, че е сигурен, като оставил серийния номер на часовника за идентификация на откраднатото и визитката си – като гаранция за верността на „предсказанието“. Тук, в интерес на т. нар. политкоректност, спестяваме голяма част от последващата история, доколкото в нея цветовият спектър на съучастниците в престъплението безконтролно се разширява. В крайна сметка, пинкертоновци, изповядващи професионална вярност към „парадигмата на уликите“, се провалили, а успех постигнала необоснованата интуиция на Ч. С. Пърс, който, почти в стила на барон Мюнхаузен, сам се спасил от позора да изгуби скъпия правителствен дар.

Разбира се, изобразеното у Т. и Д. Сибиък противоречие между Холмс и Пърс като типологични представители на два различни познавателни подхода е твърде хиперболизирано, поне доколкото без преувеличение е изобщо невъзможно да бъде осезателно проявена каквато и да е реторическа тенденция. В този смисъл екзамплумът споделя несъвършенството на сравнението. Междувременно обаче действителното браншово поведение на двамата герои не дава кой знае колко основания те да бъдат абсолютизирани като непримирими антагонисти. Реверансът на Ч. С. Пърс към дивинационните познавателни процедури не изглежда чак толкова откровен, ако се има предвид твърдото му убеждение, че „прагматизмът е готов да се съобразява дори с мистическия опит, ако той има практически следствия“[12]. От друга страна, правоверният фанатизъм, с който Холмс е по самоопределение отдаден на „парадигмата на уликите“ и заради който романите на А. К. Дойл попадат в края на XIX век сред задължителната за британската полиция литература, също не следва да бъде преувеличаван. Под диктовка все едно на самия Пърс първа глава от „Знакът на четиримата“ е озаглавена „Същността на дедуктивния метод на Холмс“. Обратно обаче на конвенционалните очаквания, които позитивисткото съчетание „дедуктивен метод“ провокира, тази част от повествованието започва с колебание у Холмс, трикратно изправян на ден пред нелекия избор кой наркотик да предпочете за венозна употреба – кокаин или морфин. Вещественo наличен и медицински обясним, наркотикът същевременно е материално преддверие към безплътността на трансценденцията, към познанието отвъд личния опит, към състоянието на внезапно озарение,

[12] Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Москва: Логос, 2000, с. 47.

„мълниеносно сумиращо мисловни процеси“ (К. Гинзбург), или, по думите на д-р Уотсън – на „няколкоминутна [мозъчна] възбуда“ („Знакът на четиримата“). В този смисъл кокаинът е уместна метафора на съдбовната неизбежност, с която „парадигмата на уликите“ и дивинационните процедури са сиамски вплетени помежду си в надеждно познавателно сътрудничество. Даже нещо повече – именно Ч. Ломброзо, който иначе посвещава вдъхновени похвали на метрологията (за тях ще стане дума по-нататък), като че ли разрешава познавателното напрежение между лабораторния емпиризъм и дивинацията съвсем не в полза на „логиката и здравия смисъл“: „Да припомним, че във всички открития, както изобщо във всичко, което изглежда действително ново в областта на експеримента, най-голяма вреда нанасят *логиката* и тъй наречения *здрав смисъл* – най-страшният враг на великите истини.“[13] Дори да се абстрахираме от очевидния опит за дистанциране, скрит зад дешаблонизатора „тъй наречения“, ще трябва да признаем, че над Ломброзовия сциентизъм тегне далеч не само „греховният“ скепсис спрямо почти религиозното метрологично упование на новото време. Съвестта на психиатъра криминалист се оказва, че е принудена да понесе светотатственото му съмнение даже в неприкосновената методологическа правоверност на позитивисткия идеолог О. Конт. Иззад неговата портретна скица в „Гениалност и безумие“ проличава дори дискредитиращият силует на едва сдържана сардонична ирония: „Великият мислител Огюст Конт, основател на позитивната философия, в продължение на десет години се лекувал при Ескирол от психическо разстройство, а след успешния край на лечението без каквато и да е причина прогонил жената, която с нежни грижи спасила живота му. Преди смъртта си той се самообявил за апостол и свещенослужител на материалистичната религия, макар че по-рано сам проповядвал унищожението на всякакво духовенство. В съчиненията на Конт, наред с поразително дълбоки положения, се срещат и съвсем безумни мисли, подобни на онази, например, че ще дойде време, когато оплодотворяването на жената ще се извършва без посредничеството на мъж.“[14]

Описаната от Ломброзо клинична картина с голяма вероятност е предвидена и в медицинския аргумент на д-р Уотсън срещу употребата на наркотици. Известно основание за подобна вероятност дава об-

[13] Ломброзо Ч. Новейшие успехи науки о преступнике. – В: Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва, Эксмо-Мидгард, 2005, с. 154.

[14] Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Параллель между великими людьми и помешанными. –В: Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва: Эксмо-Мидгард, 2005, с. 692.

стоятелството, че сам Ломброзо специално описва въздействието на морфина и хашиша като предпоставка за „притъпяване на умствените способности“[15]. Аргументът се състои в логически сигурната прогноза на Уотсън, че наркозата е непременно следвана от умопомрачение, което Холмс, подобно на самомнителен матоид графоман, проникновено портретуван впрочем от същия Ломброзо, по всяка вероятност би нарекъл… просветление. Епилогът в „Знакът на четиримата“ хвърля яснота върху познавателните предпочитания на героите. Докторът констатира несправедливост в разпределението на „печалбата“ от окончателното разрешаване на случая, като твърди, че макар цялата работа да е извършена от Холмс, Уотсън печели жената, а Джоунс – славата. Мотивиран далеч не само от приятелска куртоазия, Уотсън пита Холмс: „Какво остава за вас?“ Холмс отговаря: „За мен ли? За мен остава кокаинът“.

„Бертийонаж“ или „морелинаж“[16]?

Като първи отчетлив концептуален порив срещу традиционната преданост на философията към метафизиката класификационната амбиция на първия позитивизъм (Д. С. Мил, О. Конт, Х. Спенсър) поема незавидната роля на помирител между преимуществено конкурентните познавателни нагласи на наблюдението и въображението, на емпирическото описание и неговото системно осмисляне, простиращо своите претенции за легитимност от веществената физическа очевидност на факта до невинаги ясно проявените и в този смисъл сложни обществени отношения. Твърде оптимистичното предубеждение на Конт, че „въображението трябва да бъде подчинено на наблюдението“, рисува една непостигната до днес (независимо от многото опити тя да добие естественонаучна отчетливост), но затова пък все още изкусителна всеобща инженернопознавателна утопия. Нейният патос може да бъде разчетен в изградената от Конт класификация на частните науки, сред които социологията е на-

[15] Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва: Эксмо-Мидгард, 2005, с. 77 – 78.

[16] Понятието „морелинаж“ е оказионализъм със словен корен, взет от името на италианския изкуствовед Джовани Морели. Бихме се изненадали приятно, ако такова понятие вече е кодифицирано в нечия употреба, макар да не храним особени надежди, независимо че съпоставката между изследователския метод на Джовани Морели и следователския метод на Алфонс Бертийон вече е осъществена. Словообразователната аналогия между предложения оказионализъм „морелинаж“ и отдавна кодифицираното в криминалистиката понятие „бертийонаж“ е очевидна.

зована „социална… *физика*“. Подобно на останалите науки от Контовата класификационна парадигма тя следва да развие способността си за „рационално предвиждане“, едва след като се научи „да вижда“. Разбира се, би било особено несправедливо О. Конт да бъде смятан за тесногръд емпирик, потопен без остатък в успокоителната очевидност на чувствения опит. С едновременните си предубеждения към познавателната ефективност както на бодро-оптимистичния емпиризъм, така и на академичното високомерие на метафизиката, той по-скоро изгражда ранно методологическо предмостие към прагматизма, ако се съди по съзвучието между съпротивителните импулси, паралелно насочвани към двата епистемични подхода и от О. Конт, и от Ч. С. Пърс тридесетина години след него, и от У. Джеймс в началото на следващия XX век. В „защита“ на Конт трябва да бъде посочен апелът му към системно сътрудничество между частните познавателни области (включително и на изкуството като екзистенциално познание) в обхвата на тяхната съвкупна класификационна парадигма. Впрочем, сред идилическата „всеобща умствена хармония“ Конт разполага и хармонията между науката и изкуството. Друг е въпросът обаче за създаваната от Конт рецептивна илюзия, че той изцяло отъждествява в своите представи „положителната наука“ и емпирическия изследователски подход. Такова впечатление създава реторическият патос на отрицание, характерен за всеки опит, атакуващ валидната познавателна парадигма на която и да е „нормална наука“ (Т. Кун), отчаяно отстояваща собствената си конвенционална аксиоматика. Именно класификационната амбиция на първия позитивизъм е една от отчетливите прояви на подобна илюзия, разколебана впоследствие едва в началото на 30-те години на XX век от „антиевклидовите“ теореми на К. Гьодел за непълнотата на самостойните познавателни конвенции и от представите на В. Хайзенберг за „съотношенията между неопределеностите“ в тях. По това време класификационната увереност на позитивизма, че дескриптивна пълнота в изследвания познавателен периметър е възможна, бива сериозно разколебана, макар дотогава амбициозният (даже обсесивният) порив към своего рода всеобща космическа аксиоматичност да дава достатъчно респектиращи резултати в лицето на академичната наука от втората половина на XIX век и следващия нейните традиции формализъм от началото на следващия. Тази традиция, осигурила дълголетен методологически приоритет на въпроса „как?“, се оказва изправена далеч не само пред скепсиса на „семантиката“ (А. Тарски), но и пред анахроничния познавателен „срам“ отново да си спомни добре забравените дивинационни процедури, сред които е и интуицията. Да си спомни, че тя, макар да е прогласена

като „познание, необусловено от предходно познание“ (Ч. С. Пърс), обладава хазартния потенциал на чудодейна, единствено възможна оптика, способна да провиди познавателните непълноти и съотношенията между техните неопределености. Вероятно самият Порфирий Порфириевич представлява далечно предчувствие на тържеството, с което предстоящата история на познанието се готви да удостои неговото „шесто чувство“.

Междувременно обаче класификационната позитивистка амбиция следва парадигмата на уликите, в чийто методологически контекст Европа от XIX век почти без остатък изживява своя стремеж към самопознание, перспективно прицелено отчасти както в неизбежния институционален контрол върху масовите човешки струпвания, така и в откровената политическа власт над тях. Урбанистичната експанзия от времето на големия промишлен преврат създава феномена „икономически град“, чието население, ако градът например се нарича Париж, нараства почти двукратно до средата на века[17]. Независимо че Лондон се развива с по-бързи темпове в резултат на чисто икономически причини, именно френската столица се оказва рождено място на модерната криминалистика. Причина за това, според историка на криминалистиката Юрген Торвалд, е съществуващата там роялистка политическа полиция, чиято сравнително добре изградена структура служи впоследствие за организационна основа на криминалната полиция. Непосредствен стимул за функционалното преображение Торвалд намира в последствията от Наполеоновите войни, довели след всеобщия разрив на социалните връзки до такава „вълна от престъпления, която заплашвала да потопи цял Париж“[18]. Така възниква френската „Сюрте“ (държавна сигурност), поверена през 1810 г. на Йожен Франсоа Видок.

Нестандартен човек с твърде интригуващо минало, разказът за което би наподобявал авантюрен роман с класическа жанрова чистота[19], Видок

[17] Очеретянный К. А.. Урбанистическая телесность: параметры медиальной конфигурации. – Вести Волгогр. гос. ун-та, Сер. 7, Филос., 2014, № 3 (23), с. 137 – 145, с. 142.

[18] Торвальд Ю. Век криминалистики. Москва: Прогресс, 1991, с. 12.

[19] Ю. Торвалд пише: „Актьор и войник, матрос и кукловод, той най-накрая става арестант (за това, че нанася побой на офицер, съблазнил негова приятелка), извършил няколко дръзки бягства. Правил опити за бягство от затвора ту в крадена жандармерийска униформа, ту скачайки от главозамйваща по височина затворническа кула в течащата под нея река. Всеки път обаче го хващали, като най-накрая Видок бил осъден на каторжна работа и окован във вериги. В затворите години наред Видок живял в непосредствена близост с най-опасните престъпници на времето. Включително и с членове на знаменития френски клан Корню. Приучавайки децата си към престъпно поведение, членовете на този клан от убийци им подхвърляли за игра глави на мъртъвци.

прави изненадващи нововъведения в криминалистката практика, сравними по размах на въображението само с хазартни, но ефективни действия, мълниеносно предприети от талантлив престъпник. Сред всички тях обаче (освен стратегическото му предубеждение, че престъпникът може да бъде победен само от престъпник; неизчерпаемият „театрален" арсенал от артистични превъплъщения; практиката на камуфлажа; тайните прониквания в скривалища; инсценировките на арести, бягства и даже смърт на агенти под прикритие и пр.) най-съществен принос на Видок към предстоящия възход на криминалистиката има неговата *архивна картотека*, в която криминалистът каталогизира външността на престъпниците и своеобразията на техния, както се казва, почерк. Провокирано като че тъкмо от нонконформизма на бившия престъпник, системното описание на криминалната среда се оказва още през второто и третото десетилетие на XIX век блестящо предчувствие за предстоящата всеобща класификационна обсесия на позитивизма, култивиран върху доктриналната почва на романтическата философия. По своите биографични очертания фигурата на Видок би удовлетворила дори най-строгите нормативни представи за облика на романтическия „благороден дивак", контаминирал у себе си варварската жизненост на своя автохтонен произход и неудържимия порив към коренно самопознание. В този смисъл архивът на Видок не прави изключение от онзи „дух на времето", който с все още свежа памет за педантичния емпиризъм на Бюфоновата „Естествена история" споделя вдъхновяващия концептуален патос на гримовския етимологичен речник, постига Кантовите представи за възвишено върху контрастния фон на нравствената низост или пък подготвя модерната доктрина за единство на националния дух върху непоклатим емпиричен фундамент от пунктуални диалектологични и фолклорни описания.

Специфичните потребности на криминалистиката от средата на XIX век „превеждат" академичната класификационна страст като идентификационна „мания". Обоснована в авантюрно-приключенски ключ от романтическото въображение на Й. Ф. Видок, идентификацията на места

През 1799 г. Видок за трети път бяга от затвора, този път успешно. Подвизавал се десет години в Париж като търговец на дрехи. През цялото това време обаче негови бивши съкилийници го заплашвали, че ще го издадат на властите. Провокиран от ненавистта си към изнудвачите, той предприел най-решителната крачка в своя живот: отишъл в полицейската префектура на Париж с предложение придобитите от него богат опит и знания за престъпния свят през дългите години затворнически живот да бъдат използувани в борбата с престъпността. В замяна поискал опрощение за предходните си грехове" (Ю. Торвальд, цит. съч., с. 12).

и хора се превръща докъм края на века в системна тенденция към картографиране изобщо на персоналните отговорности пред законовия ред в икономическия мегаполис. Например всеобщото за европейските градове номериране на сгради по единен план превръща картата на града в непреодолима медийна бариера, отвъд която рационалната способност за ориентация на модерния европеец от края на века трудно би отстъпила към своя анахроничен „заземен опит“[20]. Пощальонът, лекарят, полицаят и престъпникът се оказват в равна степен зависими от медийните последствия на идентификационното „неистовство“. Що се отнася до играта на „стражари и апаши“, вдъхновено практикувана из галериите и пасажите на „Парижките потайности“, сред способите за идентификация (на наши и ваши, на свои и чужди) тайните речеви формули надмогват знаковата ефективност на кюлотите от времето на Робеспиер или стигматизиращото калумниаторско клеймо (**К**) от Цицероновата епоха, а фотографията без особени трудности започва да оспорва идентификационния приоритет на рисуваното изображение. „Апашът“, снабден с карта на града, се оказва изправен срещу „стражаря“, разполагащ с пълно както никога дотогава архивно описание на криминалния контингент. Подобно на единния сградостроителен план, полицейският архив поема роля на един от първите опити за познавателна организация на социалната среда, напомнящи по своята системност дигитално моделиране. Както кадастралният план съхранява реалните съотношения между физически величини, като променя единствено техния мащаб, за да се окажат обозрими от упор, така полицейският архив неимоверно „скъсява“ отстоянията и каузалните връзки между места, лица и събития, стимулира догадки, постига очевидност на аналогиите, провокира фикционални представи, обобщителността на които „заземеният“ пеши стражар би култивирал едва след години професионален градски „туризъм“.

Действително статистическо тържество обаче идентификационната „мания“ в криминалистиката от XIX век достига едва при Алфонс Бертийон, чието име е увековечено в единния понятиен сленг на световната криминалистика. И досега именно като *бертийонаж* е разпознаваема системата от антропометрични процедури за удостоверяване на персоналната идентичност. Кодификацията на личното име като легитимно понятие подсказва очевидно съгласие при браншовата оценка за заслугите на А. Бертийон в борбата с престъпността. Може би безпристрастната

[20] Очеретянный К. А. Урбанистическая телесность: параметры медиальной конфигурации. – Вести Волгогр. гос. ун-та, Сер. 7, Филос., 2014, № 3 (23), с. 137 – 145, с. 139.

езикова санкция отчита дълголетната страст, с която криминалистът се опитва да наложи своята система за снемане на антропометрични данни като единна и задължителна полицейска процедура, утвърдена в крайна сметка през 1888 г. от френското правителство. Може би фразеологичното „признание“ отчита пристрастието, с което Бертийон брани идентификационния приоритет на антропометрията от конкурентните претенции на дактилоскопията. Във всеки случай архивната каталогизация на огромна база биометрични данни, вдъхновена както от буквалната очевидност на особените белези, така и от мистицизма на френологичните „закономерности“, напомня по своята трескава маниакалност единствено „челния опит“ на Третия райх в антропометрията, по тревога призвана тогава да обоснове доктрината за арийското расово превъзходство. Впрочем тази аналогия не би могла да е съвсем случайна, ако се съди по пристрастието, с което Ч. Ломброзо – ревностен популяризатор на убеждението, че престъпната склонност, подобно на расата, е *вродена*, защитава антропометричната мания на А. Бертийон. Именно на Ломброзо принадлежи вдъхновената апология на гениалния, по неговите думи, уред, назован „*тахиантропометър*“ като че по словообразувателния модел на Омир чрез сложно съществително с цели три коренови морфеми. Според свидетелството на Ломброзо, този уред с епически величаво име е създаден от „юриста Анфосо“[21], чиято гениалност не ни се удаде да потвърдим с каквито и да било други сведения[22]. Неизвестно защо усложнено с корен, означаващ „скорост“, респектиращото по своята многосъставност понятие „тахиантропометър“ прави впечатление на прекалено патетичен синоним на банализирания днес… ръстомер. Без да удовлетворява обаче кой знае колко епохални епистемични потребности, увлечението по понятийно хиперболизиране на измервателни уреди по-скоро „измерва“, при това – твърде точно, емпиричната обсесия на позитивистката вяра в априорната познаваемост на света. Така например в едно свое техническо ръководство от началото на века Ломброзо описва със забележителна изчерпателност представата си за добре оборудваната криминална лаборатория. Там, според него, освен тахиантропометъра на Анфосо, би следвало да са винаги налични и следните измервателни уреди: auricullar goniometer (създаден от П. Брока уред, подобен на астролаб или услож-

[21] Ломброзо Ч. Новейшие успехи науки о преступнике. – В: Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва: Эксмо-Мидгард, 2005, с. 173.

[22] Вероятно Ломброзо има предвид Луиджи Анфосо. Вж.: Anfosso L. Il casellario guidiciale centrale: studio sulla identificazione dei deliquenti e designacione dei loro contrassegni personali. Torino: Fratelli Bocca, 1896.

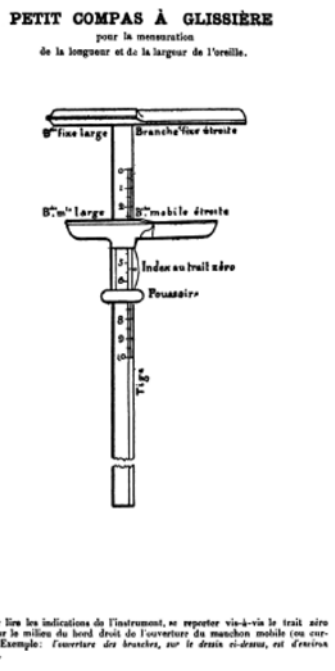

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, Album (pl. 3).

нен транспортир, с който се измерват ъглите на контурите по ушната мида), esthesiometer (уред на Е. Х. Сивкинг, подобен на шублер, с който въз основа на субективни усещания се измерва тактилната чувствителност на кожата), baristesiometer (уред на Ойленберг за измерване на чувствителността към натиск), thermesthesiometer (уред на Нотнегъл за измерване на чувствителността към температурни въздействия), olfactometer (уред, измерващ чувствителността на обонянието), dynamometer (уред на Рение-Матьо за измерване на мускулната сила), ergograph (уред на А. Моссо, с който се измерва и записва мускулният работен капацитет при динамично натоварване).[23]

Впечатляващата изчерпателност на този регистър, точно илюстриращ позитивисткото предубеждение на Ломброзо, че „антропологията е невъзможна без изчисления [измервания, данни, статистика]“ („anthropology needs numbers“)[24], все пак изглежда само като плаха увертюра в умерено темпо към вакханалното метрологично „неистовство“ на А. Бертийон. Неговият капитален труд по антропометрична идентификация и „сигналетика“ от 1893 г.[25] побира върху 150 страници „каноничен“ текст (ако не се брои обилното „иконографско“ приложение, съдържащо над 80 рисувани и фотографски илюстрации) фанатичното естественонаучно упование на индустриалната епоха в безграничния познавателен потенциал на Контовата „положителна епистема“ и присъщия ѝ лабораторен емпиризъм.

[23] Lombroso C. La perizia psichiatrico-legale coi metodi per eseguirla e la casuistica penale classificata antropologicamente. Turin: Fratelli Bocca, 1905. Сведенията са приведени по Horn. D. G. Performing criminal anthropology: science, popular wisdom, and the body. – In: Inda J. X. (ed.) Anthropologies of modernity. Foucault, governmentality, and life politics. Oxford: Blakwell publishingq 2005, p. 135 – 137, p. 147.

[24] Пак там, с. 135.

[25] Bertillon A. Identification anthropométrique. Instructions signaletiques. Paris: Melun, 1893.

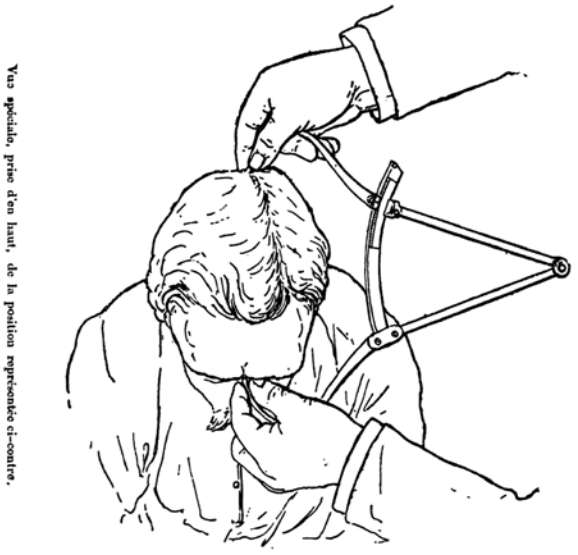

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, Album (pl. 9).

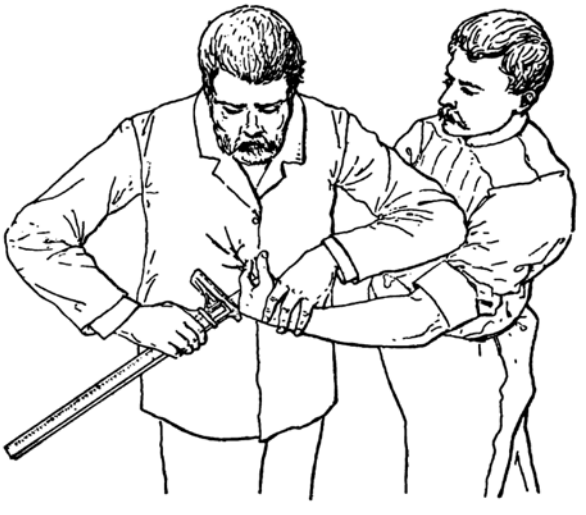

3e et dernier temps. — Vue d'ensemble rigoureusement exacte, prise d'en haut sous une incidence de 45°, pour bien montrer : 1° la position presque horizontale des branches mobiles du compas ; et 2° la direction de la tige graduée qui, idéalement prolongée, conduirait obliquement dans l'intérieur du corps de l'opérateur (*Instr.*, page 36, § 30).

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, Album (pl. 24).

Подобно на Хумболтово-Потебнианското учение за съответствие между външна и вътрешна форма на думата „евангелието“ („от Алфонса“) на модерната криминалистика, формирало обхвата на валидните и до днес понятия „бертийонаж“ и „сигналетика“, продължава да проповядва някак между редовете остатъци от онази мистично-религиозна вяра в неизбежното съзвучие между „външния“ портрет на човека и неговия психически, нравствен и социален профил, в каквато се кълне физиогномиката от времето на Албертус Магнус докъм края на XVIII век. Дефинитивно формулирано с думите на нейния класически адепт Й. К. Лафатер, че „оригиналният език на Природата е изписан върху човешкото лице“[26], това интуитивно убеждение на физиогномиката, отстоявано редом с родствената ѝ френология, чийто „познавателен“ суверенитет обичайно се свързва с името на австрийския лекар Ф. Й. Гал, съсредоточава по-късния метрологически интерес към областта на главата и присъщите ѝ органи (очи, нос, уши и пр.).

В едно еклектично немско съчинение (вероятно от края на XVIII или началото на XIX век)[27] анонимният автор, очевидно вдъхновен от съзвучието между древните физиогномически традиции и модната френологическа доктрина на д-р Гал, е подценил познавателния потенциал на хуморалната теория, за да се концентрира предимно върху главата и изкусителния със своето обяснително удобство миметизъм между видимата ѝ страна и нейната непрозирна, така да се каже, camera obscura: „Мозъкът, който е местонахождение на нашите желания, способности и наклонности, се изобразява върху черепа. *Всяка наклонност, способност и желание има свой особен орган в мозъка* (курсив мой – П. Ш.), така че по различните издутини и вдлъбнатини на черепа може да се съди за различните способности, желания и наклонности на човека“.[28] Паралелно с това фундаментално теоретично предубеждение обаче анонимният текст съдържа и една догадка, от която, както показва богатата история на персоналната идентификация, криминалистиката от XIX век е пропуснала да се възползува. Като преразказва „системата на Гал“, текстът уточнява

[26] Цит. по Sekula A. The Body and the Archive. – October, Vol. 39, Winter, 1986, pp. 3 – 64, p. 11.

[27] Текстът на съчинението се оказа достъпен само в неговия руски превод от 1811 г.: Великого Алберта наука распознавать людей, избранная из древних рукописей с физиогномическими замечаниями Аристотеля, Галенуса, Гиппократа, Плиния, Плутарха, И. Б. де лла Порта; и также изъяснение Галлевой системы о черепословии. С двенадцатью листами выгравированных рисунков, Москва, Типография Семена Селивановского, 1811.

[28] Великого Алберта наука распознавать людей…, с. 113.

„местонахождението“ в мозъка на цели 22 „органа“: на жизнената сила; на природната подбуда; на подбудата към живот; на най-силната раздразнителност; на чистата и непринудена любов, дружествена наклонност, благоприличие и вярност; на мъжеството; на вниманието, предвидливостта и вроденото благоразумие; на различните видове памет; на музикалната дарба; на дарбата за живопис; на дарбата за механични науки; на дарбата за философски или метафизически изследвания; на добросърдечието и кротостта на нрава; на остроумието; на остромислието (органите са различни! – П. Ш.); на проницателността; на щедростта и скъперничеството (тук пък обратно – органът е един, така че за силата на противоположните склонности следва да се съди по размера и конфигурацията на съответната вдлъбнатина или издутина, П. Ш.); на въображението за Поезия или изобретателността на Гения; на вярата и неверието; на гордостта, честолюбието и суетността; на твърдостта на характера. Измежду всички тези „органи“ е обособен специален „орган на хитростта и подбудата към кражба“. Според приложените в края на трактата четири анатомични схеми на човешкия череп с грижливо обозначени „органи“ върху тях, важният за всеки следовател „орган на хитростта и подбудата към кражба“ би следвало да се намира някъде в непосредствено съседство с областта на слепоочието, като прецизното описание на местонахождението му гласи, че „той отстои на два дюйма[29] от началото на слуховия канал и се намира почти по средата на зигзагообразния (в преводния текст – „чешуйчатый [наподобяващ шахматното разположение на рибните люспи] шов“: зъбчат, вероятно сагитален – П. Ш.) шев, свързващ теменната и сънната кост“[30]. И тъй като „органът“ на хитростта и склонността към кражби е

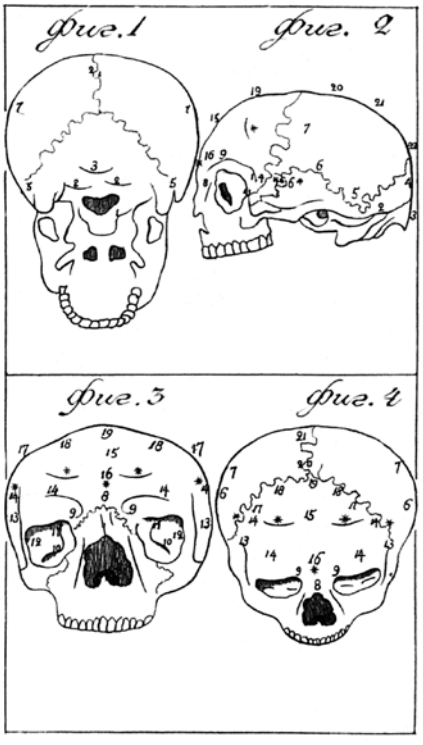

Великого Алберта наука распознавать людей…, с. 126.

[29] 1 дюйм е равен на 2,54 см, т. е. приблизително равен на 1 инч.

[30] Великого Алберта наука…, с. 116.

общ, особено висока разпознавателна стойност добива уточнението, според което крадецът може да бъде различен от хитреца по специфичното отстояние на този „орган“ спрямо челото: „Ако той (органът – П. Ш.) е по-близо към челото, това означава, че е орган на подбудата към кражба“[31].

В случай че предходните думи издават не твърде грижливо крита сциентистка ирония към предположението за пряко сътрудничество между френология и криминалистика, не би било съвсем „честно“ ироничното дистанциране от подобна хипотеза да бъде смятано за изключителен оценъчен приоритет на съвременната модерност. В интерес на истината трябва да признаем, че и в средата на XIX век подобна ирония съпровожда френологическото вдъхновение. Дори в Русия, чиято обществена среда мистицизмът обичайно предпочита за сцена на своите периодични възкресения, е регистрирана такава иронична съпротива спрямо изкусителната достъпност на френологическото „познание“. През 1858 г. с блестяща салонна изисканост Н. А. Добролюбов посреща книгата на М. Волков „Френология“ (Санкт Петербург, 1857), като не подминава и възвестената там светла перспектива пред сътрудничеството между френология и криминалистика: „*Правната наука ще намери във френологията скъпоценни данни за всичко, което зависи от нравствената природа на човека*, говори г-н Волков (с. 186). Наистина не може да не признаем, че тя наистина би могла извънредно да опрости съдопроизводството. Намерено е, да кажем, на пътя мъртво тяло, неизвестно чие. И сега – да му опипаме черепа. Ако органът на *самосъхранението* е развит слабо, значи мъртвото тяло е умряло само́, по невнимание. Ако пък назованият орган е силно развит, е ясно, че смъртта е настъпила по насилствен начин, и тогава следва да бъдат събрани мужиците от най-близкото село, за да бъдат опипани черепите им. У когото са най-силно развити органите на *разрушителността* и *противоборството* (№ 5 и № 6), него и мъкни в кауша: негов е, значи, грехът. Ако при това съществуват улики, макар и най-явни, срещу другиго, у когото пък са развити органите на *дружелюбността* (№ 4) и *благоволението* (№ 13), тогава, по мнението на г-н Волков, *съдията е длъжен да се въздържа от присъда. Действайки по такъв начин, френологически, той*, по думите на г-н Волков, *ще избегне случайните несправедливости, толкова чести в летописите на правосъдието и толкова прискърбни за свойственото ни чувство на любов към ближния.*“[32]

---

[31] Великого Алберта наука…, с. 116.

[32] Добролюбов Н. А. Френология. Соч. Матвея Волкова, Спб., 1857, В: Современник, №5, май 1858 г., Санктпетербург, Типография главного штаба его императорского величества по военно-учебным заведениям, с. 53 – 54.

Все още „твърде сурово“, френологическото предчувствие на предстоящия неврофизиологичен стремеж към локализация на мозъчните функции[33] обаче със сигурност има своя принос към дълго устоялата в криминалистиката от XIX век представа за идентификационния приоритет на външните органи на главата, да кажем, пред по-късната доминация на папиларните линии, задълго подценявани като идентификационен белег по различни причини. Първа сред тях е липсата на технология за снемане и пренос на пръстови отпечатъци. Втората вероятно е свързана с по-ниското (в сравнение с главата) разположение на ръцете като пространствено основание на простонародната йерархична представа за функционална ценност на органите (например: върховата ценност, представена в клишето „пази го като очите си“, срещу клишето „той е моя дясна ръка“, зад което се разпознава важен, но все пак помощен орган). Третата, и може би най-важната, е свързана с далекоизточния произход на тази обичайна идентификационна практика, впечатлила основоположника на дактилоскопията Уилям Хершел по време на пребиваването му в Индия. Очевидно жреческият мистицизъм, витаещ около обичайноправната процедура, предвиждаща полагане на пръстов отпечатък за персонално обозначаване, е бил възприеман от британската администрация в дискредитиращо съзвучие с компрометираната от хиромантията арабска идея за фираса, като същевременно е влизал в непримиримо противоречие с метрологичния емпиризъм на XIX век.

Драматургията на конкурентната „борба“ за идентификационен приоритет между различните органи е детайлно и интригуващо представена у Ю. Торвалд, посветил специално внимание и на ушната мида. Ние бихме предложили обаче непретенциозна съпоставка между „естествената история“ на нейното действително приложение в криминалистиката и „несправедливата“ участ, която има носът като „литературен“ орган, какъвто е, да кажем, прозопопейният Гоголев „нос“ от едноименната му повест.

Персонифициран и обособен за тази цел, носът на Гоголевия бръснар Иван Яковлевич е почти автономен обект на травестийното „разследване“ или основна цел на идентификацията, а не идентификационен критерий за установяване на самоличността на неговия притежател. Макар и пародийно преобърната обаче, посоката на идентификационната процедура у Гогол също не минава без разпознавателния потенциал на „особените белези“, обичайната неудовлетворителност на чиито формулировки („особени белези няма“, „ръст среден, висок, нисък“, „нос чип, гръцки,

[33] Sekula A. The Body and the Archive. – October, Vol. 39, Winter, 1986, pp. 3 – 64, p. 11.

орлов“ и пр.) провокира дескриптивната, метрологична и архиваторска страст на криминалистиката през XIX век от Видок до Бертийон. Гоголевата травестийна ирония предвижда носът като автономен субект да бъде недвусмислено и категорично разпознат по „пъпчицата на лявата страна, която беше излязла вчера“[34], да бъде разпознат по стъписващата веществена конкретност на особения белег в пълно съзвучие със стиловата норма на пунктуалния полицейски рапорт, зададена още с първите думи на повестта: „На двадесет и пети март в Петербург се случи едно необикновено и странно произшествие“.[35] Дали пък (при това – съвсем не случайно) автономното приключение на бръснарския нос, бродещ в очевидно съгласие с натуралистката идея за „взривната същност на всеки материален атом“ (М. Гершензон), не е поне смътно предчувствие за онази, макар и по-късна (1892 г.), но все пак странна склонност на човешките лицеви органи да осъществяват самостоятелни пощенски пътувания. Така, независимо от своя притежател, през 1892 г. две уши пътуват в картонена кутийка до Холмс в разказа на А. К. Дойл „Картонената кутийка“. (Това литературно приключение на ушите за пръв път е коментирано в интересуващия ни тук аспект от италианския изследовател Е. Кастелнуово, а по-късно и от К. Гинзбург.) Дали пък не е изобщо предчувствие за перспективите пред хуманитарното познание от края на XIX век, когато З. Фройд започва да напипва значимостта на скрития в детайла колосален ресурс за изучаване на цялото, когато същите тези лицеви органи започват своя масов оргиастичен „мъртвешки танц“ (едноименната драма на А. Стриндберг излиза през 1901 г.) едновременно и в изкуствознанието (Джовани Морели), и в криминалистиката (Ч. Ломброзо и А. Бертийон) и когато културната антропология като обща теория на знанието за човека започва да усеща своята епистемична пълноценност и цялостност именно „като загуби“[36], причинени от изострения познавателен интерес към отделни части на цялото?

За разлика от литературното идентификационно вдъхновение на Гогол у Бертийон, който също удостоява носа със статут на самостоен разпознавателен белег, той е причислен към онези сигнали, създаващи поскоро обща представа за човешкото лице, отколкото да им бъде вменяван статут на категорично и уникално идентификационно основание. Берти-

[34] Гогол, Н. В. Нос. Петербургски повести, София, Народна култура, 1973, с. 511.

[35] Гогол, Н. В., цит. съч., с. 508.

[36] Вж. и: Милчаков, Я. Поезията като игра – теорията като загуби. – В: Милчаков Я. Социални полета на литературата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009, с. 50 – 6.

йон, разбира се, облекчава обичайните следователски затруднения при разпознаването чрез типични схеми на конфигурацията на носа.

Fig. 8. — Nez à dos *cave*, *rectiligne* et *convexe*.

Pour le nez, mais pour le nez seul, il convient d'établir une sériation parallèle à la précédente qui permette d'enregistrer *la variété sinueuse*, savoir : *cave-sinueux*, *rectiligne-sinueux*, *convexe-sinueux* (Fig. 9).

Fig. 9. — Nez à dos *cave-sinueux*, *rectiligne-sinueux* et *convexe-sinueux*.

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, pl. L.

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, Album (pl. 34).

Тези схеми обаче не надхвърлят идентификационния ресурс на онези „особени белези“, обичайната представа за които е фразеологично втъкана във всеки език под формата или на приблизително ориентиращи названия на най-общи физиономични типове (например: „чипоноса като смъртта“), или на смислови преноси с още по-уязвима идентификационна претенция (например: „навсякъде си пъха носа“).

Според физиогномиката, характерната конфигурация на носа се оказва особено решаваща за зооморфните аналогии. Тяхната вечна актуалност е функция от устойчивостта на анимистичните мисловни стереотипи, „грижливо“ съхранявани от естествените езици и до днешните секуларни времена под формата на общоупотребими катахрези. Във „Великого Алберта наука разпознавать людей…“, например, още в самото начало са приложени 11 листа с рисувани скици (общо 22 на брой), на 18 от които са изобразени очевидни сходства между различни френологични типове и глави на различни животни – прасе, кон, щраус, бик, хртка и пр. Преимущественатa част от видимите зооморфни основания се дължи на конфигурацията на носа, човката, зурлата, муцуната:

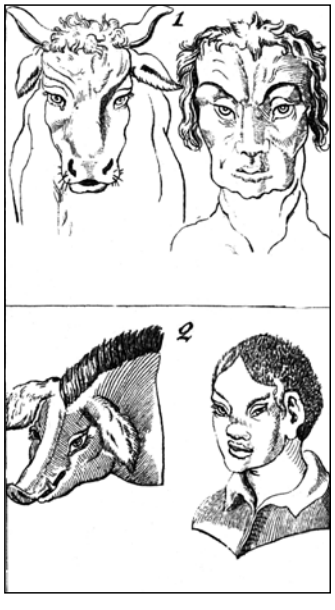

Великого Алберта наука распознавать людей…, 1. Бича и човешка глава; 2. Свинска и човешка глава, с. IX.

Великого Алберта наука распознавать людей…, 1. Глави на сова и на римския император Вителий; 2. Глави на гръцкия мъдрец Платон и хртка, с. XI.

Както се вижда от систематизираната от Великия Алберт „наука *за разпознаване на хора*“, френологията по дефиниция смята главата за свой познавателен приоритет. Вниманието обаче, посветено на ушите (подобно, впрочем, на интереса и към носа), е твърде скромно и там няма каквато и да е догадка за идентификационната пригодност на ушната мида въз основа на нейния уникален облик. Своето идентификационно тържество ухото изживява едва у Бертийон. Криминалистката му ориентация във „физиогномиката“ на този орган е основана както върху анатомични познания върху неговата видима част, така и върху метрологични методически препоръки за описание на органа:

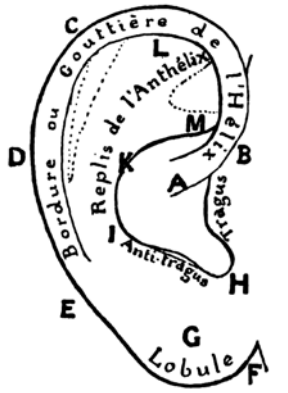

Fig. 27. — Oreille schématique.

Bordure ABCDE décomposée en partie originelle AB, supérieure BC, postérieure CD et inférieure DE.

Lobule EFGH considéré sous le rapport du contour EF, de l'adhérence à la joue FH, du modelé G et de sa Dimension.

Antitragus HI examiné au point de vue de son inclinaison, de son profil, de son degré de renversement et de sa Dimension.

Plis internes séparés en branches inférieure IK, supérieure KL, et médiane KM.

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, p. 68

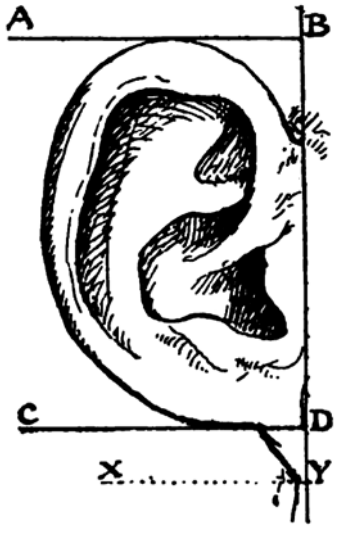

Fig. 23. — Mensuration d'une oreille à lobe descendant.

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, p. 28

Концентрираните изображения на уши (цели осем страници от „Албум“-а, приложен към основния текст на неговата „Сигналетика“!), предизвикващи тръпно усещане у читателя, че прелиства зловещо методическо ръководство по разчленяване на човешки „субпродукти“, подсказва, че към края на XIX век Бертийон вече е осмислил далеч не само идентификационната пригодност на ухото, но със сигурност е постиг-

нал и онзи таен синекдохичен смисъл на понятието „ухо“ в полицейския професионален жаргон, какъвто, впрочем, активира и разузнавачът, споменавайки, разбира се, без каквато и да е следа от „людоедско“ сладострастие, десемантизираната в негова употреба дума „език“ (просто като източник на информация).

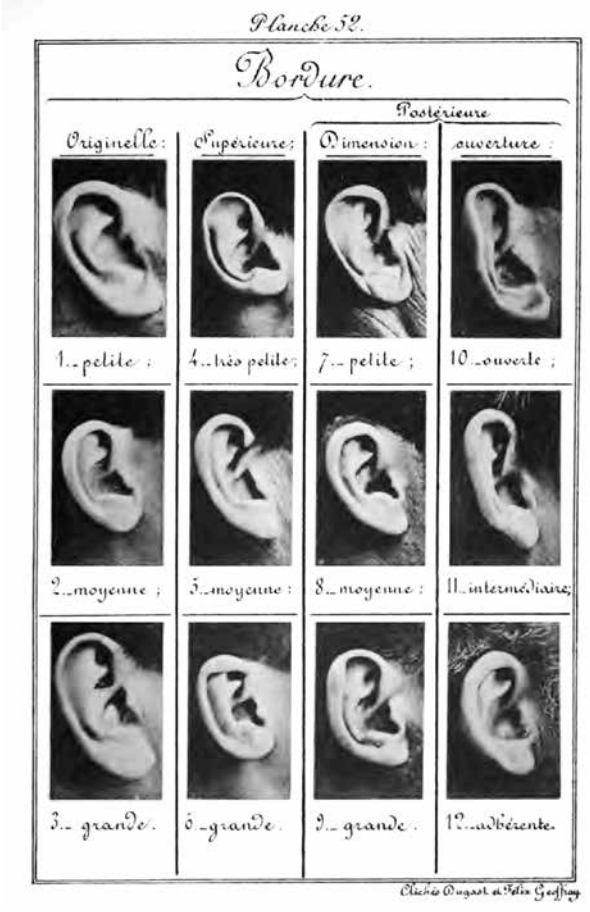

Alphonse Bertillon. Identification anthropométrique…, Album (pl. 52).

Дори обаче игровата спекула, предизвиквана от множеството тайни и явни, пасивни и активни преносни значения на думите, с които назоваваме собствените си органи, трудно би ощетила демонстративното тържество на емпиричния буквализъм, с който А. Бертийон измерва тези анатомични ценности, установява сходства и различия между тях, педантично описва резултатите от тези потресаващи по своето количество лабораторни съпоставки и, най-накрая, скрупульозно ги класифи-

цира с фанатична вяра в светлите познавателни перспективи пред „положителната наука", като ги архивира в най-консервативните традиции на вечната роялистка бюрокрация, способна да надживее всяка невръстна република. И наистина, несекващото до самата му смърт метрологично вдъхновение, както и страстта, с която защитава преимуществата на своя емпиричен метод за „*разпознаване на хора*", рисуват около фигурата на Бертийон такъв ореол на свръхестествено величие и словесно неизразим респект, какъвто без съпротива бихме допуснали да освети комай единствено харизматичния средновековен авторитет на Албертус Магнус (Великия Алберт), както и неговата езотерична физиогномика, ни повече, ни по-малко – също „*наука за разпознаване на хора*".

Съсредоточеното историографско внимание в криминалистиката към личността на А. Бертийон приема като почти неизбежно общо място коментара върху формиращата роля на фамилната традиция. Действително, в семейството на Бертийон три поколения учени (дядо, баща и брат) отстояват традиционна преданост към демографската статистика. Ако към това обстоятелство прибавим юридическото образование на криминалиста, избора му да постъпи на работа в полицията, както и медицинското образование на неговия баща, вероятно бихме се предоверили на подвеждащо красноречивото съзвучие между биографични аргументи (на каквито психобиографизмът от междувековието с удоволствие разчита), за да потърсим закономерност в настойчивия му интерес към антропометрията именно въз основа на семейната среда, щастливо пресякла в точката на домашното огнище трите ориснически стихии на индустриалния век – метрологията, статистиката и естественонаучния Контово-Дарвинов фанатизъм.

Социологическият интерес от последните тридесетина години обаче представя далеч по-системна и широкообхватна картина както на идеите, влезли в плодоносно сътрудничество с твърде утилитарната видимост на разкритите от въпроса за персоналната идентификация изследователски перспективи, така и на хронологическите дълбини, до които този познавателен интерес ни отвежда. Така например у Т. и Д. Сибиък идентификацията се оказва интригуващ подстъп към дебата върху съвременния познавателен статут на логиката, отдавна преодоляла своя позитивистки скепсис спрямо абдукцията; у В. Грьобнер – към твърде богатата история на автентичността и фалшификатите, концентрирана в малкия сертификат за самоличност Personalausweis[37]; у А. Секула – към музейната фор-

[37] Groebner V. Describing the Person, Reading the Sings. Identity Papers, Vested Figures, and the Limits of Identification 1400 – 1600. – In: Caplan J., Torpey J. (eds.) Documenting In-

мация на архива, допълнително уплътнил социалната си значимост на светогледно фундаментална медия след патентоването на дагеротипния метод и масовото разпространение на фотографията[38]; а у нас, чрез Я. Милчаков – към социологическите основания на жанровите, стилистичните и чисто информационни критерии за мемоарна и изобщо литературна обективност, отстоявана във важната за твърде много обществени сфери практика на речево *портретуване*[39]. Може би речевият портрет, възприет като присъщо умение в доста социални сфери, допълва своята представителна теоретична парадигма, като черпи далеч не само от науката за словесността и частната дисциплина „стилистика", а се пресяга крадешком и към криминалистиката? А може би „безогледното" нарушаване на частни познавателни граници е само салонен превод на разтърсващия буквализъм, с който в началото на XIX и първата половина на XX век рухват национални, расови, социални, етнически, морални и изобщо ценностни граници? Към това обаче ще се върнем по-късно, в продължението на настоящата глава, когато стане дума за познавателните отношения между идентификационния потенциал на фотографията и криминалисткия метод „словесно портретуване", разработен през 1893 г. в „Сигналетика" на А. Бертийон.

Сред този умишлено редуциран, но представителен кръг от изследвания, съвместно изграждащи обилна библиографска представа за съвременното състояние на проблематиката, сме принудени да обособим цитираната вече студия на К. Гинзбург, посветена на „парадигмата на уликите". Тя не прави изключение от общата и много продуктивна интерпретаторска склонност проблемът за персоналната идентификация да бъде полаган в интегралния идеен контекст на времето, като бъдат търсени паралелни, но разноредни функционални преображения на идентификационната обсесия. Именно у Гинзбург обаче „издайническата" роля на тъй или иначе „стърчащите" и затова отвсякъде видими *уши* се оказва онова щастливо „новоисторическо" знамение, което със своята сетивна отчетливост на рязък наглед има аргументативната сила „да поставя пред очите", да придава на усета за системност в изследвания контекст неопровержима образна и фигуративна видимост, да парира контраар-

---

dividual Identity. Princeton: Princeton University Press, 2000. Благодарим на Я. Милчаков, че заостри вниманието ни към този текст, на който не обърнахме дължимото внимание при първия прочит на книгата му „Социални полета в литературата".

[38] Sekula A.. The Body and the Archive. – October, Vol. 39, Winter, 1986, pp. 3 – 64.

[39] Я. Милчаков. Социални полета на литературата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2009, с. 309 – 339.

гументите, преди още дори те да са възникнали. Има и още една причина текстът на Гинзбург да бъде обособен. Изпълнен в най-добрите традиции на хуманистичната критика, предвиждаща пълно (из-)следователско превъплъщение в предмета на изучаване, изложението на Гинзбург не само развива самонаблюдателен пласт, който търси собствената си идентичност именно в изследваната от него следователска „парадигма на уликите", но с мощния артистизъм на своя сценичен мимесис почти без остатък се отъждествява с нея. С педантично търпение измъква от бездънния си факирски ръкав все нови и нови микроаргументи, подрежда „уличаващия" аргументативен пъзел, сложно разклонен в множество разпознавания, ретардации, затруднения, ретроспекции и проспекции. Мнително, като че по болезнения стереотип на дългогодишна следователска обремененост, съзира системност във всяко подозрително сдвояване на факти или бегло сходство между тях, за да удовлетвори най-накрая в основния текст и особено в бележките към него[40] „легитимацията" на Джовани Леви, че „микроисторията означава не взиране в дреболии, а разглеждане в подробности"[41], или пък за да изпълни поне „методическите" следователски препоръки, систематизирани в „сигналетическия" „Бертийонов" монолог на Холмс от „Картонената кутийка".

(Из-)следователският сюжет на Гинзбург

Този свръхнапрегнат, почти криминално интригуващ сюжет всъщност не е откритие на К. Гинзбург. Автентичен негов принос е както своеобразната наративна „равносметка" на бродещите разкази по темата, така и впечатляващият начин, по който той прави рекапитулацията. Ще спестим подробния преразказ, който би станал неуместно дълъг, ако проследим всички вдъхновяващи детайли на изложението, и ще очертаем съвсем накратко единствено онези от тях, които имат пряко отношение към криминалната тема.

[40] Самите бележки заслужават особен коментар въз основа на формалния критерий „обем". Оценявани дори по този „формален" критерий, бележките на Гинзбург изглеждат впечатляващо – 131 на брой, те са разположени на цели 14 страници. Спрямо основния текст, поместен върху 37 страници, количественото съотношение между текста и бележките към него, както се вижда, е 1:2. Като заемат 1/3 от общия типографски обем, „приписките" като че ли пледират за жанрово равноправие, манифестират своята, далеч не само архитектонична, но и „сигналетическа" пълноценност като своего рода априорни жанрово присъщи улики на метода „нов историзъм".

[41] Медик Х. Микроистория, В: Thesis, 1994, вып. 4, с. 193 – 202, с. 193.

Две сравнително нови изследвания предхождат знаменитата работа на К. Гинзбург от 1979 г.[42] Първото от тях принадлежи на Е. Кастелнуово (1968 г.)[43], второто – на Е. Винд (1968 г.)[44]. Самите те пък са изпреварени от едно доста по-старо изследване на З. Фройд от 1914 г.[45], догадки във връзка с чийто предмет психиатърът е документирал още в самото начало на 80-те години на XIX век.

Текстът на Кастелнуово има заслугата да превърне въпроса за криминалната идентификация в безспорен тематичен анклав на новия историзъм именно чрез една убедителна аналогия между атрибуционната методика на Джовани Морели и следователския алгоритъм на Холмс.

Още в средата на 70-те години на XIX век под името Иван *Лермолиев*, чиято фамилия е „квазианаграма на Морели", по думите на Гинзбург, Джовани Морели публикува на немски серия от изкуствоведски изследвания[46], в които предлага съвършено криминалистки подход към решаването на многото съществуващи тогава атрибуционни затруднения с неподписани платна или техни фалшификации в художествените галерии на Мюнхен, Дрезден и Берлин. Вместо да се основава на популярни, често митологизирани по неясно обществено споразумение стилистични лайтмотиви (например, усмивката у Леонардо), той е убеден, че атрибуцията би била много по-надеждна, ако е положена върху такива маргинални на пръв поглед детайли, каквито са изображенията на ушите, ноктите, пръстите на ръцете, очите, веждите и пр., но в които, именно защото са стилистично подценявани и от изкуствоведска експертиза, и от педагогическа практика, е проявен без каквото и да било постановъчно преправяне безсъзнателният стилов стереотип на художника. Тук би било уместно да си спомним началото на знаменитата монография на Х. Вьолфлин „Основни понятия в историята на изкуството" (1914 г.), чиято поява (удивително!) почти съвпада с вече авторизираното издание на „Микеланджеловият Мойсей" (1914 г.) на З. Фройд. Вьолфлин възкресява

---

[42] Гинзбург К. Приметы. Уликовая парадигма и ее корни. – В: Гинзбург. К. Мифы – эмблемы – приметы: морфология и история. Москва: Новое издательство, 2004, с. 189 – 241.

[43] Castellnuovo E. Attribujion. – In: Encyclopedia Universalis, Vol. 2, 1968.

[44] Wind E. Arte e anarchia, trad. Di Rodolfo Wilcock. Milano: Adelphi, 1968.

[45] Freud S. Der Moses des Michelangelo. In: Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften, 1914, III (Heft 1), s. 15 – 36.

[46] Позоваванията тук са по малко по-късното монографично издание, в което са събрани тези текстове, издадени за пръв път в периода 1874 – 76 г. Вж: Lermolieff I. Die Werke italienischer Meister in den Galerien von München, Dresden und Berlin. Aus dem Russischen übersetzt von Dr. Johannes Sshwarze. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1880.

стария Бюфонов афоризъм „Стилът, това е човекът“. Както е известно, преводът на този афоризъм в криминалистиката като „стил (почерк) на престъпника“ продължава и до днес да помни своето генетично родство с културната антропология. Ето и встъпителните думи на Х. Вьолфлин: „В своите спомени Лудвиг Рихтер разказва как веднъж, все още юноша, той, заедно с трима свои приятели, замислил да нарисува в Тиволи част от пейзаж, при което той и неговите приятели решили да не се отклоняват ни на йота от природата. И макар че оригиналът за всички бил един и същи и всеки добросъвестно се придържал към онова, което очите му виждат, все пак в резултат се получили четири съвършено различни картини – различни дотолкова, доколкото се различавали помежду си личностите на четиримата художници.“[47]

Тъкмо върху това обстоятелство, впрочем, се замисля няколко години след мистификационния дебют на Морели-Лермолиев и Фройд, който впоследствие буквално ще вмени на Морели „вината“ за психоанализата, заченатa тъкмо в интуитивното предубеждение, че издайническата същност на малките „остатъци“ (refuse) обикновено ги прави „верни“, защото заради своята „незначителност“ те остават извън съзнателния ни постановъчен контрол. *Да бъде направена връзка между издайническите „остатъци“ (или грешки) в психоанализата, неконтролируемите стилови свидетелства в изкуствознанието и разобличаващите улики в криминалистиката е, както се досещате,… елементарно.* По повод на шокиращата атрибуционна методика, предложена от Д. Морели, такава връзка между стилистика и криминалистика съзират още първите критици на скандалния италиански изкуствовед. К. Гинзбург представя доста изчерпателен списък на подобни догадки от последната четвърт на XIX век. С онази яснота обаче, която има силата на познавателен тласък, тази каузална връзка е формулирана едва в края на 60-те години на XX век от Е. Винд: „Сравнени с книгите на други историци на изкуството, книгите на Морели изглеждат доста необичайно. Те са осеяни с изображения на *пръсти* и *уши*; те представляват педантично съставени регистри на онези най-дребни характеристики, които издават присъствието на дадения художник, тъй както пръстовите отпечатъци издават престъпника… Всеки музей на изящните изкуства, *обследван* от Морели, изведнъж заприличва на музей на криминалистиката…“ (курсив мой – П. Ш.).[48] Можем само да предполагаме защо нито Е. Винд, нито К. Гинзбург не привеж-

[47] H. Wölfflinn. Kunstgeschichtliche Grundbegiffe. Das Problem der Stillentwicklung in der neueren Kunst. Zw. Aufl. München: Hugo Bruckmann Verlag, 1917, s. 1.

[48] По К. Гинзбург, цит. съч., с. 191.

дат илюстративни „сигналетически“ изображения, с каквито текстовете на Морели изобилстват. С единственото намерение да бъде усилена сетивността на тяхната продуктивна аналогия между изкуствоведска и криминалистка идентификация си позволяваме несъществено визуализиращо допълнение. Ето част от „сигналетическите“ скици на Морели, облекчаващи атрибуцията на платната, както изобщо и формирането на обосновани представи за авторските идиостилове. Съпоставени със сигналетическите скици на криминалиста А. Бертийон, те със сигурност са в състояние да събудят у всекиго от нас детето, пристрастено към ребуси от позабравената рубрика „открийте разликите“, макар тук да става дума единствено за потресаващи сходства:

Форми на ухото и ръката у Брамантино
(Ivan Lermolieff. Die Werke…, s. 8).

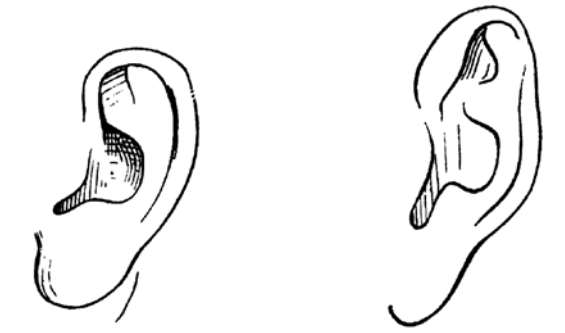

Форми на ухото у Д. Белини и А. Мантеня
(Ivan Lermolieff. Die Werke…, s. 104).

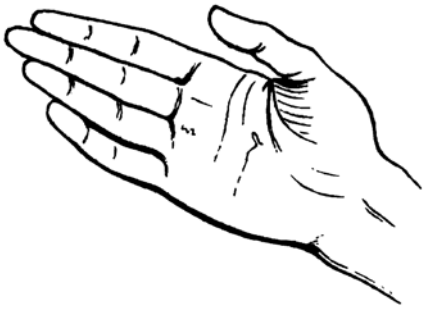

Die gewöhnliche Form der Hand bei A. Mantegna.

Обичайна форма на ръката у А. Мантеня
(Ivan Lermolieff. Die Werke…, s. 105).

Palma vecchio (I). Bonifazio senior (II). Bonif. junior (III).

Форми на ухото у Палма Векио, Бонифацио старши и Бонифацио младши
(Ivan Lermolieff. Die Werke…, s. 221).

Последната илюстрация онагледява необходимостта от идентификационна съпоставка (сравни с метода „очна ставка", използуван за верификация на свидетелските показания) между двама художници от Верона с име Бонифацио, учили при Палма Векио, т. е. за двама действителни Бонифацио Веронезе, откъдето произтича и нуждата от стилистична идентификация на някои от техните творби. Очевидните идентификационни затруднения, създавани от двойничеството в изкуствознанието и криминалистиката, могат да бъдат видени и в проблема за двойничеството в литературата. Например в „Двойник" на Достоевски (1846 г.) липсата на ясен автоидентификационен ориентир у „сдвоения" Яков Петрович Голядкин има статут на почти медицински критерий за неговото психическо състояние. Подобна е, според Морели-Лермолиев, „клиничната" кар-

тина, създавана в европейските галерии от множеството неатрибутирани платна, особено от онези от тях, които, подобно на двамата Бонифацио Веронезе, създават предпоставки за „болестна“ познавателна дезориентация, далеч преди още О. Блойлер да е преназовал в края на първото десетилетие на XX век „ранното оглупяване“ (dementia praecox) с актуалното и до днес понятие „шизофрения“. Подобен аспект на разсъжденията открива подстъп към превантивната функция на идентификацията изобщо като социален терапевт, гарантиращ здравословното усещане за консервативна устойчивост на обществения порядък.

Както се вижда, в илюстрациите на Морели, който често е склонен да прави групов портрет на *ухото* и *ръката*, като че ли е поместен грандиозният конфликт между тези два основни претендента за идентификационен приоритет. Продължила до 1895 г., когато дактилоскопията е възприета за пръв път от британската полиция като по-надежден идентификационен метод, доминацията на ухото в това съперничество е междувременно удостоверена в един своего рода „бертийоновски“ монолог на Холмс. Неговата вдъхновена „похвала на ухото“, произнесена в „Картонената кутийка“ точно три години преди краха на бертийоновата антропометрия, е въведена в нашия тематичен контекст едва през 1968 г. от Е. Кастелнуово. Така (из-)следователският „случай“ на К. Гинзбург, поне що се отнася до основните улики (аргументи), се оказва в общи линии решен до неговата намеса.

Гинзбург обаче има и един специален (из-)следователски принос, за който до този момент стана дума само частично. Без да са известни основателни причини (поне по-основателни от игровото предизвикателство на квазианаграмата „Морели – Лермолиев“), поради които Джовани Морели приема мистификационната самоличност на Иван Лермолиев, той се самоидентифицира публично едва доста по-късно. Дотогава години наред се подвизава с лъжовна етническа принадлежност на руснак, под несъществуващото име Иван Лермолиев, в „плутовско“ обкръжение на несъществуващи преводачи (Йоханес Шварце) и на (почти) недействителен адрес. След предговора към книгата си, където обичайно авторът оставя документален автограф, мистификационният автор е посочил селището Gorlaw[49]. Очевидно и топонимът споделя съдбата на личното име, макар в този случай модификацията да е предприета не чрез анаграма, а чрез паронимия. Действителното име на селището, в което Д. Морели живее, е Gorle и се намира някъде около Бергамо[50]. Поне според руския

[49] Ivan Lermolieff, op. cit., s. X.

[50] К. Гинзбург, цит. съч., с. 228.

превод на своята студия, К. Гинзбург твърди, че името на селището е Горл**ов**, и въз основа на характерния словообразувателен суфикс настоява, че квазитопонимът е умишлено русифициран от Морели[51]. Това обаче ни се струва не особено убедително, тъй като на немски, на езика, на който книгата на Морели-Лермолиев е публикувана, няма произносителна норма, по силата на която графично съчетание [-aw] в краесловна позиция да получава звукова стойност [-ов]. По всяка вероятност Гинзбург неволно е активирал английска орфоепична норма и, на свой ред след Морели, е подложил резултата на „русификация". И ако по повод на Гинзбург, чиито родословни корени водят към Одеса, това неволно предразположение да е донякъде обяснимо, и до днес изглежда странен опитът на Морели да закодира своята личност в априорната екзотична непознаваемост именно на руското. Иначе, що се отнася изобщо до избора му да прикрие своята авторска самоличност, за вероятна причина може да бъде смятано опасението му или от отзвука на неговата шокова атрибуционна методика в изкуствоведските среди, или пък от необясним интуитивен страх да не попадне във все още предстоящия обилен списък с матоиди графомани, съставен от Ломброзо. Че Морели като че ли от безопасната позиция на мистификационния заслон с наострени *уши* трепетно е чакал окуражаващи отзиви, се чете между редовете на едно негово писмо до К. Мингети от 1882 г.[52]. Там Морели с нескрита радост съобщава как „старият Якоб Буркхарт" споделил с него – с неразпознатия действителен автор! – възхищението си от Иван Лермолиев, чиято преводна монография „знаел почти наизуст"[53]. Съвсем отделен и заслужаващ специално внимание е въпросът, че именно страстният изследовател на ренесансовото изкуство Я. Буркхарт, създател на вдъхновителната прогресистка теза за ренесансовия субективизъм[54], проявява толкова изострено внимание към криминалистките техники за персонална идентификация, макар и „превеждана" в изкуствоведския дискурс „само" като невинна атрибуция.

Каскадата от повествователни ходове, жанрово присъщи предимно на плутовския роман, въвлича в своя вртоп дори самия Фройд. Все още съвсем млад и като че неподозиращ бъдещия триумф на психоанализа-

[51] К. Гинзбург, цит. съч., с. 228.

[52] К. Гинзбург, цит. съч., с. 227 – 228.

[53] Приведеният от Гинзбург текст на писмото е следният: „Той говори с мен за книгата на Лермолиев така, все едно я знаеше наизуст, и тя му послужи като повод да ме потопи в море от въпроси – което не малко поласка моето тщеславие". (К. Гинзбург, цит. съч., с. 227 – 228).

[54] Вж.: Я. Милчаков, цит. съч., с. 315.

та, той се оказва дотолкова впечатлен от нестандартната атрибуционна методика на Лермолиев, че му посвещава специален текст. Тук странно е не това, че в този ранен вариант на „Микеланджеловият Мойсей“ Фройд вижда аналогия между идентификационния „издайнически“ ресурс, от една страна, на дребните и несъществени детайли в практиката на изкуствоведската атрибуция и, от друга – на онези незначителни „остатъци“ (refuse), по думите на Фройд, в нашето (включително и речево) поведение, които именно заради своята привидна маловажност се оказват пропуснати през съзнателно управлявания от нас автоцензурен постановъчен филтър. Тази догадка, разбира се, днес едва ли би учудила когото и да било. Със сигурност обаче е учудващо обстоятелството, че въпросният „прототекст“ на „Микеланджеловият Мойсей“ е… анонимен. Фройд реабилитира самоощетеното си авторско право върху текста, като признава своето „бащинство“ едва по-късно, през 1914 г. Засега като че ли няма удовлетворително обяснение защо младият Фройд е, меко казано, пренебрегнал своята авторска идентичност. С други думи, не бихме могли да се възползуваме от съдействието на тъй наречената в криминалистиката „положителна идентификация“, не бихме могли да посочим със сигурност защо той предприема тази игра на стражари и апаши с категорията „авторство“, не бихме могли да „забием пръст в корема му“, както препоръчва Ч. С. Пърс, и да го изобличим като конкретен „извършител“ с конкретно уточнени мотиви.

Както обаче знаят криминалистите, „отрицателната идентификация“[55] е много по-лесно осъществима. Иначе казано, с повече сигурност бихме посочили кой *не би могъл* да бъде извършителят, в конкретния случай – какви *не биха могли* да бъдат неговите мотиви, отколкото да отговорим на въпроса „Кой?“[56]. Със сигурност сред мотивите на Фройд няма място

[55] Именно „отрицателната идентификация“, единствено постижима със сигурност чрез антропометрични измервания, е причина за „краха“ на Бертийоновия антропометричен метод. Дори уникалността на ушната мида не е в състояние да се превърне в „задочно“ и по тази причина свръхпригодно веществено доказателство, освен ако извършителят не е заварен на местопрестъплението или пък ако не разполагаме с ушите на извършителя, както, впрочем, е силно облекчен Холмс в „Картонената кутийка“. За разлика от ушите, пръстовите отпечатъци са склонни да номадстват съвършено независимо от своя притежател.

[56] Сравни, например, с проточилия се вече четвърт век отговор на съдбовния за страната ни въпрос „Кой?“ На този въпрос който и да е почтен човек обикновено е в състояние въз основа на косвени „антропометрични“ критерии (например: „личното ми тегло е под 150 кг“, „космите на косата ми са с дължина над 0,5 см“, „боравя с много повече от 500 думи“, „притежавам нормална човешка чувствителност“, „склонен

за предположената от някои коментатори склонност у него да подражава на мистификационното поведение на Лермолиев. През 80-те години на XIX век Лермолиев е възприет от Фройд като действителен автор, както впрочем на тази целенасочена заблуда се поддава и „старият“ Я. Буркхарт. За това свидетелствува сам Фройд през 1914 г. в „Микеланджеловият Мойсей“[57]. Доста по-вероятно изглежда предположението, че по смелостта си да поеме рисковете на непроверена или „шокова“ концепция Фройд отстъпва на Морели-Лермолиев.

Има и още едно, може би най-оправдано предположение. То е свързано с „духа на времето“ и засяга както неговите магнетични идеи, така и вдъхновяващите текстове, с които тези идеи биват отъждествявани, на онези идеи и техни знакови въплъщения, които недвусмислено преценяваме като значима интелектуална провокация или непосредствен познавателен импулс, на онези текстове, които поглъщат в стилистиката си едва ли не вкупом цялото общество, за да го посветят в единна произносителна норма, императивно ни заставят да следваме собствения им патос, дори собствената им фразеологична моторика, вътопно ни увличат към себе си, като ни правят колективни съучастници в греха на сатирското превъплъщение, но без да ни внушават един от най-големите страхове на новото време – страха от загуба на познавателен и стилов идентитет или, още по-лошо, страха, че изобщо биха се изличили всякакви „антропометрични“ критерии за неговата надеждна проверимост.

Че феноменът *персонална идентификация* е присъщ именно на урбанистичното индустриално общежитие, доста точно представя Чеховият разказ „Ванка“, писан също в средата на 80-те години на XIX век, когато градската бюрокрация повсеместно и неистово е завладяна от амбицията

съм да изпитвам състрадание и милосърдие“, „нямам особени белези като собственост върху Булгартабак“ и пр.) да се самоизключи от обвинителния обхват на въпроса. Същите тези критерии обаче не гарантират положителен отговор, може би или защото същинските „антропометрични“ данни, макар и педантично картотекирани, са все още неразсекретени, или пък просто защото Холмс, който единствен би могъл правилно да проследи парадигмата на уликите, е британски поданик. В неговата смърт все още предпочитаме да не сме съвсем сигурни и това е самотна причина за последна надежда.

[57] Freud, S. Der Moses des Michelangelo, In: Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften, 1914, III (Heft 1), s. 15 – 36. В същинския текст на статията Фройд ясно заявява: „Lange bevor ich etvas von der Psychoanalise hören konnte, erfuhr ich, daß ein russischer Kunstkenner, Ivan Lermolieff, dessen erste Aufsätze 1874 bis 1876 deutscher Sprache veröffentlicht wurden, eine Umwälzung in den Galerien Europas herforgerufen hatte, indem er die Zuteilung vieler Bilder an die einzelnen Maler revidierte, Kopien von Originalen mit Sicherheit unterscheiden lehrte und aus den von ihren früheren Bezeichnungen frei gewodenen Werken neue Künstlerindividualitäten konstruierte.“

да картографира в детайли растящата с часове джунгла на мегаполиса, за да го впише в статичните си традиционни представи за културен порядък. С балзаковски педантизъм и бодра позитивистка вяра в познаваемостта на света биват произвеждани описания на „хора и улици", домове и маршрути, паралелно биват търсени идентификационни подстъпи както към тайните на несъзнаваното, така и към „парижките потайности", обитавани от хора, идентифицирани по своите носове и уши, и от автономно странствуващи носове и уши с неидентифицирани притежатели. Само за яснота бихме добавили, че в подобен познавателен контекст идентификационната достатъчност на чеховската адресна формулировка „На село, за дядо" („Ванька", 1886 г.) естествено сгрява читателското сърце, унесено във вечен носталгичен блян по утъпканите пътеки на малкия си, краен, подреден, познат детски свят, описан с изчерпателно точни, но криптирани в непостижимата тайна на личното съкровение координати. Трогателно-инфантилният наивизъм на подобна адресна формулировка обаче със сигурност би изпълнила с готически ужас всеки пощенски служител на Париж, чиито улици впрочем сам Чехов обхожда на няколко пъти в началото на 90-те. В подобен познавателен контекст емпиричната реалия „пощенски адрес" се оказва съизмерима с твърде недефинитивния феномен „лична репутация", разбирана (ни повече, ни по-малко) като разпознаваем личен „адрес" или позиция в единната ценностна „картотека" на обществото. В подобен познавателен контекст е доловимо съзвучие между безспорна биореалия като „расов произход" и такъв плъзгав „особен белег", какъвто е „духовното родство"; между квартеронските гени на Дюма и „варварската" му страст към екзотични авантюри. Най-накрая, в подобна среда с толкова „естествени" антиномии, позитивизмът, поел своята спасително-хармонизираща епистемична мисия чрез повсеместни измервания, класификации, картотекиране и статистики, на свой ред в ролята на основен културен герой на епохата също се оказва доста подозрително раздвоен в своята паралелна битност на следовател и изследовател. Вероятно това колебание в известна степен обяснява защо по едно и също време към края на XIX век логика, изкуствознание и психоанализа са респектирано втренчени в следователския инструментариум на криминалистиката, а следователите Порфирий Порфириевич и Шерлок Холмс говорят като изследователи.

КРИМИНАЛНА ЛИТЕРАТУРА И РЕЛИГИОЗНОСТ[1]

Морис Фадел

CRIME FICTION AND PIETY

Morris Fadel

Abstract: *The paper questions the perception widely held in the theory of crime fiction that detective stories' plots are products of modernity. Siegfried Kracauer with his conceptualization on the genre of the detective novel, which is actually the first theory of the crime story, is shown as a supporter of the aforementioned idea. Gilbert Keith Chesterton, on the other hand, is reviewed as an author who opposes the understanding of crime fiction as a result of modernity.*

Keywords: *modernity, religiousness, crime fiction*

Като че нищо не е повече отдалечено от криминалната литература от религиозността. Криминалните произведения (поне онези от тях, които формират традицията на жанра) са сякаш утвърждаване на онова, което религиозният начин на мислене и живот не може да приеме. Чрез фигурата на решаващия загадката на престъплението детектив се внушава убеждението, че човешката рационалност е в състояние да обясни света, да направи тайното и скритото явно. Чрез финала на възтържествуващата след изобличаването на криминалното деяние справедливост пък се издига характерната за модерността претенция на тази рационалност да овладее хаоса на действителността и да я подреди по по-добър начин.

Ала все пак още първото изследване, което се стреми да осмисли системно криминалния жанр – книгата на Зигфрид Кракауер *Детективският роман*, публикувана през 1925 г. – настоява на връзката между него и религиозността[2]. Книгата съчетава идеи на влиятелната по това време *Теория на романа* на Лукач и на Франкфуртската школа, чиито член е авторът. Следвайки Лукач, Кракауер възприема романа като жанр, който в

[1] Текстът е представен на 25-ата международна конференция по англицистика и британистика, състояла се от 21 до 23 май в Тимишоара, Румъния. Участието в нея е осъществено с помощта на Комисията за управление на проекти за стратегическо развитие към Настоятелството на НБУ.

[2] Krakauer, Siegfrid. *Le roman policier: une thraité philosophique*, Payot, 1981.

най-висока степен изразява ситуацията на човека в настоящето. Криминалният роман за него е обаче една маска на традиционния свят в „новите времена“. Маска, защото той привидно носи елементи на предмодерната реалност, но всъщност е продукт на модерната епоха.

Според Кракауер най-важната точка на съприкосновение между религиозността и криминалната литература е персонажът на детектива. Кракауер сравнява този персонаж с монаха. И наистина той е безбрачен, няма любовни и сексуални отношения, няма чувствена връзка с видимата действителност. Както монаха е отделен от света, така детективът е дистанциран от останалите герои и от взаимоотношенията, които възникват помежду им. Кракауер отива по-нататък. За него детективът не само е като монаха, но и се приближава до самото божествено. Една от характеристиките на Бог е рационалността. Изследователят разглежда криминалната литература като подчинена на тъкмо на нея: историята се определя от логическото разрешаване на енигмата на престъплението. Чрез своята привързаност към абстракцията, рационалността наподобява Бог, който е отвъд способността ни сетивно-образно възприемане. Детективът е нейна репрезентация, чрез него тя бива конкретизирана.

Дотук криминалният сюжет се съотнася с предмодерната реалност, където е налице съзнанието, че събитията имат своето обяснение, че са ръководени от ясна причина. Ала става въпрос просто за маска на тази реалност. Детективът според Кракауер няма общо с рационалността в религиозен смисъл. Неговото разгадаване на тайната на престъплението не е резултат от разбиращо и в този смисъл любовно вникване в събитията, а от хладно упражнение на ума, който трансформира хората в схеми, откривайки ключа към поведението им. Това безчувствено схематизиране на действителността, този изчислителен подход са присъщи на рационалността в настоящето – криминалният роман е просто нейно утвърждаване. Той е дете на модерността, което се прави, че е от друго време.

Кракауер предлага най-удобният, най-очевидният пример за връзката между криминалната литература и религиозността: разказите на Гилбърт Кийт Честъртън с главен герой отец Браун. Отец Браун е сякаш идеалната конкретизация на онова, което изследователят твърди. Той е и детектив, и свещеник; извън света е и е извън взаимодействията между останалите персонажи. По-скоро е свещеник отколкото детектив. Отец Браун не е отдаденият изцяло на решаването на ребуса на престъплението Шерлок Холмс или Еркюл Поаро. Неговите разкрития нямат отчуждения статут на професионалния труд, а са следствие от мисията му на свещеник. Това

е многократно подчертано в разказите. За да не възникне никакво съмнение, още първият разказ от първият сборник за отец Браун – *Синият кръст* – ангажира в разследването на един случай професионалния детектив Валентин и католическия свещеник. Съпоставката между двамата е в полза на Браун, който на опита и специализираните познания на Валентин противопоставя поуките от поведението на хората в поверената му енория.

Това обстоятелство насочва към типа рационалност, характерна за отец Браун. Персонажът *не представя* критикуваната от Кракауер студента рационалност, която е присъща на модерността, и която, наистина, владеят другите известни детективи в криминалния жанр. Отец Браун не тръгва от общото към частното, от принципа към ситуацията – неговият метод не е дедуктивен. Съответно той не е и научен. Честъртън не се вписва в твърдението на авторитетния изследовател Томас Нарсежак, който сам е автор на детективски произведения, че криминалната литература е съчетаване между наука и литература[3]. Но методът на Браун не е и индуктивен. В разследванията си той не осъществява преход от случая към правилото. Начинът му на мислене е някъде между индукцията и дедукцията. Отец Браун се ръководи от една категория, която не е свързана с общото в чистия смисъл на думата, но и не се намира на частното: „личният опит". Той надхвърля фрагментарността на конкретното, изграждайки една по-цялостна представа за света, но – от друга страна – валидността на тази представа не подлежи на обективна проверка. Героят на Честъртън вниква в хората, не защото познава абстрактните модели, чиято реализация са те, нито понеже се вглежда в уникалните особености на отделното престъпление. Неговото разбиране се състои от убеждения, които изхождат от постоянния му сблъсък с различни поведения. „Знаете ли – казва веднъж той – човек научава много неща в живота си. Такава ни е работата на нас, свещениците" (с. 47)[4].

Едновременно отдалеченият-от, но и близък до конкретиката на случая начин на разследване на отец Браун е неотделим от неговото отношение към престъпника. То не е определяно от самодоволството, типично за човека, който възприема престъплението като математическа задача, която трябва да реши. Няма и общо и с идентификацията с престъпника – психологическо упражнение, което спомага за обяснението на него-

[3] Вж. Narcejac, Thomas. *Une machine a lire: le roman policier*, Denoël/Gonthier, 1975.

[4] Всички цитати от разказите на Честъртън са от: Честъртън, Г. К. *Тайната на отец Браун*. Издателство „Народна култура", С., 1986. Подбор и превод: Ани Друмева.

вите действия при автори на криминални произведения, работили след Честъртън. Браун се отнася с разбиране към извършилия престъплението, без обаче да застава от неговата страна. Той се ръководи от съпричастният със събитието, ала не и оправдаващ го възглед: „Така е в живота. Това може да се случи при хората". Всъщност пазещият се от крайности, премерен, мъдър поглед към криминалното деяние лишава текстовете на Честъртън от една черта, която се набива на очи при много произведения на криминалната литература – иронията. Ирония има там, където е налице дистанция от иронизираното, където детективът подхожда инструментално към обекта на работата си – като към проблем, който трябва да бъде отстранен.

Отсъствието у Браун на отчуждение спрямо престъплението ни кара да се замислим дали едно от централните твърдения на Кракауер – това за отдалечеността на детектива от останалите персонажи – е вярно. Ако при Едгар По, Артър Конан Дойл и Агата Кристи така, дали е същото и при Честъртън? По-скоро не. При него детективът е формално най-несвързан с другите персонажи, бидейки духовно лице, принадлежейки към сфера, към която другите герой не се отнасят. Ала неговата *нехладна рационалност* го приближава към реалността в произведението. Само че не го включва в нея. Като всеки истински християнин Браун не е част от света. Макар и съпричастен към него, Браун има функцията на детектива в традиционната криминална литература – да съобщи онова, което никой друг персонаж не забелязва – истината за престъплението.

Това поставя както Браун, така и детектива в по-особено положение спрямо останалите персонажи. Традиционната криминална проза избягва воденето на разказа от първо лице. Тя предпочита третоличната гледна точка, което съответства на философските основи на жанра. Според класическата криминалната литература светът, който представя тя, не е част големия свят извън литературата. Той е отклонение от него, отстъплене от обичайния живот, в който престъплението е изключение. Ето защо и традиционните криминални истории по правило са затворени – завършват с разкриване на злосторника. Така се утвърждава идеята, че злото няма място в реалността, че тя е друга. Третоличната гледна точка е удобен инструмент за осигуряване на всичко това. Тя показва историята като несвързана с нас, избягвайки идентификациите, които би могъл да предизвика разказът от първо лице, и същевременно създава дистанция между четящия и текста, внушавайки че събитията, за които става дума, са извън непосредствената действителност на възприемателя.

Ала детективът усложнява тази ситуация. На пръв поглед криминалният сюжет се направлява от обективистичния третоличен разказвач. Но функцията му се прекъсва в края на произведението, когато истината за престъплението се казва от детектива, който досега не е вземал участие в историята. Т. е., на финала щафетата на разказването се поема детектива. Това не остава без последствия за философията на криминалният жанр. Ако третоличният разказвач отдалечава историята от четящия, давайки знак, че тя няма отношение към неговото ежедневие, то „аз" – формата, от която разказът започва да се води в лицето на детектива, го приближава към две реалности, които надхвърлят ситуацията в произведението – истината и побеждаващото добро.

„…В този миг на вратата се появи нов посетител – една толкова несъвместима с обстановката фигура, че изглеждаше почти смешна" – по този начин разказът *Човекът в пресечката* въвежда в сюжета отец Браун (с. 103). Такова е типичното отношение към героя у Честъртън.– разказвачът не се задоволява с отчужденатa третолична позиция спрямо него, но и често изтъква отчуждението си съвсем директно: подчертава несъобразността на персонажа спрямо обстановката, в която е поставен, иронизира го. Това обаче не е реторическа стратегия на привидното снизяване, целящо всъщност да възвеличи. Защото дори в края на историите, когато отец Браун изненадва всички, за да съобщи кой е убиецът, и, както е проето в традиционната криминална литература, фактически поема функцията на разказвач, описанието на поведението му остава хладно към него. На финала на *Човекът в пресечката* героят е представен не като тържествуващ от откритието, което е направил, а като „мигащ смутено" и „мънкащ".

Така може да изглежда, ако останем на нивото на разказа. Но всичко това би могло да бъде обяснено по друг начин и то от самите произведения на Честъртън. Той е модерен автор, който не просто цели да ни забавлява, а и е рефлексивно насочен към работата си. Неговата криминалната литература включва и теория на криминалния жанр. Любопитно е, че тя е създавана по същото време, когато Кракауер пише своята теория. *Металитературната позиция* на в произведенията на Честъртън не е пряко изразена. До нея се стига херменевтично, чрез интерпретация, чрез отиване отвъд буквалния смисъл. Когато авторът посредством речта на своя ппротагонист казва в *Моравата перука*: „Истинският Бог е бил от плът и е живял сред нас. И ви казвам: където и да срещнете хора, които властват с помощта на тайна, знайте, че това е тайната на грубото беззаконие" той не само ни учи как да различаваме Божието действие от сатанинското,

но посочва същността на криминлната история (с. 142). Тя няма за цел, както твърди Кракауер, да демонстрира триумфа на модерната отчуждена от действителността рационалност. Според Честъртън криминалната литература е тъкмо противоположното на отчуждението от реалността, защото има отношение към Бога като сетивно присъствие, като плът. Същевременно тя е много повече от визия за света като принципно добър и за престъплението като нямащо място в него. Криминалната литература не се занимава със света, което би могло да се разпознае в непредизвикващата идентификации третолична форма на разказване и в детектива, внасящ отвън в историята истината и справедливостта. Задачата на тази литература е метафизическа: *да утвърди победата на Бог над сатаната*. Ето защо композицията на традиционното криминално произведение е затворена: за него не е важна не тайната на престъплението, както е в съвременните криминални романи, а неговото разкриване, издитането на светлината и над мрака.

Ето защо и злото у Честъртън, както и у всеки типичен автор на криминални истории, е скрито. Престъплението не е каквото изглежда; престъпникът не, който си мислим че е. За разлика от постмодерните автори Честъртън не обича многозначността. Неговите отрицателни герои са без ясен облик. Злото е безформено, като погледа на убиеца в *Невидимият*: „Беше слаб мъж с русолява брада и твърде обикновена външност, но когато за миг извърна към тях упрашеното си лице, в триммата се впиха чифт зловещи кривогледи очи“ (с. 75). С този убиец се става нещо странно. Той не бива арестуван, а „часове наред“ се разхожда и разговаря с отец Браун по снега. Защото за Честъртън злото надхвърля човешкото, справянето с него не е н ръцете ни.

Също за разлика от съвременната литература у Честъртън отражението и удвояването, иначе казано – проблематизирането на идентичността, не е признак за високо изкуство. В края на *Човекът в пресечката* отец Браун казва: „…Аз твърде рядко се оглеждам в огледало“ (с. 123). Казва го с ясно, както обикновено говори. Яснотата, която на финара чрез думите му побеждава тайната на престъплението, е класически признак на рационалността. Ако историите на Честъртън оспорват възгледа на Кракауер, че рационалността в криминалните произведения е абстрактна, то металитературният елемент в тези истории отива по-нататък, настоявайки на обстоятелството, че тя не изразява модерността, както смята изследователят, а отива отвъд човешката историчност: „Единствена църквата въздига разума – казва Браун – единствена тя утвърждава, че сам Бог е обвързан с разума“ (с. 42). Т. е., според Честъртън чрез раз-

криването на престъплението в криминалните разкази не се отстоява човешката познавателна способност, а Божията мисъл. Поради това в произведението действат две логики: една – в началото, когато се представя престъплението и друга – в края – която изобличава погрешността на първата логика и разкрива злодеянието.

Теорията на Кракауер, която коментирахме тук, днес получава нова доза внимание[5]. Бидейки първооото концептуализиране на жанра, тя всъщност казва онова, което след нея многократно ще бъде повтарян – че криминалните произведения изразяват отрицателната страна на модерността, поради което трябва да бъдат пренебрегвани за сметка на „високата литература". Да, но разбирания като това на Кракауер, както и неговите съзнателно и несъзнателно утвърждаващи го последователи, не могат да обяснат защо безспорно принадлежащото към „високата литература" *Престъпление и наказание*, написано във времето на възникването на жанра, има криминални елементи. Металитературната теория на Честъртън, която във виждането си на криминалното произведение като ситуация, където взема участие не само човешкото, но и надхвърлящи го сили, е повече в състояние да направи това.

[5] Вж. Boltanski. Luc. *Énigmes et complots : une enquête à propos d'enquêtes*, Paris, Gallimard, «NRF essais», 2012.

РАЗГОВОРИ С НЕИЗСЛЕДВАНИ ЛИДЕРИ

Протоколи от интервюта със затворници из архива на проф. д.ф.н. Стоян Горчев

Подготвили за печат:
Цветанка Горчева, Мая Горчева

CONVERSATIONS WITH LEADERS WHO HAVE NOT BEEN STUDIED BEFORE

Protocols from the Interviews with Prisoners from the Archives of Prof. Dr. Habil. Stoyan Gorchev

Tsvetanka Gorcheva, Maya Gorcheva

Abstract: *In 1970 the Scientific and Methodological Council for Prison Studies at the Ministry of Justice initiated a research on leadership and leaders in prison. The team headed by Assoc. Prof. Georgi Yolov included psychologists and sociologists. Non-official leaders in the prisons in Pleven, Plovdiv, Varna, Lovech, Belene, Sliven and Burgas have been interviewed. Results from the research have been published in the specialized press. These publications comprise the deciphered scripts from the interviews which have remained in the archive of Prof. Stoyan Gorchev. The draft lacks the questions from the interview but the topics discussed have been mentioned or hinted at in the responses. Undoubtedly, the testimonies gathered here present a valuable socio-psychological as well as philological portrait of the time.*

Keywords: *interview, questions, prison, leaders and leadership, political prisoner, freedom, prison slang*

През 1970 г. Научно-методическият съвет по затворно дело към Министерството на правосъдието започва изследване за лидерството и лидерите в затвора. В екипа с научен ръководител доц. Георги Йолов са включени психолози и социолози. Интервюирани са неформални лидери в затворите в Плевен, Пловдив, Варна, Ловеч, Белене, Сливен и Бургас. Резултати от изследването са публикувани в специализирания печат.

Тук поместваме разчетени записи от интервюта, останали в архива на Стоян Горчев. В черновата липсват въпросите от анкетата, но обсъжданите теми или са маркирани, или подсказани в отговорите.

13.VII.70 г.

П.

<Животът не ме е уплашил>[1] Писането

Животът е много трагичен. Имал съм свобода – часове за мен. А като че ли години съм живял. [30 години в затвора] Роден е в 1925 год. Наистина много неща [са] хубави. По отношение на затвора много малко хора. Ако вие сте тук, ще видите, че администрацията не е добра. Говори за Съв[етския] Съюз – преди едно хубаво, друго – лошо. [И] сега е така. На 9 септ[ември] 1944 г. бяга от Бург[аския] затвор [...] свободен [...] Петко Терков – знае биографията на семейство [...][2]

По-рано съм лежал все [с] политически затворници. Щях да помоля да бъда сам в килия, за да пиша. Н[ачални]кът ми е давал такава възможност. За реда в затвора веднага след 9. IX. Нещата се менят.

= Затворът оправя ли хората?

– В зависимост от наклонности[те] на хората. На плантациите – работят с дясната ръка. Тук има педераси и др. [Заради] лишенията, ограниченията от режима (пари) някои момчета се принуждават. Комар не играя. Мразя и презирам. Аз съм честен. Аз не съм убил. Средата създава човека. Човекът с[е] стреми.[3] С един[а] дум[а], и онова се стреми да възприеме всичко лошо. Бързикат се. Тук поправяне няма. Има други начини. Аз съм за справедливостта – което е по закона. Едно време имаше правилник кой ког[о] извиква. Трябва да ми се уважи молбата. Някой ядосал н[ачални]ка и той ми вика. Важен е подходът. Тонът е най-важен. Няма сплотеност, не може да се даде една цигара. Аз навремето бях наказван толкова пъти заради комунистите.

По-възрастните затворници (останаха малко) (наплашиха се). Аз съм престъпник и не мога да се сравня с тази младеж. Аз като си помисля, се плаша. Изселен [бях] – три пъти [на ден] да се разписвам. Работех на смени. Само се пише, че създават работа.

Жена ми и нейните деца – не съм ги ударил.

---

[1] В ръкописа с триъгълни кавички са отделени отделни реплики, които тук предаваме с триъгълни скоби.

[2] Първият абзац не е с почерка на Ст. Горчев, но го предаваме, за да се запази смисловата връзка.

[3] Тук следва обособена група изрази от затворническия жаргон: чао, окей, тук – ниц, скив, баламата, миловецът, лековак. Една от съпътстващите задачи при изследването е била да се съберат данни и за жаргонни изрази.

По-добре да направя престъпление, да зная за какво е. Двайсет пъти съм арестуван без нищо. Прекарах живота си в затвора. Не пия, комар не играя, не съм гюрултаджия.

<Готвачът му казал „Ач кьопек“[4]> и той го бил.

Взаимоотношенията са много груби – псувни, [говори се] кой къде е пил, играл, ибал. Старите се наплашиха. Къде ли ще го изселят, времената станаха такива. Старите бледнеем пред младите.

Мероприятията са формални. Язък за парите. Няма файда от училището. Говоря много. Някога не ме пущат на събрания, защото критикувам. Предупредих, че ще бягам от Белене.

<Човекът, който ми е гласувал доверие, никога няма да злоупотребя с него> – пусна ме свободно.

Страня от хората. Не можеш да намериш общ език. Едно коте – с него си общувам.

Сбирам пари да купя един акордеон на детето.

Има хора, които искат да се налагат. Има хора, с нещастието на другите се облагодетелствуват. Рецидивистите винаги ги делят – не ги пускат на телевизор; заради неоправено легло наказват. Има някои с лични отношения и те казват кой да казва.

Жена от София. „Гледали ли сте „Заветът на Инката“ [?] Питах я: „Гледали ли сте съв[етския] филм „Вярвайте ми, хора“ [?]

= Кое Ви крепи все пак, коя е опорната Ви точка?

– Преди три месеца имах свиждане. Аз много пишех, но две години не бях писал писма <жена ми, дрязги> Докато не получа писмо, аз не пиша. <Аз няма да се моля.> Примирявам се. Мислил съм си: да си изляза, да подредя живота си. Амбициозен съм, макар че съм добър по душа. Жена ми трябва да споделя с мене, а тя се съветваше с други хора. Слабохарактерна е. Дете – [на] пет години.

Ще отделя някой лев за дърва и въглища. Писах ѝ да си купи нафтова [или] електрическа [печка]. Работя все [върху] семейството. След като и на това писмо не ми се отговаря.

Татуировките – това са глупости. Правени 40 – 41 год.: рождената година, тигър, звезди, жени, женско име. <Левски>: много бил лек и го гонела полицията, жандармерията и не можели да го хванат.

[4] Тур. aç („гладен“) и köpek („куче“) – бел. ЦвГ, МГ.

Помагал съм. Говорят добре, а като излизат, казват: „Много е [лек], пазете го." И те даже ме спират от работа, вместо да ми помогнат.

Имам сексен докус професии[5] – над 300.

П. И. Й.

Много съм наказван в Н[аказателния] К[одекс]. Съден съм много пъти. С последната загубих баща си. За кражба – три-четири пъти, един път за хулиганство, сега – за бягство. Съден съм много пъти, вина имам, но има и други. Десет години не бях извършвал никаква кражба, мислех да не пипам вече, но не ми помогнаха.

Разведен съм. Никаква връзка нямам.

Не съм работил, болен бях и не можех да работя на кариерата. Сега от два-три мес[еца] работя. Не съм отвикнал да работя.

= Авторитет

– Повечето затворници ме уважават, защото не съм шпионин, не клеветя никого. 70 – 80 % донасят за най-дребните работи.

дълги години стоим в един затвор
някои от съчувствие
че ги превъзхождам
не е, че съм лежал дълго в затвора

= Книги?

– [Чета] художествена литература, в. „Земеделско знаме" и в. „Спорт". [Интересуват ме] външните събития, космическите полети, други по-важни събития.

Затворът е като висша школа – научават разни иширети[6]. Разказват си кое как става. Навънка от курназлък го прилагат. Започват и... пак се връщат. Рядко се изплашват.

Влияят се непълнолетните и то които за първи път влизат в затвора.

Изменя се речникът. Псуват се и най-големите приятели, все едно си разменят любезности. Навънка го няма това и ще направи впечатление.

---

[5] От тур. seksen („осемдесет") и dokuz („девет"); изразът означава: „много професии" – бел. ЦвГ, МГ.

[6] „Номера"; от тур. işaret („знак, сигнал; указание,намек"); *остар.* таен знак – бел. МГ.

Ст. Г. Г.

Роден в Стара Загора, 1937 г.; IX клас, неженен (разведен: [само] шест месеца „живял“); стругар, автомобилен монтьор, асансьорен техник.

Не мога да спя, защото нервите ми не издържат. Съден съм шест пъти, сега седем години ([за] кражби, където съм работил – ламарина, проводници и пр.). Влияеше ми средата. Старите връзки, приятелите ми. <Преследват ме постъпките ми.> Пак по заведения, парите не стигат. Чувам, че ги изселвали.

Много съм общителен, обичам да разговарям. Тук само „здрасти“ мога да кажа и [не] заминавам. Страхувам ли се, и аз не зная. Мога да говоря общи работи. Но приятелство [?] Един искрен човек виждам тук: Г. Б. – доверяваме си. Той е единствен човек от петстотин души в затвора.

Извратеност до безобразие – горе пламти от комар. Като се върнат от завода – няма какво да правят, няма развлечения.

Откровеността не мога да я крия. Псуват се. Вулгаризъм. По-сурово се държа и с мене няма такива работи.

= [За] авторитета

Как ще се поставиш. Ако не му харесва псуването, няма да го псуваш.

Средата тук е ужасна.

Има хора, стават тартори, защото са груби; някои по-слаби натури ги привличат, стават им симпатични и си разказват, и стават като тях. Обикновено подвизите си разказват.

Работил съм от декември – един ден не съм оставал. [За] да не мисля, да не разсъждавам.

Списания чета, но книга не мога да издържа да прочета.

Кореспондирам с майка ми. Идва на свиждане. Приятели от други затвори нямам.

Тук се отчуждаваш, [...] и вънка.

Пет години разсъждавам по тези неща ([за] престъплението). Нямам задръжки. Приятелите не влязоха в затвора, аз смятах, че съм герой.

Събирахме се в заведения, където има алкохол. Може би затова става [така].

Дано и навънка издържа, както тука. Винаги съм го вършил със страх и ме е срам, като съм пред съда. Не знам защо не мисля навреме.

Като речем, за половин час ще видим всички коли.

<Интернат за квалифицирани престъпници.>

Коле Комаро

За пръв път [през] 1968 г. в затвора. Срещнал познати, които ни „отваряха“ – как да се държим, какво да говорим, как да се пазим от органите – какво да признаваме, какво да не признаваме. [Има] две страни: едната ме научи на лошо; някой стар човек [ще ми каже] защо си извършил [това], по-добре си бил навън и пр. Тук трудно се среща добър човек, който закоравял престъпник [да не го е] учил <как да забогатее навън>. <На всеки ще се правиш приятел. Ще му искаш пари: за дело, за адвокат, за глоба. И после няма да ги връщаш.>

В Кремиковци чул: „В затвора само кораб не може да се вкара“.

За нова година (1969-та) видял – лъвовете в затвора се събрали към един-два часа през нощта. И го извикали. Лъвовете – лежалите в Ловеч, Белене, срещали са се по затворите. Ако стане нещо (бой или друго) винаги си помагат. Когато някой е <измародерствал>, другият ще се мъчи да го спаси. Извадили коняк, салам, мезета. Пийнали и като останало пиене, викали и други. Пазели се само някой да не ги „натопи“. Затворниците заприказвали старшините, за да не ги открият. Също [ножчета] разиграват старшините.

На 19.II.69 получил писмо, че сестра му се оженила. Това му тежи. Сестра му родила [на] 6.XI.69 г. Бил задържан по това време и не присъствал. Бил в състояние на луд[ост].

– Мечтая да бъде свободен. Има и такива, които още тук замислят престъпления.

Добри приятели, които си излизат [по едно и също време]. Чакат се в София и като си вземат документите, тръгват направо за границите.

Крадците.

– Като дойдох в Софийския затвор, през нощта едно момче ми извади портфейла от под възглавницата. Аз го видях и той го сложи под възглавницата си. Сутринта питам кой го е взел. Той се зачерви. После го взех.

[...] <Свикнал съм и ако не откраднa, не мога.> Казва, че започва работа [на места], където могат да се откраднат ценни работи (шоколади, цигари) и си подбира двама-трима души да пренасят.

– На Кремиковци се учех от затворниците как да се пазя. Сега влизам II-ри път (I – 2 год. 4 мес.; II – 6 год.) с голяма присъда. Бях щастлив, като си излязох – как да се облека, къде да почна работа, да не дружа с лоши жени. Този път не обръщам внимание на старите затворници. Мечтая си, като изляза, да се облека хубаво. Да отбягвам старите си приятели. Не [си] пиша с никого (всички са престъпници). 70 % от Перник ме познават. Чувствам, че при най-малкото нещо (пийване, приказки)... Купуват

ме със сладки приказки. Засилват ме, че тоя говорил, и ме впрягат, за да си правят кефа (аз съм боксьор). Аз лежа, а те са навън. Най-близкият ми приятел, почерпих го. Излиза с пет-шест души и казва, че аз искам да го бия. Дълго време другарувахме и не мога да си обясня с каква цел го направи. След това се бихме. Като го срещнах, си върнах боя. И той искал пак да стан[ем] приятели. Така постъпват закоравелите престъпници.

Нямам приятел, който да държи за мене. Всички приятели ги смятам за познати. Няма хора, на които да се разчита. С убеждението съм, че нямам приятели, а само познати – за пийване. Тези момчета не са престъпници. В компанията ми [има един] – момчето влизало за 15 дни, но не е съдено. Имаше някои, влизали в затвора, но други не [са] лежали – вършили [са] престъпления, но не са хванати.

– Ценя най-много да бъда честен и да се отнасям културно, да говоря на диалект. Мразя да си променям язика. Отбягвам да говоря на жаргон.

Ценя у себе си, [че] когато отида с девойка на ресторант или кино, не ме интересуват други жени. Ходя с много жени. Имам голям успех.

Когато се заприказвам с жена, мъча се да се свържа културно: „добър ден", „къде отивате?" и пр. Ако има някакво чувство към мен, мога да ходя с месеци, без да имам полово сношение (имам резерва с жени за полови сношения). Приятелите ми завиждат особено ако тръгна с ученичка. Винаги красиви жени съм си избирал. Приятелите ми винаги казват, че с мене ще имат неприятности.

Стремя се да избягвам тези контри. Стремя се при всяка жена да оставя хубави впечатления. Мъча се да изпълнявам желанията – да се любуваме на природата.

На 14 години за първи път, с младо момиче (14 год.), не беше честна. Тя ми даде повод.

При редовни полови сношения в затвора е крайно трудно. Постоянно ми се искаше да бъда с жена. Близо месец онанизъм. Отслабнах. Започнах да загубвам мислите си. Започнах да ги [...], търся кисело. Сега не ми прави толкова впечатление. Сега, като дойде познат от Перник, като разправя, пак ми става тежко.

– Някои от бабаитите търсят момчета от [Бч], дават пари, салам. Момчето се подлъгва и им се отдава от страх. Като го мине един, всички го минават.

С мене (трето отделение [през] 68 г.) [са] 18 души в килията. Легнахме. До мене (Методи – за убийство) започна да ме пита откъде си. Аз познавам много хора от там. Ще оправим ли тотото. Почна да ме хваща, станах до кофата. Върнах се и го ударих, и оня паднал. Един идва при мен да ме

удари. И започна бой. Стана един много здрав и ги разбута. Ако не можех да се бия, може би щях да пострадам.

– Обикновено пердета, тази вечер идва ново момче, всички си правите пас, след това друг го мине, дават му пари. След три-четири месеца вече съжалява, но няма какво да направи.

По характер съм много волеви. Всичко мога да постигна, независимо от средствата. Нищо не ме плаши. Компания – пийнали, ще се опитам да предотвратя боя, да извикам милиция.

Нищо не може да ми се опр[е]: най-хубавото момиче в Перник (Авелина – убили я). За една седмица тази жена ще бъде при мен. Басирахме се на 250 лева. Хванах приятелки, които са били с мене, за 50 лева и те се сприятелиха с нея и на четвъртия ден я доведоха. След това си отидоха. Пийване, леко насилие и ми се отдаде. На другия ден на срещата ми каза, че много се страхува от мен. Спечелих баса и име, че ходя с най-хубавото момиче.

– Смятам, че зная повече от приятелите си. И било за бой, спортувал съм много – усвоя един [спорт], започ[н]а друг. Обичам в компания; ако е културна, и аз се държа културно. С жени – културно. С мъж – и аз да бъда мъж. Предпочитам мъжкото държане.

– [За] комара: някои казват, че играят за удоволствие. Това не е вярно. Всеки смята, че ще вземе. С парите по режима затворникът може да живее. Но всеки се стреми да печели.

– Харабии, измерлии, пенчосета, шестбешлии – как са разположени точките. При започване на играта се започва с измерлии, най печелят шест-бешлиите. Играе се на пари, дрехи, обувки. На дълг не се играе. Нечестно отношение рядко има, бият се. Много са запалени в комара и не могат да спят. Комарът е много разпространен. Оттук гдето излязоха за 9. IX., запалиха всички младежи в Перник да играят.

– [За] татуировката: Коле – комаро, карти. Змия и нож: жената змия обвила мъжа-нож. Кръст, настъпен с крак: не искам да умирам. Боксьорски ръкавици и датата на падането. Глава на жена. Татуировката се заплаща. Татуирането е много глупаво. Ама ги направих.

– [За] Грешката: човек не разсъждава, както трябва. За първото осъждане ([за] бой, хулиганство) смятах, че съм бил прав. Случката: излизат двама приятели с приятелките си на стадиона (Перник). Отговаряш за мадамата си. Разделихме се за полово сношение. През това време са ги гледали. Дошъл един и седнал на един метър до тях. Хванал го за рамото и му казал да се разгиля. Правя си майтап, преди да го бия: <Може ли да я наебете, пък аз да гледам. А после ще си я заведа.> С дългия има и други.

Бил дългия, изгонил я и пребили всички (четиримата) до безсъзнание. Бях прав за случая, но като разбрах, че ме търсят, исках да отида [в] Кюстендил. Бягали в различни посоки. Влязъл в група битници, взел шапка и прегърнал мадамата на единия. След това пак бягал, прескачал огради. Искал да отиде към милицията, че там няма да го търсят. (Кучето го захапало.) Но го пресрещнали и си отишъл в тях. Хванали го.

ЗА НЯКОИ КРИМИНАЛНОЛИТЕРАТУРНИ РАЗМИСЛИ ВЪРХУ КРИМИНАЛНИТЕ ФАКТИ И ФИКЦИИ

Елка Добрева

THOUGHTS FROM CRIME FICTION ON CRIME FACTS AND FICTION

Elka Dobreva

Abstract: *The research is conducted on the basis of a voluminous corpus of crime novels published after 1980 which have been represented here by quotations from a limited number of texts from various countries – the USA, Australia, England, Scotland, Italy, France, Spain, Germany, Norway, Sweden, Russia, and Bulgaria. The focus of attention is on some major topics lurking in the thoughts from crime fiction registered in the corpus – on the nature of crime fiction, on the impacts of the portrayal of violence in the media, on the accuracy of media facts and fictions which have to do with what is considered criminal, on the supply and demand of crime fiction, as well as on the authors of such fiction.*

Keywords: *criminality, crime fiction, media, book publishing, book distribution, intertextuality*

1. Въведение

В предговора си към експерименталния криминален трилър „Няма покой за мъртвите“, създаден чрез съвместното усилие на двайсет и шест изявени „майстори на този жанр“ и публикуван през 2011 г. под редакцията на Андрю и Леймия Гъли, Дейвид Балдачи характеризира типичните автори на криминални загадки извън непосредствената им работа като „интересни, сладкодумни хора, около които на светски събития винаги се събира тълпа“. Когато работят обаче, те са „пословично саможиви, параноични, недружелюбни индивиди, ревниво бранещи територията и творчеството си“. За тях той казва още, че „създават неочаквани сюжетни линии, топят перото в отрова и умело щракат копчето на живота и смъртта“. Характерно е, че обичат да определят без чужда намеса развръзката и че тази абсолютна власт „ги опиянява дори само заради изключителна-

та си рядкост“, особено ако са продали правата за филмиране на Холивуд и впоследствие са открили, че „властта им върху сюжета се е свила почти до нулата“. С оглед на аудиторията положението е по-различно – криминалният жанр според Д. Балдачи е „единственият, при който читателят може да премери сили и ум с твореца“ и, ако е достатъчно добър, би могъл да достигне до отговора на загадката, преди авторът да пожелае да го разкрие. По специфичен начин стоят нещата и с критическата оценка и на любителите, и на специалистите: „Трилърите понякога стават повод да се чувстваш гузен или измамник. Някои претенциозни критици например показват пренебрежение към жанра в публичните си изяви, но в метрото жадно поглъщат поредната кримка, скрита в обложката на „Одисей“, и се забавляват като деца, току-що открили Шерлок Холмс“ (Балдачи 2011: 9 – 10).

Разбира се, някои критици изглежда не са чак толкова претенциозни като споменатите. Сред тях има една може би не особено голяма, но сериозна група, посветила фундаментални изследвания на структурата, типологията и технологията на криминалнолитературните текстове, като например В. Шкловски в „Новела на тайните“ (вж. Шкловски 1929: 128 – 142)[1] и Ц. Тодоров в „Типология на криминалния роман“ (вж. Тодоров 1985: 15 – 27)[2], или пък отправила философски поглед към детективския роман (вж. Кракауер 1971; Блох 1986). Друга, също неголяма, но прочута група теоретици на литературата и изкуството включва автори от типа на У. Еко, които сами са създали върхови образци на криминалната проза. И накрая има и автори, например П. Боало и Т. Нарсьожак във френската или Х. Р. Ф. Кийтинг и П. Д. Джеймс в британската традиция (Боало-Нарсьожак 1964; Кийтинг 1994; Джеймс 2009), които създават и текстове обекти, и критически и теоретични метатекстове в криминалнолитературната зона.

Обобщените оценки за академичния и оперативнокритическия интерес към криминалната литература варират в доста широк диапазон. В някои случаи впечатлението е за наличие на „много“, „разнообразни“ или дори „много и разнообразни“ критически изследвания върху произве-

[1] В голяма част от раздела „Новелла тайн“ в „О теории прозы“ В. Шкловски подробно анализира разказите за Шерлок Холмс с цел да извлече положената от Конан Дойл в основата им композиционна схема. Благодаря на доц. д-р Пламен Шуликов, който ми предостави оригиналното издание на книгата от 1929 г.

[2] Визираният тук раздел „Типология на криминалния роман“ на Ц. Тодоров съответства на „Typologie du roman policier“ в първото френско издание на книгата му – Todorov Tz. Poétique de la prose. Paris: Seuil, 1971.

денията на литературната криминална фикция, особено върху нейните класически образци (срв. Скагс 2005: 3; Джеймс 2009: VIII)[3]. В други случаи констатациите стоят по-близо до цитираното мнение на Д. Балдачи. Относително скептичните нагласи са свързани, от една страна, с опити за преоценка на предпостмодерната склонност към йерархизираща „картография" на литературността, която разграничава елитарен „център" и популярна „периферия" (Смит 1991: 78), или по-общо към дискриминиращо обособяване на „висше" и „низше" в културата (Еванс 2009: 2). И по двете линии криминалната литература е отпратена в секторите на периферното и низшето, откъдето впрочем се опитва да я извади още З. Кракауер през ранната 1925 г. (вж. Кракауер 1971). Компромисен, но не по-добър вариант е признаването на същински литературен и съответно централен статут само на определени (класически) образци на криминалната проза. От друга страна, често без колебание се говори въобще за неоправдано пренебрегване на криминалната литература, особено на по-новата, от страна на литературната критика и на литературната наука. Р. Морз например по този повод казва следното: „Днес криминалната фикция е един от най-глобализираните, най-популярните и най-продаваните комерсиални жанрове, но почти няма опити за нейното изследване в сравнение с други видове постколониална литература" (Морз 2005: 79). И ако в световен план има колебания и дори противоречия относно наличието, насоките и интензитета на изследователския интерес към криминалната литература, измеренията на този интерес върху български терен са, може да се каже, трудно забележими. Като се отдаде дължимото на отделни автори, написали не особено пространни, но все пак информативни за определена национална традиция в жанра предговори към книги (например Цанков 1968), публикували изследвания по конкретна криминална тема (например Трендафилов 2010) или отпечатали рецензии и отзиви за нови криминални четива, например на страниците на вестник „Култура" и в „Литературен вестник", трудно могат да се посочат български литературоведи с по две или повече проучвания в областта, особено пък монографични (подобно на Аретов 2001 и 2007). Утешително е все пак, че българската теоретична следа, оставена от Ц. Тодоров, е незаличима. Няма сериозен труд в областта на анализа и теорията на криминалнолитературния текст, който да не се чувства задължен да препрати към

[3] Добра теоретична и библиографска ориентация по въпроса може да се намери у Лит 1999; Ржепка 2005; Скагс 2005; Мацке, Мюлайзен 2006; Еванс 2009; Хардуик 2009 и др.

оригиналната му типология на разновидностите в жанра (вж. например Лит 1999; Скагс 2005; Хардуик 2009; Столарек 2009 и мн. др.).

Тези уводни думи изобщо не си поставят за цел да очертаят в цялост и детайли представата за криминалната литература в критическите и теоретичните трудове, посветени на нея. Вниманието тук се насочва преимуществено в обратната посока – навътре, към самата криминална литература. А тя, оказва се, без да се съобразява с разнобоя в металитературните си оценки (или пък именно поради този разнобой), в последните две-три десетилетия *самовлюбено се вглежда в себе си и самоуверено разработва собствената си теория и критика*. Това става по разнообразни начини, чиито конкретни прояви – теории и хипотези за естеството на криминалната фикция и на престъпността, оценки на съотношението между фактуалност и фикционалност, портрети на автори на криминална проза, аспекти от практиката на създаването, издаването и разпространението на криминална литература, разсъждения върху рецепцията и прагматическото въздействие на криминалните сюжети и т. н., са вплетени в самото развитие на събитията в съответния текстов свят. Въпросните теории, хипотези, размисли и оценки в типичния случай намират въплъщение в мислите и словото на фикционалните персонажи, включително и на участващите в действието разказвачи, по-рядко се появяват в речта на други типове повествователи, говорещи в трето лице за нещата в текстовия свят.

Оттук нататък, без стремеж към обхватност и изчерпателност, ще бъдат представени откритите в изследвания текстов корпус[4] най-убедителни примери за криминалнолитературни метафикционални рефлексии по различни теми и проблеми от областта на продукцията, дистрибуцията и рецепцията на свързани с криминалното факти и фикции. Примерите са извлечени от преведени на български образци на криминалната проза – предимно детективски и полицейски романи, съдебни и психологически криминални трилъри и по- ограничено количество криминални новели и разкази от относително ново време (публикувани след 1980 г.).

[4] Наблюдаваният корпус обхваща общо около 150 текста от съвременната криминална литература с широк географски диапазон на произхода на авторите – САЩ, Австралия, Нова Зеландия, Аржентина, Испания, Италия, Франция, Германия, Австрия, Дания, Норвегия, Швеция, Англия, Шотландия, Ирландия, Русия, Турция, България, но в изложението ще се цитират само част от текстовете – тези, от които по конкретен повод са посочени илюстративни примери.

2. За природата на криминалната литература

В най-изчистен вид и в облик, най-близък до академичното представяне на проблематиката, тази тема е разработена в романа на Тони Стронг „Убийство в Оксфорд“. Веднага се натрапва впечатлението за оптимален избор на фикционално място на действието. Всички интертекстуални асоциации с добре познатите на българските телевизионни зрители поредици „Инспектор Морз“ и „Инспектор Луис“ са напълно оправдани. Поддържат се и в романовата действителност:

> *Мъжът беше с черен костюм, а жената с бална рокля от тафта. Тери се зарадва, че Мо я нямаше да ги види: точно нейните стереотипи – неподходяща комбинация между модел от списание и инспектор Морз от култовия сериал (ТС/У: 33)*[5].

Съвременните читатели са с подходяща рецептивна нагласа да възприемат Оксфорд като естествена среда за реализация на избраната в романа на Тони Стронг фикционална форма за представяне на темата – университетски лекционен курс върху криминалната литература. Много академично, много английско, много оксфордско решение.

Преподаването на учебната дисциплина е поверено на Тери – бивша студентка от Оксфорд с разколебана сексуална ориентация, преди години насърчавана от преподавателя си Редж да преследва „най-радикалните си феминистки теории“. Тери е поканена да дойде отново в Оксфорд в момент, когато предстои да бъде обявен новият „председател на катедрата по криминалистика“ към „университета „Сейнт Мери“[6]. Темата за криминалната литература се появява още в първия разговор между Тери и Редж след връщането ѝ в Оксфорд. Въведена е със следната ретроспективна препратка към студентското минало на Тери в речта на повествователя, разкриваща една съвсем обичайна и днес в повечето университети и у нас, и в чужбина ситуация:

---

[5] Всички цитати от криминалнолитературни източници се придружават с индекс, който кодира името на автора и заглавието на текста, като посочва и страницата от българското му издание. По-подробни данни за произведенията, подредени по азбучния ред на индексите, са дадени в края на изложението.

[6] Сигурно се имат предвид *ръководител* на катедра и *колежът* „Сент Мери“, но транскултурни преводачески недоразумения от този вид са почти безвредни, а и могат поне частично да се оправдаят с фикционалността на референтите в романовия свят.

Криминалният роман беше моден тогава. Студентите считаха, че вече достатъчно е писано за „Ролята на природата в произведенията на Уърдсуърт“, но сред по-старите академици той още се считаше за повърхностен жанр, за да заслужава критически анализ. На студентите, като Тери, които искаха темата на доктората им да бъде детективският роман, дипломните ръководители гледаха подозрително. (ТС/У: 62)

Сега, в качеството си на докторантка, Тери получава следното примамливо предложение, придружено с някои много показателни за академичното отношение към криминалната литература типично оксфордски (но обичайни и отвъд Оксфорд) уговорки:

– … Целта е да се разчуе, че университетът „Сейнт Мери“ се занимава с авторите на криминални романи. И затова искам те да са темата на твоите лекции. Ще се занимаеш, разбира се, само с мъртвите: не сме изоставили критериите си. – Литературата, изучавана в Оксфорд, трябваше да е написана преди 1960, за да бъде включена в учебната програма. Университетът смяташе един писател за гений само ако беше мъртъв. (ТС/У: 64)

Оповестената в офертата цел е такава, защото предложението за „председател на катедрата по криминалистика“ се оказва спонсорирано от отмъкнатия „под носа на другите“ („Само Единбург бяха пред нас, но им видяхме сметката“) д-р Чонг, завършил магистратура в „Сейнт Мери“ и удостоен с почетна докторска степен там. И този университетски сюжет е добре познат в целия съвременен свят.

Впрочем във фикционалния Оксфорд има и други докторантки, занимаващи се с криминална литература. Например в романа „Пътят на скелета“ от шотландската „кралица на психологическия трилър“ (според коричната възхвала) Вал Макдърмид една от главните героини, професор Маги Блейк, споделя следното:

– Имам една докторантка, която отчаяно се нуждае да се качи на покрива на „Радклиф Камера“… Тя настоява, че за дисертацията ѝ било много важно да види изгледа, който е впечатлил Дороти Сейърс. Тъй като „Празнична вечер“ е наистина обяснение в любов, посветено на Оксфорд. А дисертацията ѝ е посветена на начина, по който автори на криминални романи използват оксфордските пейзажи в творчеството си. (ВМ/П: 363)

Междувременно къщата, закупена от Тери, се оказва местопрестъпление – там е намерен убит млад мъж, поради което със самото си връща-

не в Оксфорд Тери попада в заплетена криминална интрига. Интригата се развива паралелно с лекционния курс. Той пък от своя страна, като започва от **корените на криминалния роман**, преминава през няколко фази и, подобно на истински литературоведски курс по темата, прави множество препратки към Аристотел, Шекспир, Чосър, Даниел Дефо, Томас Елиът, Реймънд Чандлър и т. н.[7] Курсът се разпростира върху десетки страници от книгата, представени тук в извадки:

> *– В много отношения – говореше Тери – криминалният роман не е роман. Когато през осемнайсети век романът е бил създаден, той е бил напълно нова форма в литературата, дословно и автентично роман… Но криминалният роман е нещо различно… Това не е защото криминалните романи са лоши романи, а защото корените им могат да се проследят назад в една литературна традиция, много по-стара от романа, т. е. средновековния любовен роман… Подобно на романтичния герой детективът е търсач, някой, който търси отговора на въпроса… Класическият пример е рицарят, който намира Свещения граал, за да разбере, че след цялото му търсене той е щастлив да го остави там, където го е намерил. Предполагам ви е позната трактовката на това от Елиът в „Четири квартета“…*
>
> *Интерес предизвиква фактът, че самият Елиът е бил страстен привърженик на криминалната литература. Един от триковете му по време на пиршества е бил да смайва другите с изчерпателните си познания на калифорнийския закон, взет от романите на Реймънд Чандлър. И първият детектив на Чандлър се е казвал Малори, по името на автора на романтичния цикъл „Смъртта на Артур“. (ТС/У: 116 – 117)*

В потвърждение на уж между другото поднесената информация за увлечението на Тери по идеите на феминизма тя очаквано (от извънроманова академична гледна точка) посвещава част от курса си на **жените в криминалния жанр**. Дори, в мимолетно нарушение на „разпоредбите на Редж да говори само за мъртви писатели“, след Дороти Сейърс и Агата Кристи, които „създават така наречения Златен век на детективския

[7] Преводната версия на български оставя известни съмнения дали преводачът достатъчно изрядно се е справил с понятия като *роман, романс, романов, романтичен, романтически, романист, романтик* и други, обозначавани с думи с основа *роман-*. Това обаче не накърнява общата информативност на фикционалния лекционен курс и вероятно ще породи подозрения за паронимни употреби единствено у съвсем тесните специалисти литературоведи, а може да им създаде и рецептивни затруднения, ако изобщо станат читатели на романа. А читателите, които не се интересуват от академична проблематика, вероятно ще преминат диагонално през съответните пасажи, така че и в това отношение щетите от паронимията могат да се сметнат за пренебрежими.

роман“, като представителки на днешните „толкова разнообразни писателки“ Тери посочва П. Д. Джеймс[8], Рут Рендъл и Патриша Хайсмит. Мястото на родената и творила в Оксфорд П. Д. Джеймс във фикционалния лекционен курс е напълно резонно, защото нейният герой с поетична настройка – полицаят Адам Далглиш – ѝ осигурява литературно безсмъртие. Но ако въпросният лекционен курс не беше само фикционален, вероятно П. Д. Джеймс щеше да присъства както сред съвременните знаменити авторки, така и сред теоретичките на криминалния жанр, както например присъства в библиографичната справка и в уводната част към настоящото изследване (вж. Джеймс 2009). А понеже жените в криминалния жанр са традиционна оксфордска тема, в един истински лекционен курс вероятно биха намерили място и други изследователки във връзка точно с тази тема (например Крейг, Кадоган 1986).

По дидактическите правила на съвременния академичен дискурс в лекциите си пред студентите Тери се стреми да насочва вниманието към малко познати атрактивни моменти от историята и теорията на криминалната литература, включително с оглед на жените детективи, например чрез сведения и интерпретации от типа на следните:

> *– Това, което е по-неизвестно, е, че жени детективи в литературата е имало дори преди Конан Дойл да публикува първия си роман за Шерлок Холмс през 1887 г. „Откровенията на жената детектив“ на Хейуърд и „Жената детектив“ на Форестър са били публикувани съответно през 1861 и 1864 г. Любопитното е, че техните главни героини са работили за Скотланд ярд двайсетина години преди полицията за пръв път да назначи там жени.*
>
> *До известна степен това е така, защото детективската работа е поскоро следене, отколкото убиване, с други думи, тя разчита на традиционните женски добродетели като любопитство, клюкарство, интуиция и, разбира се, интелигентност…*
>
> *…самите рицарски романи са фолклорни останки от… митовете за смъртта и прераждането… Тази религия е създала култ към жените… Ако се вгледате внимателно в някои детективски романи, ще можете да различите слаб отзвук от същата разказвателна структура. Да вземем само един пример – Мис Марпъл на Агата Кристи е описана в духа на английската провинция, съвременна вълшебница, непрекъснато сравнявана от самата авторка с Немезида, богинята на справедливостта и отмъщението в гръцката митология…*

[8] Всъщност П. Д. Джеймс би трябвало да е Ф. Д. Джеймс (от Phyllis Dorothy James), но и на други места на български първото ѝ име се предава с „П.“. За дългогодишната си творческа дейност през 1991 г. писателката е провъзгласена за баронеса Джеймс на Холанд парк. Почива през 2014 г. на 94-годишна възраст.

– Накратко – заключи тя, – имаме убедителен аргумент да разглеждаме криминалния жанр в основата си като женски, затова и той е толкова примамлив за жените критици днес. (ТС/У: 118 – 119)

Последната констатация сама по себе си е вярна – има много женски имена сред пишещите за криминалния жанр. Но има също толкова мъжки (в България специално мъжките имена са категорично повече). И все пак въпросът „И какво от това?“ се налага не толкова заради броя на женските или на мъжките имена поотделно, колкото заради относително малкия общ полово и джендърно недиференциран брой теоретици и историци на криминалната проза в сравнение с броя на изследователите, насочили погледите си към по-различни литературни хоризонти.

Следваща важна тема е **структурирането на криминалния роман**. В лекциите на Тери тази проблематика е представена полуакадемично, полупопулярно, и то, както свидетелства повествователят, пред студенти, които са „по-малко дори от предишната седмица“:

– Е. М. Форстър[9] беше казал, че добрата книга съдържа начало, обърквane и край. Естествено, имал е предвид хумористичната литература, която самият той е писал… В криминалната литература е по-правилно да се каже, че има начало, загадка и край – винаги съществува момент, в който героят, впуснал се да разгадава случая, е принуден да се изправи пред гатанка или мистерия извън всякаква логика. (ТС/У: 217)

Би било очаквано (и като че ли би било по-добре в сравнение с решението в романа на Тони Стронг) точно на това място в един реален университетски курс да се направи препратка към универсалната граматика на разказа на Ц. Тодоров или поне към следния кратък фрагмент от нея: „Най-простата завършена интрига се състои в преминаване от едно състояние на равновесие в друго. Един идеален разказ започва с устойчива ситуация, която се нарушава от някаква сила. От това следва състояние на неустойчивост; чрез действието на противоположна сила равновесието се възстановява; второто равновесно състояние е подобно на първото, но двете никога не са тъждества“ (Тодоров 1985: 61). Позоваване на Ц. Тодоров би било напълно уместно и във връзка с непосредствено след-

[9] Английският писател Едуард Морган Форстър (автор на романи и разкази, есеист и либретист) е характеризиран като майстор на интригуващите сюжетни обрати. В много от романите си в ироничен план описва класовите различия, снобизма и лицемерието в британското общество от началото на XX в. В цитата се имат предвид именно тези черти от творчеството му.

ващите части от фикционалния лекционен курс, в които се разискват проблемите на **престъплението и неговото разследване**. По този повод Ц. Тодоров говори за „две истории", като самият той се позовава на нещо, подсказано му от романов герой: „…най-добрата обща характеристика е тази, която Мишел Бютор прави в своя роман „Употреба на времето". Героят Джордж Бъртън, автор на много криминални романи, обяснява на повествователя, че „всеки криминален роман е изграден върху две убийства, първото от които, извършено от престъпника, е само повод за второто, в което престъпникът става жертва на чистия и ненаказуем убиец, детектива" (Тодоров 1985: 17). И по-нататък: „Друг начин да се характеризират тези две истории е да се каже, че първата, историята на престъплението, разказва „това, което се е случило в действителност", докато втората, историята на следствието, обяснява „как читателят (или повествователят) научава за него" (Тодоров 1985: 19). После, разбира се, у Тодоров идва препращането към руските формалисти и разграничаването на фабула и сюжет. Но подобен ход би бил пагубен за лекционния курс на Тери. Затова тя действа по друг начин – припомня вече направената аналогия с рицарските романи и преминава към аналогия с приказките (като предвидливо не споменава Проп):

> *– Когато детективът се сблъска със загадъчното убийство в заключената стая или рицарят е пленен с магически пояс, те са в почти същото положение, в каквото се намира приказният принц, който трябва да отговори на загадката на вещиците, преди да освободи своята любима. (ТС/У: 217)*

За да илюстрира с конкретен пример теоретичната постановка, Тери предлага да се направи дискусия върху предварително зададения за четене разказ „Скандал в Бохемия" – първи в книгата „Приключенията на Шерлок Холмс". Прочита на глас началния абзац, представящ отношението на Шерлок Холмс към Айрън Адлър, за когото „тя е винаги Жената". След мъчителна тишина една студентка споделя, че откъсът не ѝ звучи „възхитително уравновесено", а пъпчиво момче в спортна риза изказва предположението, че „може би Уотсън ни показва своите противоречиви чувства към Холмс". Ред е на деликатното предупреждение, че студентите не бива да проектират собствените си ценности върху Конан Дойл; следва разяснението, че съществото е дали изобразяването на Холмс и Айрън Адлър като пълни противоположности е с цел книгата да получи интересно начало, или показва използване на елемент от митовете. В резултат се появява добре позната академична картина: „Студентите гледаха с празни погледи" (ТС/У: 219).

Пристъпвайки към темата за **разкриването и наказването на убиеца в даден тип социум**, Тери прави пореден опит за интерактивно обучение. Този път си служи с цитат от У. Х. Одън – поет, оксфордски професор по поезия, но и теоретик на криминалния жанр:

– „За мен, както и за много други, четенето на криминални романи е вид пристрастие, както цигарите или алкохолът. Симптомите са същите. Първо, интензитетът на непреодолимата нужда – ако имам да върша някаква работа, трябва да внимавам да не попадна на криминален роман, защото веднъж щом го почна, не мога да работя или спя, докато не го свърша. Второ, неговата специфика – историята трябва да следва определени правила. (Много е трудно, например, да чета криминален роман, чието действие не се развива в провинциална Англия.)" (ТС/У: 257)

Без съмнение фрагментът би стоял добре като епиграф и върху самостойно писмено академично изложение, посветено на криминалната литература, и на всяко едно място в която и да било форма на научно-дидактическия дискурс. Обаче, както личи от негативния лекторски опит на Тери, дори и в Оксфорд не е препоръчително студентите да бъдат питани „от кой известен поет е този цитат" (в случая отговорът, почти като в българска рубрика с кандидатстудентски бисери, сочи Т. Д. Елиът). Поредната несполука във взаимодействието със студентите обаче не обезценява идващата след това информация, че цитатът е от есето „Виновният викарий" (Одън 1948), смятано за едно от първите критически изследвания върху криминалния роман. Ценно в културноисторически аспект е и представеното в лекцията схващане за най-важния аспект на детективския роман, който според Одън се свежда до това, че действието му се развива в определен вид общество. „Великото точно място", където се извършва престъплението (респ. убийството), е едно „невинно общество" – в него няма нужда от закони до извършването на убийството; убийството показва, че един от членовете на обществото „вече не е с чисти помисли". Тогава законът става реалност, виновният бива разкрит, невинността се възстановява. Следва още един дословен цитат от Одън, допълнен с документално важен коментар:

– …„В реалния живот аз не одобрявам смъртното наказание, но в криминалния роман убиецът не трябва да има бъдеще". Така че, според него, криминалният роман е фантазия, в която се възстановява моралната невинност.

Той вижда криминалния жанр в основата си като протестантски и отбелязва, че процъфтява главно в протестантските страни, където не съществува традицията да се изповядваме пред свещеник… (ТС/У: 257 – 258)

Съвсем по английски, но и съвсем оправдано, представянето на следващата тема – **връзката между детектива и убиеца** – отново става с позоваване на английски източник. Този път е Х. Р. Ф. Кийтинг – утвърден автор на детективски романи, историк и анализатор на криминалната литература (вж. Кийтинг 1994). Тери цитира Кийтинг във връзка с основното изискване към криминалния роман – детективът „да разреши случая чрез логическо умозаключение от безпристрастно изложените факти пред читателя".

Тази позиция се оспорва в други фикционални случаи, както например ясно се вижда от базираната на собствен опит преценка на 88-годишния детектив Бък Шац, разказващ в аз-форма историята в романа на Даниел Фридман „Не поглеждай назад"[10]. Шац, разбира се, изпитва респект пред великия си фикционален предходник, издигнал в култ логиката и силата на умозаключението, но не е склонен да се задоволи само с това; опитът му е подсказал съществени полезни коригиращи:

Шерлок Холмс казва, че когато изключиш невъзможното, това, което остава, колкото и невероятно да изглежда, вероятно е истината. От собствен опит обаче се бях убедил, че е най-добре да започнеш с най-очевидното и да се надяваш, че няма да се наложи да търсиш по-далеч. (ДФ/Н: 77)

Отново на базата на собствения опит от множество разследвания безпристрастната умозаключителност е представена като надценен ключов фактор за разрешаването на всеки криминален случай и през погледа на двама полицаи в романа на Майк Андрюс „Ченге от Манхатън", срв.:

Някои престъпления не могат да бъдат разкрити чрез кабинетни умозаключения „ала Шерлок Холмс", те изискват човек да излезе и да си поизцапа ръцете, да си напъха носа там, където не трябва. Ригора и Сланski бяха от тоя тип полицаи. (МА/Ч: 32)

А един убиец от „Цветовете на гнева" на Джеймс Грипандо използва същата тема като повод да иронизира разпитващата го агентка Виктория Сантос, срв.:

[10] Коричният паратекст в българското издание на книгата информира, че правата за филмиране на романа са закупени от „продуцентите на филмите за Шерлок Холмс".

Сантос сложи кутия „Марлборо“ пред него.
– Цигара?
Той си взе. Тя плъзна запалка към него и Салво запали.
– Знаех, че пушиш.
– Браво, Шерлок. Пепелниците в дома ми или картоните с цигари ти го подсказаха? (ДжГ/Ц: 267)

В чисто академичната интерпретация на Тери обаче няма скептицизъм по отношение на изискването, формулирано от Х. Р. Ф. Кийтинг. Тя настоява, че убиецът олицетворява яростта, а детективът – логиката; но „под логика разбирайте ред, стабилност, общество, а под ярост – хаос, анархия и индивид“; че трябва да се вземат предвид анализите на Ницше за произхода на гръцката трагедия; че конфликтът е между Аполон, бога на здравия разум, и Дионисий, бога на хаоса. И в крайна сметка „магическата функция на криминалния роман е повторното ритуално влизане в сила на този архетипен конфликт в човешката психика“.

А как стои въпросът с вниманието и интереса на студентите по протежението на този фрагмент от лекцията? Стои отрицателно, но не по очакваните стилно-езикови и културнопознавателни причини, а поради споменаването на Ницше; и то пак не поради очакваните на българска почва причини:

Тя виждаше, че интересът на студентите съвсем се загуби. Щяха да се чудят кой е Ницше, защото не беше англичанин. (ТС/У: 259)

Но темата подлежи на различни интерпретации и дори без Ницше е трудносмилаема, не само за студентите на Тери. Отново свидетелство за това дава неповторимият Бък Шац. И в неговия случай е намесен лекционният формат като начин за поднасяне на метаинформация за криминалната литература, срв.:

Преди две-три години един автор на криминални романи изнасяше сказка в Еврейския център и заяви, че съвпадението било „проклятие, обвито в мистерия“. Твърдеше, че целта на всяка криминална история била да покаже, че вселената е подредено място и хаосът, под формата на престъпност и корупция, систематично се изкоренява. Затова в един роман винаги трябвало да има ред, всичко да следва логиката. Всичко трябвало да бъде добре структурирано.

Не разбирам много от структура на повествованието или от всеобхватните теми за реда и хаоса, но разбирам от престъпност и знам как тряб-

ва да се наказва. Работил съм по много разследвания, които са били пълна каша, и съм виждал как един случай се разплита благодарение на чистата случайност. (ДФ/Н: 25 – 26)

Наближава краят на лекционния курс на Тери и естествено той ще е свързан с **края на криминалния роман**. Но след седмиците на обезсърчаващо опразване на залата сега положението драстично се променя. Не защото лекторката е оптимизирала дидактическия си подход; не защото студентите са прочели и разбрали анализите на Ницше; не и защото изведнъж аудиторията се е почувствала запленена от теорията на криминалния жанр. Причините са съвършено други: криминалната интрига в романовия свят, започнала с убийство в купената от Тери „университетска къща", е разплетена; престъплението е разкрито; с участието на Тери е въздадено възмездие („…мозъкът я съветваше да действа. Тя го направи. Приближи Дорлинг изотзад, избра една точка под брадичката му, със силен удар заби отверката в гърлото му чак до мозъка и го изчака, докато той се разтресе и замлъкна"); равновесието е възстановено. Предстоящата лекция на Тери е в „най-голямата зала", редовете пред подиума са „препълнени със студенти". Ключовото (и поучително за всички лектори) изречение в описанието е: „*Сега тя беше известна*". И може безметежно да довърши лекционния си курс:

– Днес на нашата последна лекция бих искала да говоря за края на криминалните романи и какво означава той…

– Темата ми тази седмица е несъмненият факт и неговата противоположност – двусмислицата. Краят на криминалните романи е класически – победа на фактите. Общественият ред е бил застрашен от човешка страст, която е прераснала в кърваво убийство. В известен смисъл детективът е представител на силите на реда. Той възстановява баланса на разрушеното общество. Престъпниците трябва да бъдат наказани, мистерията трябва да бъде разкрита. Аполон – богът на реда, трябва да триумфира над Дионисий – бога на хаоса. (ТС/У: 323 – 324)

Следва преход към най-великата духовна и социална промяна, когато детективският мит е бил най-популярен. Говори се за знаменитите детективи от първата половина на XX в., които „винаги са били прави", гледали са на събитията „от висотата на богове", презирали са полицията и са били „по-скоро митични фигури, отколкото човешки". В следвоенния период това се е променило. У Реймънд Чандлър и други автори „виждаме герои – или по-скоро антигерои"; злото невинаги е победено; някак си

се получава изместване от „затворен“ към „отворен край“; криминалният роман става „парадокс на самия себе си“; всичко, което остава, е хаосът на двусмислието…

Между другото, последните няколко реда, резюмиращи пасажи от фикционалната лекция на Тери, могат да намерят добра българска илюстрация в романите на Тео Буковски „Убийства 4 D. Измерения на страха“ и „Часът на кошмара 4:50. Измерения на страха“. И в двете истории по парадоскален и мистериозен начин въпросът за победата над злото получава привкус на нерелевантност, тъй като още в първия текст убиецът се оказва Тео Буковски. А във втория роман далеч преди края се появява разделът „*SELFIE, ИЛИ КОЙ Е УБИЕЦЪТ?*“ със следното обръщение към читателите:

> *Очевидно не ви е страх от убийци. Щом сме още заедно…*
> *И ако ви е омръзнало да научавате името на убиеца в края на книгата, отсега ви обещавам, че ще ви предложа алтернатива. Само за желаещите.*
> *В началото на следващата страница ще напиша името на убиеца…*
> *И да, знам, че вече открихте името му…*
> *Тео Буковски!*
> *Приятно дочитане! (ТБ/Ч: 161 – 163)*

В случая „хаосът на двусмислието“ е конструиран чрез сложен бриколаж от интертекстуални препратки към първия роман и открито привличане на описани в четири отделни точки елементи от извънтекстовата реалност, свързани с хора, допринесли за издаването на книгите, с „братята Лузъри“ от един реален литературен конкурс, със семейството на автора, дори с „истинския убиец“.[11]

Време е за връщане в Оксфорд, където най-накрая (на лекционния курс, не на романа, защото има и епилог) идва споделената от много ана-

[11] Голяма част от информацията във въпросните четири точки е лесно проверима в интердискурсивно свързани с книгите и личността на автора нефикционални текстове в интернет. Там се разкрива, макар и не напълно, тъй като липсва информация за подкрепа на асоциациите с (Александър) Чарлз Буковски, и мистерията около името Тео Буковски – писателски псевдоним на родения в Шумен д-р Атанас Иванов. Препратката към романите му тук може да породи подозрение за някаква шуменска връзка, но нещата не стоят така. Романите на Тео Буковски по мое мнение са наистина много особен случай (което съвсем не означава, че биха се радвали на масово рецептивно въодушевление) и заслужават не само попътно споменаване като пример за нещо нестандартно. Те са благодатен, макар и изискващ сериозни интелектуални усилия материал за обстоен литературоведски, текстолингвистичен, антропонимичен, ксенологичен, общосемиотичен и културологичен анализ.

лизатори, както и от много автори на криминална проза разочароваща оценка за настоящето на криминалния жанр:

> *– Днес ние виждаме света, както го виждат насекомите: като милиони несвързани късчета. Не търсим образци, а само движение. Криминалният роман се превърна в криминален трилър, поощряващ обществения вкус към гротескното. Търсенето на истината се превръща просто в полицейска процедура. Мистерията стана образец за криминален роман. А живата литературна форма изчезна, стана тема за разискване по лекции и семинари…*
>
> *– Кой погуби криминалния роман? Ние. (ТС/У: 327)*

„В настъпилата тишина" след ефектния реторически фойерверк на Тери е удобно да се премине към следващата добре разгърната в съвременната криминална литература авторефлексивна тема:

За последиците от масмедийното интерпретиране на престъпността и насилието

В академичен план темата е най-широко застъпена в потока от теории и проучвания на медийните ефекти. С характер на своеобразен социалнопсихологически мейнстрийм в този поток са изследванията именно върху т. нар. „масмедийно насилие" (в по-тесен смисъл и „телевизионно насилие"). То неизменно се интерпретира като съществена част от съвременната масмедийна реалност и като влиятелен фактор относно мисловните и поведенческите нагласи на аудиторията.[12]

Мненията на изследователите са силно диференцирани и дори поляризирани. Едни смятат (и чрез емпирични данни доказват), че насилието, представяно в новините, филмите, телевизионните сериали, книгите, видеоигрите, комиксите, риалити програмите, материалите в интернет, рекламите и в други масмедийни жанрове и формати е предозирано, хиперболизирано и пагубно допринася за увеличаването на агресията и изобщо на антисоциалното поведение в реалността. Според други (съответно с опора на други емпирични данни) няма причини да се очаква проявата на подобен ефект в масови размери. Дори се смята, че е възможно съпреживяването на представените в медиите престъпност, насилие и кръв да

[12] Обстоен критичен обзор на проблематиката има у Фридман 2002. Специално за „телевизионното насилие" вж. например обосновката у Пайк, Комсток 1994.

упражнява терапевтичен, катарзисен, но и превантивен ефект върху индивиди и общности. Трета група изследователи естествено се ориентират към златната среда между двете противоположни тенденции и (понякога на базата на трети тип емпирични свидетелства) се стремят да отчитат корективната значимост на личностни и демографски фактори като например природни дадености, възпитание, образование, вкусове, нагласа за относително слабо или относително силно доверие в медиите, време, заделено за възприемане на информация от медиите, социална и културна среда и т. н. Ето няколко становища по въпроса:

„Западното общество е очаровано от престъпността и правосъдието. От филми, книги, вестници, списания, телевизионни предавания до всекидневнобитови разговори ние постоянно сме в режим на „говорене" за криминалното. Масмедиите играят важна роля в конструирането на криминалността… Общественото възприятие за жертви, престъпници, девиантни личности и правоприлагащи органи до голяма степен е обусловено от тяхното портретиране в масмедиите. Изследванията показват, че по-голямата част от социалното познание относно престъпността и правосъдието е придобита от медиите…" (Даулър 2003: 109). В същия източник, с множество позовавания и на други изследвания, се казва още, че образите на полицаите често са „свръхдраматизирани и романтизирани" във фикционалните продукти с криминална тематика, докато новинарските медии обрисуват полицаите по-скоро като „героични, професионални борци срещу престъпността" (Даулър 2003: 110).

Сериозни опасения се свързват с обстоятелството, че на криминалното не само се приписват високи новинарски стойности, но че то се е превърнало и в „централен компонент на развлекателността" и „обсебва колективното въображение" на телевизионните и театралните зрители, на сърфиращите в интернет, на любителите на криминални книги върху истински случаи. Нещо повече, „границите между информация за криминалното и развлечение с криминалното все повече се заличават през последните години чрез нарастващия брой криминални шоу програми"; криминалното като развлечение вече е „циментирало мястото си в популярната култура" чрез споменатите масмедийни формати и извън тях (вж. Даулър, Флеминг, Музати 2006). От видеоигри, които ни примамват да упражним „насилие в мафиотски стил", пише С. Мур, до вестникарски съобщения за последните терористични изстъпления, от мистериите на Валандер[13] до обичаните от Холивуд съдебни драми масмедиите са

[13] Има се предвид инспектор Валандер като герой от романите на Хенинг Манкел, от едноименният шведски телевизионен сериал и от допълващата го британска поре-

препълнени с образи на престъпността, правоприлагането и безредието. В съвкупността си те създават един „културен пейзаж на криминалното, който значително се различава от реалността, както са склонни да се оплакват криминолозите“. Масмедиите показват тенденция да представят престъпността като вездесъща, „излязла от контрол и най-вече насилствена“, но всъщност, според успокоителната позиция на авторката, „нищо от това не е вярно – поне за повечето от нас“ (Мур 2014: 1).

В криминалната литература могат да се открият много пасажи, подобни на цитираните, но и описания и коментари на неща, които изследователите просто не са се сетили да изследват.

Една специална подтема, занимаваща персонажите във фикционалния свят на много криминални книги, е влиянието на разнообразни текстове с криминално съдържание върху **усъвършенстването на престъпните деяния**. Обикновено върху това разсъждават фикционални експерти в областта – опитни детективи, криминолози, прокурори, автори на книги за реални престъпления и др., но темата не е чужда и на други типове персонажи, стоящи и от двете страни на закона.

В този аспект понякога се дава обобщена оценка за резултатите от образователното масмедийно въздействие върху извършителите на престъпления, както е например в размислите на комисар Франк Логан от книгата на Чарлс Перо „Лабиринтеният убиец“ и на разследващата журналистка Брит Монтеро от „Маями значи мъртъв“ на Една Бюканан:

> *Днес убийците бяха по-умни, в това не се съмняваше. От криминалния канал те бързо научаваха полицейските похвати, четяха какво не бива да се прави в криминалетата по истински случаи и поглъщаха съдебните протоколи както другите хора – ежедневниците с кръстословици. Те почистваха след себе си по-добре, криеха се по-хитро и унищожаваха уликите по-обстойно, отколкото което и да било предшестващо ги поколение убийци. (ЧП/Л: 213)*

> *– Ако убиецът го прочете във вестника, може да се отърве от оръжието, а ние искаме да го хванем с него.*
>
> *Въздъхнах. Не виждах смисъла. Престъпниците също гледат телевизия и са наясно с балистиката. Ако убиецът е възнамерявал да се отърве от пистолета, вече го е направил. (ЕБ/М: 204)*

дица на ВВС „Инспектор Валандер“ с участието на Кенет Брана в ролята на инспектора, излъчвана и по БНТ.

Източник на добре оползотворимо от престъпниците познание могат да се окажат и шпионските трилъри, както свидетелства романът на Юрт и Русенфелт „Жените, които го познаваха“. Там за извършителя на серия убийства, кръстен от шведските вестници „Летния психопат“, разследващите подозират, че или имитира друг сериен убиец, Едвард Хинде, или действа под негово ръководство. Въпреки че е въдворен „в отделението с максимална охрана“ на затвора „Льовхага“, Хинде все пак има ограничен достъп до интернет – може да следи вестници, блогове и различни форуми, но му е позволено „само да чете“. А социалните медии са „напълно недостъпни“ за него. Това насочва разследващите към една интертекстуално обоснована хипотеза за начина, по който затворникът успява своевременно да получи необходимата му информация за случващото се навън:

Хинде нямаше контакт с външния свят. Или пък имаше? …Може би някой беше вмъкнал закодирана информация в уебстраниците, които посещаваше Хинде – код, който разбираше само той. Като в стар шпионски трилър. (Ю&Р/Ж: 282)

В същия роман бившият следовател в Националния отдел за разследване на убийства „Риксморд“ и автор на книги за серийни убийци дава експертно свидетелство, че копирането на убийства е характерно не само „в случаите на масови убийства в училища и колежи“ (които естествено са получили максимална публичност чрез информационните медии), но и „когато някой имитираше отделни убийства от филми или компютърни игри“ (Ю&Р/Ж: 130).

В други случаи се визират точно определени фикционални източници. Например сержант Ръс Клеменс и инспектор Скоби Малоун в романа „Соло за убиец“ на Йън Клиъри (Австралия) са осведомени, че търсеният от тях заподозрян като малък е четял много американски криминални романи. Те са убедени, че е научил нещо от тях, и са любопитни да разберат докъде се простира фикционалното им въздействие, срв.:

– …Прекалено хитър е. Няма да се покаже ей така. Нали е изчел всички ония криминалета. Знае, че рискува, ако се върне на местопрестъплението. (ЙК/С: 161)

– Реймънд Чандлър. Никога не съм го чел. Щом Близард е бил толкова запален по тези книги, когато е бил млад, искам да видя дали в тях няма нещо, което го е накарало да избере точно този път… (ЙК/С: 211)

Има и много други литературни свидетелства за криминогенно заимстване на идеи от класически и нови детективски романи и разкази, криминални и съдебни трилъри, филми, телевизионни сериали и пр. Например в „Твърдо падане“ на Ридли Пиърсън издирваният престъпник влиза в контакт с преследващия го агент от ЦРУ Кам Дагит и ултимативно изисква от него след десет минути да очаква телефонно обаждане в пощенска сграда, където има „редица телефонни кабини“. Този детайл веднага извиква в съзнанието на агента обезпокоително асоциативно подозрение за възможното задействане на коварна схема, съпроводено с неприкрит гняв към нейния първоизточник, срв.:

Дагит… проклинаше Клинт Истууд и неговия филм „Мръсният Хари“ за тази телефонна идея: да водиш ченгето от автомат на автомат, докато се убедиш, че линията не се подслушва или че е напълно сам. Запита се кой от двата варианта бе избран и колко дълго щеше да трае… (РП/Т: 329)

Предположение за фикционална заемка от страна на престъпник, чиято къща се претърсва, напълно мотивирано по принцип, но опровергано от фактите в конкретния случай, осенява и емблематичния детектив на Майкъл Конъли Йеронимус (Хари) Бош в „Черната кутия“ по отношение на друг кинематографичен шедьовър:

Гант се доближи до вратата и Бош видя, че найлоновият плик е мокър, и попита:
– В тоалетното казанче ли?
Очевидно място. Едно от петте най-често използвани скривалища. Всички престъпници бяха гледали „Кръстникът“[14] в някой момент от развитието си.
– Тц. В канала под пералнята.
Бош кимна. Това скривалище не се нареждаше дори сред първите двайсет и пет. (МК/Ч: 134)

И представящият стокхолмския подземен свят „черен роман“ на Йенс Лапидус „Никога не прецаквай“ засяга, при това многоаспектно, същата тема, но откъм обратната страна на закона. Завърналият се от военна мисия в Ирак Никлас Бругрен постепенно (под влияние и на травматични

[14] Най-вероятно се визира екранизацията на едноименния роман на Марио Пузо под режисурата на Франсис Форд Копола от 1972 г., която поради последвалите пълнометражни продължения става просто първа част от поредицата „Кръстникът“ (1) – 1972 г., (2) – 1974 г., (3) – 1990 г.

преживявания в детството си) се превръща в убиец отмъстител на мъже, които упражняват някаква форма на насилие върху жени. Той от малък е запленен не само от комиксите за Човека паяк, но и от филми като „Смъртоносно оръжие“[15], оценявани от майка му като „отвратителни и пълни с насилие“. По-късно в живота му важна роля играе „правилната литература“ на крайния феминизъм, която в решаваща степен формира мотивацията му за извършване на убийствата („Анти-мъже-които-смятат-че-имат-право-да-правят-каквото-си-искат“; „Сдружение за накълцване на мъже“ и пр.). Конкретен модел за подражание и самоотъждествяване обаче Никлас открива в американски филмов сюжет, срв.:

> *„Шофьор на такси“[16] за втори път този ден. Два часа упражнения с нож. Никлас гол до кръста. Като Трейвис…*
> *…Кресчендото. Мигът на истината. Победата на справедливостта. Трейвис взе нещата в свои ръце… “ (ЙЛ/Н: 133,135).*

Друг вариант е цялостното обвързване на представяната криминална история или поне на значителна част от нейното развитие с налично или само подозирано въздействие на фикционален източник върху заподозрения. На този принцип е построен например романът на Александра Маринина „Седмата жертва“, който още чрез заглавието си подсказва интертекстуална връзка с филмовия трилър „Седем“ от 1995 г. на режисьора Дейвид Финчър. Следователката Анастасия Каменская (Настя) на доста напреднал по време, но не и по резултати етап от следствените работи по сложен случай със серийни убийства в една свободна вечер разглежда кутии с видеофилми (формално това става във втората половина от романа). Внезапно тя осъзнава, че ключът към решаването на случая вероятно е скрит в сюжета на филма „Седем“. Героинята си представя развитие на събитията със зловеща модификация на този сюжет, свързана „в живота“ със седмата жертва, срв.:

> *…изведнъж потрепери като от токов удар. На една от кутиите ѝ се наби в очи репродукция от картината на Бош „Божието око наблюдава извърш-*

---

[15] Има се предвид първият филм с това заглавие („Lethal Wepon“) на Ричард Донър от 1987 г., преди да се появи поредицата негови продължения.

[16] Филм на Мартин Скорсезе от 1976 г. с четири номинации за „Оскар“, в който Робърт де Ниро изпълнява ролята на ветерана от Виетнам Травис (Трейвис в превода на В. Ганчева) – шофьор на такси, по-късно прострелял крадец в магазин, един сутеньор и негов сътрудник, изживявайки се като спасител на проститутката Айрис (в нейната роля е Джоди Фостър).

ването на седемте смъртни гряха"… В Библията са описани седем такива гряха… Такова е и заглавието на филма – „Седем"… По дяволите! Нима си има работа с точно такъв маниак? (АМ/С: 337)

… Ще има още две убийства – заради гнева и завистта, а после той ще убие и нея. Заради лекостта ѝ… Финалът на филма я удари като с чук по главата: последната жертва на маниака беше самият той… Вариантът с убиеца е използван във филма. А в живота ролята на седмата жертва е подготвена за някого от служителите на милицията. За някого… Не за някого, а за нея, за Настя. (АМ/С: 338 – 339)

По-нататък събитията не се развиват точно според катастрофично-нарцистичната хипотеза на Настя, но паралелите с филмовия първоизточник обхващат доста значителна част от романовата действителност.

От друга страна, в криминалната литература заслужено висока оценка получават обучителният и стимулиращият принос на информационните и на фикционалните масмедийни формати и жанрове за **усъвършенстването на разследванията** в различни техни аспекти. Ето един пример със споменатия вече Франк Логан:

…покрай един отдавнашен случай в един отдавнашен град беше открил, че мисли най-добре, ако се откъсне от местопрестъплението и се настани в някое затъмнено кино.

При всеки важен, разрешен от него случай някое кино бе изиграло своята важна стимулираща роля. Добре помнеше по-ранните си години на просветление в момент, когато гледа за втори или трети път „Кошмар на „Елм Стрийт"[17] – там именно събра липсващите две и две и откри, че последният убиец е жена, а не мъж.

Така случаят с убиеца травестит беше разкрит благодарение на Фреди Крюгер и ръкавицата, пронизана от остри като скалпел ножове. Други филми, които се бяха изпарили от неговата памет, му бяха помогнали да реши днес вече легендарни престъпления, но малцина… знаеха „малката му мръсна тайна". (ЧП/Л: 212)

И Настя Каменская от цитирания роман на А. Маринина е сред следователите, уважаващи криминалната фикция като източник на полезна

[17] Очевидно се има предвид филмът на Уес Крейвн от 1984 г. (САЩ) „A Nightmare on Elm Street", представящ ужасяващите деяния на обезобразения убиец Фреди Крюгер. Римейк на оригиналния хорър може да се види онлайн на български под заглавието „Кошмари на Елм стрийт".

информация за разкриването на мотивите на престъплението, за успеха на разследването и за залавянето на престъпника. И по този повод съвсем очаквано отново се споменава филмът „Седем“, срв.:

…Настя изпитваше остър интерес към всичко измислено от фантазията на творците относно мотивите за убийства, особено относно патологичните мотиви. Тя твърдо знаеше: всяко престъпление, с което се сблъсква, има ос, вече описана някъде. И смяташе, че колкото повече знае за вече измисленото, толкова по-лесно ще ѝ бъде да се ориентира в това, което съществува в реалността. (АМ/С: 299)

…Не е възможно да се извърши престъпление, каквото никога не е било извършвано. То може да бъде оригинално по техническото си изпълнение, но по мотивация ще бъде старо като света… Трябва да четеш много криминални романи и да гледаш филми за престъпления, за да имаш пълния списък на възможните мотиви и психологически изкривявания. Значи непременно ще гледаш филма „Седем“… Това е много известен филм, всички познавачи на жанра са го гледали. (АМ/С: 421)

Други разследващи от фикционалната реалност, включително и само потенциални, също са сред ценителите на криминалната проза. Някои от тях точно според цитираните в началото на това изложение думи на Д. Балдачи се опитват да премерят сили и ум с твореца и сами да открият кой е престъпникът. Така е например с пенсионирания полковник Валерий Петрович Ходасевич, на когото в романа на Анна и Сергей Литвинови „Денят на твоята смърт“ се налага да разследва убийство. Оказва се подготвен за това не само поради армейската си кариера, но и защото:

…когато нямаше какво да прави, трениране с криминалета: четеше романи, предимно класиците Чейс и Стаут, и много преди развръзката се опитваше да отгатне кой е престъпникът. А после, когато изверегът биваше застиган от възмездието, обмисляше как самият той би извършил подобно престъпление… (А&СЛ/Д: 51)

В следващия доста дълъг фрагмент от романа на Вал Макдърмид „Кървав лабиринт“ единият от персонажите коментира ползите от следенето на телевизионни сериали в освежаващо любопитен ракурс:

– …Всеизвестно е, че на всеки, който постъпва в онзи отдел, като начало му ампутират чувството за хумор.

– Известно ми е. Следя сериала „Фантоми“[18].
Карол го изгледа учудено.

– Така ли? Аз пък не.

– А би трябвало. Те го гледат… Така преценяват докъде могат да си позволят да стигнат.

– Ти какво, опитваш се да ме убедиш, че МИ5 и отделът за борба с тероризма вземат оперативни решения на базата на някакъв телевизионен сериал?...

– Точно това се опитвам да ти кажа… Когато гледат епизод на филм от рода на „Фантоми“, дори най-интелигентните зрители отхвърлят скептицизма си, за да почувстват драматичното въздействие. И когато този скептицизъм не действа, дори за кратко, зрителят е по-склонен да повярва, че и в действителният свят събитията се развиват по същия начин. Което пък дава правото на онези луди копелета от секретните служби да поразтегнат още малко границите на допустимото при своите операции…

– Искаш да кажеш, че това, което гледат по телевизията, кара хората да се отнасят с по-голяма търпимост към ексцесите от страна на правоохранителните органи?

– Да. В по-голяма или по-малка степен… Някои от нас се отнасят много по-критично към това, което четат и гледат, отколкото други. Но е напълно осъществимо да заблуждаваш постоянно част от хората. И когато разните фантоми и ченгета преминат границата на допустимото, те разчитат именно на това. (ВМ/К: 358 – 359)

Според друг източник (този път английски) гледането на криминални телевизионни сериали може да бъде от полза за разследването дори и с оглед на хората, които се включват като доброволци в помощ на полицията. В трилъра на Джон Харви „Плът и кръв“ е описан точно такъв случай:

…розов сандал с една-единствена кожена каишка… Слънцето го освети точно в момента, когато доброволецът, който помагаше на разследването, вървеше бавно през поляната отдясно наляво и се взираше в краката си. Макар че бе направо зашеметен от откритието си, човекът знаеше достатъчно, бе гледал достатъчно телевизия – Тагарт, Далциел и Паско, Фрост[19] *– и затова не докосна намереното, с цел да не заличи някакви важни следи… (ДжХ/П: 275)*

[18] БНТ рекламира шпионската поредица „Фантоми“ („Spooks“ в оригинала на продукцията с пилотен епизод от 2002 г.), представяща дейността на служителите в британската агенция за вътрешно разузнаване и национална сигурност МИ – 5, като „най-гледания сериал на БиБиСи с над 9 милиона зрители в над 50 държави“.

[19] Цитират се британски телевизионни сериали, първият от които, шотландската криминална поредица „Тагарт“, преди години неколкократно беше показван и на българските любители на жанра.

Подобно е положението и в следната сцена от романа „Лабиринтеният убиец", в която жена, тръгнала да търси изчезналата си приятелка, намира дрехите ѝ:

По пътя си видя много улики. Най-напред – полата на Джина… После тясната ѝ блузка… Не пипна дрехите. Достатъчно беше гледала криминалния канал, за да ги остави на мястото им… (ЧП/Л: 168)

Но има и случаи, в които влиянието на фикционални източници върху работата на разследващите се оказва обект на разнопосочни оценки от страна на отделните персонажи, особено ако между тях има поколенчески различия или ако като професионалисти са продукт на различни видове подготовка, срв.:

Роки принадлежеше към „старата школа", нещо не особено популярно в дните на хайтек криминални истории и бляскави телевизионни драми за ченгета. Също като телевизионния ефир, киносалоните и книжарниците, самата полиция беше пълна с псевдопсихолози, уповаващи се на трилърите на Джон Дъглас[20] и прекарали седмици наред в Куонтико, Вирджиния, за да се научат да правят разлика между масов и сериен убиец, след което са се върнали със сертификат в ръка и хъс за спорове. (ЧП/Л: 40)

Целенасочено в криминалните романи се отбелязват и **ползите за реципиентите** на свързани с криминалността масмедийни продукти. В много от случаите това става чрез кратки коментари (дори с единични реплики) от страна на някой герой. Друг път, особено ако съответният персонаж е автор на криминални романи, литературен агент, книгоиздател, водещ на телевизионно шоу, интервюиран криминалист и пр., коментарите са доста пространни и могат да съдържат разгърнати обосновки на отстоявана позиция.

Понякога визираните ползи за читателя са или със съмнително естество, или с нищожна прагматическа стойност, но дори самото наличие на подобни коментари е важен индикатор за склонността на криминалнолитературната фикция да се самооценява в различни аспекти. В рома-

[20] Бивш специален агент на ФБР, изготвил психологически профили на едни от най-нашумелите серийни убийци в САЩ – Тед Бънди, Джон Хинкли, Чарлз Менсън. Психологическите му криминални трилъри, и най-вече „Ловец на мозъци" (българското издание е на издателство „ЛИК" от 1999 г.), са не само бестселъри, но и своеобразни учебни помагала по профилиране за полицаите и частните детективи по целия свят. Точно това се има предвид в цитата.

на на Тео Буковски „Убийства 4D. Измерения на страха“ например една библиотекарка споделя следното:

> *– Това съм научила от криминалните романи. – Тя извади от джоба на жилетката си малко огледалце и го постави отвесно на вестника. – Така се чете обърнат текст. Нали разбирате, отзад напред. (ТБ/У: 15 – 16)*

Следващите примери обаче, също български – от „Убиец назаем“ на Лора Лазар, са за значително по-сериозни неща. Депутат от малък град[21] е въвлечен в зловеща история с предполагаемо убито момиче, което е возил в колата си и чийто сак намира в нея; по-късно и съпругата му е отвлечена, както той смята в дадения момент. И по двата повода депутатът от рецептивен опит знае какво е разумно да се направи и съответно какво го очаква по-нататък:

> *…Какво ли има в сака? Най-вероятно дрехите на момичето. Ами ако са сложили вътре наркотици или оръжие? Достатъчни са само дрехите на момичето, за да го обвинят за смъртта ѝ. Сякаш нямаше да хвърли и сака, ако той е убиецът. Все пак той гледа криминални филми от време на време. (ЛЛ/У: 45)*
>
> *Вестниците нашироко раздуваха отвличанията и малко от тях завършваха с щастлив край. Беше наясно, че ще му искат пари. (ЛЛ/У: 105)*

За някои герои писането в полза на читателите е принципна алтруистична кауза, която се оказва своеобразна канава на цялостното фикционално повествование. В цитирания вече роман на Чарлс Перо „Лабиринтеният убиец“ централният персонаж, комисар Логан, според възторжената възхвала на литературния му агент Бърни е „единственият и неповторим Франк Логан“, „най-добрият автор, описващ престъпления по истински случаи“ и „вече е продал над три милиона екземпляра от последната си книга на четиринайсет езика по света“. Още в самото начало на романа става въпрос за професионалната и писателската загриженост на комисаря за читателите му, която – от гледна точка на теорията – е в подкрепа на схващането за превантивната функция на криминалното съдържание, оповестено чрез медиите, но, от друга страна, може да се

[21] Фикционалният град не е конкретизиран топонимично, но според информацията в книгата, че от там за около час и половина се стига до курортния комплекс „Св. св. Константин и Елена“, както и въз основа на други детайли (като например криптираното чрез лесно разгадаем код име на известен в цяла България бизнесмен) може с голяма доза увереност да се смята, че реален прототип на града е Търговище.

възприеме и като добре поддържана имиджмейкърска стратегия в писателската кариера на Логан. Лайтмотивът за загриженост спрямо читателите преминава през цялата книга и може поне частично да се проследи в няколко извадки от нейните начални страници, където позицията на комисаря писател е най-подробно представена. Отначало това става в речта на повествователя; по-нататък разяснението продължава в собственото изложение на комисаря „пред тълпата изтупани почитатели" при представянето на поредната книга; после отново се дава информация по въпроса в речта на повествователя, но вече по повод на предложението Франк Логан да стане редовен събеседник в телевизионна рубрика по криминални теми:

Оттогава се беше връщал многократно [в издателство „Дабълтрий"], за да обсъждат маркетинговата стратегия или за някоя остра редакторска критика, или дълги спорове с правния отдел дали да използва имена на реално съществуващи лица, или да настоява, че никоя кървава подробност не е твърде натуралистична, щом кара читателите му да се замислят, преди да тръгнат на джогинг сами в четири сутринта или преди да решат да си спестят инвестицията във флакон парализиращ спрей. (ЧП/Л: 8 – 9)

– Бих искал да поговоря не само за главната тема на всяка от моите книги, което вълнува читателите по цял свят, а и за онова, което продължава да обсебва живота ми – убийството!

Убийството е моята работа… Но аз се лаская да си мисля, че не само разкривам престъпленията, които описвам в тези книги, но и реално предотвратявам тяхното повторение…

– Четете внимателно тези книги и ще видите това, което съм видял и аз, ще научите това, което съм научил и аз. …нямате представа колко много жени идват при мен, след като са прочели първите ми няколко книги, за да ми кажат, че вече никога не паркират на тъмно място, че стискат ключовете си като оръжие, че заключват вратата си всяка нощ и проверяват прозорците.

Това лошо ли е? Не, по дяволите. А добро ли е? Да, по дяволите! Изкарвам ли по някой долар, като ви напомням да си залоствате вратите и да проверявате задната седалка, преди да влезете в колата си? Да, по дяволите! И докато съществува престъпност, докато съществуват престъпници, аз ще продължавам да пиша. (ЧП/Л: 10 – 11)

…Бърни знаеше, че победите му над Франк стават сантиметър по сантиметър, а не с метри.

По време на двайсетминутното пътуване… пусна в главата на Франк мухата за седмичната рубрика, за която говореше из целия град.

Франк беше твърдо против, но телевизиите бяха „за“… Според Франк да се разкрива жестокостта при стари патологични убийства носеше риск за живота на евентуални бъдещи жертви… (ЧП/Л: 23 – 24)

(4) За правдоподобността на фикционалните и фактологичните криминални истории

Както се видя в някои от цитираните примери, криминалната литература има амбициозни претенции да представя реалността, истинския живот или просто живота. Забележителното е, че всеки фикционален текст, който по някакъв начин поставя въпроса за достоверността на криминалната история, не допуска никакви уговорки относно това, че неговата собствена криминална история *е реална*. Другите криминални истории обаче, каквито и където и да са те – в новините по телевизията, във вестникарските хроники, по радиото, в детективските романи, в съдебните трилъри, в интернет сайтове, в полицейските ток шоу предавания или риалити формати, може да съответстват на реалния свят, но може и да не съответстват. Още веднъж трябва да се повтори, че въпросният реален свят винаги в такива случаи е светът на криминалния текст, който оценява себе си и другите текстове в аспекта на реалността или нереалността, достоверността или недостоверността. Това е криминалнолитературен закон, непознаващ изключения.

Примерите обаче изобщо не са еднотипни по много причини. Те се отнасят за най-различни неща – за образа на полицая, за природата на престъпността, за качествата на убиеца, за ефективността на правосъдието и т. н. За едно и също нещо в различните текстове може да се даде различна, дори противоположна оценка. По отношение на правдоподобността, свързвана по принцип с една и съща медия, с една и съща жанрова форма, с един и същ тип предаване, няма единодушие в различните криминалнолитературни светове. Разминавания и дори контрасти има и при оценките за една и съща медия, за една и съща жанрова форма и т. н. по повод на различни обекти, теми и проблеми. И накрая, различни оценки могат да се открият за една и съща медия или история в един и същ текст. Ето защо палитрата на примерите е изключително пъстра.

Същевременно се налага усещането за някаква граничеща с обсесия критична втренченост на криминалната литература в другите криминал-

ни фикции и факти, поради което изобилието от примери е респектиращо и с много голям брой източници. Повече от половината текстове от анализирания тук корпус съдържат поне по един коментар за достоверността на други криминални истории, а в някои романи и дори в разкази коментарите са десетки, при това с различни мишени. Все пак могат да се открояят две големи, макар и грубо очертани, категории оценки за достоверност.

Към първата категория се причисляват случаи, в които се дава **негативна оценка** за достоверността на описаното в друг източник. Преди да се пристъпи към разновидностите на тази първа категория, си струва да се прочете един фрагмент от „Ароматът на нощта" на Андреа Камилери[22], в който проблемът за достоверността на нефикционалните и на фикционалните текстове е поставен в най-общ план и е интерпретиран по такъв начин, че дори и оксфордските студенти на Тери от раздел (2) биха получили достатъчно полезна и понятна информация, без да им се дават поводи за опразване на залата. Комисар Монталбано и помощниците му Фацио и Ауджело (Мими) по време на едно нестигнало до никъде разследване започват да създават въображаем роман по изрично посочени и много показателни за темата на този раздел причини. После преминават към друг фикционален жанр, оценен от самите тях като още по-отдалечен от реалността. По такъв начин се набелязват контурите и на общата за съвременната криминална проза тенденция историите, представяни в електронните медии, да бъдат оценявани като по-малко правдоподобни в сравнение с криминалните им родственици от печатните медии:

– Ти си наред да говориш – каза му Мими.

– Добре де… – отвърна комисарят. – Но преди това трябва да направя една уговорка: разказът ми ще е като роман. В смисъл, че нямам никакви доказателства за всичко, което ще ви разкажа. И като във всички романи, колкото по-напред отиваш, толкова по-вероятно е фактите да поемат в различни посоки и да се стигне до непредвидени заключения….

– Съгласен съм – каза Ауджело.

– Да тръгнем от нещо, което е сигурно: Гаргано организира измама… Сред чиновниците, които назначава във Вигата, е и младежът Джакомо Пелегрино. След известно време между двамата започва някаква история. Нещо като влюбване, а не чисто и просто изчукване и чао […]

[22] Въз основа на романите на Андреа Камилери за сицилианския комисар Салво Монталбано е създадена телевизионната филмова поредица „Комисар Монталбано".

– Искате ли утре да продължим с втората серия? Знаете ли, колкото понапред отиваме, толкова повече си давам сметка, че разказът заприличва повече на телевизионен сериал, отколкото на роман. Ако бях написал и публикувал този роман, със сигурност някой критик щеше да го определи точно по този начин, дори щеше да добави: „Да, телевизионен сериал, но не от най-добрите“ […]

– ….Ако са се карали в присъствието на трети лица, ако са демонстрирали, че са охладнели и са се отдалечили един от друг, са го правили, защото са се наговорили да разиграват театър.

– Дори и за сапунен сериал това би ми се сторило преувеличено – каза иронично Мими.

– Ако искаш, тези сцени ще ги изрежем от сценария. Но ще се окаже грешка… […]

– Може ли да разкажа финала? – намеси се Фацио. След това продължи: – Двамата започват да спорят и Гаргано, оказвайки се натясно, защото разбира, че младежът вече го държи в ръцете си, изважда пистолета и го застрелва.

– В лицето – уточни Ауджело…

– Не вярвам да е имало спор – каза Монталбано. – Гаргано е разполагал с необходимото време… да размишлява върху опасната ситуация… И да стигне до заключението, че младежът трябва да бъде убит. Естествено, наясно съм, че друга сцена, с правилно подбран музикален фон, би постигнала голям телевизионен успех: яростна кавалерия, да предположим, върху ръба на пропастта, където ту единият, ту другият залита да падне, и Джакомо, който се опитва да обезоръжи Гаргано над бурното море, зейнало под тях. За съжаление обаче, мисля, че щом Гаргано е видял,че Джакомо идва, веднага го е застрелял… […]

– Ще довърша аз – каза Мими. – Последен кадър. Музика. Вижда се дълго и право шосе…

– Има ли такива в Сицилия?

– Няма значение, сцената я заснемаме на континента и благодарение на монтажа имитираме, че се разиграва тук. Колата все повече се отдалечава, докато се превърне в точица. Картината замира. Появява се надпис: „В крайна сметка злото триумфира, а справедливостта отива да ѝ го набият отзад“. Финални надписи. (АК/А: 147 – 155)

Не всички останали примери са толкова пространни, фикционално-теоретично ориентирани и колоритни, но пък в съвкупността си ясно показват, че приписваната на съответната друга медия или история не-

достоверност може да варира в изключително широк диапазон – от категорична неистинност до въвеждащо в заблуждение леко разминаване с реалността, като под реалност канонично се има предвид истинската и неподправена реалност, присъстваща в оценяващия текст.

В такъв аспект в следващите коментари на Хари Бош и Бък Шац се оценява например неправилната представа, която телевизията формира относно ***природата на престъпниците***. Но почти същото е мнението по отношение на филми, телевизионни сериали и книги на комисар Дюпон от романа „Бретонски прибои" на Жан-Люк Баналек. Това са трима знаменити в съответния фикционален свят полицаи с богат и разнообразен опит във взаимодействието с престъпници, който приканва читателите да се доверят именно на тяхната преценка:

– В жилището му открихме тетрадката, от която беше откъснато така нареченото „прощално писмо"… Открихме и други нейни вещи.

– Защо ги е запазил?

– Защото хората са глупави, ето защо, Частейн. Ако искаш умни убийци, гледай телевизия… (МК/Х: 55)

Филмовите критици и професорите, които се изявяват по телевизията, често повтарят, че всеки злодей се мисли за добър човек. Може би това е вярно за комиксите и евтините кримки, но истината е, че поне две трети от закоравелите престъпници са твърде глупави, за да мислят.

Те не са морални хора, които решават да вършат злини, а просто действат импулсивно, мотивирани от най-примитивните си желания за дрога и секс…

Повечето от останалите са това, което психолозите наричат „социопати" – достатъчно интелигентни, за да знаят какво вършат, но толкова повредени, че не им дреме.

В действителност само нищожен процент от престъпниците си дават труда да осмислят или да оправдаят поведението си или да базират престъпленията си върху някакъв принцип…

Не разбирам много от герои и антигерои, но ако напоследък не сте страдали от някой бандит, психопат или престъпник дървен философ, причината вероятно е в това, че някой като мен го е хванал, преди да стигне до вас. (ДФ/Н: 143 – 144)

Простият въпрос кой има изгода след извършено убийство… вероятно звучеше старомодно, но винаги беше елементарен. Кой имаше полза? Каква

точно? „Традиционните“ мотиви за убийство продължаваха да управляват света: ревност, унижения и обиди, отмъщение, завист и алчност заемаха първите места в статистиките. Нищо че убийците във филми, телевизионни сериали и книги обикновено бяха психопати. (Ж-ЛБ/Б: 143)

По същия въпрос мнението на детективите професионалисти се споделя и от някои детективи аматьори, както свидетелства италианският роман на Марко Мливалди „Игра за петима“.

И по каква причина някой като Пи Джи би могъл да убие? Заради какво убиват обикновено? Ако бяхме в кримка на Агата Кристи, там убиват само за пари… В криминалните романи на Рекс Стаут за Ниро Улф пък все се навъртат изнудвачи, но измъчваните жертви ги елиминират; бащи, спъващи браковете на дъщерите си, такива неща. За да получиш нещо, винаги убиваш по завоалиран начин. Не убиваш някого, защото го мразиш, а за да премахнеш някакво препятствие. В кримките. Докато в реалния живот почти винаги убиваш тъщата, защото ти се катери по главата от двайсет години. Тогава какъв е мотивът на реалния Пи Джи да убие? (ММ/И: 123)

Следва още един разгърнат негативен коментар на опитния ветеран в полицейските разследвания Бък Шац, визиращ едновременно телевизията, детективските романи и полицейските сериали относно налаганата от тях ***представа за работата на полицията*** в сравнение с това, което става „в действителност“. После идва мнението на сержант Ейб Глицки от съдебния трилър на Джон Лескроарт „Вина“ за достоверността на полицейските филми и постановки по отношение на същия проблем с оглед на положението „в истинския живот“. Към тях се присъединява и оценката на повествователя в романа на Лоренсо Силва „Знакът на меридиана“ за невярното представяне в криминалната фикция на определен тип действия специално на испанските полицаи, срв.:

Хората, които научават от телевизията и детективските романи онова, което знаят за полицията, винаги се изненадват колко много ченгетата разчитат на чистия късмет. Ние не разкриваме престъпленията с брилянтни умозаключения и находчиви наблюдения. През повечето време не надхитряваме злодеите. Ако бяхме умни, нямаше да изберем професия, в която често се случва някой да стреля по нас…

В действителност едно престъпление трудно може да мине незабелязано. Винаги има свидетели. Веднъж гледах един полицейски сериал, в който ченгетата намериха на улицата труп и извикаха някакви учени с бели

престилки от лабораторията по криминалистика. Тия типове намериха някакви синтетични влакна около трупа. После разкриха убиеца, като сравниха влакната с някаква база данни, където, изглежда, че бяха регистрирани всички килими в страната.

Стори ми се много измислено. Доколкото ми е известно, повечето килими са почти еднакви и повечето хора нямат влакна от килим, полепнали по дрехите, когато изтичат да убият някого. Но ако на улицата има труп и пратите хора да чукат по вратите в квартала, в голям процент от случаите ще се намери някой, който да ви посочи убиеца. (ДФ/Н: 23 – 24)

Горчивият опит на Глицки свидетелстваше, че сцените на местопрестъпленията в истинския живот бяха отчайващо прозаични и рядко имаха нещо общо с ярките картини от полицейските филми и постановки, пронизани от черни предзнаменования и пропити със зловещ дух. (ДжЛ/Вина: 133)

За разлика от това, в което вярват мнозина, включително няколко сценаристи на телевизионни филми и повече от един романист, испанските полицаи не могат да влязат по принцип в едно жилище без предварителна юридическа заповед и без да присъства секретарят на съда, за да установи, между другото, че предметите, които полицаите искат да конфискуват от къщата, се намират реално там и не са били поставени нарочно от агентите на властта. (ЛС/З: 252)

Обичайно е също за подвеждащи внушения относно отделни специфики в дейността на полицията да бъдат обвинявани, включително и без следа от деликатност, съвсем конкретни образци на криминалната фикция. Така е например в следния пасаж от разговор между гражданин и полицай, срв.:

– Вие не сте от отдел „Убийства“ – каза Пъркс. – Тогава как изобщо разследвате убийство?

– Господин Пъркс, трябва да гледате повече новини, вместо да следите тъпия сериал „Коджак“[23]. Убийствата в Ню Йорк се разследват от кварталните полицаи. (МА/Ч: 11)

Много често като нереалистична се преценява и ***ефективността на разследващите и правораздавателните органи,*** внушавана от телевизионния или филмовия екран. В криминалните романи се правят обобщени критични коментари по този повод, като се визират изобщо „телевизията“, „киното“, „филмите“, например:

[23] Популярен полицейски сериал от САЩ, излъчван и у нас преди няколко години.

– …По телевизията всичко е направено така, че за около един час убиецът е под стража, арестуван. В реалния живот обаче аз работя по това разследване от април… (РП/П: 83)

– Грасиела, не зная дали не очакваш веднага да бъде разкрит убиецът, все едно, че завърташ ключ в ключалка, но това просто не е реалистично. Така се случва във филмите. А това не е кино. (МК/К: 54)

Но оспорването може да стане и с интертекстуални препратки към точно определени сериали и филми, дори и да не са посочени техните заглавия, както е в следния пасаж от роман на Дейвид Балдачи:

Наоколо бяха струпани всички разследващи подразделения на военното министерство, включително ВСКР – Военноморската служба за криминални разследвания, чиято дейност беше залегнала в сценария на един изключително популярен телевизионен сериал.[24] Пулър откровено завиждаше на колегите си от екрана, които веднъж седмично разкриваха сложни престъпления за някакви си шейсет минути. В действителност нещата не се случваха толкова бързо, а понякога и изобщо не се случваха. (ДБ/Д: 31)

С оглед на времетраенето на разследването в изследвания корпус изобщо не се открива критика спрямо книгите с криминални сюжети и всъщност би било крайно изненадващо да се намери подобно нещо.

Друг обект на внимание от страна на криминалната фикция е степента на разкриваемост на престъпленията и във фикционалните, и в информационните медии, формати и жанрове. В реплика на заслужаващия доверие сержант Лу Болт от романа на Ридли Пиърсън „Подводни течения“ например се твърди:

– Това не е телевизия, Джъстин! Мисля, че знаеш това. В реалния живот осемдесет процента от убийствата остават ненаказани… (РП/П: 83)

Интересни в същия аспект са и следните откровения на Джак Хенри, автор на бестселъри в разказа на Нелсън Демил „Облагите на смъртта“:

[24] Ясно е, че се има предвид американският сериал „NCIS (Naval Criminal Investigative Service)“, излъчван преди години у нас като „Морски детективи“. Под това много добре намерено българско название сериалът може да се гледа и сега по някои канали, но FOX Crime неизвестно по какви причини наложи неадекватния и подвеждащ превод „Военни престъпления“.

…Разбира се, неговите измислени детективи накрая винаги хващаха своя човек, но Джак винаги бе искал да напише книга, в която убиецът да надхитри закона.

– Така става в истинския живот – сам себе си убеждаваше той. – Умните убийци се измъкват. (НД/О: 18)

Тези лаконични коментари стоят много близко до академичната интерпретация на проблема у К. Даулър. Според неговото специализирано изследване от 2003 г. в телевизионните криминални драми повечето от престъпленията се разкриват и заподозрените в престъпни деяния биват успешно задържани, а новинарските емисии по подобен начин са склонни да преувеличават дела на престъпленията, завършващи с арест. В резултат от това се формира внушението, че „полицията е по-ефективна, отколкото показват официалните статистики“ (Даулър 2003: 110).

Цитираното становище е удобен мост към следващия обект на наблюдение от страна на криминалната проза. Тя по принцип проявява висок праг на чувствителност по отношение на всякакви ***стереотипни представи,*** които други текстове налагат във връзка с полицията, престъпниците, хода на разследването и съдопроизводството. Множество фикционални полицаи, частни детективи, следователи, прокурори, разследващи журналисти непрекъснато търсят поводи да смекчат, да иронизират или саркастично да развенчаят категоричността на твърдения и образи, мултиплицирани като неоспорими и безизключителни от криминалните романи, телевизионните сериали и филмите. Често фикционалните експерти по въпросите на престъпността се опитват да предпазят околните, но и себе си, от предоверяване на клиширани псевдоправила, типажи и схеми. Сред тях са например комисар Монталбано и Амелия Сакс, асистентката на Линкълн Райм, който ръководи разследванията от червено-сивата си инвалидна количка в романите на Джефри Дивър:

…Освен заучените фрази и клишетата, го дразнеха и залповете психоанализа, с които Ливия често и с удоволствие го обстрелваше. Психоанализа от американските филми, където, да предположим, сериен убиец избива петдесет и двама души, а в последствие се разбира, че причината е далече в миналото: в един прекрасен ден, когато бил малък, баща му отказал да му даде мармалад. (АК/А: 72)

Не е обичайно извършителят да се връща на местопрестъплението – това е клише, което върши работа само в лошите криминални романи и телевизионни сериали, но понякога все пак се случва. Особено при извършители,

които не са професионални престъпници, а психопати, чиито мотиви се коренят в умствено или емоционално разстройство… (ДжД/К: 179 – 180)

Но по въпроса своето мнение отстояват и редица други не толкова популярни романови персонажи (от САЩ, Швеция, Русия, Ирландия и др.), срв.:

– Ами нали знаеш как става по филмите – човека го застрелват и куршумът много услужливо се забива в часовника на жертвата, така че плюс всичко останало научаваш и часа на смъртта. Или ако няма куршум, онзи просто се удря в нещо при падането… (ДжБ/О: 165)
– Видях Робин да се качва в зелено-жълто такси на „Спидуей" в събота вечер. Може да го откриете и шофьорът да ви каже адреса ѝ.

Ренър поклати глава.

– Това става само във филмите, но не много често в реалния живот… (МК/Р: 177)

В съдебните дела завършеци в стил Пери Мейсън, при които свидетелите рухват в залата и признават вината си, не съществуват, ако не се броят няколко изключения. Хората, които лъжесвидетелстват и им бъдат представени неопровержими доказателства за лъжата им, често оттеглят показанията си… (М&Ф/С: 144)

Толкова пъти съм виждал по филмите как някой мъж изпраща жената до входа и спокойно се прибира вкъщи, а вътре я нападат… Но това са филми… (АД/Д: 28)

Сигурно е заради филмите. Очаквах срещата да протече със стъклена преграда помежду ни и да си говорим по телефон. Грешах. Затворниците седяха на маси… Беше почти като пикник. (КБ/Д: 30)

Впрочем и опитът на престъпниците в криминалнолитературната действителност ги води до заключения относно неправдоподобността на някои клиширани представи с трайно присъствие във филмовата фикция. Следващото цитирано мнение е на антигерой, заел се да прочиства града от „отрепки" и обезличаващо обозначен от Кери Уилкинсън в пролога на романа „Наказателен патрул" като „мъжът" и „убиецът":

Той бързо беше установил, че да следиш някого не е така лесно, както изглежда в телевизионните филми. (КУ/Н: 5)

Подобна разлика между филм и реалност прави и отвлеклият майка с двете ѝ дъщери психопат Джон Мейл (преследван от Лукас Дейвънпорт), когато му се налага да заличава следите си, подпалвайки склад с лодки, в който е останала бланка с името му:

…Ако беше в някой филм, просто щеше да разбие склада с лодки, щеше да използва фенерче, за да разгледа бланките и после да си поиграят на гоненица с пазача.

Но това не беше филм и най-доброто му оръжие сега бяха времето и предимството да остане незабелязан. (ДжС/Ж: 156)

Често се оспорват дори и стереотипи, битуващи в информационните медии. Това понякога се прави със съвсем сериозен тон, друг път героизираните клишета се поставят в отрезвяващо комичен контраст спрямо грубата и прозаична действителност, срв.:

Спокойно преценяващият „хладнокръвен убиец" беше образ, съществуващ само във вестниците. (Ф&Л/Н: 410)

– Това ли всъщност е сутеренът? – попита той…

– Сутеренът ли? – изхихика тя, сякаш той се шегуваше. – Де да беше така. Това е сутеренът на сутерена, най-ниското на най-ниското. Но трябва да свиквате, ще прекарвате доста време тук. Противно на всичко, което ви е внушено от пресата, хората от отряда не работят особено много на терен. Главно картотекират улики и изготвят профили. Обикновено са приковани на бюрата си, ницят снимки на местопрестъпления и пускат газове. Трябва да помиришете това място след Милър; по-лошо е от токсикологичната лаборатория горе. (ЧП/Л: 64)

Вторият пример цитира част от разговора между току-що назначения „в седалището на ФБР в столицата" Вини Смалдино и секретарката Рейвън, която му показва новия офис („новата му… „кабинка"), изпращайки в небитието и последните остатъци от „всичките му детски мечти".

В един доста дълъг пасаж от вече многократно цитирания роман на Даниел Фридман „Не поглеждай назад" съотношението между различни фикционални факти и фикции с характер на клишета се представя чрез усложнена седемслойна мрежа, преплитаща телевизионно интервю със събеседник журналист в текстовото настояще, мнения на интервюиращия, препратки към чуждо фикционално описание на злодеи и полицаи, към сътворен от журналиста реалистичен криминален трилър, лични наблюдения на журналиста върху действителността, позоваване на ис-

тински за романовия свят разследвания и ироничен мислен коментар на детектив Бък Шац, през чийто поглед на зрител на предаването и разказвач в романа се описва ситуацията:

Един журналист с много черни точки по носа правеше пространно разсъждение за полицаите.

– Ако трябва да посоча една особеност на всички полицейски романи и екшъни, която ме вбесява, това е, че героят никога не стреля първи – приказваше той. – Оставят злодея винаги да стреля първи, за да могат да му отмъстят.

Интервюиращият кимна енергично:

– И когато започнат да отмъщават, избиват всички.

– Именно. Това слушаме вече шест години след атентата от 11 септември… Стига да не сме нанесли ние първия удар, имаме право на неограничено и несъразмерно с провокацията отмъщение.

Изсумтях към телевизора. Когато бях малък, ми казваха да не ръгам с пръчка мечка, която спи.

– Разбира се, ако се стремяха към правдоподобност, има множество ситуации, в които е по-логично полицаят или войникът да открие огън първи – добави журналистът…

– Разбира се – съгласи се водещият. – Ако оставят злодеите да стрелят първи всеки път, в крайна сметка някой от тях ще улучи.

– Мисля, че в действителността злодеите се целят по-добре, отколкото във филмите.

– Естествено, вие сте наблюдавали истински полицаи, докато сте писали реалистичния си криминален трилър „Последна стража", който скоро ще бъде филмиран. По какво истинските ченгета се различават от тези във филмите и телевизионните сериали?

– Мисля, че това, което повечето хора не разбират, е, че взаимодействието между полицая и обикновените граждани е нарушено. Когато тръгват за работа сутрин, тези хора не знаят дали ще се приберат вкъщи живи и здрави... Ежегодно стотина служители на реда в тази страна биват застрелвани от заподозрени.

– Не изглежда много.

– Повече от достатъчно е, за да държи всеки полицай нащрек за опасността… В Съединените щати полицията стреля и убива около 500 заподозрени годишно. Последващите разследвания установяват, че в огромното мнозинство от случаите служителят е стрелял оправдано. (ДФ/Н: 102 – 103)

От приведените дотук примери може би прозира, но едва ли се откроява достатъчно ярко склонността на криминалната литература да класира „евтините", „слабите", „лошите", „тъпите" телевизионни сериали на първо място сред разпространителите на заблуждаващи аудиторията клишета. Тази тенденция в наблюдавания корпус е ясно изразена. Срещат се дори примери, характеризиращи въпросните сериали като последното място, от което се очаква да изчезнат влиятелните зловредни клишета, срв.:

Нямаше вид на убиец – наистина не. Но макар че бандитските мутри с изписано с дебели букви на челото „Убиец" изчезнаха дори и в лошите полицейски сериали, тъй като той нямаше типичния профил, всички повярваха много трудно, когато ги информираха за положението. (ТС/Ут: 151)

С ревностно усърдие криминалната литературна проза разобличава и връзката между разпространяваните от медиите клишета и ***лековерността на аудиторията***. Обичайни словесни маркери в тези случаи са форми на глагола *прекалявам* и наречията *само* и *много*, често появяващи се и в комбинации помежду си. Но критичното отношение към предоверяването на стереотипните представи, придобити от прекалена консумация на филми, телевизионни продукции и романи, лексикално може да се изрази и по други начини. В ролята на наивници най-често влизат фикционални заподозрени и обвиняеми, обикновени граждани, понякога и самозвани детективи, а оценката за тяхната лековерност обикновено се дава от името или през погледа на разследващ професионалист. Но е възможно и самият персонаж да си даде сметка, че е подведен. Разнообразието на конкретните случаи, наред с респектиращото им количество, може да изненада дори читатели и изследователи с голямо въображение и със солиден криминалнолитературен рецептивен стаж. Част от описаната пъстра палитра е илюстрирана чрез следните няколко извадки:

– Няма да получи онова, което иска… Ако знаеше кой е отвлякъл госпожа Джонсън, защо и къде е тя, жива или мъртва, кралската прокуратура можеше да преговаря с нея… Май гледа прекалено много американски филми. Тези неща не стават така (КУ/Ж: 193)

(коментар на главен инспектор Коул за опита на жена да сключи сделка с прокуратурата в Манчестър);

–…Предяви ми обвинения или ме освободи. Такава ви е практиката, нали?

Той изсумтя.

– Какво? Да не си прекалил с филмите за ченгета, а?... (РП/И: 48)

(размяна на реплики между неоснователно заподозрян в няколко убийства служител на Пентагона и полицейски детектив);

Спешно обаждане да се яви сам в празна сграда? Идеята можеше да хрумне само на прекалил с екшъните аматьор (ДжБ/О: 121)

(размисли на капитан Бредлоу от отдел „Убийства“);

– Смея да твърдя, че аз имам опита на наказателен съдия, притежавам нюх на издател на криминални четива. Повярвай ми, този човек е нещо повече от злопаметен отмъстител…
– Вулфич, без да те обиждам, но в последните месеци явно много си наблегнал на криминалните романи. Този човек вероятно е някакъв шегаджия, който просто те е изментил… (ТБ/У: 201)

(из разговор между Хераклиус (Херо) Вулф, бивш съдия и настоящ литературен редактор, и майор Громов (Майора), бивш следовател, които се заемат с разследването на мистериозно убийство);

Той се опита да си представи как биха постъпили обожаваните от него филмови герои. Те може би щяха да откажат да говорят. Но героите щяха да бъдат мъртви след това. Аксел Грийн имаше желание да живее (ПР/А: 448)

(размисли на управител на служба за чуждестранни преводи, от когото престъпен синдикат се опитва да получи номер на банкова сметка);

…„Всъщност защо точно във вода? – хрумна му по едно време. – Какво съм се вманиачил по тази вода? От гледане на много филми тръгнах по отъпкания път… Наоколо са такива гори, че танк да скриеш – няма да го намерят, камо ли пистолет…“ (АМ/С: 223)

(критична самооценка на Виктор Петрович Шувалов, който, макар и неоснователно привлякъл към себе си интереса на милицията, се опитва да се освободи от съхраняван в дома му пистолет, като го хвърли във вода).

Относително рядко в коментирания аспект се срещат интертекстуални позовавания на конкретни фикционални прототипи, които пък от своя страна визират емблематични факти от извънтекстовата реалност. Следващият фрагмент се цитира тук, защото припомня христоматийния случай с „българския чадър“ (описан по-подробно на друго място в романа на Вал Макдърмид „Кървав лабиринт“), но и защото предположението, изказано от млада лекарка, по-нататък в романовата действителност се оказва напълно основателно, макар че първоначално е оспорено от един „невероятен диагностик“:

– …когато дори вие не можахте да откриете възбудителя на болестта, си помислих, че може да е и нещо по-нестандартно. Казах си, че може пък да е отравяне. Проверих в базата данни и установих, че всички негови симптоми отговарят на симптомите на отравяне с рицин…

Денби я изгледа озадачено.

– Струва ми се, че сте гледали прекалено много епизоди от „Фантоми", доктор Блесинг. Роби Бишоп е футболист, а не служител на КГБ, преминал на наша страна. (ВМ/К: 55)

С оглед на неверни или неправдоподобни представи, налагани от фикционален източник, забележително често и забележително противоречиво в криминалната литература се визира американският телевизионен сериал „От местопрестъплението" (англ. „CSI", абревиатура на „Crime Scene Investigation" – букв. „разследване на сцената на престъплението"). Той понякога се посочва като пример за достоверност, но много по-често се споменава в критичен план. Така се случва например ако трябва да се илюстрира загубата на чувствителност у аудиторията като кумулативен ефект от масираното масмедийно насилие, за което „От местопрестъплението" много допринася, или ако се иронизира наложената от сериала представа за изследователите от криминалните лаборатории като атрактивни шоумени, както е в следните извадки от два американски и един германски източник:

Не беше манекен.

Беше жена.

Гола жена.

Фактът, че беше мъртва, нямаше значение за Пауки. Гледаше „От местопрестъплението" от началото на сериала…

Тя можеше да е мъртва… но определено беше много секси. И гола. Гола и секси.

Извади дигиталния апарат на Теди и започна да снима… (ЧП/Л: 111)

О'Хара харесва тихия глас на Лебовиц и видимия синхрон, в който работят умът и тялото му – внимателните и обмислени заключения са в пълно съответствие с прецизните движения на ръцете с дълги изящни пръсти. За разлика от патолога на единствената друга аутопсия, на която О'Хара е присъствала, този не преиграва. Лебовиц не вижда себе си като герой в „От местопрестъплението". (ПДж/С: 32)

– Засега изглежда по-скоро като злополука.

– И това означава, че нямаме право да пипаме навсякъде и да търсим улики, за да разберем какво се е случило, така ли?

Впечатляващо идиотско изречение, каза си Дюпен и раздразнението му нарасна. Причината бе цялото това нещастно утро… и досадният съдебен лекар Савоар, който ей сега щеше да изнесе истинско шоу като в серия на „От местопрестъплението". (Ж-ЛБ/Б: 26)

В отделни случаи обаче сериалът бива директно и не особено деликатно санкциониран за превратно показани в него детайли от процеса на боравене с веществените доказателства. Ето един такъв коментар на гръмогласния „червендалест грубиян" Джак Хардуик, главен следовател от поредица романи на Джон Вердън:

Следваха трите все по-заплашителни стихотворения в реда, в който бяха пристигнали по пощата. (Третото от тях бе онова, което Мелъри бе поставил в малка найлонова торбичка за съхраняване на храна – за да запази отпечатъците, както бе обяснил на Гърни.)…

Хардуик поклати глава:

– Всичко това е заради оня скапан сериал „От местопрестъплението"! Найлонът изглежда като висока технология, сравнен с хартията. Обаче като поставиш улика в такъв плик, влагата вътре предизвиква появата на плесен и я унищожава. Задници! (ДжВ/Н: 152 – 153)

Между другото, макар и без препратка към сериала, истинността на предпоследното изречение от цитирания пример е авторитетно потвърдена в друга криминална история от легендарния адвокат с линкълна Мики Холър (брат на легендарния Хари Бош):

Кърлин вървеше последен и забелязах, че носи голям кафяв плик с червена лепенка за веществено доказателство. Вътре явно имаше нещо тежко. Но най-важното, беше хартиен, а не найлонов. Биологически материал винаги се съхранява в хартия. Найлоновите торбички задържат въздух и влага, които може да повредят органиката. Веднага разбрах, че Фриман ще ми пусне още една ДНК бомба. (МК/П:177)

Криминалнолитературният интерес към „От местопрестъплението" е в пълно съответствие с академичния интерес, който отдавна е регистрирал специфичния масмедиен ***„ефект От местопрестъплението"*** (англ. „*the CSI Effect*"). Всъщност чрез термина обобщено се визират не

само „От местопрестъплението“ с многобройните му домашни и чуждестранни разклонения, но и други популярни сериали като „Престъпни намерения“ („Criminal Minds“) или „Срещи с Джордан“ („Crossing Jordan“), които с внушение за реалистичност представят разнообразни вискотехнологични научноизследователски процедури във връзка със събирането, обработката, анализа и използването на веществени доказателства[25] в съдопроизводството. Констатираният ефект се описва като завишени очаквания на реални жертви на престъпления и на съдебни заседатели относно приноса на получени по научен път доказателства за осъждането на престъпниците, но и по-общо като социално надценяване на ефективността на научната криминалистика под влияние на видяното на телевизионния екран (вж. по въпроса например Даулър, Флеминг, Мазерати 2006; Тайлър 2006; Швайцер, Сакс 2007; Мур 2014: 252 – 253).

В криминалната литература има и преки свидетелства за ефекта CSI в най-широкия му смисъл – с оглед на повишения социален респект към изследователската страна на криминалистиката. Ето един пример от Англия, в който се обсъжда предстояща среща на изпълнената с досада и съмнения детектив сержант Джесика Даниъл с ученици от прогимназията в Деня на професионалната ориентация:

– Униформените полицаи не са ли за това? Никой няма да иска да говори с мен – каза Джесика, като се мъчеше да сдържи яда си.

– С тези сериали за местопрестъплението, не знам. Може да останеш изненадана… (КУ/Ж: 138)

Обратната страна на криминалнолитературната монета показва **позитивна оценка** за представяните в източници извън съответния текст факти и фикции, свързани с криминалното. Например по отношение на сериала „От местопрестъплението“, наред с вече споменатите упреци в недостоверност, се откриват и твърдения за пълни съответствия с реалността. Дори обикновено подозрително настроеният към информацията по телевизията и към всякакви новости в полицейската работа Бък Шац, който дори не знае „какво точно е този Туитър“, признава наличието на конкретен достоверен момент във фикционалния телевизионен продукт:

…Илайджа със сигурност не би допуснал да го проследят.

[25] Не случайно италианската версия на „От местопрестъплението“ е озаглавена „Веществени доказателства: Рим“, а френската – „Веществени доказателства: Париж“.

Имах нужда от някого с непредубеден поглед върху проблема… За съжаление, не познавах такъв човек, затова се наложи да попитам внука си.

– Електронно проследяване – каза той. – Можеш да закрепиш джипиес устройство на някоя кола и то ще ти показва местоположението ѝ, където и да се движи….

– Мисля, че гледах една серия на „От местопрестъплението“, в която използваха нещо такова. Едно време, ако искаш да разбереш къде ходи някой, трябваше лично да го следиш. (ДФ/Н: 179 – 180)

На свой ред емблематичният единбургски следовател Джон Ребус, с дълга кариера в разследването на стари и нови тежки престъпления (и също толкова дълга романова кариера), изказва надеждата си фикционалните драми да окажат положителен превантивен ефект върху престъпниците, срв.:

Ребус се надяваше всички тези убийци да са още някъде наоколо и от година на година, докато четат за напредъка в криминалистиката и техниката, да се притесняват все повече, че могат да бъдат разкрити. Когато внуците им искат да гледат „От местопрестъплението“ или „Да събудиш мъртвите“[26], тях не ги свърта в стаята и отиват в кухнята… Ребус беше подхвърлил на Коуън идеята редовно да карат медиите да съобщават за нови разкрития, истински или мними, колкото да сплашат извършителите. (ИР/В: 13)

Като достоверни източници на познание относно определени правоприлагащи органи или видове дейности при разследването на престъпления се визират и други телевизионни сериали, а и някои литературни текстове. В следващите два цитирани случая (съответно от Шотландия и САЩ) оценката се дава от граждани, към които е адресирана реплика на детектив, а в идващите след тях още два (от Испания и Швеция) коментарът е на опитни полицейски служители, които привеждат и убедителни аргументи в подкрепа на интертекстуалното си одобрение:

[26] Вероятно се има предвид телевизионният сериал на БиБиСи „Waking the Dead“, чийто пилотен епизод се излъчва през 2000 г. във Великобритания, а не едноименният психологически трилър „Да събудиш мъртвите“ на Кийт Гордън от САЩ, също от 2000 г., тъй като именно в британския сериал се представят случаи, разследвани с прилагане на модерните високотехнологични научноизследователски методи на криминалистиката.

– Имам един колега, психолог по професия. Едно от нещата, на които ме е научил, е да търся точката, където се пресичат орбитите на убиеца и жертвата. Колкото повече узная за жертвата, толкова по-голям шанс има да се добера до тази точка на пресичане…

– Говорите като онзи тип от „Закон и ред: умисъл за престъпление“[27]… (ВМ/К: 125)

– …Както ви казах и в съобщението, аз съм детектив от Лосанджелиското полицейско управление. Работя в отдел „Неприключени следствия“, в който разследваме стари престъпления, ако това ви говори нещо.

– Гледала съм „Забравени досиета“[28] по телевизията. Много хубав сериал. (МК/Ч: 270)

Носех със себе си последния криминален роман на Мишел Уелбек[29], който ме впечатли с достоверността, с която описва работата на полицая… „Страхът от полицая – се казваше в един пасаж, който подчертах, – е непоклатимата основа на човешкото общество“. Хрумна ми един будещ огорчение вариант на същата тема, с който почти ежедневно се сблъсквах в работата ми, а именно, че нарастващата неспособност на полицията да вдъхва страх подхранва социалното безредие. (ЛС/З: 101 – 102)

След вечеря изгледаха заедно един филм. „Охранителите“[30]… Полицейските сцени бяха кофти. Макар достоверността на сцените с оръжие да си я биваше. Най-после бяха разбрали, че истинското ченге винаги стреля с изпъната ръка. Откатът беше неприятен – получаваше се тендовагинит. (ЙЛ/Н: 170)

---

[27] Емблематичната за жанра американска поредица „Закон и ред“ („Law and Order“) и нейното разклонение „Закон и ред: умисъл за престъпление“ („Law and Order: Criminal Intent“) са показвани многократно по българските телевизионни канали.

[28] Визира се американският сериал „Cold Case“ (от 2003 г.), който у нас лесно може да се открие във VBOX7.

[29] Съвременен френски поет, есеист и автор на криминални романи, превеждани и на български, с автентично име Мишел Томас. Известен е и с романите си, и с телевизионните адаптации на някои от тях, и с изпълненията на собствените си поетически творби, но и с негативен медиен шум, добре оползотворен като реклама. (вж. например публикацията на А. Игов във в. „Култура“, бр. 7, от 2007 г. под заглавие „Колко е банално да бъдеш скандален“). В цитирания случай от самата книга не може да се извлече сигурна информация кой точно роман на Уелбек се има предвид, макар че ако някому е нужно да разбере това, вероятно би успял с известно пресмятане на години и съпоставка на данни от романите на цитиращия и цитирания автор.

[30] Трудно е да се идентифицира с гаранции за точност визираният филм, тъй като преводът на заглавието му на български не дава използваема насока, но със сигурност става въпрос за реално съществуваща продукция, защото всички други филми, сериали и книги, цитирани в романа на Йенс Лапидус, без изключение са истински.

В лингвистичния план на позитивните оценки за достоверност в изследвания корпус се регистрира модел, паралелен на модела при негативните оценки. Само че тук на мястото на глагола *прекалявам* и другите показатели за предоверяване на медийните клишета се появяват показатели за недостатъчност. Другата разлика е, че поводите за проявата на позитивнооценъчния модел са значително по-редки и не особено разнообразни. Затова ще се посочат само три примера, в които оценката се дава от страна на детектив, но и те са достатъчни, за да се види ясно за какво става дума (в първия пример „нашата страна“ е Норвегия, а следващите два се отнасят за неща, случили се в САЩ):

– О, господи!... Тоест той е защитен свидетел?

– Изглежда, че е така.

– Не знаех, че е възможно подобно нещо в нашата страна.

– И още как е възможно, Валман. Просто гледаш много рядко телевизия. (КФ/З: 192)

– …Тук беше страхотна бъркотия, когато дойдохме. Столовете бяха съборени, навсякъде по пода имаше стъкла. Оправихме столовете, а стъклата събрахме настрана, за да можем да се движим наоколо, без да ни хрущят под обувките и да издраскват плочките.

Пондър погледна изненадано дебелака. Боже Господи, та той говори съвсем сериозно! Задушавайки се от гняв, каза:

– Да не би да се опитвате да ми кажете, че сте разчистили място, където е станало убийство?... Господи, момчета, поне телевизия не гледате ли? (ДУ/Т: 16 – 17)

И все пак се предполагаше, че е трябвало да изглежда като че ли семейство Гордън е изненадало крадец. Но който и да го беше инсценирал, не бе много убедителен. Цялото изпълнение изглеждаше аматьорско или може би го бяха извършили чужденци, които не са гледали достатъчно американски детективски филми. (НД/А: 43)

Последният пример, който ще се приведе, документира разглежданата категория оценки от страната на престъпниците. В случая двама бивши затворници са решили да проникнат в трезор. Но единият от тях е загубил ухото си, поради което другият го принуждава да носи изкуствено ухо по време на акцията със следния доказващ масмедийната му „вещина“ аргумент:

– Не гледаш ли телевизия? Ченгетата напреднаха с технологиите, откакто влязохме на топло. Трябва само да проверят в компютрите си за осъждани престъпници и те откриват. И не се обиждай, Мики, но открият ли теб, ще хванат и мен. (НБ/А: 7)

(5) За търсенето и предлагането на криминална литература и за нейните автори

За въведение в раздела подхожда следният пасаж:

…Този проклет пазар! Тези изнервени, претенциозни, разслоени социално и в същото време твърде еднакви в примитивните си желания хора. Да, те всички обичат безкрайното насилие, примират за неразкрити жестоки убийства, любопитничат в интимните тайни на известните. Естествено те обичат всичко това. И издателствата бълват като ярмомелки тези безсмислено брутални, просмукани с кръв, гадни до повръщане книги с една-едничка цел – продажби, висок рейтинг, бързи печалби… Всичко на момента! Онлайн! (ТБ/У: 15 – 16)

Избраният цитат от роман на Тео Буковски е само една от множеството добри илюстрации как съвременната криминалнолитературна фикция пространно и критично разсъждава върху собствените си пазарни механизми. В случая мнението е изказано от споменавания вече литературен редактор Херо Вулф. Както ще се види по-нататък, той не е единственият представител на книгоиздателския бизнес в света на криминалната литература. Преди това обаче заслужава да се прочете още едно професионално мнение – този път от страна на книгоразпространител, а поводът е старанието на друг вече споменаван персонаж, Вини Смалдино, да намери и прочете книгите, написани от новия му шеф комисар Франк Логан:

…когато след двайсетминутно безуспешно ровичкане по рафтовете плахо попита колежанката касиерка зад щанда за „книги с полицейски разследвания", тя се подсмихна надменно.

– Имате предвид онези боклуци с истински престъпления? – попита го делово… – Опитайте на щанд тринайсет, до изследванията за гейове.

– Доста лошо разпределение, нали? – пошегува се той…

– Не е така… Установихме, че едни и същи хора четат и едните, и другите: бели мъже между трийсет и четирийсет, с рядка коса и горе-долу поддържана физика, възпитаници на колеж, със средни доходи, нисък коефициент на интелигентност и маниаци на тема ченгета. (ЧП/Л: 113)

От друга страна, често разработван (понякога съвсем лаконично, друг път в подробности) сюжет в криминалната литература е писането на книги, създаването на филми или участието в телевизионни предавания за истински престъпления и разследвания. Честотата на този сюжет във фикционалните текстове кореспондира с честотата на проявите му в постмодерния свят, хипнотизиран от литературните криминални истории „по действителни случаи“ и от техните драматизирани възстановки по телевизията. Ето по един пример от САЩ, Испания и Австралия, в които на преден план излиза историята на разследващите:

– Когато един легендарен обирджия иска да се предаде, не можеш да го пратиш по дяволите. Това е все едно да хванеш Зодиака или Юнабомъра. Това е от онния неща, за които хората пишат книги. (ДФ/Н: 46)

– Би трябвало да се напише книга за твоите подвизи, Лео – обади се другият професор.

– Непременно – потвърди инспекторът с намигване.

– Говоря сериозно – настоя първият, – полицейските романи се търсят много. (ДВ/О: 169)

– В задънена улица съм, Скоби…. Правят филми или опери за хора в нашата ситуация. А може Близард [преследваният заподозрян] и това да иска. Нали е голям филмов маниак. Може да мечтае да седи в затвора и да гледа цялата история филмирана. Мел Гибсън на твое място и Брайън Браун – на мое. Или обратно. (ЙК/С: 157)

А следващите два примера, съответно от САЩ и от Швеция, се отнасят в същия аспект за историите на престъпниците. В първия случай се говори за Тайда, жена с нечистоплътно минало и настояще, която е убила по потресаващо жесток начин студентката Тина, но в своя защита твърди, че го е направила, защото Тина без нейно знание е продавала дъщерите ѝ на педофили:

– Как мислите, какво ще се случи с Тайда? Искам да кажа, след като съдът реши, че онова, което е направила, е оправдано. Книга ли ще напише? Ще обикаля ток-шоутата? Ще я видя ли на дивана при Опра?... (ПДж/С: 144)

Във втория случай арогантните реплики принадлежат на серийния убиец Едвард Хинде и визират посетилия го в затвора бивш следовател Себастиан Бергман, срв.:

– И на какво дължа честта да ме посетиш след толкова много години? Свършиха ли хонорарите ти? Трилогия ли смяташ да пишеш? – попита той и пак насочи вниманието си към Ваня. – Написал е книги за мен. Две.

– Знам.

– Аз бях билетът му към славата… Предполагам, че това е правилният израз?

Ваня седеше неподвижно…

– Както и да е – продължи Едвард… Оглавихме класациите за бестселъри. Представяния на книгите. Автографи. Лекции из цяла Европа. Може би и в Щатите? Как мина всичко това, Себастиан? (Ю&Р/Ж: 171)

Продукцията и дистрибуцията на книги и предавания за истински престъпления и разследвания в романа на Чарлс Перо „Лабиринтеният убиец“ са превърнати в основен двигател на повествователната интрига. Именно тук на широк и многопластов фикционален фронт действа книгоиздателят Бърни Сегал. За разлика от българския си колега Херо Вулф, който неизменно стои от страната на „добрите“ и преследва „лошите“, Бърни е въплъщение на злото. А като „медиен спец“, чиято работа е „да е на гребена на вълната на попкултурата“ и винаги да си отваря очите за „нещо сензационно“, за нещо „кърваво“, Бърни е изключително ловък и безскрупулен в прилагането на всякакви легитимни и нелегитимни, но винаги печеливши механизми при масмедийното пласиране на страстно преследваните от него шокиращи съдържания. Привежданите от Бърни аргументи като че ли са взети от учебник по интегрирани маркетингови комуникации (и понякога, както ще се види по-нататък, случаят е точно такъв), а ако не са, могат да дадат ценни идеи на теоретиците и на практиците в направлението. От друга страна, ако някой наш съвременник приеме предложението на С. Мур просто бегло да прелисти всекидневниците и телевизионни програми, не само безпроблемно ще се убеди в твърдението на изследователката, че значителна част от масмедийното предлагане по някакъв начин е свързано с престъпността (Мур 2014: 1), но може да придобие и усещането, че двойниците на Бърни Сегал са легион.

Следният пасаж представя диалог между Бърни и телевизионния продуцент Питър, от когото се очаква да покани за водещ на риалити предаване комисар Франк Логан. Самият Логан е по следите на предполагаем сериен убиец. В пасажа има и поучителна преценка за различната степен на популярност, която по принцип авторът може да постигне на криминалнолитературното поле и на телевизионния екран:

– Чуй, Пит, не се опитвам да те уча как да си вършиш работата, но погледни нещата така: правиш първото предаване, да кажем пилотното, за да обрисуваш профила на първата жертва. Няколко чудесни кадъра от местопрестъплението, драматична възстановка… Второ предаване? Правиш профил на своя водещ – Франк Логан. Ще направиш няколко страхотни кадъра в акция, ще вземеш от централата стари боклуци, купчина негови книги или дори самия него как представя някое книжле. Следващото предаване ли? Втората жертва. Още възстановки, още местна атмосфера, някое и друго интервю с първите ченгета на местопрестъплението – отдаваш им значимото. Четвърто предаване?...

– Дадено, Бърни, ще го направим… Така, помисли си само: всеки е чел книгите на Франк…, но никой не е виждал по телевизията как се прави профил… Ти си въобразяваш, че Франк вече е звезда, нали? Почакай да ми падне в ръцете. Той ще стане направо галактика… Бърн, имаш зелена светлина. Обаче ако всичко завърши само с два трупа, ще ти се наложи да го продаваш на историческия канал.

Бърни се усмихна… Историческия канал, а?... „Това нещо ще тръгне в прамтайма, каквото ще да става.“ (ЧП/Л: 103 – 104)

Впрочем по много сходен начин цената на броя на жертвите е коментирана и от Херо Вулф в разговор с български автор на криминален роман, срв.:

– Петстотин ХИЛЯДИ! – креслото изскърца пронизително. – Петстотин хиляди само за едно убийство! (ТБ/У: 15)

Следващата задача на Бърни е да убеди Франк Логан, че участието в телевизионното предаване е целесъобразно по много причини. Поради безкомпромисно филантропската позиция на комисаря писател, който същевременно е и пословично неотстъпчив в професионалноетичен план, тази задача никак не е лесна. Но в края на краищата се оказва, че все пак могат да се намерят ефикасни подходи към решаването ѝ, срв.:

– …Никога не коментирам разследване, което е в ход… Знаеш ли защо? Защото докато ти си мислиш, че да продадем следващата книга е въпрос на живот и смърт, аз знам, че е въпрос на живот и смърт тези жени да оцелеят…

– …Не те моля за подробности, Франк. Само за най-общи щрихи. Основното. Не мога да измъкна сериала, ако не…

– Всъщност защо ти е да го измъкваш, Бърни?... Не се ли страхуваш от преекспониране?

– Преекспониране ли!? Ти какво, изведнъж стана Парис Хилтън, така ли? Нали за това работим, да се преекспонираме. Знаеш ли в какво се превръщат преекспонираните, Франк?

– Не знам, Бърни. В досадни, отегчителни, повтарящи се хора.

– Не, стават перманентни. Стават вечни. Книгите, филмите, телевизията, печатът са навсякъде. Лепят се като с лепило. И изведнъж човекът, написал две-три криминалета по истински случаи, се превръща в легенда, а легендите не умират, Франк. Нито банковите им сметки… Не искаш ли безсмъртие?

– Не и с цената на някоя невинна жертва, Бърни. Просто не мога да дам подробности. Чети вестниците!... Ако на онези от телевизията не им е достатъчно…

– Те вече не са просто… от телевизията, Франк. Те са криминалният канал. Току-що говорих с шефовете и те са луди по теб. Текат им лигите. Всичко там е в следи от тяхното ДНК! Знаеш ли защо? Заради този случай, Франк. Защото е горещ. Искат да се включиш в разгара на сезона. И предлагат половин милион…

– Половин милион долара?... За една поредица? Или пропускам нещо? Да не е за три-четири години?

За първи път от доста време Бърни Сегал се засмя и се смя дълго, силно, искрено…

– За една поредица ли, Франк? Ти с кого мислиш, че си имаш работа? За отделен епизод, човече!...

Последва неловка пауза, през която Франк пресметна числата.

После запя, запя като канарче. (ЧП/Л: 131 – 132)

Впрочем и коментираната в диалога сума си струва да се сравни с тази, която втрещява Херо Вулф. Не само защото в българския и в американския случай изчисленията се правят в различни валути. В двата случая може да се проследи и още един показателен паралел. Звездите, галактиките и легендите, свързани с името на автора и продаваемостта на неговите продукти от практиката на Бърни Сегал, са обект на внимание и в практиката на Херо Вулф, макар и не точно под тези метафори. В разговор с Вулф Тео Буковски (Даниел Сароян във всекидневието на литературната фикция) припомня следното:

– Когато дойдох за пръв път в редакцията, бях млад, току-що завършил образованието си. Тогава нямах име. Нали ви споменах, хората четат имената, не книгите. Белия, навярно помните главния редактор по онова

време, взе, че хареса моя първи кратък разказ. „Полетът на смисъла". Реши, че може да го публикува. В замяна на името ми. Той създаде Тео Буковски… (ТБ/У: 23)

Този цитат предизвиква обосновани асоциации поне в две посоки. Първата е свързана с общата социална теория на дискурса. М. Фуко посочва тъкмо името на автора като един от принципите за „разреждане" на дискурса: „Авторът, естествено, не е говорещият индивид, който изказва или пише текста, а принцип за групиране на дискурса, единство и източник на значенията, огнище на последователността им […] Авторът е този, който дава на тревожещия език на художествената измислица единствата, възлите на последователността, включването ѝ в действителността" (Фуко1992: 14 – 15). Втората асоциация насочва вниманието към самото име Тео Буковски като антропонимичен конструкт. Изборът му като писателски псевдоним в романовата реалност е мотивирана с характерологични особености на стария литературен редактор Белия: „звучеше му поетично, а той беше романтик". Оттам нататък остава името да се утвърди и да заработи като реклама на автора си. Така и се случва, по думите на Херо Вулф, в които се споменават и други псевдоними:

– …Съвсем наскоро редактирах знаменития Жорж Делагер[31], уникален виртуоз на трилъра, после и нашумялата Лора Лазар[32], да не говорим за Тео Буковски… (ТБ/У: 16)

Специално на руска почва въпросът за писателските псевдоними и изобщо за имената на фикционалните автори на криминални романи със забележителна честота кореспондира с твърдението в лекцията на Тери от раздел (2), че „имаме убедителен аргумент да разглеждаме криминалния жанр в основата си като женски". Авторки на криминални четива има например (само в рамките на цитирания тук корпус) в романите на Александра Маринина и на Анна Данилова. От друга страна, в романа на

[31] През 1941 г. Георги Байкушев използва този псевдоним при издаването на романа си „Шпионаж на Балканите"; ново издание на книгата прави издателство „Слово" през 1991 г. Жорж Делагер патриотично е оценяван от българската литературна критика като изпреварил с половин век Ян Флеминг във фикционалния сектор на шпионските романи.

[32] Лора Лазар също е писателски псевдоним, но авторката не държи да го свърже с истинското си име. Това няма значение – казаното за нея в цитата съответства на съвременната нефикционална реалност и затова роман на Лора Лазар присъства и в изследвания тук криминалнолитературен корпус (вж. справката в края на изложението).

Артур Таболов „Кеш“ е не просто представена, но и маркетингово обоснована темата за писане под женски псевдоним. Това става в разговор между писателя Ларионов и частния следовател Панкратов, срв.:

Вниманието на Панкратов бе привлечено от окачена отделно книжна полица и върху нея позната корица. Беше книгата на Ларионов „Стрелба на месо“… Панкратов прехвърли другите книги върху полицата. Альона Снигирьова „Моят любим убиец“. Маша Зарубина „Смъртна страст“. Едуард Хан „Нравствена полиция“. Пет броя джобни издания от серията „Детективът през очите на жената“…

– Имате странен вкус. „Руските тайни“ и до нея някаква си Альона Снигирьова.

– Защо да е някаква си? – обиди се писателят. – Альона Снигирьова – това съм аз…

– А Маша Зарубина?

– Също аз.

– А „Детективът през очите на жените“?

– И това съм аз. Аз съм дори и Едуард Хан.

– Шегувате ли се?

– Де да беше така. Писателят Ларионов не е нужен на никого. А за тия ментета ми плащат… (АТ/К: 91)

И ще едно кратко, но значимо продължение на темата в много по-късен разговор между двамата:

– …Що за дама беше онази, с която разговаряхте?

– От издателството. Предложиха ми да продължа серията на Маша Зарубина. „Смъртна страст 2“. Какво толкова? Пийпълът го лапа[33]*. (АТ/К: 242)*

Разбира се, и в извънфикционалната реалност могат да се намерят примери за предпочитане на женски псевдоним от страна на писатели мъже. Без да се излиза от настоящия корпус и без дори да се напуска кри-

[33] Последното англо-българско изречение по смисъл може би добре изразява мнението на писателя Ларионов, но в стилистичен план изглежда по-скоро като преводаческа несполука (без значение какъв е руският оригинал), тъй като никак не е очаквано интелигентният Ларионов да се изрази точно така, макар и на едно-единствено място в романовата действителност.

миналнолитературния ареал на Великобритания, веднага вниманието привлича женското име Кери Уилкинсън, свързано тук с романите „Наказателен патрул“ и „Жената в черно“. Под него публикува криминалните си истории мъж, английски спортен журналист, който обаче не държи да разкрива истинското си име. Друг английски пример е цитираният тук като теоретик на криминалната литература Хенри Реймънд Фицуолтър (Хари) Кийтинг, писал и криминални романи под това име, но и под женския псевдоним Евелин Хърви. Англия предоставя обаче и противоположен пример – авторката на романовата поредица за Хари Потър Джоан К. Роулинг предпочита да публикува криминалните си романи (сред които и визираният в това изследване „Копринената буба“) под мъжкия псевдоним Робърт Галбрейт. А великият шотландски следовател Джон Ребус е роден от перото на автор, който редува мъжките имена Джак Харви и Иън Ранкин, оставяйки на читателите си по целия свят да гадаят кое от двете всъщност е псевдонимът. Разбира се, подобен пример има и от Англия. Споменатият в лекцията на Тери като автор на „Жената детектив“ Форестър е Ендрю Форестър, а за това име дълго време изобщо не се е знаело, че е псевдоним, под който публикува детективските си романи викторианският писател и драматург Джеймс Рединг Уеър. Оказва се, следователно, че притежаването на женско име, на две мъжки имена или пък и на мъжко, и на женско име не е достатъчен имиджов трик, който да гарантира на авторите на криминална проза дивиденти под формата на продажби, пари или поне слава. За получаването на такива дивиденти писателите или техните литературни агенти и издатели трябва да се постараят повече.

Например в рекламен аспект всяка форма на скандал лесно може да бъде осребрена, включително и при разпространението на криминални четива. Би било изненадващо, ако фикционалните автори или техните издатели не бяха се сетили за това. Литературният агент Бърни Сегал не просто се сеща за рекламната финансова равностойност на скандала, но се опитва да достигне до нея по много усложнен и, разбира се, зловещо непочтен начин. Той прави почти успешен опит поне за известно време да превърне комисар Франк Логан в заподозрян за разследваната от него серия убийства с оставени до труповете лабиринти (убийствата всъщност са дело на самия литературен агент). Действията си Бърни обосновава с облагите, очаквани от провеждането на партизански маркетинг в книгоразпространението.

Любопитно е впрочем, че кръстникът на тази евтина от финансова гледна точка, осъществявана общо взето с подръчни средства, но поняко-

га твърде безогледна маркетингова стратегия я илюстрира анекдотично точно с пример от книгоразпространителския бранш. Историята е следната: Една малка книжарничка била разположена между два големи магазина за търговия с книги. Един ден собственикът, идвайки на работа, с изумление вижда, че мощният му конкурент отдясно е развял рекламен банер, по-голям от цялата витрина на неговия миниатюрен търговски обект: „Грандиозна разпродажба! Спад на цените с 50 %!". Нещо по-лошо – конкурентът отляво бил опънал още по-голям банер: „Гигантска тотална разпродажба! Редукция на цените с 60 %!". Прилагайки партизански маркетинг, собственикът на малката книжарничка окачил свой собствен банер, на който просто пишело „Централен вход" (Левинсън 2007: 4 – 5).

А ето какво разказва пред комисар Франк Логан фикционалният ученик на Дж. Левисън за своя партизански рейд:

> *– …Значи не сте чували за партизански маркетинг?... Е, аз знаех пътния ти график. Затова уредих автографите да са по пътя на някакъв откачен убиец. Промъкнах се в стаята ти и скрих книжлето с лабиринтите. Дадох на малката репортерка номера на личния ти мобилен телефон. Е, аз търсех терени за пилотния ти телевизионен филм. Е, и какво? Помисли какви щяха да са последствията за книгата ти след всичко това, ако хората си помислеха, дори само за ден-два, че ти си убиецът?! Аз щях да го потвърдя и още повече да засиля рекламата. Бях на крачка от подписването на шестгодишен договор с криминалния канал, Франк… Всеки Батман има нужда от своя Робин, нали така? Ти трябва да ми благодариш, Франк, а не да ме оковаваш в белезници. (ЧП/Л: 251)*

Мистериозни изчезвания и по-късни чудотворни появявания на писатели с цел да се предизвика вниманието на медиите, от което пък да се извлекат рекламни ползи, също са бродещ мотив в криминалната проза. От разговора между литературната агентка на изчезналия писател Оуен Куин и частния детектив Страйк Корморан в „Копринената буба" се разбира например следното:

> *– Очаква издирване, макар да му е станало навик да изчезва?*
>
> *– О, да – каза Елизабет. – Всеки път, когато разиграва фарса си с изчезването, очаква новината да излезе на първа страница… (РГ/К: 62)*

Този път обаче изчезването не само се оказва истинско, но и завършва фатално – открит е трупът на Оуен Куин, при това в състояние, което Куин е описал в последната си неиздадена книга, предизвикала скандали

и безпокойства в издателската и писателската общност: „Вързан, изкормен, залят с някаква киселина. В книгата го изяждат“. Във връзка с това откритие в ума на детектива се появява „случайна странна мисъл“, че това е „възможно най-добрата реклама, която Куин би могъл да получи“.

В края на краищата убиецът се оказва колега на Бърни Сегал – литературната агентка Елизабет Тасъл. Но тя е разобличена и като истинската авторка на неиздадената книга, приписвана от всички на Оуен Куин. Тук също се намесва мотивът с рекламата чрез скандал, но само като примамка за „наивния нарцистичен нещастник“, както успява да отгатне разплелият мистериозната история детектив Страйк Корморан, срв.:

– Сътворила си роман на базата на план за убийство. Отстраняването на вътрешностите, заливането на трупа с киселина не са били символични, а са целели да объркат експертите в полицията. Ала всички са го приели като литература. И си убедила глупавия егоистичен негодник да съдейства за собствената си смърт. Казала си му, че имаш страхотна идея за увеличаване на рекламата и печалбата му. Двамата сте щели да разиграете публичен скандал, в който да споменете, че книгата е твърде заядлива, за да бъде издадена, а после по план той е трябвало да изчезне. Щели сте да пуснете слухове за съдържанието на романа, а когато Куин се оставел да бъде намерен, си обещала да му осигуриш тлъста сделка. (РГ/К: 482)

Темата за изчезването и породения от него медиен шум присъства в друг, но не по-малко заплетен вариант и в историята на Тео Буковски като писател в романа на Тео Буковски „Убийства 4 D“. От разговор между Херо Вулф и Даниел Сароян, който му предлага ръкопис си срещу коментираната вече грандиозна сума, става ясно следното:

– Знаете, господин Сароян, че животът на Тео беше една история, забулена в мъгла, и несъмнено краят му още повече ни убеди в тази илюзия… Ще ви кажа и още нещо…, но за мен Тео Буковски сам е предизвикал смъртта си…

– Самоубил се е?

– Да, ритуално самоубийство. Сам, високо в планината, без пътека – там лавината просто не е случайност. Той е търсел смъртта си. Очакван край на един вечен самотник.

– За такъв ли го смятате?... Нима познавате живота му?

– Познавам ли? Не… Та кой може да твърди, че го познава истински? Тео не ес появи на нито едно представяне пред медиите, не даде нито едно интервю, контактуваше със света само чрез своята… хм… редакторка. И за съжаление не съм научил нищо ново, откакто изчезна преди единайсет години… (ТБ/У17)

Това положение, разбира се, ще се промени, но всъщност само за издателя, след като Сароян се саморазкрива като Тео Буковски. Издателят Херо Вулф разговаря с редакторката на Буковски (за която също се оказва, че не е това, което е), а после и със самия себе си за маркетинговото оползотворяване на мнимото изчезване и щастливото възкръсване на своя автор:

– …Успехът, който имахме преди, сега с неочакваното му появяване ще бъде десетократно по-голям. Хората ще искат нови и нови книги. Ах, госпожо Клара, колко недосетлив бях аз, та не го познах… Тео Буковски е жив, каква новина! Как можах да не съзра този гениален проект, истински психотрилър. И всички ние ще участваме в него. В главните роли…

Редакторът вече не говореше в слушалката. Той възклицаваше и гръмкият му глас кънтеше из стаята... Струваше му се, че този ден ще се превърне в наистина важна стъпка в бляскавата му кариера. Той щеше да представи на литературното общество възкръсналия Буковски, щеше да бъде до него, когато новият му бестселър се появи на пазара… (ТБ/У: 27 – 28)

От друга страна, използваната книгоиздателска рекламна стратегия може да бъде и много по-дългосрочна и да е обвързана например със стремеж към авторско самоусъвършенстване и извоюване на комфортния масмедиен статут на „достъпен глас“. Това (по Хартли 1982: 109) значи съответната личност или институция да се превърне в търсен източник на информация за медиите или просто в атрактивен за показване образ, но и обратно – да получава лесен достъп до средствата за масова комуникация винаги, когато пожелае. Точно такъв имиджов и маркетингов маршрут избира за себе си авторката на криминални романи Венке Бенке в книгата на Ане Холт „Мотив за убийство“ (Норвегия). Венке Бенке работи упорито и постига желаната цел:

Щеше да измисля перфектни сюжети. Никога няма да обърква възможностите на някое оръжие. Искаше да знае всичко за човешката анатомия, за употребата на ножове и удари, за огнестрелните рани и отравянето; за тактиката на разследването; за химията, биологията и психологията. Възнамеряваше да придобие знания за престъпния свят – от могъщите организации до жалките наркомани…

От 1985 година започна да се рови из книгите и да учи... Постепенно разбра, че теорията не е в състояние да замени практиката. Въображаемата вселена е прекалено ограничена. Реалният живот е пълен с подробности и непредвидени обстоятелства…

Започна да наблюдава истински хора.

През 1995 година създаде архива [с възможни алибита]. (АХ/М: 338 – 339)

…Тя се издигна до нивото на експерт. Не по небивалици, а по действителността…

Вече не искаха мнението ѝ само за серийните убийства. Изчезнал човек в западна Норвегия, грозно изнасилване в Трондхайм, сензационен банков обир в Ставангер. Всички изявяваха желание да чуят експерта Венке Бенке. (АХ/М: 363)

…най-после се озова под светлината на прожекторите.

И остана там.

Хората я разпознаваха на улицата. Усмихваха ѝ се, молеха я за автограф. В съботното издание на вестник „VG“ бяха отделени цели три страници на портрета на експерта по криминалистика, международно известната писателка на криминални романи Венке Бенке… (АХ/М: 369)

Потайният самотник Тео Буковски и подчертано екстровертната Венке Бенке всъщност много си приличат. Не само защото са автори на криминални романи и ефективно се възползват от медийната слава, макар и придобита по съвсем различни начини. На Венке Бенке принадлежи следното откровение за връзката между криминалните писатели и убийствата, еднакво добре подхождащо и за двата романа – българския и норвежкия:

– Можете да говорите каквото си искате…, но ако някой знае всичко за убиването, това сме ние. И не на последно място… – усмихна се широко – знаем как да ни се размине. (АХ/М: 357)

Голяма част от казаното се потвърждава и от друг фикционален автор на криминални романи – споменатия вече в раздел (4) Джак Хенри. Но не всичко, защото Венке Бенке игнорира литературните агенти. Джак Хенри обаче не може да ги игнорира. След два „финансово разорителни развода“ и недобър прием на двата му последни романа агентът му Стан Уайткоф го кара да приеме „какъвто и да е договор за превод, като хилядата долара, които един български издател предлагаше за последния му роман“. В този катастрофален момент Джак Хенри съзира съобщение за наближаваща следваща вноска по застрахователна полица, която е сключил за живота на агента си: при смърт сумата е пет милиона. И започва да фантазира как

ще убие агента си – „всички автори фантазираха, че убиват агентите си". Прави неуспешен опит да го убие и подготвя нов. Но и агентът му притежава полица, застраховаща живота на Джак Хенри срещу същата сума. И на него му минава през ума „една лоша мисъл". Слага в омлета му хранителна добавка с мидени черупки. А Джак е „смъртоносно алергичен" към черупчестите мекотели. И така:

> *Джак почувства как коленете му се огъват и се свлече на плота… Събра цялата сила, която му беше останала, сграбчи ножа с подутите си морави ръце и го заби в гърдите на Стан […]*
>
> *Двамата мъже лежаха на теракотения под, загледани във въртящия се вентилатор на тавана.*
>
> *Последната мисъл на Джак беше за една глупава карикатура, която бе залепил на бюрото си – рогати дяволи, които подкарваха с вилите си тълпа хора през вратите на ада, над които имаше надпис, който гласеше: „Авторите трябва да бъдат заедно със своите агенти". (НД/О: 35)*

* * *

Основни изводи

1. Ако на някого наличната академична теория за криминалнолитературната фикция му изглежда недостатъчна, би могъл да компенсира тази недостатъчност с четене на криминална литература.

2. Криминалнолитературните размисли върху криминалните факти и фикции са неизчерпаема тема.

3. Криминалните факти и фикции сами по себе си не могат нито да оспорят, нито да потвърдят състоятелността на първите два извода.

Цитирани в изследването криминалнолитературни източници:

АД/Д: Данилова А. Дамата от Амстердам. Игри с тъмното минало. Превод от руски И. Николова. София: Персей, 2007

АК/А: Камилери А. Ароматът на нощта. Превод от италиански В. Л. Цалова. София: Книгопис, 2014

АМ/С: Маринина А. Седмата жертва. Превод от руски З. Петрова. Пловдив: Хермес, 2009

АХ/М: Холт А. Мотив за убийство. Превод от норвежки Н. Станимирова. София: Емас, 2004

А&СЛ/Д: Литвинови А. и С. Денят на твоята смърт. Превод от руски Т. Бакалова. София: Дамян Яков, 2007

ВМ/К: Макдърмид В. Кървав лабиринт. Превод от английски Б. Джанабетска. София: Еднорог, 2009

ВМ/П: Макдърмид В. Пътят на скелета. Превод от английски Б. Джанабетска. София: Еднорог, 2015

ДБ/Д: Балдачи Д. Ден нула. Превод от английски В. Лаптев. София: Обсидиан, 2012

ДВ/О: Вийар Д. Очи с цвят на вода. Превод от испански Е. Ангелова. София: Сиела, 2008

ДжБ/О: Бърк Дж. Огледалният човек. Превод от английски Е. Маринкева. София: Атика, 2002

ДжВ/Н: Вердън Дж. Намисли си число. Превод от английски Я. Маркова. София: СофтПрес, 2010

ДжГ/Ц: Грипандо Дж. Цветовете на гнева. Превод от английски Ю. Чернева. София: ЕРА, 2015

ДжД/К: Дивър Дж. Колекционерът на татуировки. Превод от английски М. Загорчев. София: ЕРА, 2014

ДжЛ/В: Лескроарт Дж. Превод от английски М. Кардалева и Д. Енев. София: Весела Люцканова, 1999

ДжС/Ж: Санфорд Дж. Жертви на безумието. Превод от английски А. Арнаудова. София: Одисей, 1999

ДжХ/П: Харви Дж. Плът и кръв. Превод от английски И. Савова. Пловдив: Летера, 2012

ДУ/Т: Уитингтън Д. Тъжният убиец. Превод от английски Й. Василева. София: Атика, 1996

ДФ/Н: Фридман Д. Не поглеждай назад. Превод от английски М. Загорчев. София: СофтПрес, 2014

ЕБ/М: Бюканан Е. Маями значи мъртъв. Превод от английски М. Григорова. София: Атика, 1995

Ж-ЛБ/Б: Баналек Ж.-Л. Бретонски прибой. Превод от немски В. Пенева. София: Enthusiast, 2015

ИР/В: Ранкин И. В чужд гроб. Превод от английски Е. Л. Масларова. София: Книгопис, 2013

ЙК/С: Клиъри Й. Соло за убиец. Превод от английски Е. Рафи. София: Атика, 1990

КБ/Д: Бруен К. Драматургът. Превод от английски Е. Минчев. София: Персей: 2008

КУ/Ж: Уилкинсън К. Жената в черно. Превод от английски Р. Златанова. София: ЕРА, 2014

КУ/Н: Уилкинсън К. Наказателен патрул. Превод от английски Ю. Чернева. София: ЕРА, 2013

КФ/З: Фалдбакен К. Закъснели последствия. Превод от норвежки В. Старирадева. София: Изида, 2014

ЙЛ/Н: Лапидус Й. Никога не прецаквай. Превод от шведски В. Ганчева. София: Сиела, 2010

ЛЛ/У: Лазар Л. Убиец назаем. София: Изток-Запад, 2013

ЛС/З: Силва Л. Знакът на меридиана. Превод от испански Р. Руменов, С. Петрова. София: Светлана Янчева – Изида, 2012

МА/Ч: Андрюс М. Ченге от Манхатън. Превод от английски Е. Шекерджийска. София: Сп. „Антени", 1992

МК/К: Конъли М. Кръв. Превод от английски К. Бъчваров. София: Бард, 1998

МК/П: Конъли М. Петата поправка. Превод от английски К. Бъчваров. София: Бард, 2011

МК/Р: Конъли М. Рисковете на професията. Превод от английски Ю. Чернева. София: Бард, 2003

МК/Х: Конъли М. Хари. Превод от английски К. Бъчваров. София: Бард, 1999

МК/Ч: Конъли М. Черната кутия. Превод от английски К. Бъчваров. София: Бард, 2013

ММ/И: Малвалди М. Игра за петима. Превод от италиански И. Йонков. София: Авлига, 2014

М&Ф/С: Мартини С., Феърстийн Л. Сърфиране върху пантера. – В: Балдачи Д. (ред.) Сблъсък. Превод от английски В. Божилов. София: Бард, 2014

НБ/А: Бойд Н. Агент на заем. Превод от английски Ю. Чернева. София: ЕРА, 2010

НД/А: Демил Н. Аз детективът. Превод от английски К. Бъчваров. София: Бард, 1998

НД/О: Демил Н. Облагите на смъртта. – В: Демил Н. (ред.) Богати и мъртви. Антология. Превод от английски В. Шварц. София: Рубикон медиа, 2013

ПДж/С: де Джонг П. Сенки от миналото. Превод от английски В. Рашева-Джейвънс. София: СББ Медиа, 2016

ПР/А: Рей П. Аут. Превод от френски В. Гергов. София: Тренев & Тренев, 1992

РГ/К: Галбрайт Р. Копринената буба. Превод от английски Н. Баева. София: Колибри, 2014

РП/И: Питърс Р. Изменникът. Превод от английски Е. Маринкева. София: Атика, 1999

РП/П: Пиърсън Р. Подводни течения. Превод от английски Т. Трайков. София: Албатрос ТБ, 1995

РП/Т: Пиърсън Р. Твърдо падане. Превод от английски Т. Трифонов. Варна: Компас, 1997

ТБ/У: Буковски Т. Убийства 4 D. Измерения на страха. София: Весела Люцканова, 2014

ТБ/Ч: Буковски Т. Часът на кошмара 4:50. Измерения на страха. София: Весела Люцканова, 2014

ТС/У: Стронг Т. Убийство в Оксфорд. Превод от английски В. Блангева. София: Анимар, 2002

ТС/Ут: Серфати Т. Утре е друг живот. Превод от френски З. Стайков. София: ЕРА, 2011

Ф&Л/Н: Фрутеро & Лучентини. Неделна жена. Превод от италиански Т. Кольовска, И. Йонков. София: Колибри 2012

ЧП/Л: Перо Ч. Лабиринтеният убиец. Превод от английски Л. Верих. София: Прозорец, 2008

Ю&Р/Ж: Юрт & Русенфелт. Жените, които го познаваха. Превод от шведски Ю. Чернева. София: ЕРА, 2015

Цитирана литература

Аретов 2001: Аретов Н. Рапсодия в черно. Размисли за криминалните жанрове. – http://www.slovo.bg/old/litvestnik/133/lv0133017.htmp, 2001

Аретов 2007: Аретов Н. Убийство по български. Щрихи от ненаписаната история на българската литература за престъпления. София: Кралица Маб, 2007

Балдачи 2011: Балдачи Д. Предговор. – В: Гъли А. Ф., Гъли Л. Дж. (ред.) Няма покой за мъртвите. Трилър от: Джефри Дивър, Сандра Браун, Джон Лескроарт, Матю Пърл, Кати Райкс, Питър Джеймс и още 20 топ автори. Превод от английски Б. Дамянов. София: Обсидиан, 2011

Блох 1985: Bloch E. Philosophische Ansicht des Detectivromans. – In: Bloch E. Literarische Sätze. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985

Боало-Нарсьожак 1964: Boilieau-Narcejac. Le roman policier. Paris: Payot, 1964

Джеймс 2009: James P. D. Talking about Detective Fiction. London: Faber and Faber, 2009

Еванс 2009: Evans M. The Imagination of Evil: Detective Fiction and the Modern World. London: Continuum, 2009

Даулър 2003: Dowler K. Media consumption and public attitudes toward crime and justice: the relationship between fear of crime, punitive attitudes, and perceived police effectiveness. – Journal of Criminal Justice and Popular Culture, 2003, 10 (2)

Даулър, Флеминг, Музати 2006: Constructing crime: media, crime, and popular culture. – Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice, 2006, 48 (6)

Кийтинг 1994: Keating H. R. F. Writing Crime Fiction (2nd edition) London: A & C Black Publishers, 1994

Кракауер 1971: Kracauer S. Der Detektiv-Roman. Ein Philosophishes Traktat. – In: Kracauer S. Schriften, Bd. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971

Крейг, Кадоган 1986: Craig P., Cadogan M. The Lady Investigates. Women Detectives and Spies in Fiction. Oxford: Oxford University Press, 1986

Левинсън 2007: Levinson J. C. Guerrilla Marketing. Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 2007

Лит 1999: Lits M. Le roman policier: introduction à la théorie et à l'histoire d'un genre littéraire. Liège: Céfal, 1999

Мацке, Мюлайзен 2006: Matzke C., Mühleisen S. (eds.) Postcolonial Postmoderns: Crime Fiction from a Transcultural Perspective. Amsterdam: Rodopi, 2006

Морз 2005: Morse R. Racination and ratiocination: post-colonial crime. – European Review, Vol. 13, Issue 1, February 2005

Мур 2014: Moore S. E. H. Crime and the Media. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014

Одън 1948: Auden W. H. The Guilty Vicarage. Notes on the detective story, by an addict. – Harper's Magazin, Archive, 1948, May – http://harpers.org/archive/1948/05/the-guilty-vicarage (статус юни 2016)

Ржепка 2005: Rzepka C. J. Detective Fiction. Cambridge: Polity Press, 2005

Пайк, Комсток 1994: Paik H., Comstock G. The effects of television violence on antisocial behavior: a meta-analysis. – Communication Research, 1994, vol. 2, No 4

Скагс 2005: Scaggs J. Crime Fiction. New York: Routledge, 2005

Смит 1991: Smith J. M. Hard-boiled detective fiction: gendering the canon. – Pacific Coast Philology, Vol. 26, No 1/2, 1991

Столарек 2009: Stolarek J. A Crime Story or Metafictional Game? – A Definition and Redefinition of the Status of the Detective Novel in Martin Amis's London Fields and Tzvetan Todorov's "The Typology of Detective Fiction". – Acta Universitatis Wratislaviensis No 3155, Anglica Wratislaviensia XLVII. Wrocław, 2009

Тайлър 2006: Tyler T. R. Viewing CSI and the threshold of guilt: Managing truth and justice in reality and fiction. – The Yale Law Journal, 2006, 115

Тодоров 1985: Тодоров Ц. Поетика на прозата. София: Народна култура, 1985

Трендафилов 2010: Трендафилов В. Жената в българския криминален роман. – Електронно списание LiterNet, № 10 (131), 2010

Фридман 2002: Freedman J. L. Media violence and its effect on aggression: Assessing the scientific evidence. Toronto: University of Toronto Press, 2002

Фуко 1992: Фуко М. Генеалогия на модерността. София: Унив. издат. „Св. Климент Охридски", 1992

Хардуик 2009: Hardwick L. (ed.) New Approaches to Crime in French literature, Culture and Film. Oxford et al.& Peter Lang, 2009

Хартли 1982: Hartley J. Understanding News. New York: Methuen & Co, 1982

Цанков 1986: Цанков Г. Измежду мъртвите… – В: Боало – Нарсьожак. Шемет. Вълчиците. Превод от френски В. Пройков. София: Народна младеж, 1986

Швайцер, Сакс 2007: Schweitzer N. J., Sacks M. J. The CSI effect: Popular fiction about forensic science affects the public's expectations about real forensic science. – Jurimetrics, 2007, Vol. 47, No 3

Шкловски 1929: Шкловский В. О Теории прозы. Москва: Федерация, 1929

ПРОФЕСИЯ ЧАСТЕН ДЕТЕКТИВ

Ивелина Савова

PROFESSION PRIVATE EYE

Ivelina Savova

Abstract: *The study at hand comments on the characters of three fictitious private eyes (Sherlok Holmes, Hercule Poirot, and Nero Wolfe) as well as on those of their assistants (Dr. Watson, captain Hastings, Archie Goodwin) from a textlinguistic point of view. Having provided general description of the characters, the study focusses on the linguistic structures which name the protagonists as participants in the textual world and through their cohesion support their relevance in the presented events. The main ways for nomination of the characters are systematized: use of proper nouns, personal or possessive pronouns. The trends in the uses of one or another nominal and pronominal phrase are statistically derived on the basis of three novels – The Hound of the Baskervilles by Arthur Conan Doyle, The Murder on the Links by Agatha Christie and The Doorbell Rang by Rex Stout. The regularities in the construction of the nominative chains of the characters stemming from the specificities of the genre have been summarized.*

Keywords: *private eye, nomination, nominative chain, substantive reference, pronominal reference*

Професията частен детектив е рядка и необикновена. В реалния живот средностатистическият гражданин няма никакви или има спорадични срещи с частни детективи. За работата на частния детектив се знае малко – за нея рядко се пише и говори в медиите[1], а и самите детективи рядко афишират дейността си. Тематичното търсене в интернет отпраща предимно към обяви, рекламиращи частни детективски агенции, към културни събития с подобна тематика (художествени книги, филми, театрални постановки), към компютърни игри. Така сведенията, които човек има за работата на частните детективи, се набират основно от криминалната литература.

Криминалните четива са гъсто населени с персонажи, разследващи престъпления. На първо място това са лица от органите на полицията и

[1] Отделни публикации се срещат във вестници, интернет платформи и форуми (вж. някои примери в списъка с източниците).

държавни бюра за разследване – инспектори, детективи, агенти, анализатори, профайлъри, менталисти, съдебни медици, лаборанти и пр. Литературата е пълна с имена на такива герои, обикновено преминаващи от роман в роман и ставащи в резултат на това много известни. Достатъчно е да се споменат имената например на Хари Бош (на Майкъл Конъли), на Алекс Крос (на Джеймс Патерсън), на Линкълн Райм (на Джефри Дивър), на Лукас Дейвънпорт (на Джон Сандфорд), на Котън Малоун (на Стив Бери), на Пол Мадриани (на Стив Мартини), на Алойзиъс Пендъргаст (на Дъглас Престън и Линкълн Чайлд), на Джон Кори (на Нелсън Демил), на доктор Кей Скарпета (на Патриша Корнуел), на Жул Мегре (на Жорж Сименон), на Ераст Фандорин (на Борис Акунин) и още много други[2]. Трябва да се спомене също една добре очертана група адвокати, които в подготовката на защитата на свои клиенти извършват собствени разследвания, за да установят виновника за престъплението. Безспорно тук водещи са имената на Пери Мейсън (на Ърл Стенли Гарднър) и на Мики Холър (на Майкъл Конъли), по-известен като „адвокатът с линкълна". По-нататък е редът на частните детективи, най-популярните от които също излизат от рамките на един отделен роман и битуват в поредици от текстове, тъй като пазарният успех и читателският интерес подтикват авторите да измислят нови и нови сюжети с любимите на публиката герои. Частните детективи ловко се справят с измами, кражби, отвличания, изнудвания, прелюбодеяния, убийства и други престъпления, за които клиентите по една или друга причина не желаят да се обърнат към официалните разследващи органи. Тези герои обикновено са в обтегнати отношения с полицията, чиито представители ги неглижират и застрашават разрешителните им за работа; често са самотници, обитаващи неугледни кантори, бедняци, работещи за мизерни хонорари, но неизменно предани на своите клиенти. Емблематични за жанра са герои като Шерлок Холмс (на Артър Конан Дойл), Еркюл Поаро (на Агата Кристи), Нироу Улф (на Рекс Стаут), Филип Марлоу (на Реймънд Чандлър), Лу Арчър (на Рос Макдоналд), Корморан Страйк (на Робърт Галбрейт), Шон Кинг и Мишел Максуел (на Дейвид Балдачи), Дейвид Спенсър (на Робърт Паркър) и още много други.

Завладяващо начало, заплетен сюжет, забързано темпо, неизвестност до самия край, неочаквана развръзка – дали това е формулата на успеха в детективските истории? Може би. Но несъмнено незаобиколимият еле-

[2] Американските, английските и френските криминални четива са най-познати на публиката, но интересни автори и герои се срещат и в други национални литератури. Българската литература също има своите традиции и иновации в криминалния жанр (вж. Аретов 1994).

мент в тази мозайка е надареният детектив, който с логична мисъл, енергия и търпение постепенно затяга мрежата около престъпника и довежда историята до успешен край.

Предлаганото изследване ще се опита да надникне в света на частните детективи чрез романите. Създаденият в криминалните четива художествен свят сигурно е по-романтичен от фактическото битие на детективите в реалния живот, но е единственият, в който чрез писмено фиксирано слово и стъпка по стъпка пред читателя се оформя като от плът и кръв образът на детектива. Любопитството ще ни води към схемите, които се следват при създаването на образа, към начина, по който авторът влиза в кожата на героя и откроява спецификата в работата му. Професията частен детектив тук ще бъде погледната през призмата на лингвистиката. Вниманието ще бъде насочено предимно към номинационните практики – към това как авторите създават у читателя представата за героя и как я поддържат в събитийния свят на текста. Ще бъдат проследени номинативните вериги на детективи, излезли изпод перото на различни автори, за да се отбележат сходните моменти, произтичащи от спецификата на жанра, и уникалните черти, принадлежащи на въображението и умението на авторите.

Ще бъдат изследвани практиките на трима именити писатели – Артър Конан Дойл, Агата Кристи и Рекс Стаут – и ще бъдат проследени образите на трима именити детективи – един англичанин, един белгиец и един американец: Шерлок Холмс, Еркюл Поаро и Нироу Улф. За статистическите цели на работата ще бъде използван по един роман на всеки от авторите – „Баскервилското куче“ на Артър Конан Дойл, „Убийство на игрището за голф“ на Агата Кристи и „На вратата се позвъни“ на Рекс Стаут.

За тримата избрани автори се знае твърде много. За отбелязване е, че и тримата имат произведения, включени в един представителен списък (съставен от Х. Р. Ф. Кийтинг) на стоте най-добри криминални и детективски романи на всички времена.

Артър Игнейшъс Конан Дойл (1859 – 1930) е автор на произведения от различни жанрове, но славата му се дължи най-вече на детективските романи и разкази, главен герой в които е Шерлок Холмс. Детективът се появява в 4 романа и 56 разказа, писани в периода 1887 – 1927 година. Романът „Баскервилското куче“ е написан през 1902 г.

Дейм Агата Мери Клариса Кристи, по баща Милър, (1890 – 1976) според данни от Книгата на Гинес е най-продаваният автор на художествена литература в света. В криминалните си истории тя е последователка на Едгар Алан По и Артър Конан Дойл. Най-известният ѝ герой е бившият

детектив от белгийската полиция Еркюл Поаро. Поаро шества по страниците на 33 романа и 51 разказа, писани в периода 1920 – 1975 година. Романът „Убийство на игрището за голф“ е публикуван през 1923 г. и е вторият роман на писателката с участието на Поаро.

Рекс Тодхънтър Стаут (1886 – 1975) е сред най-почитаните американски творци в криминалната област. Пробвал се е в сферата на научната фантастика, политическия трилър, късия разказ, но стихията му са детективските романи (над 70 на брой). Създава една от най-известните криминални поредици в света – тази за частния детектив Нироу Улф (46 романа). Романът „На вратата се позвъни“ (1965 г.) е едно от най-известните произведения на автора, утроило (според признанието на самия писател) почти мигновено броя на писмата, които получавал седмично от свои читатели.

Артър Конан Дойл създава схемата за построяване на произведения от детективския жанр и всички след него повече или по-малко плътно следват тази схема. Най-охотно се придържат към модела обаче именно Агата Кристи и Рекс Стаут. Паралелът между героите и обстановката около тях у споменатите трима автори е забележителен. На първо място е налице един знаменит детектив, чийто основен метод на работа е дедукцията и чиито действия са напълно противоположни на действията на наперените полицейски инспектори. Детективът е заклет ерген, има характерни навици и мании и, като правило, неповторим външен вид. На второ място – до детектива е неговият верен помощник: до Шерлок Холмс стои доктор Уотсън, до Еркюл Поаро – капитан Хейстингс, до Нироу Улф – обаятелният Арчи Гудуин. Историята се разказва от първо лице от този именно помощник. Двамата герои обикновено живеят заедно – Холмс и Уотсън като съквартиранти у мисис Хъдсън на „Бейкър стрийт“ 221 Б в Лондон, Улф и Гудуин – в дома на Улф на Западна трийсет и пета улица в Ню Йорк, Поаро и Хейстингс (в повечето случаи) – в апартамента на Поаро в Лондон[3]. По-нататък схемата включва атрибути и вещи от обкръжението, типично свързвани с детектива – например лулата и цигулката на Холмс, фамозните мустаци и неизменните лачени обувки на Поаро, направеното по поръчка огромно кресло в кабинета на Улф. И накрая е мястото на типичния полицейски инспектор, с когото работи или с когото е в противоборство детективът – у Конан Дойл това е основно инспектор Лестрейд, у Агата Кристи – инспектор Джап от Скотланд ярд,

[3] Ако това правило по някаква причина се наруши (например при женитбата на Уотсън и на Хейстингс), след време се възстановява отново.

у Рекс Стаут – инспектор Креймър, шефът на отдел „Убийства – Южен Ню Йорк“. И още нещо в схемата – финалното изпълнение на детектива, когато той повежда въвлечените в случая лица по стъпките си в разкриване на престъплението, разяснява уликите и фактите и нерядко на място посочва престъпника.

Общата схема създава канавата на текста, върху която се надграждат различията, раждащи уникалността на всеки текст, на героите и на запомнящото се в техните образи.

Сюжетите на разглежданите три произведения накратко са:

„Баскервилското куче“ е разказ за прокобата, която тегне от векове над рода Баскервил – че зловещо сатанинско куче преследва и убива членовете на рода. Актуалното действие се развива през есента на 1889 г. Шерлок Холмс е нает да пази сър Хенри Баскервил – наследник на титлата и имотите на Баскервил след необичайната смърт на стария сър Чарлз. Сред блатата около Баскервил хол често се чува зловещият вой на гигантско куче, за което селяните вярват, че е кучето от легендата, дошло за душата на поредния Баскервил. Сър Хенри действително е мишена на тайнствен убиец – както се разкрива, Степлтън, далечен наследник, който си разчиства пътя към титлата и богатството чрез убийство на преките наследници. С идея от легендата за кучето той използва грамадно куче, което дегизира допълнително и настървява, за да настигне сър Хенри в блатото и да го погуби. Шерлок Холмс успява да разгадае плана на убиеца и да предотврати убийството.

В „Убийство на игрището за голф“ основното действие се развива във Франция, в градчето Мерлинвил, където Поаро е поканен от милионера Жан Рено уж за да разследва кой заплашва живота му. Когато пристига, детективът заварва Рено мъртъв и се включва в разследването на убийството. Той установява, че Рено всъщност е възнамерявал да инсценира смъртта си, за да се спаси от изнудване от страна на съучастничка в старо негово престъпление (мадам Добрьой). Но плановете се объркват, когато сам той намира смъртта си. След сложно проучване Поаро установява (в противовес на версията на полицията), че истинският убиец е дъщерята на мадам Добрьой, чиито планове да се добере до богатството на Рено чрез женитба със сина му, са на път да бъдат осуетени от милионера.

„На вратата се позвъни“ е роман за сблъсъка на Нироу Улф с Федералното бюро за разследване. Познавачите твърдят, че първопричина за огромния успех на романа е именно темата – решителното противопоставяне на безконтролната намеса на ФБР в личния живот на американските граждани, към която обществото е особено чувствително (Илина

1987). Действието се развива в началото на 1965 г. в Ню Йорк. Нироу Улф е нает от мисис Брунър – богата вдовица и шефка на могъща компания, която е имала неблагоразумието да предизвика ФБР, като е изпратила на хора на ключови постове в цялата страна неблагоприятна за Бюрото книга. Тя желае Улф да спре ФБР, което се опитва да я сплаши, като се рови в личния ѝ живот, в живота на семейството и на служителите ѝ. Задачата изглежда невъзможна, но не и за Улф. В резултат на хитроумен план той успява да накара агенти на ФБР да проникнат незаконно в дома му и като последица – търгува мълчанието си за случката срещу прекратяване на натиска върху клиентката му. В света на художествената измислица се оказва възможно нелогичното – един човек да победи ФБР, за да тържествуват законът и справедливостта.

1. Обща характеристика на героите

Представянето на трите двойки герои (Шерлок Холмс и доктор Уотсън, Еркюл Поаро и Хейстингс, Нироу Улф и Арчи Гудуин) ще започне от Улф и Гудуин по няколко причини. Първо, в тази двойка и двамата партньори са детективи – Арчи Гудуин също е пълноправен криминалист, който работи в кантората на Улф. У Стаут следователно и двамата герои се вписват в интересуващата ни тема, докато у другите двама автори и доктор Уотсън, и капитан Хейстингс са само приятели на детектива и сътрудници любители. Второ, Нироу Улф е много по-колоритен и впечатляващ образ в сравнение с колегите си от книгите на Конан Дойл и Кристи. Холмс и Поаро също са ярко запомнящи се и специфично изградени, но Улф с право е смятан за най-необичайния и най-зрелищния образ на частен детектив за всички времена. Трето, от тримата детективи само Улф има подчертан интерес към езикови проблеми, което е особено привлекателно за изследователя лингвист. Четвърто, Рекс Стаут е майстор не само в забъркването на криминалната интрига, но и в писателското можене. У него има нещо повече от завладяващ сюжет и умен детектив – у него има силно развит вкус към страничния детайл, несхематични поддържащи образи, интелектуален финес, изтънчен хумор, елегантни речеви и поведенчески характеристики на героите, отлично боравене с езика и стиловите средства.

1.1. ***Нироу Улф***[4] е не само обаятелен образ на детектив, той е и художествено брилянтно „пипнат“ образ[5]. За него е малко да се каже, че е ексцентричен, че е необикновен и пр. – той е по-ексцентричен, по-необикновен, по чудак от всеки от останалите познати детективи. Като начало – външният му вид е неповторим: героят тежи над 130 килограма, добре разпределени; единственото място, където удобно може да разположи огромното си тяло, е изработеното по поръчка специално за него гигантско кресло при бюрото му. Второто запомнящо се нещо за него са орхидеите – Улф отглежда в оранжерията на покрива на дома си десет хиляди орхидеи и е изцяло отдаден на тази си страст: лично тори, пръска, чисти, полива, прави кръстоски, обменя екземпляри с други колекционери. Следващата му голяма страст е кулинарията – Улф е истински ценител на изисканата храна, а яденето за него е свещенодействие. Личният му майстор-готвач е фамозният французин Фриц Бренър – магьосник в кухнята и притежател на 289 готварски книги. В дома на Улф се поднася само гурме – със самолет пристигат пресни продукти от Южна Америка и Европа, замразените лангусти са забранени, а в обичайното меню влизат блюда като охлюви по бургундски, гълъби с лук и ябълки, трюфели по петигорски, крем-супа от раци, миди с лютив сос, тиквеник със сметана и накълцан копър и под.[6] Самият Улф обича да следи процеса на приготвянето на храната и сам умее да готви някои специалитети. Читателят искрено се забавлява с препирнята между него и Фриц за броя на хвойновите зърна, нужни за маринатата за еленско филе. „Според мен са нужни три зърна“, говори Улф, „но прави каквото знаеш. Ако сложиш пет, няма дори да го вкусвам – ще позная по миризмата. С четири може и да става за ядене.“ Героят е изпълнен с подозрение към злоядите хора и към слаботелесните – раздвоен е дори в отношението си към Волтер, който според

[4] Оригинално име Nero Wolfe; при транскрипцията на името на български език е следвана практиката на преводача на разглеждания текст. На други места името се среща като Ниро.

[5] Почитателите на героя по целия свят са обединени в свое общество (вж. напр. сайта http://nerowolfe.org). Те са учредили наградата „Нироу“, която се връчва от 1980 г. на писатели криминалисти за високо майсторство. Сред носителите ѝ са например Лий Чайлд, Майкъл Конъли, Джефри Дивър.

[6] В романите за Улф се появяват множество цялостни кулинарни рецепти, които са дори издадени в отделна книга – „Готварските рецепти на Нироу Улф“ (1968 г.). Рецептите в романите изглеждат например така: „… агнешки бъбреци, набодени на клечки, за да ги държат разтворени, залети със зехтин, подправени със сол, пипер, мащерка, горчица на прах и мускатово орехче, запечени „пет на три“ – пет минути от горната страна и три от долната – и двойно намазани с пикантно масло“.

него е забележителен като фабрика за думи, но от друга страна му липсва вкус към храната и няма апетит; в оценката на Улф да се нарича такъв човек велик, е абсурдно.

Животът на Улф се ръководи от ненарушими правила. Едно от най-важните – детективът не излиза от къщи по работа. Ако за разследването е необходимо да се вижда с разни хора, те трябва да дойдат при него. Напуска дома си изключително рядко, и то само по строго лична работа (среща с колеги гурмани, изложба на орхидеи). Друго основно правило е, че на масата никога не се говори за работа – Улф не допуска нещо да развали апетита му, особено ако яденето е вкусно, а в неговата къща то винаги е такова. Ако Арчи закъснее за обяд или вечеря (които се сервират в точно определен час), не сяда на масата при Улф, защото концепцията е, че ако единият бърза с месото, докато другият си дояжда десерта, атмосферата се помрачава.

Улф следва строго дневно разписание – закуска в 8 и 15, която Фриц му носи в стаята; два пъти на ден – сутрин от 9 до 11 и следобед от 16 до 18 – е задължителният сеанс при орхидеите и това време е абсолютно неприкосновено; обяд в 13 и 15, вечеря в 20 часа. Промеждутъците са за работа или свободни занимания.

Сред любимите удоволствия на детектива е бирата, за която също са установени правила: при наливане пяната трябва да стане точно сантиметър и половина, сигналът за бира е два пъти късо и един път дълго позвъняване в кухнята, никога не се звъни за бира преди да е изминал един час от обяда и под.

Има и други трайни навици: не обича да се ръкува, не обича открит огън, не обича да се движи (в къщата му е построен асансьор, който той използва винаги, дори ако трябва да се качи само един етаж), обича удобствата – на дома си, на кабинета си, на стола си, всяка сутрин лично сменя орхидеите във вазата на писалището си, винаги вдига слушалката на телефона с „Да?“, вместо да се представи, и т. н. Има строги етични принципи от типа „Човек без достойнство не е човек“.

Улф изпитва ужас от уличното движение и според него всеки останал жив в този водовъртеж е наполовина герой и наполовина идиот – защото само героите могат да останат живи и само идиотите биха искали да оцелеят. Изпитва недоверие към всички машини, по-сложни от детска количка, и всяка година сменя колата си (която никога не шофира сам), за да си осигури поне минимална сигурност на пътя.

Пословично е отношението му към жените. Твърди, че по-скоро би държал в къщата си тигър, отколкото жена. Никога не говори фамили-

арно с жена. Съставя си мнение за мъжете, като ги оглежда, но никога не си съставя мнение за жена – убеден е, че всяко мнение със сигурност ще се окаже погрешно. Когато някоя жена идва или си отива, той понякога става, друг път – не; според предположението на Арчи и в случая действа някакво неразгадано още правило.

Улф има характерни думи, пози и жестове. Например израз на най-висока оценка е да каже, че нещо е „задоволително". Обича да изслушва докладите на Арчи със затворени очи. Повдигането на ъгълчето на устните за него е широка усмивка. Но най-впечатляващо е упражнението с устните – обляга се назад със затворени очи и започва да издава устните си напред, после ги свива назад, напред-назад и това продължава минути, понякога и по-дълго. Операцията с устните не трябва да се прекъсва, защото е признак за усилена мисловна работа по разследвания случай.

Хоби на Улф (освен орхидеите) е и четенето. Той е библиофил, наслаждава се на увлекателните книги, има библиотека от 1200 тома, всичките прочетени; приема се, че по празните места може да отгатне точно коя книга е извадена от някой рафт. Следи новоизлизащата качествена литература с тематика от философия, през политология, антропология, езикознание, до математика. В различните романи става дума за книгите, които чете, например „Африкански генезис", „ФБР, което никой не познава", „Съкровищницата на нашия език", „Математика до милион". Любимото му занимание е да се разположи удобно в креслото си с книгата, която в момента чете, и с бутилка бира и чаша на поднос пред него. Домашните му са приучени да изчакват, защото той прекъсва четенето само когато свърши абзаца.

Обича добрите събеседници и сам той е добър събеседник – умее да разказва добре и да води разговори на всякакви теми. Например на масата не се говори за работа, но се говори за много други неща при естествената за такива ситуации политематичност, напр.: „Бяхме прекарали задушевно час и половина в трапезарията… Разговорът ни бе обхванал вътрешната политика на Съединените щати, женската интелигентност, вкусовите качества на стридите, структурната лингвистика и цените на книгите".

Това, което е особено любопитно за лингвиста, е пристрастието на героя към езика. В един от романите например той унищожава книга, като къса една по една страниците ѝ и ги хвърля в камината, защото я намира за „непоносимо оскърбителна". Книгата е „Новият международен речник на Уебстър", който според Улф застрашава чистотата на английския език и поради това е покваряващ. Цяла седмица преди аутодафето той дава на

домашните си хиляди примери за „престъпното“ му въздействие. Вече стана ясно, че структурната лингвистика е подходяща тема за разговор на масата му, че удоволствие му доставят книги за богатството на езика. Улф е поклонник на думите: „За това кое обича повече – думите или храната – може да хвърляте ези-тура“, казва Арчи Гудуин. Детективът обича дългите думи, ненавижда просторечията и жаргонизмите; думите, нарушаващи стиловата хомогенност, непоносимо го дразнят. Например на похвала от клиент „Сече ви главата!“ Улф отговаря „Предпочитам израз като „изкусен сте“. Друг път е по-остър – отново разговор с клиент протича така: „– …това, ако умея да смятам, щеше да прави по десет хилядарки на всяка неделя. – Какво? – избухна Улф. – Десет хилядарки на всяка какво? – Неделя. – Искате да кажете седмица? Откъде, по дяволите, измъкнахте тази дума?“. Жаргонизми като „тъпо“ извикват на лицето му болезнена гримаса; все пак има някои жаргонни думи, които му харесват и които използва.

Качествата на Улф като детектив се признават дори от противниците му. Той е „добре известен“ частен детектив, с „добра репутация“ в публичното пространство. Арчи Гудуин без никаква ирония го определя като „гений“, журналистът Лон Коен мисли за него като за „най-великия детектив на нашата планета“, нумерологът Лео Хелър е готов да докаже теоретически, че той е „най-великият детектив, живял досега“, много хора го смятат за „магьосник“, „единствен в бранша“, „човек, който може да направи неща, непосилни за другите хора“, който „притежава най-добрия мозък“ и т. н. Умът му е уникален. Тъй като никога не излиза от къщи по работа, той не посещава местопрестъпления, не събира улики – за това разчита на информация, събрана от неговия помощник Арчи Гудуин и от тримата детективи на свободна практика, които често наема. Разкриването на престъпленията става от бюрото му в кабинета, при затворени очи и мощна аналитична работа на невероятния му мозък. Той е майстор на постановките и хитроумните планове – дотолкова, че е способен „да скрои шапката“ дори на ФБР. В работата си е решителен („Ако има нещо, което никога не прави, то е да проявява нерешителност“), притежава неподражаемо умение „да насочва обстоятелствата в своя изгода“, винаги трябва да има собствена убеденост, че честно е заработил хонорара си („Незаслуженият хонорар е като сурова риба – пълни стомаха, но е трудносмилаем“, казва той).

И още нещо парадоксално в образа му – в работата си е неудържим, ако веднъж се захване за нея, но той по принцип не обича да работи. Работата му досажда до смърт и той всячески се опитва да се измъкне от

нея. Когато дойде клиент, го посреща, сякаш човекът е дошъл да проверява данъчните декларации за последните десет години, а когато трябва да изслуша доклада на Арчи за изпълнението на някоя задача, го гледа така, сякаш Арчи е сложил кетчуп в бирата му. Нежеланието му за работа е най-вече заради това, че в същото време би могъл да прочете стотици книги и да отгледа хиляди орхидеи. Във връзка с това едно от основните задължения на асистента му Арчи Гудуин е „да го привежда в движение“ – да го пришпорва, когато надделее отвращението му към работата. Две неща обаче винаги са способни да го принудят към действие – суетата и парите. Улф е податлив на ласкателства, на признаване на качествата и способностите му. Верен път намира клиент, който каже нещо като: „Убеден съм, че никой освен вас не може да ми помогне“, „Според мен можете да правите неща, които друг не може“, „Трябва ми детектив, а вие сте най-добрият“. И тогава Улф капитулира. Втората причина, която може да го накара да се заеме с работа, е хонорарът – поне петцифрена сума. При Холмс и Поаро никога не става дума за пари. Улф обаче е склонен да предостави способностите на ума си заедно с качествена детективска работа само срещу значителна сума. Той се заема с невъзможната работа срещу ФБР всъщност защото не може да устои на изкушението на стоте хиляди долара аванс, които му дава мисис Брунър (и които той ще задържи независимо от крайния резултат), плюс разходите, плюс хонорар, който ще определи сам при удовлетворително за клиентката разрешение на случая.

Взаимоотношенията на Улф с полицията са сложни. Нищо не доставя на детектива по-голямо удоволствие от възможностите „да насини окото на полицията“. Той е в постоянно противоборство с инспектор Креймър от отдел „Убийства“ във връзка с улики или разкрития, които според Креймър Улф прикрива; все пак двамата се уважават взаимно и неведнъж си сътрудничат.

Любопитно е мястото, което медиите заемат в работата на детектива. Преди всичко, той е винаги информиран за нещата, които съобщават медиите, чете подробно криминалните страници и е наясно с всички текущи случаи дори когато не се занимава с тях (Интересно е, че в къщата ежедневно се получават по три броя на вестник „Газет“ – по един за всеки от обитателите ѝ.). Улф и Гудуин поддържат добра връзка с журналиста Лон Коен, която експлоатират двояко – когато трябва да получат по-подробна информация за случай или факт, която не е била официално оповестена, и когато искат да публикуват дадена информация с идея да се раздвижи нещо около разследвания случай. Освен с Лон поддържат официални връзки и с редица други медии, прилежно изброени – „Таймс“, „Дейли Нюз“, „Поуст“, „Си Би Ес“, „Ен Би Си“.

И накрая, за да се усети работната атмосфера, голямо значение има обстановката в къщата, чиито детайли са константни в текстовете. Преди всичко се налага представата за старата кафява къща на Западна трийсет и пета улица в Ню Йорк със седем стъпала до тротоара, станала от романите на Стаут известна колкото и къщата на „Бейкър стрийт“ 221 Б в Лондон. Къщата принадлежи на Улф, но е дом и работно място на трима заклети ергени – самия Улф, асистента му Арчи Гудуин и майстор-готвача и иконом Фриц Бренър. Разположението вътре също е пределно ясно – на първия етаж са дългият коридор от предната до задната врата, асансьорът до стълбището за горните етажи, „предната“ стая и кабинетът на Улф от едната страна, трапезарията и просторната кухня на Фриц – от другата; в сутерена са стаята и банята на Фриц, билярдната стая и складът; стаите и баните на Улф и Арчи, както и „южната“ стая са на горните етажи, с шкафове в коридора за спално бельо и завивки; на покрива – под три хиляди квадратни метра стъкло са трите помещения на оранжерията за орхидеи, в която по десет часа на ден работи Тиодор Хорстман – експертът по орхидеите. Характерен е и малкият заден двор, където Фриц отглежда подправките си. Всички помещения в къщата са свързани с вътрешна телефонна връзка. Кабинетът на Улф е почти толкова прочут, колкото и самият детектив – просторно помещение, събрало масивното бюро на Улф и грамадния му стол, бюрото на Арчи, огромната библиотека и касата за документи, червеното кожено кресло пред бюрото на Улф и двата реда жълти столове (за посетителите). Специален атрибут е картина, изобразяваща водопад и всъщност криеща отвор, през който откъм нишата под стълбището в коридора може да се гледа и слуша какво става в кабинета. Не може да се пропусне и глобусът – най-големият и най-хубавият, който човек е виждал (с диаметър седемдесет сантиметра и десет милиметра на цена петстотин долара) и който Улф използва специфично – когато някоя ситуация стане толкова деликатна, че би желал е някъде другаде, той се приближава до глобуса и си избира места, където му се иска да бъде. Кабинетът се съобщава чрез вътрешна врата с „предната“ стая, където Улф използва камината, за да гори „неподходящи“ книги[7] и където гостите на къщата играят с Арчи пинокъл на отворена врата, докато Улф чете книга, удобно разположен зад бюрото си с чаша бира в ръка. Всичко е описано много картинно и прегледно и се оправдават думите на Стаут – че сам той се забавлява необикновено, докато пише, за да могат и читателите да се забавляват, докато четат написаното (Илина 1987: 388).

[7] Споменатият по-горе речник не е единствен; друг път Улф е изгорил цяла готварска книга, защото в нея пишело, че кожата на свинския бут трябва да се маха, преди той да се сложи в тенджерата.

1.2. Образът на Улф ползотворно се допълва от образа на неговия незаменим помощник ***Арчи Гудуин***. Повествованието се води от гледната точка на Арчи, който разказва историята от първо лице и придава на разказаното много очарование и експресивност. Той е остроумен и находчив и доста се различава от своите литературни събратя доктор Уотсън и капитан Хейстингс. Преди всичко той е по професия детектив и фактически върши за немърдащия от креслото си Улф цялата практическа детективска дейност. Той тича из града да събира сведения, среща се със свидетели, изпълнява работни задачи и други поръчки – с една дума той е конкретното действие, докато Улф е мозъкът. Сам той определя себе си като „хрътка" (човек, който тича по следата), а шефа си – като гений. Показан е като изключително интелигентен – понякога, когато успее да се досети кой е престъпникът съвсем малко след Улф, той доказва, дори само пред себе си, че макар Улф да притежава най-добрия мозък, то неговият не е единствен на света. Наред с това Арчи е енергичен, ловък, инициативен и неизменно лоялен към работодателя си. Макар да има съзнание за своите способности, той винаги подчертава първенството на Улф и това, че сам той при всичките си блестящи качества е само оръдието в неговите ръце.

В кантората и в къщата Арчи има множество служебни и домакински задължения. Той стенографира разговорите със свидетелите, а после ги преписва на машина, изпълнява всякаква секретарска работа, отваря пощата, отговаря на писма, къса страници от календарите, води счетоводството, плаща данъците, комуникира с банката и адвоката, служи като официален пиар на кантората, шофира и се грижи колата да е в техническа изправност, придружава шефа си навсякъде най-вече за да го предпазва от враждебния външен свят. Най-важната му функция обаче е да го пришпорва, когато той всячески се опитва да се измъкне от работа. В тази дейност Арчи има отработени методи и несъмнен успех.

Гудуин притежава забележителни лични способности. Той има невероятна памет – много пъти е давал доказателства, че може да предава дума по дума, без водени бележки, едночасов разговор с трима-четирима събеседници. Има отличен усет за времетраене, добър атлет е, справя се приемливо във физически единоборства, владее еднакво добре пистолета „Марли" и шперца за отключване на брави, може да изнесе цяла лекция за най-подходящите начини за измъкване от преследвачи според момента и мястото. Няма нищо против да разиграва полицията, но винаги е лоялен към хората, които са му направили услуга (дори да са полицаи), и им отвръща със същото. Танцува добре, обича да чете стихове на приятелката си Лили Роуън и да играе карти с приятели. С жените е галантен – напри-

мер, ако Улф не помръдва, когато някоя жена си тръгва, Арчи всячески се стреми да ѝ покаже, че и частните детективи имат обноски. Улф го смята за експерт по женските въпроси и оставя на него решаването на всички проблеми, свързани с жени. Той очаква след час в компанията на дама Арчи да е в състояние да отговори на всички въпроси, които иска да му зададе за нея. Дребен детайл, който допринася за уникалността на образа на героя, е, че макар при случай да уважава твърдите напитки, любимото му питие е млякото – по всяко време на деня и нощта можем да го видим да отваря хладилника, за да се подкрепи с чаша мляко. Арчи е остроумен, притежава тънко чувство за хумор и изящен изразен стил. Романите са пълни с изкусни коментари за ситуациите и човешките поведения, с впечатляващи характеристики на клиенти и други герои. Като почитател на изящното слово Арчи има множество върхови попадения, носещи наслада на ценителите. Като цяло, голяма част от очарованието на романите на Стаут се дължи на начина, по който разказвачът (Гудуин) води повествованието.

Към Улф Арчи се отнася с респект, макар че понякога тайно се забавлява от страданието му, когато е принуден да прави нещо, което ненавижда – например да не може да използва кабинета си, да слиза по стълбите до сутерена, да приема жени, да търпи скудоумие или невъздържан език. Понякога дори незлобливо го дразни: с жестове (например като демонстративно повдига само едната си вежда – нещо, което Улф не може да прави) или с думи (напр.: „Улф изсумтя: – Последната част [на изказването] беше неуместна. – Често говоря неуместно. Това обърква хората.“). Разбира се, най-голямото му майсторство са триковете му (словесни и действени), с които се мъчи да изведе Улф от безметежното му състояние на неработене. Снизходителното или иронично отношение на Арчи е само привидно – той всъщност дълбоко уважава Улф и при никакви обстоятелства не би го оставил „да потъне сам“.

1.3. В света на неподражаемата авторка на криминални интриги Агата Кристи ***Еркюл Поаро*** е несъмнено най-забележителният образ.

В момента на представянето му в романите той е възрастен човек, бивш служител на белгийската полиция. Поаро е бежанец, принуден заедно с други свои сънародници да напусне родината си. Първоначално белгийците приемат гостоприемството на мисис Кавендиш и се настаняват в селото Стайлс в Есекс, където е и първата среща на читателите с героя – той е въвлечен в разкриването на убийството на мисис Кавендиш (романът е „Аферата в Стайлс“ – 1920 г.). След това се установява в Лон-

дон, където отваря малка частна кантора, която ръководи от дома си и в която властва енергичната му секретарка мис Леман. Той също е самотник, но за разлика от Улф е човек с много социални контакти – посещава театри, ресторанти и соарета, приема покани за гостувания в провинциални имения, пътува често за почивка и развлечение (в Близкия изток, на Лазурния бряг, в английски курорти), приема задачи, свързани с пътувания в страната и в чужбина. Има присъщото на широко скроените хора чувство безкористно да подкрепя онеправданите и младите (например да помага по свой почин на несправедливо обвинените, какъвто е случаят с Джак Рено в „Убийство на игрището за голф", да даде шанс на престъпника (ако прецени, че е полезно) да намери пътя си или да изкупи вината си, какъвто е случаят в „Убийството на Роджър Акройд", да помогне на влюбения Хейстингс да се отдаде на любовта и т. н.).

Външният вид на Поаро е допълван на няколко места в романите и се запомня основно с три неща – ръст, мустаци и облекло. Детективът не надвишава 1,60 м, има яйцевидна глава, която държи наклонена настрана, и черна коса, която боядисва. Очите му са котешко зелени и излъчват блещукаща светлина, когато нещо го развълнува – по време на разследване това е сигурен сигнал, че по случая се е появило нещо важно. Огромните си мустаци носи закривени нагоре по военному и полага за тях много специални грижи. Осанката му, както и държанието му са изпълнени с достойнство. Има маниакална привързаност към спретнатото облекло. Винаги е облечен контешки, но старомодно – строг костюм от три части, безукорно изгладена риза, островърхи лачени обувки, много често неподходящи за времето и мястото; носи кръгъл като луковица джобен часовник (детайл, споменаван неколкократно). Пословичен чистофайник е – една прашинка върху ръкава на сакото му причинява повече болка от огнестрелна рана. Мъчение е за него да види раздърпана риза, паднал косъм или вързана накриво вратовръзка. Същото важи и за обстановката – приема трагично изкривения килим, лошо сгънатата салфетка, разнопосочно подредените дръжки на чашите, праха по мебелите. Единственото, което го успокоява, е да поправи нещата. На местопрестъплението също механично проверява има ли прах по библиотеката, симетрично ли са разположени статуетките върху камината, а когато претърсва нечие чекмедже, преживява, ако нещо му попречи да го остави подредено. Приборите на масата му за хранене са строени по конец; дори когато е сам, използва сервиз от много части. На неговата трапеза храната е изискана, често приготвяна лично от него. Поаро е изключително пунктуален във всичко, което прави, поддържа в банката си заделена за екстремни случаи

сума от 444 паунда, 4 шилинга и 4 пенса. Всичко в живота му се ръководи от принципите „ред“ и „метод“. Образът му се допълва и от детайли като това, че има страх от летене и страда от морска болест. Обичайният му жест е да допре върховете на пръстите на двете си ръце, а когато търпението му се изчерпи, има навик да цъка с език. Мечтае, като се пенсионира, да живее на село, където да отглежда гигантски тиквички – и в един роман (“Убийството на Роджър Акройд“) наистина го прави, преди да се върне отново към активна дейност. Любимите му напитки са горещо какао и чай. Тщеславието му е невъобразимо, обича похвалите и суперлативите по свой адрес; опитите му да се прави на скромен са комични и неизменно се провалят от струящото от него самочувствие, което сякаш крещи „Аз съм Еркюл Поаро“ (впрочем тази фраза често е и в устата му).

За Хейстингс Поаро е „забележителен човек“, „много интересен човек“; клиенти го определят като способен и дискретен, а по-емоционалните – като чудесен, великолепен и като най-великия детектив на света. Когато е тръгнал по следа, е опасен – наблюдението на Хейстингс е: „Колкото по-безопасен изглежда Поаро, толкова е по-опасен“.

В работата си е перфектен и сякаш с лекота разрешава най-заплетени случаи. Неведнъж се е оказвал прав, докато официалната полиция е грешила. Прословутото негово кредо е това за „малките сиви клетки“. Той не се доверява на веществени доказателства като цигарена пепел и отпечатъци от пръсти и смята, че подобни доказателства сами по себе си не могат да помогнат на детектива да разреши някой проблем. Като се почуква по главата, той самодоволно отбелязва „Истинската работа се извършва тук, вътре. Малките сиви клетки – винаги помнете малките сиви клетки, приятелю“. Всичките си случаи разрешава след самотна мисловна дейност в креслото си, затворил очи и допрял пръстите на ръцете си един в друг. Основното му правило е, че като отхвърлиш логически невъзможните неща, останалото нещо е истината, колкото и невероятно да изглежда тя на пръв поглед. По време на разследване има навика да се обгражда с тайнственост. Не обича да споделя заключенията и плановете си с Хейстингс, нито с инспектор Джап. Обича да наставлява Хейстингс как да следва собствените му стъпки, за да стигне сам до правилните изводи: „Ако използвате сивите си клетки и разгледате целия случай така ясно, както го разглеждам аз, и вие ще разберете, приятелю“. Другият му неизлечим според Хейстингс навик е да пази по една бомба за последния момент. Като актьор на сцена, той никога не се лишава от финалното представление. Заключителната постановка е почти винаги една и съща: всички заинтересувани са събрани в подходящо помещение; Поаро изли-

за като концертираща звезда и започва представлението си, обсъждайки възможността всеки един от присъстващите да е извършил престъплението, водейки всички по стъпките на собствените си разсъждения, докато накрая с ефектен жест посочва престъпника. Завеса. Тщеславието му е удовлетворено, а капка есенция в удоволствието му добавя фактът, че и инспектор Джап е само обикновен зрител – и той като Хейстингс и всички останали научава истината в този именно звезден за Поаро момент.

Отношенията на Поаро с полицията са двояки. За разлика от други автори и герои Поаро няма противоречия и конфликти с официалните разследващи органи. Той често е наеман от самата полиция и от други правителствени служби да помогне в разрешаването на даден случай (включително и в чужбина). Приятел е с инспектор Джап, който нерядко се съветва с него и дори го допуска като пълноправен участник в официалното разследване. Поаро често посещава Скотланд ярд и използва информационните масиви на централата за свои нужди. Такива взаимоотношения са малко идилични, но в света на художествената измислица нищо не е необичайно. Не към всички полицаи обаче Поаро е толкова толерантен. Неудържимо го дразнят самоуверените, арогантните, не твърде умни полицаи, особено ако си позволяват пренебрежително отношение към него. Тогава той им дава заслужен урок, като напълно ги игнорира или като се отнася към тях с подигравателна почтителност, а накрая ги изпреварва в разкриването на престъпника. Понякога дори се забавлява да им предложи облог (срещу ценен личен залог) кой ще изпревари. И естествено печели, а противникът му губи заложеното.

Още един момент заслужава да се отбележи. При Поаро никога не се обсъжда въпросът за парите. Услугите му очевидно не са безплатни – в един от романите („Убийството на Роджър Акройд“) той ясно заявява „Парите винаги са имали голямо значение за мене“, а в друг роман (“Убийство в Ориент експрес“) споделя, че има достатъчно пари да задоволява прищевките си (екзотични екскурзии, скъпи хотели). Но така или иначе той не отваря дума (подобно на Улф) за хонорара си, авторката елегантно оставя нещата в задкулисието, а образа на героя – свободен от сребролюбие.

1.4. ***Хейстингс*** не присъства във всички романи за Поаро. Той е само приятел на Поаро, а не негов служител, има собствена работа, личните му дела понякога го водят продължително извън страната и извън Европа, затова Поаро често е сам в мисиите си. Но дори тогава той нерядко споме-

нава за своя приятел и за участието му в случаите. Все пак двамата герои много често са заедно и поради това живеят в съзнанието на читателите като тандем.

Хейстингс е бивш военен, след раняване на фронта е демобилизиран. Появява се още в първия роман за Поаро (“Аферата в Стайлс“) – поканен е от приятеля си Джон Кавендиш да гостува след възстановителния дом в семейното имение в Стайлс. В селото се среща с Поаро, с когото се е запознал преди време в Белгия, и така започват приятелството им и съвместната им дейност. Хейстингс работи във военното министерство, друг път е частен секретар на член на парламента, не е претоварен с работа и има време за страничните си занимания като любител детектив. В повечето случаи живее заедно с Поаро в неговия дом.

Хейстингс е значително по-млад, силен е физически, според Поаро има великолепни умствени възможности, които не използва достатъчно. Води разказа за случаите на Поаро от първо лице и неговите собствени преживявания имат съществено място в общата картина.

Специфично за героя е, че е безсилен пред женската омая. Изключително влюбчив, той в късо време може да бъде запленен от различни момичета, което предизвиква иронични коментари от страна на Поаро, а понякога и негови преки съвети и намеси. В някои случаи стига в увлеченията си дотам, че загърбва правилата – например в „Убийство на игрището за голф“ се поддава на чара на познатата си от влака, която користно се интересува от случая, и ѝ показва местопрестъплението, разкрива ѝ фактите, става причина тя да открадне важна улика, задържа Поаро, за да може тя да избяга, и т. н.

Въпреки това е ценен помощник на Поаро, който с бащинска снизходителност му прощава като на провинено дете. Поаро цени преди всичко компанията на Хейстингс. Двамата на неразделни в работата и в почивките. Хейстингс се дразни от тайнствеността на Поаро в съвместната им дейност, от назидателните му препоръки да използва сивите си клетки, вместо да даде ясен отговор на зададен въпрос. Той се възхищава на енергичността на детективите, които пълзят на четири крака на местопрестъплението и събират улики, и не разбира незаинтересоваността на Поаро от тази дейност, неговата „пасивност“ и вглеждането според мнението му в странични факти. Така Хейстингс е идеалният контраст на Поаро – уменията на втория се проявяват на фона на неразбирането и понякога неодобрението на първия.

Все пак Хейстингс изключително много се гордее със способностите на своя приятел, които, оказва се в крайна сметка, са довели до единствено правилния отговор и до заключителния успех.

Хейстингс е незаменим в изпълнението на поставените от Поаро задачи. Той успешно следи някого, събира сведения, пътува с поръчки и върши всички други досадни неща, от които детективът има нужда. Хейстингс е полезен за Поаро и със своята недосетливост или погрешна версия. Често нещо странично или погрешно, казано от него, дава на детектива липсващата нишка в разследването, насочва мисълта му в продуктивна посока. Затова и Поаро е напълно искрен, когато казва, че приятелят му е имал ключова роля в разбулването на истината.

1.5. ***Шерлок Холмс*** е първият по време от плеядата знаменити литературни детективи и образът му става модел за изграждане на образите на следващите му художествени събратя, които в едни или други черти неизменно приличат на него.

Образът му е най-малко пикантният от образите на тримата велики детективи, които са предмет на коментар тук. Той си прилича с тях по метода си на работа, основан на дедуктивното мислене, по характерните си чудачества, но е представен по-схематично, като строга, лишена от емоции машина – изрядно действаща, но студена.

Външният му вид е запомнящ се – висок над 1,85 м, необичайно слаб, дори мършав, с тънък орлов нос, квадратна, леко издадена брадичка и остър, пронизващ поглед. Специфичен атрибут е черната глинена лула между зъбите му. Типичен жест също като при Поаро е опирането на върховете на пръстите на двете ръце едни о други. Обичайната му поза е да седи по халат в креслото, обвит в тютюнев дим. Пуши много и от най-силния тютюн, пие голямо количество кафе, когато е в лошо настроение в дни на бездействие посяга и към кокаина. Често свири на цигулка. За някои от навиците му текстовете дават противоречиви описания – например дали сутрин става рано или късно, дали вечер си ляга рано или късно. Може да се допусне, че тези различия са свързани с това в какъв ден е „хванат“ детективът – във време на активна работа, когато енергията му е безгранична и адреналинът го поддържа неспал, неял, но с висок дух, или във време на бездействие, когато меланхолията владее духа му. Холмс е затворен в себе си и рядко се смее. Уотсън коментира, че смехът му, когато се появи, винаги предвещава опасност за някого (разбира се, за престъпника). Характерен за Холмс е интересът му към културни развлечения – често ангажира ложа в театъра за оперно представление, двамата с Уотсън могат да бъдат видени в някоя от художествените галерии на „Бонд стрийт“. Дори в средата на някой заплетен случай Холмс е способен да посети изложба, за да убие времето до насрочена среща, като напълно

се посвещава на картините, освобождавайки ума и духа си от служебните проблеми. Умен, наблюдателен, проницателен, той е перфектен в свързаните с работата му сфери, но е напълно невеж в други (например не знае нищо за хелиоцентричната теория на Коперник, слаб е по философия, литература, политика).

Холмс се самоопределя като ентусиаст в своята област, като добросъвестен и почтен; смята, че има самороден талант за разкриване на престъпления. Характерът му е решителен, уравновесен, позитивен, хладен. Героят действа енергично, отлично се боксира, упражнява фехтовка, владее оръжия като револвер и сабя, прекрасно се дегизира – дегизиран играе всякакви роли и се забавлява, когато Уотсън не може да го познае. Настроението му е силно зависимо от това дали е зает с някой интересен случай, или се намира в период на затишие. В такива дни той е унил и мрачен, лежи неглиже на дивана в дневната, без да продума и без да помръдне. Достатъчно е обаче звънецът на входната врата да извести за посетител с нова и предизвикателна задача – тогава унинието се захвърля като стара дреха, а детективът е отново с пламък в очите.

В работата си е едновременно усърден практик и гениален аналитик. Той е от школата детективи, които събират улики с пълзене на местопрестъплението, а аналитичните му способности почиват върху задълбочени познания в много области. Уникално за образа му е, че прекарва по цели дни в химическата лаборатория в необходими за работата му опити или в анатомическата зала в проучване на реакциите на човешката анатомия на различни влияния. Има отлични познания по отровите и по свойствата на множество други продукти и смеси; запознат е с особеностите на видовете почви, писал е монографии на различни теми – например научна книга, описваща характеристиките на над сто и четиридесет вида пепел, друга, третираща начина за датиране на документи и т. н. За него добрият експерт трябва да може да установи датата на един документ с точност до едно-две десетилетия – и доказва това, като датира с минимално отклонение ръкопис от 1742 година въз основа само на няколко инча от него, подали се от джоба на посетителя. Твърди, че има седемдесет и пет вида парфюми, които експертът криминалист трябва да умее да разпознава на всяка цена, и че различаването на шрифтове е най-елементарната част от познанията на един детектив (и може да различи дали някоя дума е изрязана от „Таймс“, от „Уестърн Морнинг Нюз“ или от друг вестник). Той се разхожда из най-затънтените кътчета на Лондон, докато ги опознае до такава степен, че по зрънце пясък от подметка или пръска кал по дреха може да каже в коя част на града е бил притежателят на обувката

или дрехата. Обича да демонстрира дедуктивните си умения и да шокира събеседниците си, като от отделен дребен детайл съставя портрет на човек, познава професията и навиците му, откъде е, с влака в колко часа е пристигнал, от коя страна на кочияша е седял и дори породата на кучето му. За най-важно качество на криминалиста смята умението да може да вижда всичко въпреки прикритието.

Начинът му на действие е обратен на този на полицията – противоречията между мислещия детектив и експанзивния полицай, доверяващ се на първото фалшиво доказателство, са показани у Конан Дойл за първи път и после са станали учебникарски за жанра. По-сетнешното уважение на инспектор Лестрейд към Холмс почива именно върху урока, получен от полицая при първите им съвместни случаи, когато презрението му към методите на Холмс бива най-недвусмислено опровергано от резултатите.

По време на разследване Холмс се обгръща в тайнственост (както Поаро по-късно) и това доктор Уотсън определя като един от недостатъците на героя. Холмс не доверява изцяло плановете си на никого, преди да е настъпил моментът за изпълнението им. Това отчасти се дължи на професионална предпазливост, но отчасти, както предполага Уотсън, на властната натура на детектива, който обича да упражнява своето влияние върху околните и да ги изненадва.

Холмс си прилича с Поаро (или по-скоро обратно) и по това, че упражнява способностите си за сметка на своя помощник доктор Уотсън (например кара го да приложи дедуктивния метод, за да направи изводи от определени факти, насърчава го по време на дедукцията, а накрая му доказва, че разсъжденията му са напълно погрешни). Признава обаче, че често се случва да се добере до истината случайно, просто забелязвайки грешката на приятеля си.

Холмс често се показва безразличен към усилията на Уотсън да даде гласност на постиженията му, като публикува разказите си за неговите случаи, но всъщност суетата не му е чужда. Той видимо се засяга от думите на клиент, че го смята за втория най-добър експерт в Европа, и рязко му предлага да се посъветва с този, когото приема за първи експерт. Същевременно е достатъчно честен да предложи на Уотсън да отбележи в разказите си и някои недотам успешни негови действия. Радват го обаче признанията, особено разпространяващите се от уста на уста. Повтарящ се момент в сюжетите на различни разкази е, че клиентът търси помощта му, защото е чул за него от свой познат, комуто детективът е помогнал. Той самият има самочувствие, че в много случаи единствен може да се справи с дадена ситуация.

Има богата практика с частни клиенти, но и с официални институции. Освен за полицията, работи за правителства, за коронованы особи и дори за папата. Специалитетът му е да измъква уважавани лица от пагубни скандали.

Холмс също е обект на суперлативни оценки – мнозина го смятат за несравним, за „най-великия детектив на всички времена“ (сър Хенри Баскервил), самият Уотсън и други познати на героя го гледат с възхищение и благоговение.

1.6. Образът на ***доктор Уотсън*** е толкова сполучлив като авторска идея и като изпълнение, че не са чудни появяващите се у следващи автори негови аналози. Помощникът на детектива, който е в услуга винаги, когато е нужно, който е другар в работата и в живота, който чрез скромните си детективски умения дава възможност на гения да покаже своите великолепни качества, е образ, който извиква само симпатия. Доктор Уотсън е биограф на Холмс – води си записки по отделните случаи на детектива, които по-късно публикува като свидетелски разкази. Според авторския замисъл Холмс дължи славата си до голяма степен на доктора и това може би е най-големият принос на героя.

Доктор Уотсън се появява в произведенията за Холмс още в първото от тях (романа „Етюд в червено“ – 1887 г.) и двамата битуват като тандем в повечето от историите. Уотсън е военен лекар, бил на служба в колониите и върнат в родината поради раняване и болест. Чрез свой познат се запознава с Шерлок Холмс, който по това време си търси съквартирант. Така двамата заживяват заедно в дома на мисис Хъдсън на улица „Бейкър“. Съжителството им прераства в приятелство, в което Уотсън става верен помощник на детектива, често споделя с него опасностите на трудната му професия, помага му със съвети от сферата на своята компетентност и впоследствие огласява историите на своя приятел.

Уотсън е спокоен и уравновесен, с вродено чувство за такт. Като истински английски джентълмен прекарва доста време в своя клуб и с удоволствие се включва в начинанията на Холмс. Той е прилежен ученик в стремежа си да се научи на Холмсовата дедуктивна система и искрено се радва, когато успява да получи одобрението на приятеля си. Това обаче става не заради аналитичните му успехи (обикновено дедукцията му се оказва погрешна), а заради практическите му действия. Уотсън е стабилен и прецизен, когато изпълнява възложени му конкретни задачи. Той е смел, борави с оръжия и е незаменим в прикриване на тила на приятеля си. Холмс оценява тези му качества и споделя, че ако Уотсън се заеме с ня-

коя задача, няма по-ценен човек от него. Но това, което най-много допада на Холмс у спътника му, е, че макар да не притежава детективски талант, той е от хората, които имат способност да импулсират таланта у другите. В случая – Уотсън много пъти несъзнателно стимулира Холмс да стигне до прозрение, като го провокира с нещо в неправилните си разсъждения, със случайно казана забележка, с целящо нещо друго предположение. Холмс нарича това „възхитителна неопитност“ на приятеля си.

Уотсън искрено се възхищава на способностите на Холмс и се засяга от безразличието на детектива към това възхищение и към усилията на доктора да популяризира личността и работата му. Той се чувства оскърбен от тайнствеността на Холмс, която тълкува като недоверие към себе си. Но бидейки по природа незлоблив, бързо се предава, особено ако Холмс го убеди в подбудите и основанията си.

Уотсън е пословично скромен, не изтъква себе си, винаги подчертава заслугите на Холмс – един истински и верен приятел.

2. Изграждане на номинативните вериги на героите

В езиковия текст поддържането на актуалността на обектите с трайна валидност в текстовия свят изисква многократно споменаване на тези обекти в подредените едно след друго изречения, съставящи повърхнината на речевия продукт. Поредицата от последователни обозначения на даден обект в повърхнинната структура на текста образува *номинативна верига* на този обект. Дължината на номинативната верига зависи от важността на съответния обект за текстовия свят (по-подр. Добрева, Савова 2000: 187 – 195; Добрева, Савова 2009: 146 – 147). Най-важни за редица текстове, включително художествените, са номинативните вериги за лица. Лицата могат да бъдат назовани от най-много и най-различни гледни точки – например по професия, националност, местоживеене, възраст, пол, лични и служебни връзки с други лица, извършвано действие и пр. Това прави проучването на номинативните вериги за лица важен изследователски обект на текстолингвистиката, със съществено значение за обясняване на самия механизъм за езиково структуриране на текста и за постигане на текстовата свързаност (вж. Савова 1984).

Номинативните вериги на разглежданите шест лица от текстове с криминални сюжети споделят общите особености на номинативните вериги въобще и същевременно имат специфики, които ще бъдат потърсени.

Най-общият модел, по който според Д. Фивегер се строят номинативните вериги, е: първична номинация на обекта ~ следващи семантични повторения на това обозначение (Фивегер 1978). Чрез първата номинация обектът се въвежда в текстовия свят и във връзка с това тя трябва да отговори на определени изисквания. Най-важно за инициалната номинация е обектът да бъде назован така, че убедително да се диференцира от другите вече назовани обекти. Номинацията трябва да бъде прозрачна и ясна, уместна в ситуацията. Обектът може да бъде въведен в текстовия свят самостойно – чрез обозначение, което го представя с оглед на собствени негови характеристики (напр. *Агата Кристи, писателката*), несамостойно – чрез съотнасяне с други обекти (напр. *авторката на романа „Убийство на игрището за голф“*) или чрез дублиране на двете възможности (тип: *Агата Кристи, авторката на романа „Убийство на игрището за голф“*). Самата първа номинация може да бъде директно представителната за обекта – тази, която става негов „етикет“, с която той се запомня и която се използва при последваща интерпретация на текста (например при преразказване). Това може да бъде собствено име или друго нарицателно съществително с „етикетен“ за конкретния обект характер (тип: *Елена, продавачка, ангорско коте, олово*). Първата номинация обаче може да бъде и някакво пределно общо обозначение (тип: *една жена, някакъв гражданин, някой, той*), което по протежението на текста постепенно „се стеснява“, докато се стигне до представителното название (напр. *една жена… жената… Елена*). Като се изключат споменатите общи изисквания, гарантиращи безпрепятственото разбиране на смисъла, във всичко останало изборът на първото обозначение зависи от автора – от предпочитанията му и от намеренията му за начина на вписване на съответния обект в цялостното съдържание на текста.

Първите номинации на разглежданите шест лица в подбраните текстове показват забележителен синхрон. Въвеждането на тримата водещи детективи става чрез представителните преки обозначения на лицата – чрез собствените им имена. И тримата герои са въведени още в първите няколко изречения на съответните текстове. Нироу Улф е обозначен най-кратко – само с пълната именна формула, употребена „чисто“ и появяваща се във второто изречение на текста, вж.: „Листче розова хартия, осем на петнайсет сантиметра – срещу него Фърст Нашънъл Сити Банк трябваше да изплати на *Нироу Улф* сто хиляди долара и нула нула цента“. Шерлок Холмс е назован за първи път също с пълното си собствено име, но разширено с приложение – като *мистър Шерлок Холмс*. В романа

на Конан Дойл това обозначение се появява най-напред като заглавие на първата глава от текста, а после и в първото изречение на тази глава (и на целия текст), вж.: „*Мистър Шерлок Холмс*, който обикновено ставаше много късно, бе седнал да закусва“. Най-дългата инициална номинация е на Поаро. В нея собственото име на героя е в доста разширена конструкция, съдържаща професионална и национална характеристика, както и характеристика чрез лична връзка с разказвача. Самата номинация се появява в същинската експозиция на текста, започваща от петото изречение, вж.: „Беше началото на юни. Бях ходил по работа в Париж и се връщах със сутрешния влак за Лондон, където живеех заедно със *стария си приятел – бившия белгийски детектив Еркюл Поаро*“.

Въвеждането в текстовия свят на помощниците на детективите също е еднотипно. Поради позицията на тримата герои като разказвачи на съответните истории за тях е естествено да присъстват в повествователната си реч чрез езикови форми за 1 л. ед. ч. При Уотсън това е местоимението *аз*, появяващо се във второто изречение на текста: „*Аз* стоях пред камината…“. Тази форма е предизвикана от съпоставката в действията на двамата герои (“Шерлок Холмс… беше седнал да закусва“, „Аз стоях пред камината“). При другите двама помощници въвеждането е имплицитно, само чрез подсказката на глаголното окончание за 1 л. ед. ч., насочващо към подлог *аз*. И при Хейстингс, и при Гудуин това споменаване е в първото изречение на текста, вж.: „*Спомням си* един добре известен виц, в който…“ (А. Кристи), „Тъй като това беше решаващото обстоятелство, няма да е зле *да започна* с него“ (Р. Стаут).

В общата схема на номинативната верига след първото обозначение идват n броя семантични повторения. Те представляват едно, две или повече по-нататъшни обозначения на споменатия вече обект. За тези номинации основното изискване е да поддържат идентичността на дадения обект. Те трябва да съдържат семантичен или формален показател за идентификация с представителното (“етикетното“) обозначение на обекта. В номинативните вериги всяко следващо обозначение се съотнася с непосредствено предходното му обозначение. Основните възможности за пренасяне на идентичната информация по-нататък в текста са: чрез повтаряне (тип *Агата Кристи… Агата Кристи*), чрез синонимно заместване (тип *Агата Кристи… писателката*), чрез местоименно заместване (тип *писателката… тя*), чрез нулево заместване (тип „*Писателката фигурира в Книгата на Гинес като най-продавания автор на художествена литература за всички времена. Ø Умира през 1976 година*“).

Всички посочени начини за поддържане на актуалността на веднъж въведения обект се проявяват с голяма честота в номинативните вериги на шестимата наблюдавани герои в изследваните текстове.

Повторението е най-лесният начин за текстово заместване и се проявява в различни варианти – като просто повтаряне, като разширяващо или стесняващо повтаряне. При разширяващото повтаряне към предходното название се добавят нови елементи, даващи допълнителна информация за обекта. Стесняващо повтаряне е налице, когато номинацията съдържа по-малко елементи от предходното название и отнема известна информация; смислово обаче в случая нищо не се губи, защото пропусната информация е вече „запечатана“ в съзнанието на реципиента като негово имплицитно знание. Примери: „…в седем без десет пристигна *Улф*, предшестван от Феликс… поех палтото на *Улф*, окачих го… “, „– Имаме работа с хитър човек, *Уотсън*… – Колко жалко, че не взехме номера! – *Драги ми Уотсън*, …сигурно не си помислил сериозно, че съм пропуснал да взема номера…“, „– Съвършено безсмислено е да се открадне само една обувка – каза *Шерлок Холмс*… – Вашето искане е напълно основателно – отговори *Холмс*“.

Синонимните заместванията са сред най-благодатните начини за кореференция, тъй като позволяват не само разнообразяване на изказа, но също и даване на характеризиращи и оценъчни обозначения, като много от тях могат да бъдат и силно експресивни. Синонимното заместване може да стане чрез употреба на речникови синоними (*детективът… криминалистът*), но много по-честа и по-продуктивна е контекстовата синонимизация – осъзнаването на езикови изрази като обозначаващи един и същ обект въз основа на идентичност в дадения контекст (*детективът… моят приятел*). От същия тип е и парафразирането, напр. „И тогава за моя изненада, *Поаро* произнесе почти същите думи, които… Ние всички погледнахме *малкия човек* смаяни“.

Местоименните заместванията са много разпространен тип. Местоименията имат обикновено лява насоченост – заместват предходно споменат обект. Това особено се отнася за личните и притежателните местоимения, вж.: „Аз бях помислил, че… *Поаро* ще се държи малко по-смирено, но *той* беше самодоволен както винаги“, „*Улф* се беше настанил на най-големия стол до масичката… Фриц беше седнал срещу *него*“, „*Приятелю*, възнамерявам да *ви* изненадам… Аз си взех урок от *вашите* упреци“.

Нулевото заместване (наричано още нулево повторение или нулева прономинализация) е подемане на информация за обект само флексивно – чрез окончанието на глагола, напр.: „– Излизаш ли, *Уотсън*? – Щом Ø не мога да ти помогна “.

При изграждането на цялата номинативна верига различните видове заместване се редуват в определени съотношения. Изборът на обозначение зависи най-напред от изискването обектът за бъде представен в граматически правилна и подходяща за ситуацията форма, но също и от фактори като тип на текста, вид на обозначавания обект, умение и опитност на автора, конкретни негови информационни и въздействени съображения. Общи положения са например, че първото обозначение на обекта след значително прекъсване на номинативната верига следва да е неговото основно, „етикетно" название, а не местоименно; че не може да се използва местоимение, ако в предходното изречение има повече от един обект, който то може да замести; че не се препоръчва стилистически немотивирано повтаряне на едно и също обозначение в близък контекст и т. н.

3. Начини за обозначаване на героите

Става дума за типа езикови знаци, които маркират героите като участници в текстовия свят. Възможните видове обозначения на героите могат да се обобщят така:

3.1. С оглед на изразеността си в текстовата повърхнина обозначенията са ***експлицитни*** и ***имплицитни***.

3.1.1. Експлицитните обозначения са представени в езиковата структура на текста чрез конкретни думи и изрази. Те са по-интересните обозначения в разглеждания аспект и ще бъдат по-пълно коментирани по-нататък.

3.1.2. Имплицитните обозначения са само подразбиращи се названия, без пряк израз в езиковата тъкан на текста. Те са известни като „нулеви" обозначения, при които споменаването на обекта се пропуска (маркер Ø), но се подсказва от нещо в контекста, тип: „*Улф* отпи от кафето си, Ø стави чашата си и Ø каза". Имплицитните обозначения от цитирания вид са особено чести в български текстове, което е свързано със спецификата на езика ни да пропуска споменат веднъж подлог, ако той е еднакъв във второто, третото и т. н. изречение[8]. В наблюдавания материал имплицитните

[8] В други езици в кореферентната редица по правило в подобни случаи би се появил местоименен подлог.

обозначения обхващат над половината от текстовите маркировки на изследваните персонажи, като за отделните герои варират между 50 и 77 %. По-нататък поради тяхната неизразеност те няма да се отчитат.

Класификацията в следващите групи се отнася ***само за експлицитните обозначения***.

3.2. Според вида на основния елемент в израза експлицитните обозначения биват ***субстантивни*** и ***прономинални***.

3.2.1. Субстантивните обозначения обхващат номинации на героя чрез съществителни имена, включително чрез всякакви субстантивирани елементи. Частните възможности тук са:

3.2.1.1. Обозначения чрез собствено име

Собственото име е „прост символ, пряко обозначаващ индивидуален обект, който и образува значението на името, съществуващо само по себе си и независимо от други думи“ (Ръсел 1982: 48). Собствените имена имат уникална референция и са безапелационни идентификатори на предметите. Собственото име обикновено е и представителната номинация на обекта.

Обозначенията чрез собствено име могат да се проявяват в различни форми – като пълно име (т. е. лично име, презиме, фамилия), като отделни елементи на пълното име, като прякор, както и като различни комбинации от тези елементи.

3.2.1.2. Обозначения чрез съществителни нарицателни имена

Нарицателното съществително е основен елемент, употребен самостоятелно (тип *детектив*) или в разширен именен израз (тип *високомерен детектив*). Тези обозначения понякога се наричат дескрипции (Ръсел 1982). Спецификата им в разглеждания контекст е, че те се отнасят към единичен денотат, разпознаваем в контекста, и поради това всъщност са индивидуални наименования, функционално съотносими със собствените имена. Импликацията в тях за единичност на денотата е основата за това те да се наричат и речеви собствени имена (напр. от Ш. Бали). Превръщането на нарицателното име в речево (прагматически зависимо) собствено име се извършва чрез имплицитни или явни детерминатори, стесняващи областта на референция от клас до индивид, до конкретен, частен обект (Арутюнова 1982: 18). Сред явните детерминатори са например определителният член, показателни и притежателни местоимения,

които във връзка със съответния контекст насочват към конкретен, индивидуален обект.

3.2.2. Прономиналните обозначения представляват употреба на различни по вид местоимения във функцията им на знаци заместители на субстантивните обозначения на героите или на знаци указатели на героите. Употребата на местоимения в номинативната верига е по принцип много висока. Правилото се потвърждава в коментираните номинативни вериги – местоименната кореференция при всички герои превишава кореференцията със субстантиви.

3.3. Според характера на номинацията обозначенията са ***преки*** и ***непреки***.

3.3.1. Преки обозначения според класификацията на В. Г. Гак (Гак 1976: 8) са номинациите чрез собствено съществително име от всякакъв вид.

3.3.2. Непреки са обозначенията чрез нарицателни съществителни имена и чрез местоимения.

Разнообразието на непреките обозначения чрез нарицателни имена е резултат от способността на човека в своята мисловно-речева дейност да разграничава различни признаци на обектите и да ги изразява с различни словесни обозначения. Изборът на непрякото обозначение от страна на именуващия субект се влияе от обема на знанията на слушателя, от уместността в дадената ситуация, от определени социални и стилови норми и пр. В номинативните вериги за лица подобни обозначения дават възможност за изразяване на оценъчни нюанси, а чрез разнообразието си подобряват стила на изложението.

Местоименията са непреки номинации във връзка с факта, че са думи за идентификация с шифтърен характер (shifters), приложими към всеки денотат. Това, че не са прикрепени към отделни денотати, предопределя употребата им изцяло във връзка със ситуацията на общуването.

3.4. Според броя на елементите в обозначението номинациите са ***еднословни*** и ***съставни***.

3.4.1. При еднословните обозначения случаят е пределно прост: номинацията съдържа само един елемент от какъвто и да е вид (собствено име, нарицателно име, местоимение, тип: *Хейстингс, Арчи Гудуин, обитателят, непознатият, той, го, онзи*).

3.4.2. Съставните обозначения представляват разширена номинация, в която основният елемент е допълнен с един или повече елементи с указваща, уточняваща, характеризираща функция, тип: *този мъж; висок, слаб човек с черна брада; доктор Уотсън, мосю Поаро*. От само себе си се разбира, че съставността е характеристика преди всичко на субстантивните обозначения. Някои съставни номинации са силно разширени, понякога с по два и три относително самостоятелни израза, поясняващи се един друг, тип *стария си приятел – бившия белгийски детектив Еркюл Поаро*. При включване на собствено име в състава на разширената номинация то често е основно обозначение, без това да е правило. В много случаи основно е обозначението чрез нарицателно име, а собственото име остава разширяващ елемент. Всичко зависи от построяването на израза и зададената чрез това синтактична служба на субстантивните обозначения едно спрямо друго – кое е в ролята на опорен елемент и кое е приложение към него. Например в израз като „Това е *доктор Уотсън – приятелят на Холмс*“, основният елемент е *Уотсън*, а всички други елементи са в разширената му характеристика. При оформяне на израза например като „Това е *приятелят ми доктор Уотсън*“ опорно обозначение е думата *приятел*, а всички останали елементи са негови пояснения под синтактичната форма на определения и приложения.

4. Преглед на обозначенията на героите

Експлицитните обозначения на шестимата герои в избраните за наблюдение текстове са ексцерпирани и представени в съотношения, които ще бъдат показани по-надолу.

4.1. В романа „На вратата се позвъни“ от Рекс Стаут очаквано най-дълга е ***номинативната верига на Нироу Улф***, главния герой. Веригата се изгражда от 927 експлицитни члена, от които 348 субстантивни и 589 прономинални (процентно съотношение 37,14 към 62,86 %).

В групата на субстантивните обозначения основни са номинациите чрез собствено име – 331 експлицитни фиксации, което прави 35,33 % от общия брой номинации. Героят се назовава чрез собствено име по два начина: като *Улф* и като *Нироу Улф*, които се употребяват самостоятелно или като опорно обозначение в рамките на разширена именна група. Основното обозначение на героя е чрез фамилията му *Улф* – 305 употреби (32, 55 % от общия брой номинации). От тези употреби 260 са самостоятелни

(само като *Улф*) и 45 са разширени чрез добавяне на приложение към фамилията (*мистър Улф*). В тези употреби се включват и 7 прояви на името като обръщения. Пълното име *Нироу Улф* се появява в 24 употреби, от които 21 са самостоятелни, а 3 са в разширени групи с приложения – *мистър Нироу Улф*, *Нироу Улф, частния детектив*. Ето как се проявяват тези обозначения в контекст: „…един от специалитетите на *Улф* е да измъква по нещо полезно от хора, които само си приказват", „Споменах ли онова, което *мистър Улф* каза снощи?", „…давате на *Нироу Улф* пълна свобода на действие, без ограничения", „Вижте, *мистър Улф*. Питам ви съвсем неофициално", „Чакайте, *Улф*. Споменахте за влизане в чужди територии", „Не съм от ФБР. Работя за *Нироу Улф, частния детектив*".

Обозначението *Улф* се използва като неутрално обозначение в речта на вътрешнотекстовия разказвач (Арчи Гудуин). В повествователната си реч, когато говори за Улф като за трето лице, разказвачът го назовава неизменно *Улф* като етикетно обозначение на героя, напр. „– Всъщност – започна *Улф* – работата не е чак толкова специална". Именно от речта на фикционалния разказвач идва високият процент (и съответно първото място) на това обозначение в ранговия списък на номинациите на героя. В речта на други участници положението е по-различно. Герои, които по професионална или друга причина са не особено доброжелателни към Улф, го назовават *Улф* с отсянка на пренебрежение както в негово отсъствие, така и в прекия контакт с него. Такова е например отношението на полицейския инспектор Креймър, на специален агент Ричард Раг – шефа на ФБР за Ню Йорк, на Бърнард Фром – адвоката на семейство Олтхаус, напр.: „(инсп. Креймър) Подслушват ли телефона на *Улф*?", „(агент Раг) Слушайте, *Улф*. Веднъж вече попаднахме в капана ви…".

Обозначението *мистър Улф* се използва като уважително название във всички случаи. Когато говори за Улф пред външни хора, Арчи Гудуин винаги го споменава като *мистър Улф*; така го назовават (и в негово отсъствие, и в негово присъствие) и другите герои, които се отнасят с уважение към него, напр.: „(Арчи Гудуин към мисис Олтхаус) …не разполагахме с никакви доказателства, но *мистър Улф* предприе разследване", „(мисис Брунър към Арчи Гудуин) …дойде ми на ум, като си мислех за това, но не и като разговарях с *мистър Улф*".

Обозначението *Нироу Улф* се използва също неутрално в по-официални случаи – при представяне (или самопредставяне) на героя, при говорене за него от страна на Арчи Гудуин пред външни лица, при говорене за него от неблизки лица, в официални документи, във вестникарски хроники, напр.: „(Арчи Гудуин към мисис Олтхаус)… Има голяма

вероятност убиецът никога да не бъде заловен, освен ако *Нироу Улф* не се заеме с разследването“, „(агент Морисън към Арчи Гудуин) *Нироу Улф* електроника ли използва вече?“, „(шофьор) Вие ли сте *Нироу Улф*? Носим ви орхидеи“, „Аз съм *Нироу Улф*. Заповядайте“.

Единственото обозначение *мистър Нироу Улф* е в официално писмо: „До *мистър Нироу Улф*, Западна 35-а улица № 914, Ню Йорк Сити 1“.

Групата на обозначенията чрез съществителни нарицателни имена е слабо представена – общо 19 експлицитни номинации, при това не особено разнообразни.

Едно от характерните обозначения (4 употреби) е назоваването по професионален признак *детектив*. По правило професионалните названия са твърде предпочитани в номинативните вериги за лица. Тази номинация е приложима към героя самостойно, но и в разширените изрази *частен детектив, високомерен детектив, добре известен частен детектив Нироу Улф*. Ето примери за тези употреби: „ФБР незабавно ми отвърна, като се опита да отнеме разрешителното ми на *частен детектив*“, „Менюто ще бъде съставено от *добре известния частен детектив Нироу Улф*“.

Характерна подгрупа образуват и обозначенията с опорна дума *човек*. Съществителните с обобщено значение *човек, мъж, жена, момче, момиче, дете, господин, госпожа* назовават по пределно общ признак човешки индивид и са особено типични в номинативните вериги за лица. Те редовно се появяват и в коментираните номинативни вериги. В случая героят се обозначава най-общо като *човек*, като обикновено обозначението е определено (*човекът, този човек*) или е придружено от определение с квалифицираща функция (*невероятен човек, страшно безочлив човек*), напр.: „(за Улф) Обърна се и излезе. И така, бях надхитрен. *Човекът* държеше на къщата си, на кабинета си, на стола си“, „Вие сте *невероятен човек*. Направо невероятен“. В този подраздел попада и обозначението *сър*, използвано като обръщение към героя. Номинацията е типична за англоезичната речева практика в разговор с висшестоящ или като неутрално уважително обръщение към мъж. Употребите са основно в речта на Арчи Гудуин в диалозите му с Улф, напр.: „– Бихме могли да направим същото и в кабинета. – Да, *сър*“.

Нироу Улф е назован и с още няколко единични субстантивни обозначения. В един от случаите той е характеризиран от разказвача като *чудак гений*; друг път е представен несамостойно като *приятел* на друг герой; в трети ситуации получава от недоброжелателни персонажи квалификации като *подлец* и *кучи син*, вж.: „…влязох в кабинета и там за-

варих *чудака гений* зад бюрото си, удобно разположен на стола…“, „Той изръмжа и седна в креслото, което Марко Вукчич бе купил преди години за *своя приятел Улф*“, „…той [Раг] се обърна към Улф: – Думата ви? Струвала повече от моята? *Проклет подлец*!“, „И двамата замръзнаха…, а после Кльощавия рече: „Ах *ти, дебел кучи сине*!“. В последния пример фразеологичният израз *кучи син* е основното обозначение с дублирана подложна конструкция.

Прономиналните обозначения, както стана ясно, за всички герои превишават субстантивните. В номинативната верига на Улф надвишаването е над един път и половина – 589 местоименни обозначения (62,86 % от всички експлицитни номинации).

Основно е обозначението чрез лични местоимения (включително възвратно-лични) – 424 броя или 45,25 % от общия брой номинации; следват притежателните местоимения (включително възвратно-притежателните) – 163 броя или 17,40 %; минимално представителство имат и относителните местоимения – 0,21 %.

Личните местоимения закономерно са най-чести. По отношение на Улф се употребяват форми за 1 л. ед. ч. *аз, мен, ме, ми* (дат.), за 3 л. ед. ч. *той, него, го, му* (дат.) и за 2 л. мн. ч. в учтива употреба – *вие, вас, ви* (дат.). Най-често се употребяват третоличните местоимения (225 броя), от които на първо място е *той* с 121 употреби, *него* – 18 употреби, *го* – 28 употреби, *му* (дат.) – 55 употреби. Тези форми се използват, когато други лица говорят за Улф. Основно се проявяват в речта на вътрешнотекстовия разказвач. Следващи по честота са формите за 2 л. мн. ч. (103 броя). Те се употребяват при пряко обръщане към Улф в учтива форма. Най-често е кратката дателна форми *ви* (77 употреби), следват *вие* (16 употреби), *вас* (15 употреби). Формите за 1 л. ед. ч. са последни (94 броя). Те се използват в пряката реч на Улф, когато той се самообозначава. Сред тези форми първенството е за краткото дателно *ми* – 37 употреби, следвано от *аз* – 30 употреби, *мен* – 12 употреби, *ме* – 14 употреби. Характерни са няколко специфични за българския език местоименни форми в удвоено допълнение от типа *мен ме, вас ви, Улф го, Улф му, човек го*.

Липсата на лични местоименни форми за 1 и 3 л. мн. ч. е закономерна, когато става дума за обозначаване на едно лице. Любопитна е обаче липсата на форми за 2 л. ед. ч. в този текст. Тук няма обръщане към Улф с формите *ти, те, теб, ти* (дат.). Всички участници се обръщат към него с учтивото *вие, вас, ви*. До голяма степен това е решение на преводача (за този текст той е Илиян Лолов), тъй като в английски не се прави разлика между 2 л. ед. и 2 л. мн. ч. Преводачът обаче напълно резонно и в духа

на характера на отношенията между Улф и неговите партньори в текстовия свят избира формата *вие*, с която уважително го назовават дори най-близките му помощници (асистентът му Арчи Гудуин и готвачът Фриц Бренър), както и клиентите му и служебните му познати. Това е приемливо решение, което съответства на очакванията на читателя, произтича от цялостния начин, по който е изграден образът[9].

Ето няколко примера за проявата на личните местоимения: „Действително знаеше доста за Улф. Знаеше, че *той* не обича да се ръкува, затова не *му* подаде ръка", „*Вие* още не сте ми отговорили защо разследвате убийството", „Бих могъл да *ви* представя писмено онова, което имам да *ви* съобщя", „Подтикван единствено от собствените си интереси, *аз* се надявам да разкрия, че ФБР е замесено в убийство…", „*На мен* самия *ми* е малко трудно да повярвам", „Попитах *го* дали е сигурен".

В номинативната верига на Улф се среща една специфична употреба на третоличното *той*. В разговор помежду си домашните на Улф (Арчи и Фриц) понякога го назовават *той*, без това да е свързано с предходно субстантивно назоваване. *Той* в случая е нещо като название с главно „т" – номинация с индивидуална референция към Улф. Двамата герои имат помежду си знание, че *той* е Улф, и затова за тях местоимението е достатъчно за идентификация на обекта. Ето как се проявява тази употреба: „…попитах Фриц дали има някакво раздвижване. – Да – отвърна той, – а ти трябва да ми кажеш какво става. – О, *той* не ти ли каза? – Не. Спомена само, че трябва да залоствам вратите…". В подобни ситуации се регистрират и множество нулеви употреби (героите говорят за Улф, без изобщо да го обозначават по някакъв начин), напр. „(Фриц към Арчи) Не искам да говоря за каквото и да е, Арчи. Преди обед Ø прекара повече от час в стаята ми с високо пуснат телевизор. Щом е толкова опасно, изобщо няма да говоря", „(Арчи към Лили Роуън) – Спя в кабинета и… – Боже мой, да не е Ø дал стаята ти под наем? ".

Притежателните местоимения заемат второ място сред местоименните обозначения (163 броя от общо 589 местоименни употреби). Тук отново се употребяват притежателните форми за 1 и 3 л. ед. ч. и за 2 л. мн. ч. като учтиво назоваване, а именно: *мой, ми* (пр.), *негов, му* (пр.), *ваш, ви* (пр.). Формите за 2 л. ед. ч. *твой, ти* (пр.) не се срещат на същото основание както при личните местоимения. Възвратно-притежателните местоимения са представени с пълната и кратката форма *свой, си*. При-

[9] В други текстове други преводачи вземат други решения. Например в новелата „Улика нула" (преводач Борис Миндов) Улф и инспектор Креймър си говорят на „ти", което е в известна степен неестествено.

тежателността най-често се изразява с кратките притежателни форми, ранжирани в реда: *си* – 65 употреби, *ми* (пр.) – 31 употреби, *му* (пр.) – 19 употреби, *ви* (пр.) – 18 употреби. Пълните форми са с честота *мой* – 16 употреби, *негов* – 8 употреби, *свой* – 4 употреби, *ваш* – 2 употреби. Ето проявите на тези форми: „Улф напълни пак чашата *си* и остави каната с кафето“, „…влязохте в дома *ми* незаконно…“, „Има ли изобщо нещо, което да не е по силите *ви*?“, „Така че инициативата е в *мои* ръце“, „Не се учудвам на Улф. При *неговата* ексцентричност не съществуват човек или работа, с които да не се захване, стига да му се плати“, „Улф кимна. – Вие търсите информация, за да я публикувате, а аз – за *свой* личен интерес“, „Странен въпрос от *ваша* страна“.

Последни в местоименната група стоят относителните местоимения *който* и *чийто*. Тяхната употреба е еднотипна – заместват предходно обозначение на героя веднага след него, в състава на задпоставено подчинено определително изречение, модел: „…*Улф, който*…“, „…*Улф, чийто*…“, напр.: „Улф, *който* закусва в стаята си, вече бе отишъл в оранжериите на покрива“. Подобни употреби в разглеждания текст са пренебрежимо малко.

Номинативната верига на Арчи Гудуин е втората по големина в текста (884 експлицитни члена). В нея общото разпределение между субстантивни и прономинални обозначения следва същата тенденция, както в номинативната верига на Улф, но в още по-драстично съотношение: 92 субстантивни срещу 792 прономинални обозначения, което процентно е 10,41 % към 89,59 %. Това се обяснява с факта, че Гудуин е подставеният от автора вътрешен разказвач на историята, поради което по-рядко се създават условия той да бъде обозначен със субстантивна номинация.

Субстантивните обозначения по-често произлизат от други герои и сравнително рядко от него самия – например при самопредставяне.

И при този герой назоваването със собствено име е основно в субстантивната група – 79 експлицитни употреби. „Чистите“ обозначения чрез собствено име са *Арчи Гудуин, Гудуин, Арчи* (към съответните номинации се включват и обръщенията *Арчи* и *Гудуин*). Има и едно разширено обозначение *мистър Гудуин*. От тези обозначения най-често е обозначението *Арчи* – 28 употреби, от които 22 като обръщение. Такова фамилиарно обозначение на героя е типично за домашните (самия Улф и Фриц), за близките колеги, приятели, съседи, добри познати на героя (например за тримата наемни помощници на Улф, за съседа доктор Волмър, за журналиста Лон Коен, за приятелката на героя Лили Роуън, за работника от гаража, в който държат колата, за познат таксиметров шофьор и под.). С

почти същия резултат е и обозначението *мистър Гудуин* – 27 употреби, от които 10 като обръщения. Това е характерното назоваване на героя например от Улф, когато говори за него пред външни хора, както и от страна на добре възпитани неблизки хора – клиенти, свързани с разследвания случай лица и под. С 14 употреби, от които 8 като обръщения, на трето място идва обозначението *Гудуин*. Това е в известен смисъл пренебрежително назоваване, характерно за участници, които не намират за нужно да проявяват уважение към героя (например за полицейските служители и агентите на ФБР). На последно място в групата с 10 обозначения стои номинацията чрез пълно собствено име *Арчи Гудуин*. Това обозначение е характерно предимно при самопредставяне или при представяне на героя от другиго. Ето примери за употребата на посочените номинации: „(Лон Коен) …обикновено когато има нещо, което искате да научите или да предадете, *Арчи* телефонира или наминава…“, „(Улф) *Арчи*, изхвърли го“, „(Сол Панцър) Забранено им е да говорят…, освен ако вие – или пък *Арчи* – не ги накарате“, „(мисис Брунър) Не може ли да дойде *мистър Гудуин*?“, „(Улф) Необходимо е да наблюдавате стойката и походката на *мистър Гудуин*, и моята“, „(инсп. Креймър) Току-що попитах *Гудуин* кога го е оставил там“, „Обажда се Ричард Раг, *Гудуин*“, „Домът на Нироу Улф, на телефона е *Арчи Гудуин*“.

Втората подгрупа на субстантивните номинации – тези с опорен елемент нарицателно съществително име – е съвсем рехаво представена при този герой: общо 13 употреби, като повечето от номинациите са единични като бройки. Основната повтаряща се номинация е *детектив* (4 употреби), срещаща се самостоятелно или в разширена именна група *частен детектив, доста добър детектив*. По професионален признак е дадено и обозначението *наемен служител*. Тук също са налице номинации чрез съществителни с обобщено значение *човек* и *мъж* (*този човек, външен човек, мъж с ръст един и осемдесет*). Два пъти героят е обозначен чрез връзката си с друго лице – като *асистент* на Улф и като *гост* на инспектор Креймър. Характеризиращо обозначение *проклет шут* произтича от недоброжелателен персонаж; има едно фамилиарно обръщение *приятелче* (от страна на таксиметров шофьор) и едно метафорично обръщение *Ескамильо* (от страна на любимата му). Ето примери за тези употреби: „…един полицейски инспектор не говори за такива неща пред *някакъв си частен детектив*“, „Жена, която може да ви подхвърли чек за сто бона, … няма навика да се вслушва в разумни съвети, давани ѝ от *някакъв наемен служител*…“, „Изпратете *този човек*, мис Бейли. До асансьора“, „Мистър Улф и *неговият асистент Арчи Гудуин* ще бъдат сред гостите“, „…на ма-

сата се намираше картонена кутия с мляко и чаша. Господи, той го беше приготвил за *своя гост*“, „(Арчи към Тимъти Куейл) – Знам повече хватки от вас. Ясно ли е? – Да! *Проклет шут*!“, „(Лили Роуън) *Ескамильо, ти* си доста добър детектив, танцуваш като ангел и имаш други изключителни качества, но от теб никога няма да излезе интелектуалец“. В последния пример номинацията е в синтактичната позиция на дублиран подлог, а обръщението *Ескамильо* (употребено метафорично с предположително значение „любим, любовник“) вероятно произлиза от името на героя на Проспер Мериме от новелата „Кармен“ – тореадора Ескамильо, който измества дон Хосе от сърцето на Кармен.

Групата на местоименните обозначения е много силна и за този персонаж. Отново основни са употребите на личните и притежателните местоимения, а относителните са със спорадична употреба.

Личните местоимения са 592 и представляват 66,97 % от общия брой номинации. Поради разказваческата позиция на героя в текста те са преди всичко в дейктични форми (за 1 и 2 л.), с които героят се маркира като участник в речевия акт (говорещ или слушащ). В случая се употребяват формите за 1 и 2 л. ед. ч. и за 2 л. мн. ч. Третоличните форми (естествено за 3 л. ед. ч.) са епизодични, което е обяснимо за героя разказвач. Те произтичат от други лица, които го фиксират като неучастник в речевия акт, при това в ситуация на субституция на предходно негово неместоименно обозначение. Най-честа е употребата на местоименията за 1 л. ед. ч. – *аз* (171 употреби), дателното *ми* (175 употреби), *ме* (106 употреби), *мен* (61 употреби). На второ място тук излизат употребите на местоименията за 2 л. ед. ч. *ти, теб, те, ти* (дат.), тъй като (за разлика от Улф) много хора се държат фамилиарно с героя (самият Улф, близките му колеги и приятели, както и представители на официалните власти, решили, че позицията му на помощник-детектив не изисква официално обръщение). Във връзка с това преводачът е сметнал, че в тези случаи за героя е подходящо английското you да се преведе с български форми за 2 л. ед. ч. Налице са обаче и форми за 2 л. мн. ч. (вежливо обръщение) *вие, вас, ви* (дат.), с които се обръщат към Арчи други герои. Тук също са фиксирани употреби тип *мен ме, теб те* с функция на удвоено допълнение.

При притежателните местоимения (199 употреби) картината е подобна – с най-голяма честота са формите за първо лице *мой, ми* (пр.) и възвратно-притежателните *свой, си*; формите за 2 л. ед. и мн. ч. *твой, ти* (пр.), *ваш, ви* (пр.) са по-редки, а третолични не се наблюдават. И тук най-фреквентно е краткото възвратно-притежателно местоимение *си* (109 употреби), следвано от краткото притежателно местоимение *ми* (52 употреби), *мой* (25 употреби).

Местоименните фиксации на героя могат да се проследят в примерите: „Точно този вид подробности Улф очаква да не пропускам, а същото изисквам и *аз* от *себе си*“, „Отношението *ми* към новата работа не *ми* позволяваше да ѝ се отдам изцяло…“, „…разбрах, че Джарвис… се наслаждава на изражението му, което забавляваше и *мен*“, „*Ти* ще се шегуваш и на електрическия стол, Гудуин“, „*На теб* май всичко това *ти* е приятно“, „Боже мой, трябваше веднага да *ви* позная. От снимката *ви* във вестника“, „…след като изпих млякото, направих редовната *си* обиколка“, „ФБР иска да отнеме разрешителното на Улф, както и *твоето*“.

За двамата герои – Улф и Гудуин – е характерно също тъй съвместно обозначаване, като тези обозначения образуват ***колективна номинативна верига***[10]. Груповото назоваване става с различни субстантивни и местоименни номинации със значителен превес на вторите. Обозначението може да произтича от различни персонажи, така че според гледната точка в колективната номинация може да има различни преки названия, тип: *двамата с Улф, ние с мистър Гудуин, вие с Гудуин* и пр.

Субстантивните обозначения са с основен елемент *двамата*, който може да се употреби самостоятелно или в различни разширени конструкции *двамата с /мистър/ Улф, двамата с /мистър/ Гудуин*. Най-честа от тази група е конструкцията *двамата с Улф*. Примери: „(Улф към Арчи) За човек, който уважава себе си, това е възможно най-голямото задължение, а и *двамата* го притежаваме в пълна мяра“, „(Креймър към Арчи) Известно ми е, че *двамата с Улф* ми правите номера“, „(Улф към група клиенти) *Двамата с мистър Гудуин* смятаме, че това е слабо вероятно…“.

Местоименните обозначения включват лични и притежателни местоимения за 1 и 2 л. мн. ч. – *ние, нас, ни* (дат.), *вие, вас, ви* (дат.), *наш, ни* (пр.), *ваш, ви* (пр.), а също *си*, които се употребяват самостоятелно или в разширени конструкции. Най-чести са кратките форми *ни* (лично) и *ни* (притеж.) съответно с 63 и 25 употреби; следват *нас* (17 употреби), *ние* (12 употреби), *си* (11 употреби) и т. н. Ето някои примери: „…в „Рустърман“ никога не *ни* разрешават – нито на Нироу Улф, нито на мен – да плащаме каквото и да е, което *ние* и гостите *ни* си поръчваме в ресторанта“, „(Арчи) Лон седеше на червеното кожено кресло, *ние с Улф* – при бюрата

[10] В разглеждания текст се срещат множество колективни обозначения, образуващи отделни номинативни вериги при различни констелации на действащите лица. Двамата главни герои участват в тези групирания поотделно или заедно. Отбелязват се например съвместни обозначения на Арчи и Фриц; на Улф, Арчи и Фриц; на Арчи и Креймър; на Арчи и Сол Панцър; на Улф и мисис Брунър; на Улф и Раг; на Улф, Арчи и мисис Брунър; на Улф, Арчи и Лон Коен; на Улф, Арчи, Сол, Фред, Ори; и др.

си“, „(Арчи)…след малко ще дойде Раг. Ще влезе в кабинета при *нас с мистър Улф*“, „(Арчи) Той мрази да намира *някой от нас двамата с Улф* дори в един и същи окръг с местопрестъплението“, „(Арчи към Хюит) Обаждам ви се от външен телефон, защото подслушват *нашия*“, „(Сол към Улф и Арчи) Разбира се, трябва да облекат *вашите* палта и шапки“, „(Креймър към Арчи) Смятам, че няма да отнемат разрешителните *ви*… И се надявам мисис Брунър да получи онова, за което *ви* е платила“.

4.2. В романа на Агата Кристи „Убийство на игрището за голф“ ***обозначенията на*** главния герой ***Еркюл Поаро*** са доста по-равномерно разпределени по признака субстантивност/прономиналност. Тук прономиналните обозначения с малко надвишават субстантивните: от общо 1073 експлицитни обозначения 516 са субстантивни и 557 са прономинални (съотношение 48,09 % към 51, 91 %).

Преките субстантивни обозначения (чрез собствено име като основен елемент) са 460 (42,91 % от общия брой), като вариациите са *Еркюл Поаро, Поаро, мосю Поаро, мосю Еркюл Поаро, татко Поаро*. Най-често е обозначението *Поаро* (422 употреби, от които 24 като обръщение). Тази номинация е неутрална за героя. Тя е основното му обозначение от страна на разказвача (Хейстингс), на което именно се дължи и големият брой употреби. По подобен начин го назовават и някои други герои, ненамиращи за нужно да се обърнат уважително към него (например съперникът му от френската полиция инспектор Жиро). Следващо по честота е обозначението *мосю Поаро*, което е по-рядко в номинативна (невокативна) употреба и по-често като обръщение. Използва се за уважително назоваване на героя, например от някои от колегите му от френската полиция (комисаря Бекс, следователя Оте), от въвлечените в случката герои (мадам Рено, Джак Рено, Марта Добрьой и др.), както и от разказвача пред външни хора. Пълната именна формула *Еркюл Поаро* с разширен вариант *мосю Еркюл Поаро* прави неутрално официално именуване на героя. Първото обозначение е доста често в собствената реч на героя; среща се и в речта на разказвача. Второто обозначение е типично за речта на герои, отнасящи се към него с респект. Обозначението *татко Поаро* (3 употреби) е самоназоваване на героя, когато се поставя в покровителствено отношение към Хейстингс. Примери: „Това беше първият голям случай на *Поаро*“, „Глупости, *Поаро*. Знаете много добре, че оловната тръба няма нищо общо със случая“, „Забравихме да съобщим това на *мосю Поаро*“, „Това писмо, *мосю Поаро*, беше открито в джоба на убития“, „(Поаро) Разсъждавайте – не като Жиро, а като *Еркюл Поаро*“, „Вие може би сте отли-

чен, когато проучвате цигари и кибрити, мосю Жиро, но *аз, Еркюл Поаро*, познавам човешката психология“, „(Поаро към Хейстингс) Оставете това на *татко Поаро*. Ще ви я намеря в момента, в който имам пет свободни минутки“.

Непреките субстантивни обозначения – тези с нарицателно съществително име – образуват 5, 22 % от общия брой номинации (56 обозначения). Сред тях на първо място следва да се отбележат обозначенията със съществителни с обобщено значение: *човек* (6 употреби), *господин* и синонимните *мосю, джентълмен* (23 употреби, от които 18 като обръщения), *старец, старик* (2 употреби). Обозначенията с опорно съществително *човек* обикновено са разширени, тип *много интересен човек, този човек с вас*. Много характерно за героя е обозначаването като *малкия човек* (от страна на разказвача) – това е поради дребния му ръст, което често се подчертава. Едно от обозначенията е умалителното *човече*. Обозначаването на героя като *господин, джентълмен, мосю* е очаквано, като най-честа (също очаквано) е третата номинация. Някои номинации са разширени (*един джентълмен, този господин – мосю Еркюл Поаро*), но все пак обозначението е най-често при обръщение към героя – основно като *мосю* (18 употреби). В текста има и две употреби на самостоятелно *мосю* в номинативна, а не във вокативна употреба – в този случай *мосю* е със значение „господинът“ (тип „*Мосю* знае, че…“).

По-нататък стои професионалното обозначение *детектив*, реализирано предимно в разширена форма *частен детектив, бивш детектив*.

Има над 15 употреби на обозначението *приятел*. Героят се обозначава преди всичко като приятел на Хейстингс и номинацията се проявява в разширени варианти като *стария си приятел, моят приятел, приятелят ми Поаро, вашият приятел, своя приятел, приятелят ви*. Друга несамостойна употреба е тази на номинацията *съперник*, като Поаро е обозначен като съперник на инспектор Жиро. Срещат се и единични характеризиращи обозначения *мъчител, изкопаемо, идиот* (последното е самоквалификация на героя). Накрая има едно обозначение чрез субстантивирано числително *единият*.

Ето илюстрация на тези употреби: „Живея в един апартамент с *много интересен човек*“, „*Този човек с вас, той*… детектив ли е?“, „…след минута вече приветствах Поаро. *Малкият човек* сияеше“, „Носите ли писмото, *мосю*?“, „*Мосю* има остро око“, „…по-вероятно е да е сгрешила дамата, тъй като и *друг един господин* пита за нея“, „Той ме третира като *незначителен старик*! Ще видим!“, „Знаехте ли, че той се е обърнал към *частен детектив*?“, „Отдадох със закъснение дължимото на *своя приятел*“,

„*Приятелят ми Поаро*, точен до секунда, както винаги, белеше второ яйце“, „Той [Жиро] се разкъсваше между желанието да му откаже грубо и удоволствието да възтържествува над *своя съперник*“, „За момент лицето на Жиро потъмня от нечовешка ярост. Той направи две крачки към *своя мъчител*…“, „(Жиро към Хейстингс) – Къде сте дянал *своето изкопаемо*? – Мосю Поаро замина за Париж – отвърнах аз студено“, „Даже аз не заподозрях – *трижди идиот такъв*! – смятах, че разполагаме с много време“, „Поаро и комисарят ме поздравиха, *единият* с усмивка, другият – с учтив поклон“.

В номинативната верига на Поаро местоименните употреби са разпределени основно между лични и притежателни местоимения в съотношение 436 към 119 употреби (40,79 % към 11,13 % от общия брой номинации). Епизодично се появява относително местоимение в състава на подчинено определително изречение.

Както и при Улф, личните местоимения са във форми за 1 и 3 л. ед. ч. и за 2 л. мн. ч. в учтива употреба. Тук също всички персонажи се обръщат към героя с уважение, затова липсват фамилиарните форми за 2 л. ед. ч. Най-фреквентни и за този герой са третоличните местоимения *той, него, го, му* (дат.) – 202 употреби, с които разказвачът и други персонажи го споменават като лице извън актуалното общуване. На второ място с 153 употреби са формите за 1 л. ед. ч. *аз, мен/е, ме, ми* (дат.), с които героят се самоназовава в различните комуникативни ситуации. Учтивите форми *вие, вас, ви* (дат.) се регистрират в 79 случая. От личните местоимения най-честа употреба има формата *той* (131 употреби), следвана от *аз* и дателното *ми* (по 52 употреби), *го* и дателно *ви* (по 45 употреби), *вие* (27 употреби), *ме* (20 употреби). Появяват се и употреби *аз, Еркюл Поаро; той, този старец* в ролята на дублиран подлог, както и дублирани допълнения *мен ме, мен ми*. Фиксирана е една специфично употреба на формата за 1 л. мн. ч. *ние*, използвана в конструкция *ние, старата гвардия*, в която Поаро представя себе си като част от групата на „старата гвардия“.

Притежателните местоимения са представени от формите *мой, ми* (пр.), *негов, му* (пр.), *ваш, ви* (пр.), *свой си*, като най-честа е формата *си* (38 употреби), следвана от *му* (34 употреби), *мой* (14 употреби).

Местоименните обозначения могат да се илюстрират с примерите: „*Той* беше страстен почитател на спретнатото облекло“, „Не *ми* говорете – *аз* ще се справя с мосю Рено“, „Погледнах *го*, защото гласът *му* беше променен“, „Сигурно сте осведомен, че *мен ме* бяха повикали“, „От няколко места чух за *вас* и всичко иде да ми подскаже, че *вие* сте не само човек, определено способен, но и дискретен“, „(Жиро) Ще *ви* покажа как ние,

съвременните детективи, действаме. (Поаро) *Аз* пък ще ви покажа как забележително *ние, старата гвардия*, умеем да слушаме“, „Единственото, което облекчаваше страданията *му*, беше да *му* се позволи да поправи трагедията. „Ред“ и „Метод“ бяха *неговите* богове“, „Поаро издуха прашинка от ръкава *си* с недоволен вид“, „*Моята* теория е истината – заяви тихо Поаро“, „Нека чуем *вашето* становище“, „Не пристигнахме навреме, за да предотвратя смъртта на *своя* клиент“, „Чувайки, че *аз* съм някакъв възрастен детектив, *който* напоследък не работи активно, Рено пише писмото си до *мене*“.

Номинативната верига на Хейстингс е по-бедна. Тя се състои от 940 експлицитни члена, от които 210 субстантивни и 730 прономинални – съотношение 22,34 % към 77,66 %.

Субстантивните обозначения на героя се ограничават до фамилията *Хейстингс* (49 употреби) и разширеното *капитан /Артър/ Хейстингс* (6 употреби). Най-често името му се споменава като обръщение, основно *Хейстингс* (47 употреби), както се обръща към него Поаро, или *капитан Хейстингс* – като обръщение от страна на официални познати. Невокативните обозначения на героя по име се проявяват при говорене за него като за трето лице от страна на други персонажи.

Непреките обозначения със съществителни нарицателни имена се свеждат до 155 експлицитни употреби. Най-голям тук е делът на съществителните с обобщено значение – основно *мосю* и по-рядко *господин*. *Мосю* под формата на обръщение е една от най-честите номинации в групата (71 употреби); *мосю* се среща и като номинативно название със значение „господинът“. Обозначението *приятел* е второ по честота – то се използва основно във връзка с Поаро (приятел на Поаро), като най-чести в случая са звателните употреби (71 броя). Покровителствено *приятелю* е фиксирано епизодично в речта на инспектор Жиро. Специфични за този текст са вокативните номинации *драги* (2 употреби) и *мили* (1 употреба). Еднократно героят е обозначен и като *мъж, англичанин, летописец*.

Примери за субстантивни обозначения на героя: „Познавате ли го, *Хейстингс*?“, „Но това е ужасна грешка, *капитан Хейстингс*!“, „Нима *мосю* не е чул новината?“, „– Какво е станало? – О, *мосю, мосю*! Още една смърт“, „Винаги помнете малките сиви клетки, *приятелю*“, „*Моят приятел Хейстингс* ще ви каже, че за мен е мъчение, ако някой предмет не е на мястото си“, „Леле, шокирахме *добрия господин*!“, „*Силният мъж* ме стиска в менгемето на ръцете си и аз стоя, безпомощен като дете“, „Да можеше, *мили*, да прочетеш мислите ми в момента“.

Местоименните обозначения на Хейстингс са с такъв значителен превес поради позицията му разказвач, която предполага той да се самообо-

значава като участник в текстовия свят предимно местоименно. Най-силна тук отново е ролята на личните и притежателните местоимения; в този текст е налично и едно специфично обозначение на героя със субстантивирано показателно местоимение *тоя*.

Личните местоимения са най-чести – общо 576 експлицитни употреби (65,71 % от общия брой номинации). Формите за 1 л. ед. ч. тук са основни (429 употреби), следват учтивите форми за 2 л. мн. ч., с които се обръщат към героя официалните му познати, както и Поаро. За разлика от текста на Рекс Стаут тук преводачката Аглика Маркова е приела, че отношенията между главните герои са равноправни (Поаро не е работодател, а само приятел на Хейстингс) и е предпочела за тях официално общуване в учтива форма. С форми за 2 л. ед. ч. се обръща към героя (след известен етап от отношенията им) единствено любимата му Дулси Дювин.

Притежателните местоимения са представени от формите *мой, ми* (пр.), *ти* (пр.), *негов, ваш, ви* (пр.), *свой, си*. Най-честа е употребата на притежателно *ми* (58 броя), *си* (35 броя), *мой* (34 броя).

Примери за местоименни обозначения на героя: „*Аз* съм старомоден. Нервират *ме* съвременните млади невротички“, „Вътре в *себе си* знаех, че ще *ми* е приятно да я разведа навсякъде“, „От мислите *ми ме* отвлякоха гласове, някъде близо до *мен*“, „Хайде сега пък, *вие* пак се шокирахте. От кой затънтен край са *ви* изкопали?“, „Сам казахте, че *вашият* работодател няма да има нужда от *вас* през следващите няколко седмици“, „*Той* не одобрява – отбеляза дамата“, „Сега вече знаеш, че аз *те* излъгах, че на доверието *ти* отговорих с лъжа. …бих искала да *ти* разкажа как стана всичко това“, „Подскочих възмутено от мястото *си*“, „…в *моето* купе имаше само един човек“, „Пардон, но връзката *ви* се е изкривила“, „Изобщо не обърнах внимание на *своята* спътничка“, „– Я па *тоя*! – възкликна тя“.

Колективната номинативна верига на Поаро и Хейстингс има 130 експлицитни члена с 16 различни обозначения: *двамата, Поаро и аз, Хейстингс и аз, вие и аз, моят приятел и аз, вие и вашият приятел, господа, ние, нас, ни* (дат.), *вие, вас, ви* (дат.), *наш, ни* (пр.), *свой, всеки*. Най-честото съвкупно обозначение е чрез личното местоимение *ни* (дат.) – 55 употреби; следват *ние* – 28 употреби, *нас* – 13 употреби, *ни* (пр.) – 8 употреби и т. н. Формата *всеки* е употребена със значение „всеки от двамата“. Примери: „На другата сутрин *ние* отидохме във вилата рано. Този път пазачът не *ни* препречи пътя…. Прислужничката Леони току-що слизаше по стълбите и нямаше нищо против да побъбри с *нас*“, „На дискретно разстояние след *нашия* дивеч *ние* го следвахме по улиците на Мерлинвил“, „Зад *нас* по пътя тичаше една жена без шапка“, „И *двамата* се втурнахме

към нея и я вдигнахме“, „Не може да минете, *господа*“, „Да, *господата* могат да получат две удобни стаи с изглед към морето“, „*Поаро и аз* тръгнахме към Мерлинвил“, „Вървете сега и почивайте. *Хейстингс и аз* имаме доста работа“, „Точно така, връщаме се, *вие и аз*“, „После *ви* видях, *тебе и приятеля ти*, да ни наблюдавате от публиката“, „Хайде да си събираме багажа. *Всеки* ще носи по едно куфарче“.

4.3. ***Номинативната верига на Шерлок Холмс*** в романа „Баскервилското куче“ съдържа 690 експлицитни обозначения от резонен тип и още 89 отново експлицитни, но анонимни обозначения, така че общият брой обозначения на героя в текста е 779. Ситуацията е уникална, затова изглежда разумно двата вида обозначения да се коментират поотделно.

Резонните обозначения идентифицират героя напълно прозрачно. Те са разпределени така: 250 субстантивни (36,23 % от резонните номинации) и 440 прономинални.

Субстантивните обозначения са в съотношение 200 преки (чрез собствено име) и 50 непреки (чрез нарицателно съществително име) – това дава 28,98 % към 7,21 % от общия брой на резонните номинации.

Обозначенията със собствено име показват най-широка употреба на фамилията *Холмс* (149 употреби, от които 15 като обръщения); пълното име *Шерлок Холмс* е със скромните 18 употреби. Разширените с приложение именни формули *мистър Холмс* и *мистър Шерлок Холмс* са съответно с 27 и 6 употреби. Обозначението *Холмс* е типично за речта на разказвача (доктор Уотсън), който трайно (и неутрално) назовава героя по този начин. Така го назовава (рядко) още и сър Хенри Баскервил, когато отношенията между двамата стават достатъчно близки. Уотсън използва в речта си като разказвач също пълната именна формула *Шерлок Холмс* – отново като неутрално обозначение. Обозначението *мистър Холмс* е уважителна номинация, която използват клиентите и колегите на героя, както и външни лица – доктор Мортимър, сър Хенри, инспектор Лестрейд, Степлтън. В повечето употреби номинацията се използва вокативно. Също в официални ситуации се среща и *мистър Шерлок Холмс*. Ето прояви на тези номинации в текста: „Във възбуждението си *Холмс* се наведе напред“, „– Добро утро, *Холмс* – каза баронетът“, „С нетърпелив жест *Шерлок Холмс* се плесна по коляното“, „Какъв смисъл има да безпокоите *мистър Холмс* с дреболии от този род?“, „Така и ще направя, *мистър Холмс*“, „Предполагам, че говоря с *мистър Шерлок Холмс*…“.

Обозначенията с нарицателни собствени имена са *сър* (като обръщение), *човек, джентълмен, детектив, приятел, другар, теоретик, позна-*

вач на изкуството. Най-често сред тях е обръщението *сър* (24 употреби), използвано уважително обикновено от по-млади и по-нискостоящи герои (момчето помощник Картрайт, кочияш, служител в хотела), но и просто като израз на уважение (сър Хенри, доктор Мортимър). Следващо по честота е обозначението *приятел* (16 употреби), свързвано единствено с Уотсън (приятел на Уотсън) и употребяващо се в различни разширени конструкции: *моя приятел, приятелят ми, своя приятел, вашия приятел /Холмс/* – първите в речта на самия Уотсън, последното от други герои в разговор с Уотсън. Синонимната употреба *моя другар* отново принадлежи на разказвача. Сравнително редки са обозначенията чрез професионалната квалификация *детектив*, както и чрез съществителните с обобщено значение *джентълмен* и *човек*; еднократни пък са номинациите *теоретик* и *познавач на изкуството*. Всички тези номинации произтичат от различни персонажи, включително и от самия Холмс. Примери: „(кочияш) Какво искате да ме питате, *сър*?“, „*Приятелят ми* се наклони малко напред…“, „*Драги ми приятелю*, как е възможно да си убеден в това?“, „…името ви… се споменава наред с това на *вашия приятел*“, „… по благоговейния поглед, с който детективът гледаше *моя другар*, разбрах, че…“, „То [момчето] застана пред нас, като гледаше с благоговение *знаменития детектив*“, „Това несъмнено се дължеше на властната натура на *този човек*“, „…презрението, което предизвикваха… логическите възгледи на *теоретика*“, „…не мога да сдържа възхищението, което изпитвам като *познавач на изкуството*…“.

Местоименните обозначения на героя показват следната картина: обозначения чрез лични местоимения – 298 употреби, чрез притежателни местоимения – 138 употреби, чрез относителни местоимения – 4 употреби. Личните местоимения са във форми за 1, 2 и 3 л. ед. ч. и за 2 л. мн. ч. (учтива употреба). Специфичното тук в сравнение с предходните два текста е, че преводачът Тодор Вълчев допуска „ти“-общуване между Холмс и Уотсън – очевидно поради близките приятелски отношения между тях. Така второличните местоименни форми в ед. ч. покриват това общуване, а учтивите форми за 2 л. мн. ч. остават за героите, намиращи се в служебни отношения с Холмс. Най-чести са местоименията за 1 л. ед. ч., с които героят се самоназовава в различни ситуации (141 употреби), като паритетни са употребите на формите *аз* и *ми* (дат.) – по 55 употреби, следвани от *ме* (18 употреби) и *мен/е* (13 употреби). На второ място идват третоличните местоимения с 97 употреби: *той* (65 употреби), *го, него, му* (дат.). Формите за 2 л. ед. ч. *ти, теб, те, ти* (дат.) и формите за 2 л. мн. ч. *вие, вас, ви* (дат.) имат равностойни употреби – 37 и 36 проявления. Характер-

ни, както и в другите текстове, са удвоени конструкции като подлози или допълнения, тип *вие, мистър Холмс; той, човекът от желязо; вас, сър*.

При притежателните местоименни обозначения картината е сходна: местоименните форми са за 1, 2 и 3 л. ед. ч. и 2 л. мн. ч. Най-чести са обозначенията за 1 л. ед. ч. *мой, ми* (пр.) – 54 употреби; следват обозначенията за 3 л. ед. ч. *негов, му* (пр.) – 36 употреби; възвратно-притежателното местоимение *свой, си* с 36 употреби при изразено преобладаване на кратката форма; второличните *твой, ти* (пр.), *ваш, ви* (пр.) са значително по-редки.

Примери за местоименни обозначения: „*Аз* пък мисля, че сме надушили прясна следа“, „Този път хубавичко *ме* улучи“, „Бъди така добър да *ми* подадеш цигулката“, „…а после *ти* ще избереш тези, които най-добре биха *ти* послужили, за да теглиш *своите* заключения“, „*Той* вече тичаше презглава надолу а аз *го* следвах по петите“, „Надявам се, че *вие* не гледате с подозрително око всеки, който е получил наследство от сър Чарлз“, „Значи според *вас* младият човек ще бъде невредим…“, „С *ваше* разрешение ще *ви* го прочета“, „Ти познаваш *моите* методи. Прилагай ги!“, „…и е сигурно съвсем безинтересно за човек със строго практичен ум като *твоя*“, „*Неговите* думи ми доставиха голямо удоволствие“, „…впи поглед в мистър Шерлок Холмс, *който* се прозина и хвърли угарката от цигарата *си* в огъня“.

По-нататък следват анонимните обозначения на Шерлок Холмс. Тук за тях е избрано името анонимни, защото при първо възприемане на текста изследователят, който проследява номинативната верига на Холмс, в никакъв случай не би включил тези обозначения в неговата верига, а би оформил за тях отделна верига. В продължение на три глави (IX, X, XI) тази номинативна верига се развива паралелно с резонната, докато в началото на XII глава истината се прояснява.

Всичко започва с това, че една нощ при преследване на избягалия каторжник Селдън доктор Уотсън случайно забелязва човешка фигура на върха на една скала. Уотсън доста мисли за забелязания човек, като прави различни предположения. Той разговаря за него с лакея Баримор, който също е чувал от Селдън за непознатия сред блатата; разговаря и със стария Франклънд, който пък е наблюдавал човека през телескопа си. Обърквaнето още повече се задълбочава, защото Уотсън мисли странника за непознатия с фалшивата брада, който е следил сър Хенри в Лондон (и за когото по-късно става ясно, че е бил Степлтън). Така в анонимната номинативна верига на Холмс се появяват обозначения, които всъщност не се отнасят за него: например Уотсън разсъждава „*Той* [лондонският преследвач] можа да ни се изплъзне сред тълпата на „Риджън стрийт“…,

но ще *му* бъде малко трудно да направи това тук“. От своя страна старият Франклънд мисли забелязания сред блатата човек за каторжника Селдън, затова в неговата реч анонимният Холмс се явява с номинация *каторжник*, което е също фалшиво обозначение, вж.: „При кого може да ходи [момчето] освен при *каторжника*…“. Сър Хенри пък предполага, че въпросният човек е полицай на пост (часови): „– *Часови*, без съмнение – каза той. – Откак онзи приятел е избягал, тресавището е пълно с такива“. При все това всички подобни фалшиви номинации фактически реално се съотнасят с намиращия се инкогнито в района на тресавището Холмс. Интересно е, че в речта на разказвача Уотсън реалната и анонимната номинативна верига на Холмс се развиват паралелно, доколкото Уотсън информира реалния Холмс (като го обозначава съответно) за странника (анонимния Холмс), когото също обозначава по определен начин, вж. номинациите: „Ако намеря колибата и *обитателят ѝ* не е вътре, ще остана там… *Холмс го* изпусна в Лондон. Какъв успех ще бъде за мен, ако мога да *му* стъпя на врата“. Истината се разкрива, когато Уотсън, решен да залови преследвача от Лондон, му устройва засада в колибата и изведнъж разпознава гласа на своя приятел: „Този… глас можеше да принадлежи само на един човек на света. – *Холмс*! – извиках аз. – *Холмс*!“ С това двете номинативни вериги се сливат.

Самите анонимни обозначения (89 експлицитни споменавания) са почти паритетно представени от субстантивни обозначения с нарицателно съществително име (42 броя) и местоименни номинации (47 броя).

Първото споменаване от този тип е изразът *човешка фигура* в изречението „И върху тая канара аз видях *човешка фигура*“. Най-честото назоваване обаче е чрез съществителното *човек* (19 употреби) в изрази като *човекът, този човек, човекът върху канарата, скитащият се из тресавището човек, самотният човек, другият човек* и под. Следва субстантивираната номинация *непознат* (7 употреби), след нея са *обитател* [на колибата] и *фигура* (по 3 употреби), *странник* и *каторжник* (по 2 употреби), както и единични номинации *мъж, другия, /самотен/ съзерцател, /невидим/ наблюдател, син /на тъмнината/, часови*. Ето реализация на някои от тези употреби: „… бях видял *човека* да стои на върха на Черната канара…“, „*Този човек* не беше далеч от мястото, където Селдън беше изчезнал“, „…*скитащият се из тресавището човек* се спотайва някъде из каменните колиби на хълма“, „Баримор каза, че някакво момче снабдява *непознатия*“, „Единственото Бариморово указание беше, че *странникът* живее някъде в една от тези запустели колиби“, „…седях…, твърдо решен да чакам идването на *обитателя ѝ*“, „И колко ли важна цел преследва

този мъж, за да се подхвърли на такова изпитание", „Изкачих се на Черната канара, върху която бях видял *самотния съзерцател*".

Местоименните обозначения не са особено разнообразни. Основни са личните местоимения за 3 л. ед. ч. *той, него, го, му* (дат.) – общо 32 употреби. Следват притежателните местоимения *негов, му* (пр.) – 8 употреби, както и относително *който* в подчинено определително изречение. Специфични тук (и различни от досега срещаните местоименни форми) са показателните местоимения *онзи* (субстантивирана употреба) и неопределителното местоимение *някой*. Примери: „Доколкото Селдън е схванал, *той* е нещо като джентълмен…", „[Селдън] *го* е видял един-два пъти", „Селдън открил, че *онзи* си има едно момче, което се грижи за *него* и *му* носи всичко, което *му* трябва", „Най-после кракът ми ще пристъпи прага на *неговото* скривалище! Тайната *му* ще бъде разкрита", „Значи вие знаете, че там има още *някой*", „Наоколо нямаше и следа от самотния човек, *когото* бях видял на същото място преди две нощи".

Номинативната верига на доктор Уотсън включва 697 експлицитни члена, като познатата тенденция се запазва – по-малко субстантивни и над три пъти повече прономинални обозначения. Изразено с числа в дадения случай това означава 154 субстантивни и 543 местоименни номинации – съотношение 22,09 % към 77,91 %.

Обозначенията на героя чрез собствено име обхващат 110 експлицитни номинации (15,78 % от общия брой), а тези с нарицателно съществително име – 44 номинации (6,31 % от общия брой). Обозначенията чрез собствено име се разпределят между номинациите *Уотсън* и *доктор Уотсън*. Преобладава първата номинация (85 употреби, от които 74 като обръщения). Чрез тази номинация героят се назовава преди всичко от Холмс – неутрално и без излишни официалности, както подобава на приятели. С напредването на отношенията помежду им така го нарича и сър Хенри. Обозначението чрез разширената конструкция *доктор Уотсън* се използва номинативно или много по-често вокативно и произтича от познатите на героя – доктор Мортимър, Степлтънови, сър Хенри, Франклънд. Обозначението на лекарите с професионалната им титла пред името е традиционно; за отбелязване е, че в този текст не е фиксирано обозначение само чрез титлата – *докторът, докторе, док.*

Немногобройните (44) обозначения на героя чрез нарицателни съществителни имена са представени от номинациите *сър* (20 употреби), *приятел* (17 употреби), *помощник, джентълмен, гражданин, компаньон, момче, драги*. Най-разнообразни са номинациите чрез *приятел* – героят е представен като приятел на Холмс, от когото и произтичат основно тези номинации (*приятелят ми, моят приятел /Уотсън/, приятелят ми док-*

тор Уотсън), и като приятел на сър Хенри. Героят е обозначен също като помощник на Холмс, като компаньон на сър Хенри, както и по-общо като гражданин и джентълмен. Сред всички разгледани номинации най-чести са тези с форма на обръщения (*сър, приятелю, момчето ми, драги мой*). *Сър* е общо уважително обръщение към героя, използвано от прислугата и от далечни познати – Баримор, мисис Лайънс, доктор Мортимър и др. *Приятелю* и *драги мой* произтичат основно от Холмс, а снизходителното *момчето ми* – от стария джентълмен Франклънд.

Примери за субстантивни обозначения: „*Уотсън* познава по-добре от вас моите методи…“, „Страхувам се, *драги ми Уотсън*, че повечето от заключенията ти са погрешни“, „Сигурен съм, че ще извините нахалството ми, *доктор Уотсън*“, „Аз съм *скромен гражданин*, но съм *приятел на сър Хенри*. Казвам се *доктор Уотсън*“, „Ако *моят приятел* се заеме с това…, не бихте могли да имате по-ценен човек при себе си“, „Хайде елате в два с *приятеля ви доктор Уотсън* да обядваме заедно“, „…бях поласкан… от сърдечността, с която баронетът ме приветства като *бъдещ негов компаньон*“, „Поздрави ме, драги Холмс, и кажи, че не си разочарован от *твоя помощник*“, „Откровено ви казвам, *сър*, не ми харесва“, „Ха, ха, *момчето ми*! Работата е къде-къде по-сериозна“, „Не, *драги мой*, ще трябва да се примирим с факта, че…“.

Местоименните обозначения на Уотсън са съотносими като брой и вид с тези на разказвачите от другите два текста – в случая 543 употреби, от които 374 на лични местоимения, 168 на притежателни местоимения, 1 употреба на относителни местоимения.

Личните местоимения регистрират всички форми за 1, 2 и 3 л. ед. ч. и за 2 л. мн. ч. (в учтива употреба). Основен, разбира се, е делът на първоличните форми, с които героят се фиксира в различните условия на разказа – общо 271 употреби, с най-голяма фреквентност на *аз* (134 броя), дателно *ми* (62 броя), *ме* (41 броя), *мен/е* (34 броя). Втори по честота са формите за 2 л. мн. ч., с които се обръщат към героя други участници в речевите ситуации – дателно *ви* (30 броя), *вие* (13 броя), *вас*. Формите за 2 л. ед. ч. *ти* (им.), *теб/е, те, ти* (дат.) произтичат от Холмс при обръщане към героя (общо 52 употреби). Най-слабо представени (малко над 20 употреби) са третоличните форми *той, него, го, му* (дат.), с които героят се фиксира от други участници в общуването като лице, неучастващо в акта на говорене.

Притежателните местоименни обозначения са *мой, ми* (пр.), *твой, ти* (пр.), *ваш, ви* (пр.), *свой, си*. Основни и тук са първоличните форми (по-често *ми*) – общо 99 употреби. Следват възвратно-притежателните (35 употреби), като и тук правилото е за употреба основно на кратката

форма *си*. Второличните форми се регистрират по-рядко, като най-редки са уважителните *ваш, ви* (пр.).

Примери: „*Аз* се засмях недоверчиво“, „Убягнало ли *ми* е нещо?“, „Сър Хенри обърна към *мен* черните си, пълни с учудване очи“, „…реших да *ви* настигна и да *ви* се представя“, „Приятно ми е да се запозная с *вас*, сър“, „А после с радост ще споделя с *теб* впечатленията си около тази интересна задача“, „Уотсън, *ти* наистина надмина *себе си*“, „Излиза джентълменът в дъждовно и кално време. Вечерта се връща съвършено чистичък. *Той* няма близки приятели. Тогава къде е бил?“, „…моментът бе благоприятен за *моята* екскурзия“, „Той е *твой* събрат по професия и присъствието *ти* може да ми помогне“, „Чувал съм името *ви* да се споменава наред с това на *вашия* приятел“, „Прекарах деня в клуба *си*“, „…*ти, който* винаги си бил така добър да изтъкваш моите успехи, обикновено си подценявал собствените *си* способности“.

Съвместните обозначения на Холмс и Уотсън са в рамките на установеното за другите два текста. Регистрирани са 188 колективни номинации, основно прономинални. Субстантивните и смесените (субстантивно-прономинални) номинации са от вида *двамата, Холмс и аз, Уотсън и аз, приятелят ми и аз,* а чисто прономиналните – от вида *ти и аз, ние, нас, ни* (дат.), *вие, вас, ви* (дат.), *наш, ни* (пр.), *ваш, си*. Най-чести в групата са личните местоименни форми за 1 л. мн. ч. – общо 98 употреби, следвани от притежателните форми за 1 л. мн. ч. – 70 употреби. Примери: „Първата *ни* работа и на *двамата* ще бъде да се срещнем с нея“, „Тогава *Холмс и аз* стреляхме едновременно“, „За съжаление *Уотсън и аз* ще трябва да отидем в Лондон“, „*Приятелят ми и аз* се разхождахме из тресавището и чухме вик“, „*Ти и аз* знаем, че е умрял от страх“, „…този случаен сувенир става особено важен за *нас*“, „Сър Хенри *ви* очаква горе“, „…бастуна, който *нашият* посетител бе забравил предишната вечер“, „Сега в ръцете *си* имаме много силно оръжие“.

5. Обобщение

И трите романа създават уплътнени, живи образи на частни детективи. Ясно се наблюдава обща схема при изграждането на представата за професионалния криминалист, занимаващ се с частни разследвания. Първият елемент в тази схема е прилаганият от детектива метод на работа, основан на дедукцията. Мотор на всичко е интелектът, умението да се разсъждава логично, да се извеждат заключения. Героят притежава

блестящ ум и съчетава качествата на проницателен аналитик и предприемчив практик. Той е експерт в своята сфера, има задълбочени интереси и фонови знания в много области. На второ място героят притежава забележителни лични качества – той е решителен, съобразителен, находчив, ефективен, перфектен в подготвянето на планове, добросъвестен, етичен, лоялен към клиента. На посочените два момента се дължи и професионалният успех на детектива и заслужената му слава. Трети момент в схемата е свързан именно със славата. Тя неизменно съпровожда героя: признанието за качествата му е всеобщо – от страна на клиенти, приятели, колеги, неутрални странични наблюдатели и дори на недоброжелателни представители на официалните органи на реда. За всеки от тримата герои присъства оценката „най-великият детектив на планетата/на всички времена", давана от различни други персонажи; и за тримата се изказват суперлативи като „великолепен", „несравним", „единствен" и под. Четвърти общ момент е, че всички герои в някаква степен са ексцентрици, с характерни навици и хобита; самотници са; имат по нещо необичайно във външния вид; имат типични за всеки от тях любими предмети от обкръжението.

Различията, създаващи уникалността на всеки герой и запомнящото се в отделните образи, се градят върху посочените общи моменти. Например блестящата работа на могъщите си мозъци тримата детективи проявяват различно: за Улф е характерно мълчаливото упражнение с устните – белег на най-дълбоко размишление, което след това не се коментира; Поаро пък непрекъснато изтъква важността на малките сиви клетки и се мъчи да приучи приятеля си към метода си на работа с тях; Холмс от своя страна обича да шокира присъстващите с показна демонстрация на дедуктивните си способности в ежедневни практически ситуации. Всички герои са изключителни професионалисти, но докато един трудно живее без работа (Холмс), друг трудно бива принуждаван да работи (Улф); всички имат особени навици, но те са различни за отделните герои; всички имат характерен външен вид, но той е уникален за всекиго и т. н. Има и множество други частни различия – в широтата на общата култура, в отношението към парите, в поддържането на обществени контакти, в склонността към пътувания и развлечения и пр. Откриват се и различия, произтичащи от стила на писателската работа. Рекс Стаут насища повествованието с битови подробности и с детайли извън самото престъпление; Агата Кристи и Артър Конан Дойл са съсредоточени основно около престъплението, което е замислено с финес и се разкрива елегантно, но без ефектни „вглеждания" в героите и обстановката.

Езиковите структури, които вписват героите и поддържат актуалността им в представяните събития от текстовия свят, също показват забележителни сходства.

Най-напред следва да се отбележат множеството имплицитни номинации. При всички наблюдавани герои те надвишават значително експлицитните. Неутрализирането на имплицитността става въз основа на контекста.

При експлицитните номинации общ принцип е, че прономиналните обозначения превишават (често в пъти) субстантивните. И двата вида обозначения показват трайни закономерности в употребата си.

В субстантивната група основно за героите е обозначението чрез собствено име. Сред разнообразните възможности за номинация чрез собствено име (по пълно име, фамилия, „малко“ име, прякор) основно обозначение, и то с много голяма преднина (в повечето случаи над 90 %), е номинацията по фамилия (*Холмс, Поаро, Улф, Уотсън, Хейстингс, Гудуин*). Тя е представителната номинация на героите и се употребява от всички и при всякакви ситуации. За доктор Уотсън фамилната номинация обхваща 100 % от случаите. Много по-рядка е номинацията по пълно име (*Нироу Улф, Шерлок Холмс, Еркюл Поаро*). Любопитно е, че за водещите детективи личното име (*Нироу, Еркюл, Шерлок*) не се среща като самостоятелно обозначение – очевидно респектът, който околните изпитват към героите, не им позволява да се обръщат фамилиарно към тях. Единственият герой, за когото е присъща номинация чрез „малко“ име, е асистентът на Улф Арчи Гудуин. Личните имена на другите двама помощници на детективите дори не са известни на масовата публика – за доктор Уотсън от друг роман се знае, че „малкото“ му име е Джон, а при капитан Хейстингс личното име (Артър) се споменава в изследвания текст само веднъж, и то в силно разширена именна формула.

Много по-редки и вътрешно неразнообразни са номинациите чрез нарицателно съществително име, като и тук тенденциите са твърде ярки. В тази група водещо място има подгрупата на обозначенията чрез съществително с обобщено значение (*човек, мъж, господин, джентълмен, сър, мосю*). Следва подгрупата, даваща обозначение по признака „отношение с други хора“ – най-типично тук е обозначението *приятел* (на някого); характерни са също обозначенията *асистент, помощник, компаньон, съперник*. Следващи по честота са обозначенията по професионален признак – основно чрез номинацията *детектив*, използвана за всекиго от четиримата професионални детективи в групата. Хейстингс и Уотсън нямат самостойни професионални обозначения (тип *капитанът, докторът*).

На последно място стоят обозначенията чрез характеризиращо име, тип *гений, чудак, кучи син, подлец, идиот, шут, изкопаемо* и под.; номинации от този вид са присъщи за всекиго от шестимата герои.

Прономиналните обозначения при всички герои, както се спомена, са много по-чести от субстантивните. Най-голямо е превишаването при Гудуин, най-малко при Поаро. Правило тук е, че за героите разказвачи на съответните истории (Уотсън, Хейстингс, Гудуин) прономиналните обозначения са водещи и преобладават с много над субстантивните (над 3 пъти при Уотсън и Хейстингс, над 8 пъти при Гудуин). Това се дължи на центричността на „аз"-позицията – езиково тази позиция се обозначава само местоименно. При героите, за които се разказва (Холмс, Поаро, Улф), превесът на местоименните обозначения спрямо субстантивните е средно 1,5 пъти.

В номинативните вериги на героите основна употреба имат два вида местоимения – лични и притежателни; те обхващат над 99 % от местоименните номинации. Рядко се появяват относителни местоимения, заместващи предходно обозначение в подчинено определително изречение (тип: …*Холмс, когото*…; …*ти, който*…); пренебрежима е епизодичната поява на местоименията *тоя, онзи, някой*.

От двата основни типа използвани местоимения личните значително превъзхождат притежателните – средно 2,9 пъти. Формите, които по правило се използват, са за 1 и 3 л. ед. ч. и 2 л. мн. ч. (в учтива употреба); много по-рядко и само при някои герои се използват форми за 2 л. ед. ч.

Употребата на лични местоимения показва любопитна разлика при героите разказвачи, от една страна, и при героите, за които се разказва, от друга. При разказвачите основна е употребата на местоимения за 1 л. ед. ч., с които тези герои се самоназовават. Това става както в повествователната им реч, така и в диалозите им с други лица. Употребата на първоличните форми е повече от естествена, тъй като събитията се представят от гледната точка на тези именно герои и тъй като те самите имат активно участие във въпросните събития. В противовес стоят за тези герои третоличните местоимения, които в този случай са със спорадична употреба. При героите, за които се разказва (това са водещите детективи), съотношението между двата вида форми е обратно – по-чести са третоличните местоимения, а първоличните (без да са спорадични) са по-малко. Това също е естествено положение – тези герои по-често са неучастници в речевия акт и се маркират от разказвача с форми за 3 л.; само в собствените си речеви участия те се самоназовават с форми за 1 л. ед. ч. Известно отклонение от правилото има в номинативната верига на Холмс, при когото

първоличните местоимения са с лек превес. Това има своето обяснение в спецификата на сюжета – спомняме си, че в романа „Баскервилското куче“ Шерлок Холмс за доста дълго време остава „извън сцената“: когато сър Хенри и доктор Уотсън заминават за Баскервил хол, действието се пренася там, а Холмс не участва активно в събитията. Поради това той се споменава само епизодично в разговорите на другите персонажи (и се фиксира в третолична форма). В сцените, в които присъства обаче, той е изключително активен словесно. Тези сцени са предимно диалози на Холмс с други лица и в диалогичните ситуации героят многократно се самоназовава с форми за 1 л. ед. ч., а условията други да го назовават като трето лице с форми *той, него* и под., са изключително ограничени.

Формите за 2 л. мн. ч. маркират учтиви употреби и са присъщи и за шестимата герои.

Фамилиарните „ти“-форми не се прилагат изобщо по отношение на Поаро и Улф; Холмс и Уотсън говорят помежду си на „ти“, затова в техните вериги второличните форми за ед. ч. са с изразено присъствие; най-силни са такива форми във веригата на Арчи Гудуин, на когото много хора говорят на „ти“; на „ти“ към Хейстингс се обръща само любимото му момиче.

При притежателните местоимения тенденцията е следната: най-масова е употребата на първоличните форми *мой, ми*, с които героите фиксират притежание по отношение на себе си; следват по честота възвратно-притежателните местоимения *свой, си* със силно изразено предпочитание към кратката форма. По-малко фреквентни са третоличните форми *негов, му* и учтивите *ваш, ви*. Най-слабо е присъствието на второличните форми *твой, ти*, и то при условия, аналогични на посочените за съответните лични местоимения.

Това са начините, по които оживяват пред читателя образите на героите със странна професия и на техните верни сподвижници. Има всички причини да се вярва, че набелязаните тук тенденции ще се открият и в други тематично сходни четива.

Цитирана литература

Аретов 1994: Аретов Н. Убийство по български. Щрихи от ненаписаната история на българската литература за престъпления. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1994.

Арутюнова 1982: Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции. – В: Новое в зарубежной лингвистике, т. XIII, Логика и лингвистика. Москва: Радуга, 1982.

Гак 1976: Гак В. Г. О семантический организации повествовательного текста. – В: Лингвистика текста. Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза, вып. 103, Москва: Изд. МГПИИЯ им. М. Тореза, 1976.

Добрева, Савова 2000: Добрева Е., Савова И. Текстолингвистика. Уводен курс. Шумен: Унив. изд. „Еп. К. Преславски“, 2000.

Добрева Савова 2009: Добрева Е., Савова И. Текст и дискурс. Терминологичен справочник. Велико Търново: Фабер, 2009.

Илина 1987: Илина Н. Орхидеи за мистър Улф. Из предговора към „Современный американский детектив…“, Москва: Прогрес, 1973. – В: Рекс Стаут. На вратата се позвъни. Гамбит. София: Народна култура, 1987.

Ръсел 1982: Рассел Б. Дескрипции. – В: Новое в зарубежной лингвистике, т. XIII, Логика и лингвистика. Москва: Радуга, 1982.

Савова 1984: Савова И. Номинативни вериги за лица като кореферирващи средства в текста. – В: Лингвистика. Поетика. Литературна история. София: Творчески фонд на СНРБ, 1984.

Фивегер 1978: Viehweger D. Struktur und Funktion nominativer Ketten im Text. – In: Studia Grammatica, XVIII. Berlin, 1978.

Медийни източници

Роднят Шерлок Холмс, или що е то частен детектив. – В. „Банкеръ“, 02.04.2008 <http://www.lex.bg>

Необикновени професии. – В. „Сега“, 15.10.2005 < http://www.segabg.com>

Детектив Марин Маринов: Антов е поръчан от свои приближени. – В. „24 часа“, 12.01.2016 <http://www.24chasa.bg>

Частен детектив: професия за жени? – В: „Следа“ – електронно издание на Академията на МВР, бр. 11, февруари 2004 <http://www.academy.mvr.bg>

Детективски работи. – В: <http://coffebreak.info/polezno/detektivski-raboti /#ixzz3xg1yitbf>

СИЦ „Асоциация на частните детективи – „Бумеранг“ публикува годишен финансов отчет. – Четвъртък, 02.04.2015 <http://www.chambersz.com>

ПОЛИТИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ И ЛИТЕРАТУРНИ ФИКЦИИ В КРИМИНАЛНИТЕ РОМАНИ НА АХМЕД ЮМИТ („МАРИОНЕТКИ“ И „ПАМЕТТА НА ИСТАНБУЛ“)

Йорданка Бибина

POLITICAL REALITIES AND LITERARY FICTIONS IN THE CRIME NOVELS OF AHMET UMIT (“PUPPETS” AND “A MEMENTO FROM ISTANBUL”)

Yordanka Bibina

Abstract: *Ahmet Umit is not only the most famous and widely published author of mystery novels in modern Turkey with record sales of 250 000 copies, but also an author deeply committed to the contemporary problems of Turkish political life. The latter develops in an environment which is extremely complicated and gives rise to many questions about the secular character of the state and Turkish identity. In his novel “Puppets” Ahmet Umit examines some facts from Turkey’s recent past – the 1970s. That was the time when nationalist groups came about for the first time and were involved in bloody clashes which ultimately led to the military coup of 1980. The author does a fine dissection of the hidden illegal relations between those in power in Turkey and the nationalistic and ultranationalistic youth organizations. Those idealistic young people had been used by the government for its mercenary motives as well as for retribution, such as quelling the Kurdish revolts and uprisings, fights with organisations like ASALA, etc. The writer shows the very essence and drama of those who have the illusions that through violence they serve their country but having been “betrayed” and even prosecuted by the state, eventually they discovered that they had been used. This is done on the bases of the personal fate of the two main and antipode fictional characters in the novel. The other main line in the novel is journalism, investigative journalism in particular. Some of the topics discussed include the role that journalism has in society and the courage that journalists themselves must have as they often put their lives in danger. Very often journalists pay for the truth with their lives, especially when this truth exposes political elites. Ahmet Umit presents the image of this type of journalists in a country where murder is a terrifying and frequent phenomenon.*

Ахмед Юмит е не само най-известният и издаван автор на криминални романи в съвременна Турция с рекордни тиражи на романите си, но и автор, дълбоко ангажиран със съвременната проблематика на турските политически реалности в една все по-комплицирана среда, пораждаща множество въпроси за светския характер на държавата и турската идентичност. В романа си „Марионетки" той се спира върху факти от близкото минало (70-те години на XX век в историята на Турция), когато се зараждат националистическите групировки, прераснали в дейността си до кървави сблъсъци, довели до военния преврат от 1980 година. Авторът прави фина дисекция на нерегламентираните скрити отношения на властта в Турция с младежките националистически организации. Младежите са използвани от властта в името на нейните користни цели и за разправа, включително – за потушаване на кюрдските бунтове и въстания. На основата на личната съдба на един от героите си писателят показва дълбоката същност и драма на онези, които градят илюзии, че чрез насилие служат на родината си. В крайна сметка те разбират, че са употребени.

Същевременно другата основна линия в романа е журналистиката, и по-специално, разследващата журналистика. Поставят се такива въпроси, като този за нейната роля и за смелостта, която трябва да има един разследващ журналист, често излагащ живота си на опасност. Защото нерядко истината той трябва да заплати с живота си, особено когато тази истина е разобличаваща за политическите елити и личности. Ахмет Юмит представя образа и на този тип журналисти в страната, където убийството им е нерядко и ужасяващо явление.

Ахмед Юмит е най-популярният турски писател в областта на криминалния роман. това, което го прави по-различен обаче, е неговата пристрастеност към вплитането на социално значими явления в криминалната форма, обръщането с лице към най-острите проблеми на турското общество. Сред тях са опазването на историческото наследство от хищните апетити на предприемачеството, готово да замени изконното, истинското с имитацията и фалша („Паметта на Истанбул"), острите социални кризи и кървави сблъсъци („Марионетки"), патриотизмът и понятието за Родината („Сбогом, прекрасно Отечество"), културната роля на сърцето на Истанбул – Бейоглу и неговата богата и наситена история („Рапсодия за Бейоглу"). При него Градът, Личността, Социумът, Миналото и Настоящето са в своеобразна синестезийност, винаги преплетени и взаимно обвързани.

Романът „Марионетки" върви по линията на политическия криминален роман през медийния поглед на един разследващ журналист.

Главният герой Аднан Сьонмез и неговия идеен антипод Доан представят острото разделение в турското общество на леви интелектуалци и десни националисти, и това не е случайно, защото много често първите са жертва на вторите в буквалния смисъл. Групировки като „Сивите вълци", прототип на представените в романа въоръжени групировки, действащи като изпълнители на „мокри поръчки", са използвани и срещу гласът на истината – да си припомним само Абди Ипекчи и неговият убиец Али Агджа. Те представляват младежката организация на крайно дясната националистическа „Партия на националното движение" (на турски: Milliyetci Hareket Partisi, MHP) в Турция, създадена през 1961 г. от Алпаслан Тюркеш, тясно свързана с пантюркизма. Основна цел на „Сивите вълци" е изграждането на единна турска държава, която да се разпростре от Балканите през Централна Азия до Китай. Тя трябва да включва всички тюркски народи, като интересното е че тук включват и българите Център на това обединение трябва да е една силна, независима и самоуверена Турция, около която да се обединят останалите тюркски народи. Един от лидерите ѝ е Абдулла Чатлъ, осъждан за наркотрафик в Швейцария и Франция, уличен и сам обявяващ се за организатор на политически убийства, близък до забранените през 1990 г. от Европейският парламент натовски структури „Гладио", до МИТ (турските служби) и организираната престъпност. Смята се, че тази крайнодясна турска групировка („Сивите вълци") се е занимавала с дестабилизиране на Турция, което довежда до военния преврат от 1980 г. Има различни мнения по въпроса дали ултранационалистите „Сиви вълци" са използвани от ЦРУ или от други тайни служби с тази цел, въпреки че достоверни източници посочват, че те са инфилтрирани и манипулирани от шпионски мрежи на „Гладио", тайна структура на НАТО. Да припомним, че „Gladio" (от лат. gladius – меч) или още организация от типа „Stay-Behind" (т. е. действаща зад линиите) е секретна формация на НАТО, създадена през 1950 г. от ЦРУ и английското разузнаване MI – 6 в апогея на Студената война. Тя съществува най-вероятно поне до 1990 г. и се разпростира на територията на цяла Западна Европа, Гърция и Турция. Европейският парламент, въпреки силната опозиция на отделните страни-членки на НАТО, реши през 1990 г. да разсекрети и разследва дейността на „Гладио". В резултат се установи, че структурите на организацията със съдействието на някой западноевропейски специални служби са извършвали целенасочени терористични актове на различни места в Европа. И до днес не е известно, дали дейността на секретната организация „Гладио" с края на Студената война действително е окончателно преустановена и каква е съдбата на

нейните тайни складове с оръжие и на агентите ѝ. Съответно съществуват сериозни основания да се съмняваме, че и зад атентата срещу папата стои „Гладио“.[1] В тази връзка ролята на италианските специални служби, които арестуваха и разследваха обвинения българин Сергей Антонов, се появяват в друга светлина и дават основание за съвсем нови изводи за трагичната му съдба. От началото на 1950 г. в редица западноевропейски страни и особено в Италия се обучават агенти, които в случай на навлизане на войски на Варшавския договор в съответната държава или при идване на власт на комунистически правителства да организират партизански операции и саботажни действия (т. нар. операции „Stay-Behind“). За целта в цяла Западна Европа са организирани 138 тайни складове с богат асортимент от оръжия и муниции. Агентите на „Гладио“ (т. нар. „гладиатори“) се рекрутират от разузнаванията на отделните страни от състава на специалните военни части, тайните служби и от кръговете на дясноекстремистки организации, често с криминално, а в Западна Германия и Италия с фашистко минало.

В Турция неведнъж са отправени обвинения, че неофашистката организация „Сивите вълци“ и особено нейните членове Абдулла Чатлъ и Мехмет Али Агджа са били свързани с „Гладио“. На 1 февруари 1979 в Истанбул по заповед на Сивите вълци той убива Абди Ипекчи, редактор на умерено левия вестник „Миллиет“. Заловен е с помощта на информатор и е осъден на доживотен затвор. След шест месеца в затвора той бяга с помощта на „Сивите вълци“ в България. Според журналистката Люси Комисар при убийството от 1979 г. Мехмет Али Агджа е работил с Абдулла Чатлъ, известен агент на „Гладио“, който по-късно според сведенията помага за организирането на бягството на Агджа от един военен затвор в Истанбул, а някои твърдят, че Чатлъ е замесен дори и в опита за убийство на папата. Според Ройтерс Агджа е „избягал с предполагаема помощ на симпатизанти на службите за сигурност“.

Всичко това е своеобразният и неописан, но известен в Турция back stage на романа на Ахмед Юмит „Марионетки“. Ако жанрът не бе криминален, а политически роман, вероятно описаните по-горе сложни връзки и събития биха застанали в самия епицентър на повествованието. Тук обаче подходът е по-различен, пречупен през няколко гледни точки – на журналиста, преследващ не само „горещата новина“, но и опитващ се да изпълни своята професионална мисия – да информира за истинското състояние на обществото; чрез представянето на личността на активиста

[1] Гладио: тайната терористична организация на НАТО: Автор: д-р.юр.н. Иван Аладжов. Източник: iw69.blog.bg (отв. на 26.03.2016 г.)

на националистическа групировка, неговото формиране, метаморфозата му на превръщане от идеалист в марионетка, оръжие на убийства, насилие, терор; чрез отражението на подобна опасна среда върху личните и семейни отношения.

Още в самото начало писателят ни въвежда в света на медийния свят, в редакцията на едно от големите и значими печатни издания, в което главният герой Аднан Сьонмез е известен разследващ журналист. Романът започва с драматичното му уволнение, следствие не само на интригите и съперничествата сред колегията, но и на дълбоката криза и срив в професионализма на Аднан, оставил се на течението на деня, постепенно загубил тръпката на професията си, и дори интереса си към самия живот: „*Душата ми беше започнала да изсъхва, и аз самият забелязвах, че вече съм изгубил вкуса си към живота. Отгоре на всичкото, не намирах сили да променя това. Бях се оставил на течението на събитията. Не очаквах нищо от никого, продължавах да си живея безцелно, без силни страсти.*“ Драмата на личността е в тази загуба на човешката виталност, изпадането в апатия, неспособността да се вълнува. Последвалите събития в романа изваждат героя от това състояние на полу-живот, полу-съществование, хвърляйки го в самия водовъртеж на силни емоции, стресови ситуации и опасности.

Самият главен герой, журналистът Аднан, от чието име се води разказът, осъзнава и признава както личностния, така и професионалния си срив, явление, засегнало не само него, но и редица водещи журналисти:

> *„… от две години нещата вървяха от зле по зле. Вече не можеше да се каже, че правя журналистика. Опитвах се да оправям положението, като пишех два пъти седмично бозаджийски статии в коментарната колонка, която ми бяха дали. Но имаше толкова много такива като мене – някога успешни в работата си, а след това уморени, отегчени, изпаднали в криза журналисти, от които ръководството не можеше да се отърве лесно, и продължаваше да ги държи с надеждата, че може би в бъдеще ще могат да бъдат полезни. И аз като един от тия „резервни“ журналисти, си преживявах цвете в саксия“.* [2]

Дистанцираността от живота, от хората го кара да гледа отстрани на „човешката комедия“, притъпявайки въпросите, намиращи в съзнанието му, в алкохола. Той се чувства вплетен в някакъв повтарящ се кръг. При

[2] Тук и до края на статията цитатите са от ръкописа на превода на романа, който предстои да излезе всеки момент в книжно тяло от издателство „Колибри“. Преводач. Й. Бибина.

това преследването на новината се превръща в жесток двубой с всички и с всеки, защото вече само това има значение, колкото по-сензационна и по-разтърсваща е тя, толкова повече се превръща в цел на конкурентна борба. Качеството на журналистическата работа отстъпва на второ място пред това преследване на новината: „*Но вече условията станаха много по-жестоки, битката се ожесточи,много по-кървава е и е на живот и смърт, мажи, лъжи, предавай, каквото искаш прави, само и само да грабнеш новината, която ще е интересна за всички. Това ни казват!*"- споделя добрият приятел на главния герой, Ариф.

Интересни са разсъжденията на главния герой Аднан за правенето на новина и за ролята на журналистиката в този процес на превръщане дори на незначителни събития в значима новина, или как в преследване на новината се манипулира обществото и се подминава наистина важното, което ес случва:

> *„…в сърцевината на журналистиката е любопитството, и след това идва ред на разследването, но работата ти не свършва само с това, да откриеш истината, докато не си споделил с другите онова, което си разбрал и научил, то не ще се превърне в новина, дори да е много важно, поучително, въздействащо, информиращо. Едва когато споделиш събитието, то се превръща в новина. Всички сме били свидетели как често пъти някакви незначителни и глупави събития, умело съобщени на обществото, се превръщат в сериозна новина."*

Аднан обаче, разсъждавайки за професията си, намира прословутата ѝ динамика за монотонна:

> *„Знам, че когато говоря за професията си и използвам понятието „монотонен", хората се объркват. Журналистиката е крайно динамична професия, и в никой случай не може да се нарече „еднообразна", нещо повече, имахме много колеги, които не издържаха на тази надпревара и е обществена тайна, че си бяха заминали от този свят от инфаркти, още преди да са навършили шейсетте. Допреди три години и аз смятах, че журналистиката е вълнуваща професия, в която нито един ден не прилича на другия, която те изправя пред множество събития и те среща с най-различни хора. След това започнах да забелязвам, че дните ни са абсолютно еднакви. Да, събитията бяха различни, местата – също, както и хората, но едно оставаше неизменно – нашето преследване на новината. И нищо не можеше да промени това. Колкото и вълнуваща и интересна да бе новината, колкото и смешна или тъжна да бе, това не променяше нашето поведение. Отива се до място на събитието, интервюират се свидетелите и страните, пра-*

вят се снимки. Ако се налага, търси се специалист по темата, задават му се въпроси и се взема неговото мнение, но при всички случаи новината трябва да е готова още същата вечер. На следващия ден или може би още същия, тръгваш за друга новина, и повтаряш всичко това отново…“

Не става ли обаче всъщност дума за рутината, която помага на журналиста да се адаптира към темпото и динамиката на събитията? Не е ли и признание за това, че тя е среща с много личности, съдби, събития? Преследвайки новината, журналистът не преследва истината за нещата, търси по-дълбоките връзки и корени, причините и следствията?

Още тук индиректно писателят поставя и някои от важните въпроси на деня, които по-късно ще доразвие в сюжетната линия на романа, макар те да не са в центъра на сюжета и действието, но са съдбовно преплетени с него, а именно – проблемът за ролята на медиите, все повече превръщащи се в „жълта преса“ в глобален мащаб, преследваща сензационното, примитивно-зрелищното, стимулиращо ниските страсти и нагони на човешката природа, както и въпроса за отговорността на журналистите, техният морал и ангажираност спрямо социалните, но и човешките проблеми. Покрай основното действие Ахмед Юмит проследява и тази негативна трансформация в журнализма, в личен и в социален план, поставяйки героите си пред сериозни морални дилеми.

Неочакваната среща след почти две десетилетия между Аднан и неговият доведен брат Доан, другият главен герой, представящ именно типажа на „марионетката“, което е и основният замисъл на романа, също в самото начало поставя на изпитание морала и на журналиста, и на човека, пред дилемата да помогне на близък, макар и антагонистичен като поведение и идеологически противопоставен като личност човек, престъпил границите и на човешкото, и на закона, посягайки на човешки животи и прекрачил границата на престъплението. Писателят пресреща непрестанно двете линии – социалната и личностната, проследявайки как индивида в своя път стига до превръщането си в социално чудовищен феномен, в язва за социалното здраве и в отрова за политическата атмосфера в страната.

Тази трансформация е представена чрез преплитането на миналото – в спомените на Аднан, свързани с присъствието на Доан, и настоящата сложна плетеница на престъпленията, в които е заплетен още от младите си години и заради които попада в затвора, и е разследван за убийството на студент, извършено от група дясно настроени младежи от същия университет. Макар и с присъда, не след дълго излиза от затвора, вероятно

още тогава ангажиран за бъдещите си кървави действия, които вярва, че върши в името на родината си. Тук започва и пътят на Доан като „марионетка". Антагонизмът между двамата герои се корени както в идеологическите им разбирания – единият е ляв, другият – крайно десен, така и в характера на сложните отношения между заварен и доведен брат, и Аднан си дава сметка за това:

„Да си призная, никога не съм го харесвал. Тази липса на обич към доведения ми брат не беше само заради различните ни политически възгледи, и че по онова време заради тези противоположни възгледи се бяха превърнали в кървава баня, при която хората се убиваха, без да им мигне окото. Вътрешно не го приех с топлота, още от деня, в който дойде с майка си в нашата къща… Щеше да живее в чужда къща. Но сякаш всичко това не го интересуваше. Оглеждаше се наоколо със студените си зелени очи, все едно искаше да каже: „Всичко това аз съм го създал!" Върху лицето му не се четеше и грам притеснение или безпокойство. Разхождаше из нашата къща по-спокойно и от самия мен дори. Влизаше в която си стая поиска, пипаше всичко, което си поиска. Но не и моите вещи.. И не защото аз не му позволявах, а защото Доан искаше да изглежда, сякаш не му пука. Така все едно ми казваше: „Ти си едно нищо!"

Дали личната ненавист между двамата или нещо друго в самата личност на Доан в крайна сметка го довеждат до житейския му избор? Дали човек се ражда убиец, или някакви други фактори го превръщат в такъв? Макар и незададен пряко, този въпрос присъства в тъканта на целия роман, а и в подсъзнанието на Аднан, който на моменти се опитва да преоцени миналото през погледа на зрелия вече мъж. Двете гледни точки на двамата „братя" по стечение на обстоятелствата, наистина се разминават, и в крайна сметка отговорите стават все по-трудни и по-трудни. В боя между двамата в юношеските им години, който по своеобразен начин увенчава непрестанното им противопоставяне в къщата, Аднан усеща, че Доан няма да се поколебае да забие ножа си в него:

„С нож в ръка той се приближаваше към мен. Тревожно се озърнах, но не открих нищо, с което бих могъл да се предпазя… Прекрасно разбирах, че не ще се поколебае да ми забие ножа… Онзи луд блясък в очите му изчезна, отстъпи мястото си на ледена и всеобхватна ненавист. "

Същевременно Доан в крайна сметка обвинява него и новото си семейство за това, че е бил отхвърлен, което в крайна сметка го е тласнало по пътя на насилието и терора, накарало го е да намери липсващото му

домашно огнище в националистическите „огнища“ на крайно десните силил В писмото до брат си, с което му предава разобличаващите документи, той споделя и горчивината от юношеските си години и усещането си, че е отблъснат от новото си семейство.

„…Не отричай, въпреки фалшивото уважение на баща ти, вие не ме искахте в тази къща, и аз много добре знаех това. И при първия удобен случай ме отпратихте. Не мога да кажа, че не се зарадвах на това. Щеше да бъде хубаво да се спася от вашето високомерие, дори с цената да съм далеч от майка ми. Разбери, колко много се отвращавах от вас.Дори понякога си мисля, че станах националист просто защото ти беше ляв…“

Самият Аднан също си дава сметка, че отношението в семейството е повлияло за идеологията на Доан: „*Припомних си времето, когато Доан се присъедини към националистите. Учеше в интернатното училище. Всъщност, аз и баща ми го бяхме накарали да отиде там. Не му го бяхме казали направо, но му бяхме припомнили, че мястото му не е в нашата къща. И още ненавършил шестнайсет, Доан я беше напуснал, разделяйки се с майка си. Може би бе пренесъл гнева си срещу нас сред неговите активисти, а може би и самотата си и отчаянието си.*“

Когато след двайсет години Аднан отново влиза в стаята на доведения си брат, всичките символи на национализма и особено на зловещата организация на „Сивите вълци“, която не е директно назована, но е индиректно описана чрез идеологическата литература, очевидно вдъхновител на действията на Доан, го кара отново да настръхне:

„Стаята си беше същата, каквато я помнех – леглото на стената отдясно с ръчно плетеното одеяло, постер 50x70 см на виещ към луната вълк, до прозореца – маса, до нея библиотечка с наредени по рафтовете ѝ „Деветте лъча“, съдържащи основните възгледи на Алпарслан Тюркеш, „Основите на тюркизма“ на Зия Гьокалп, „Смъртта на вълците“ на Нихал Атсъз, първият том на „Националистическа Турция“ на Курт Караджа, „Записки за националиста“ на Неджет Севинч, „Статии-убийци на автора“, „Националистическото движение в Турция“ на Илхан Даренделиоолу, „Партията на националистическото движение: Въпроси и отговори“ и други подобни брошури. Най-долу се мъдреха отделни броеве от националистическите вестници и списания като „Млад Другар“ и „Тъга“, „Всекидневник“ и други. Тези книги,списания, вестници, само от чиито имената навремето настръхвах целия, сега гледах с горчиво-тъжно чувство, като снимки на отминалите лоши времена…“

На българския читател тези имена и заглавия може да не говорят много, но символът на „Сивите вълци“ – виещият към луната вълк е недвусмислена препратка към тази спечелила си зловеща слава организация. Така, Алпарслан Тюркеш (25 ноември 1917 – 4 април 1997) е десен турски политик с крайно националистически възгледи, основател и лидер на Партията на националистическото движение. Наричан е „Башбуг“(аналог на немската дума „Фюрер“) от своите привърженици. Бил е съден за „фашистка и расистка дейност“ през 1945 г., но е оправдан през 1947. В края на 70-те години за кратко е дори министър-председател на Република Турция (1977 – 1978). Той възприема крайните възгледи на своя предшественик Нихал Атсъз и ги публикува в брошурата си „Деветте лъча“ през 1965 г., изразяващи основите на неговата идеология. Самият Нихал Атсъз (1905 – 1975) пък е известен турски националистически автор, романист, поет и философ, поддържащ пантюркизма и туранистката идеология. Написал е над 30 книги и многобройни статии, популяризиращи неговата идеология. Те са продължители на Зия Гьокалп (1876 – 1924), турски социолог, писател, поет и политически деец, повлиял формирането на идеологията на кемализма и отхвърлянето на ислямизма, и е смятан за основоположник на идеологията на турския национализъм, в крайните форми на пантюркизма и туранизма (от единната държава на всички тюрки –Туран), като философска основа на турската модернизация. Недждет Севинч (1944 – 2011) е националистически писател и журналист, клонящ към расистки възгледи, срещу когото са били заведени много дела с присъди от стотици години. Получава амнистия през 1974 г. След военния преврат от 1980 г. е съден отново и лежи 5 години в затвора. Курт Караджа е активист на националистическото движение в Турция, написал е доста книги на тази тематика. Илхан Даренделиоолу (1921 – 1979) журналист, писател, историк, избран за депутат от Партията на справедливостта при изборите от 1969 г. Лидер на Дружеството за борба с комунизма. Убит е пред редакцията на издаваното от него националистическо списание „Земя“ (*Toprak*).

Това са най-важните съчинения, формирали и светогледа на Доан, който след като е изпратен в интернатно училище извън града, рядко се връща при семейството си, попада в лагери за обучение на командоси, военизирани места за обучение, в които дисциплината е строга, а обучените в тях трябва да унищожават „враговете на родината“, които по онова време са главно хората с леви убеждения:“ *тези строго дисциплиниращи и тежки лагери бяха изтезавани, бити, наръгани с ножове, убивани толкова хора, на които им лепваха етикета „комунисти“ и ги обявяваха за*

врагове. Повечето при това бяха от същото училище, квартал, често на неговите години.“ След време това ще са кюрдите в Югоизточните части на страната, които са основен проблем за държавата, опасяваща се от евентуално тяхно отцепване и откъсване на територии от Турция. Кюрдският проблем, въпреки някои мерки за предоставяне на права в периода на най-активна политика за присъединяване на Турция към Европейския съюз, все още не е получил пълното си разрешение и този район продължава да е един от най-неспокойните и размирните за страната.

Ахмед Юмит не се задоволява само с констатациите на фактите, но търси и механизма на превръщане на младежите от идеалисти в марионетки. Не само националистическата литература е фактор за това, той проследява общите за атмосферата, благоприятстваща това формиране, признаци, сред които са самите ориентации на повечето от учителите в гимназиите, поощряващи развитието на подобни нагласи в учениците, психологическите нагласи на самите младежи, откъснати от семействата си и търсещи идентичността си. За тях националистическата организацията се оказва “идеалното място, където да демонстрират смелостта си, способностите си, умът си, накратко, да се покажат такива, каквито са“. Младежкият идеализъм и патриотизъм ги тласка в тази посока и те се изправят срещу социалистическите идеи, често дори без да имат представа за тях. Това е използвано съзнателно от притежателите на едрия капитал, както и всички онези, които се чувстват застрашени от всякакъв вид ляво мислене и които не се колебаят да превърнат този младежки ентусиазъм в сила за разправа с „лявата заплаха“:

> *„Ако прибавим и романтизма към младежкия идеализъм, готовността да се пожертваш за идеалите си, големите надежди, усилията да се докажеш, всичко това ги превръщаше в доброволни участници в кървавите игри, сценариите на които бяха писани от други.“*

По-късно и Доан от идеалистично настроен младеж се превръща в марионетка за изпълнение на най-различни операции, за когото силите на сигурността знаят, че е много добре и във всяко отношение обучен професионалист.

Същевременно Ахмед Юмит създава сложен образ на тези хора, които не са само професионални убийци, но се ръководят и от един свой патриотизъм, от чувството, че работят за доброто на родината си. така, в признанието на Доан той изрично подчертава това:

„В годините на най-ожесточения терор от страна на ПКК, когато дори силите за сигурност не смееха да се появят нощем по улиците, – продължаваше разказа си Доан, – аз и моите приятели се борехме безмилостно срещу сепаратистите в Югоизточния район на страната. Биехме се безстрашно, било то гърди срещу гърди в планините, било то срещу техните ятаци и помагачи в градовете. Да, бивахме убивани и убивахме, но не забравяйте, че това беше в името на родината, в името на нацията, в името на държавата.“

Постепенно обаче те се превръщат в „марионетки“, използвани за различни цели и различни задачи. Има и други мотиви и причини за това идеалистите, борещи се за родината си, да се превърнат в „платени убийци“. Световното разделение и Студената война са също важен фактор в развилите се събития, който не може да бъде подминат нито във фикционално, нито в идейно или политическо отношение.

„Втората причина бе Студената война. Ако я нямаше, ако не съществуваха Варшавският Договори НАТО, ако Турция не беше съседна на Русия държава, нито Доан, нито останалите войнстващи националисти щяха да се хванат за оръжието. Най-важна роля за включването им в тези организации, дори за самото им възникване, бе изиграло географското положение на страната ни.“

Това поражда и връзките между „Гладио“ и „Сивите вълци“ и изнасянето на дейността им извън пределите на Турция. За нея писателят споменава сравнително бегло чрез опосредстваните впечатления на главния герой Аднан, който научава от вестниците за престъпленията на Доан в чужбина през двайсетте години, през които не са се виждали:

„…ранил човек в Германия, заловен с наркотици в Холандия, хвърлил взривни вещества в арменска църква в Брюксел, участвал е във въоръжена престрелка във Франция“.

Това бегло споменаване наистина става многозначително на фона на връзките на националистите с „Гладио“, макар тя да не се посочва пряко в романа. Авторът по-скоро се е стремил към представяне на типажа чрез индивидуализирания образ на Доан, и то през погледа на неговият брат-антипод Аднан, тоест, от съвсем близка дистанция.

Постепенно чрез разказите на отделните герои, вплетени в журналистическото разследване, Доан е представен като сложно съставен образ на

идеалист, вярващ в национализма и че по този начин защищава интересите на страната си, впоследствие обучен и свързал се със силите на сигурността, но и с чужди разузнавателни служби и централи, работил за немската полиция, обучен от ЦРУ и взел участие дори в някои операции в Южна Америка. Накратко, „Доан е използван от сили, искащи да доведат страната до безизходица и провал", в сложни конспиративни игри. Този образ е „двулик", дори „многолик" – убиец, но и жертва, идеалист и човек от „мрака". И така го възприема и Аднан:

„В двуполюсния модел на света и безмилостната схватка между двата лагера, още неосъзнали своята идентичност, непросветени,съвсем младичките идеалисти, вярващи, че турските националисти ще разрешат всички проблеми на страната ни, бяха превърнати в жестоки убийци. След години, когато повечето от управляващите измиха кръвта от ръцете си и продължиха да живеят като почтени хор, а. костите на жертвите отдавна бяха изгнили, убийците още по-здраво хванаха оръжията си и се включиха във всякакви тъмни сделки, в опита си да оцелеят. И Доан беше един от тях, но не можа да справи. Силите, на които служеше толкова години, по неизвестна ми до този момент за мен причина, бяха решили да се отърват от него."

Чрез личните съдби на двамата си централни герои Ахмед Юмит ни връща във времето на 70-те години на XX в., когато самата Турция е разделена идеологически, а сблъсъците между левите и десните са кървави и ежедневни. Личен свидетел на тези времена, Ахмед Юмит дава едно изключително точно описание на тези жестоки и смъртоносни, братоубийствени битки:

„Беше 16 март 1978 година. В онези дни Истанбулският университет беше завладян от националистите. Бяха малцинство спрямо останалите студенти, но с тайната подкрепа на държавата и явната – на полицията, превземаха училищата, убиваха левите по убеждения студенти като нас, наранняваха ни, пребиваха ни, пречеха ни да присъстваме на лекциите. Едва когато през януари 1978 година се състави правителството на малцинството, в което имаха надмощие социалдемократите, ние решихме, че вече е дошло времето да бъдат прекратени нападенията срещу нас и решихме всички заедно да тръгнем отново на занятия. Бяхме принудени да ходим заедно на групи, защото както университетът, така и квартал „Баязид" бяха завладени от националистите. Всички се събираме на едно място и така тръгвахме към университета, след занятията по същия начин се събирахме и заедно се прибирахме. Макар че правителството се беше сменило, при всеки удобен случай, националистите, продължаващи да

се ползват с подкрепата на държавата, ни нападаха и се опитваха да ни сплашат, но провокациите им не вършеха работа, и ние продължавахме да ходим на лекции и да се учим. Но те нямаха намерение да се предадат толкова лесно. Трябваше да платим висока цена, след като бяхме успели да пресечем нападенията им над университетите. И я платихме. Колегите ни, тръгнали си заедно след занятията в университета, бяха нападнати с бомби. Самият аз по случайност не отидох в университета в този ден, понеже бях започнал стаж в един ежедневник. При избухването на бомбата осем наши другари бяха разкъсани на парчета и починаха, десетки бяха ранени. Загиналите при бомбеното нападение студенти бяха от нашия курс. Не помня, от кои градове бяха дошли, но бяха кюрди, някъде от Югоизточна Турция, и сигурно затова бяха и леви. Работеха и учеха едновременно, взимаха записките от мен и се готвеха за изпитите.В онази вечер всички леви студенти се срещнаха в „Баязид". Всички кафенета, билярдни салони, книжарници, в които ходеха националистите, бяха нападнати, а които се случиха там – пребити. Преживеният от нас шок беше толкова силен, толкова разтърсващ, толкова жесток, че дори и аз, който бях най-миролюбивия – или пък страхлив? – човек на земята, в един миг бях грабнал камък и пръснал витрината на кафене „Кюллюк" на площад „Баязид", в което се събираха националистите. Хиляди студенти прекарахме онази нощ в Истанбулския университет. Телата на загиналите бяха вдигнати от тълпата, проклинаща фашистите. Когато се прибрах след погребенията в къщи, не можех да спя, бях уморен, но все още омразата и гневът не ме бяха напуснали."

Ако тогава всичко това е изглеждало като противопоставяне на младежи от две противоположни идеологии – леви и десни, усложнено и от кюрдския въпрос, днес все повече интелектуалци и историци се питат, дали тези драматични събития не са инспирирани от други сили и интереси, довели в крайна сметка до военния преврат от 1980 г.

Същевременно в края на 70-те години на XX в. в Турция се наблюдава сериозно олевяване и засилване на привържениците на комунизма. Самата Турска Комунистическа Партия засилва позициите си, появява се и организацията „Революционен път" (Девримджи Йол), дори сред основната опозиционна партия по онова време – Народно-републиканската, расте броят на привържениците на левите идеи. Като реакция се появява несвързаната с определена политическа партия организация, която си сътрудничи с националистите, образувана от военни, бюрократи, граждани, която да се противопостави на засилването на комунистическите и леви идеи. Всъщност, става въпрос за т. н. „Контрагерила", турският клон на Операция "Гладио" (Operation Gladio – Операция „Кинжал"), кодовото

име на подозираната за отговорна или замесена в провеждане на политически терор, атентати, политически убийства, преврати, оклеветяващи кампании и т. н. Тя е обвинявана в преследване на т. н. „Стратегия на напрежението“ (на италиански: strategia della tensione), една недоказана теория, според която „великите сили“ разбиват, контролират и манипулират общественото мнение, чрез използването на заплахи, дезинформация, агенти провокатори и терористични операции под фалшив флаг. Организацията „Контрагерила“ е обвинявана в преследване на подобна стратегия, за да оправдае военния преврат през 1980 г. През 2008 г. са арестувани над сто души по обвинения в планирането на подобна стратегия. Съществува и “ Ергенекон“, тайна ултра-националистическа организация в Турция, членове на която са някои високопоставени ръководители във въоръжените сили и органите за безопасност на Турция, обвинена в опит за държавен преврат в Турция. Властите смятат „Ергенекон“ за терористическа организация, обвинявана, че извършва политически убийства. Твърди се, че „Ергенекон“ е планирал цяла серия терористични актове, сред които и убийството на писателя нобелист Орхан Памук, както и на трима кюрдски политици.

В романа чрез писмото с признанията на Доан Ахмед Юмит разкрива дълбокия характер и грозното лице на тези престъпления:

> *„… бяха извършени общо двадесет и едно престъпления, като отвличане на шест кюрдски бизнесмени в Анкара и Истанбул, които са екзекутирани, след като са били разпитани; убийството на единадесет души насред улиците в различни градове на Югоизточен Анадол; отвличане на двама души, осигуряващи финансирането на Кюрдската Работническа Партия (ПКК) в чужбина, които след разпит са убити; поставяне на бомба в сграда на местен вестник в Диарбекир, подкрепящ ПКК; въоръжен обиск на Дружеството за защита на човешките права в Истанбул; организиране на въоръжено нападение в хотел в квартала „Лялели“; нападение на сградата на частен телевизионен канал; раняване на двама души; затваряне чрез заплахи на бижутерски магазин в „Капалъчаршъ“, принадлежащ на сириец-християнин; корумпирана намеса в държавни търгове; обстрелване на сградите на две от фирмите, участващи в търга, за да бъдат принудени да се оттеглят от него; нахлуване на конгреса на един от футболните клубове от първа лига….общо двайсет и едно престъпления бяха в този списък.“*

Проправителствените турски медии усърдно свързват аферата с един стар скандал от 1996 г., известен с името на градчето Сусурлук. Именно там става пътна катастрофа, в която загиват бивш шеф на истанбулската полиция, лидерът на крайнодясната терористична групировка „Сивите

вълци“ Абдулах Чатлъ (прочул се и у нас покрай делото за атентата срещу папа Йоан-Павел Втори), неговата приятелка, а депутат от Партията на верния път е ранен. У загиналия Чатлъ, който е имал присъда за наркотрафик и убийство и се е укривал от правосъдието, били открити документи, доказващи, че той е бил таен сътрудник на полицията. В „делото Сусурлук“ тогава се замесва и името на о.з. генерал Вели Кючук.[3]

Тези сложни връзки и противопоставяния не са фикционално разгърнати, а по-скоро загатнати, като акцентът е повече върху личните отношения между Аднан и Доан, и оттам – към очертаването на сложната ситуация, вероятно, поради факта, че за турския читател това са много добре известни и осветени в печата и медиите събития и личности, докато при превода на романа се наложи да се дават обяснения в бележки под линия, макар и в по-кратък и сбит вид. В по-късен разговор с Мюфит, човек от службите за сигурност, Аднан ще повтори, че всичко това за него е „стара история“, повтаряна от професорите в университета, поддръжниците на военния преврат, журналистите:

„*Знаем, какво са направили левите, както и онези патриоти от организацията, за която ни разказваш. И по-важното, че съзнавахме колко справедлив предлог за военния преврат бе създадения по онова време хаос, терор, пролятата кръв…*“

За Аднан срещата им е неочаквана, докато Доан е планирал внимателно всичко, съзнавайки, че само чрез медийната разгласа на задкулисието на тъмните политически игри и престъпленията ще може да се спаси от преследването и смъртта, дебнеща го на всяка крачка. Но това вече е един друг Доан, далеч не самоуверен, с бърз като бръснач ум, ледено спокойствие и самообладание, а човек, очевидно стигнал до крайната точка на пътя си, довел го до задънена улица и безизходица. такъв го вижда и Аднан:

> „*Нямах нужда да чуя, каквото щеше да ми разкаже, беше достатъчно да го погледна в лицето, да чуя гласа му, за да разбера,че е притиснат до стената, че преживяното е изсушило всичките му жизнени сокове*“.

Няма начин нещата и множеството престъпления да не оставят следа върху човешката душа и да не „изсушат“ жизнените сокове на човека. Така, част от цената, която се заплаща, е личностното унищожение, загубата на човешкото, зададено от природата.

---

[3] Тема: http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=563&aid=13613, отворено на 26.03.2016.

Едва по-късно Аднан научава, какво се е случило с Доан след военния преврат, до който той е живял с фалшива самоличност и в нелегалност. Първоначалната му радост, че ще може да се завърне свободно в страната си, се изпарява, след като военното правителство започва да издирва лидерът им Алпарслан Тюркеш. Затова той заминава за Виена, след което се прехвърля в Швейцария. Объркан от събитията, изчаква известно време, докато разбере, че военното правителство иска да покаже, че е както срещу левите, така и срещу десните, или за него няма вероятност да бъде оправдан в тази ситуация. Междувременно започват разногласия и сред самите „Сиви вълци" в чужбина. Нещата за него се усложняват и от слуховете, че е свързан и с турските разузнавателни служби, след което е предаден на немската полиция от своите съмишленици. Почувствал се сам, той сформира една групировка с пристигналите от Турция негови другари, и се забърква в убийства, искане на откупи, контрабанда с наркотици в малък мащаб, за което често пътува до Холандия. Хванат е, но след година е освободен от затвора, и е екстрадиран в германия, където продължава да продава наркотици, без да бъде задържан от немските власти, вероятно заради сътрудничеството си с немското разузнаване.

В началото на 80-те години започват терористичните акции на АСАЛА (по англоезичната абревиатура на името си – „Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia" – ASALA) или „Тайна армия за освобождение на Армения", силна лява въоръжена арменска националистическа терористична организация, най-активна в периода 1975 – 1988 г., целяща да привлече вниманието върху арменския геноцид над 1 500 000 арменци и да възстанови историческа Армения, обединявайки съветската и турската ѝ части. Организацията е отговорна за над 60 атаки срещу турски цели. Тя е определяна като въоръжена съпротивителна партизанска организация, а от САЩ и Турция като терористична. При атаките ѝ срещу турски цели са убити 46 и са ранени 299 души. Срещу нея се борят турските специални служби, Турската ултранационалисткическа структура „Сивите вълци", секретната организация „Гладио". В България – на 9-ти септември 1982 г. от група на АСАЛА в България е убит Бора Сюелкан – турски вицеконсул в Бургас.

Под ръководството на бивш служител на турската Национална Разузнавателна Служба – МИТ, са организирани различни групи за отпор и ответни акции. Решено е тези оперативни групи да се съставят от емигрирали в Европа турски националисти. Според разказа на другия романен герой, Мюфит, на среща във Франция с техни представители им е предложено за участват в операцията, срещу което да се закрият заведените

срещу тях дела в Турция, да им се осигури свободно влизане в страната и да бъдат освободени някои техни съмишленици от затвора. Една група от бивши националисти, между които и Доан, приема да участва в операцията под наименованието „Марсилия". Националистическата група твърди, че е извършила близо 28 терористични акта като взривяване на различни паметници, коли, магазини.Но тези операции са следени от европейските разузнавателни служби и след време Доан бива арестуван и осъден, но хората, с които е било постигнато съгласие за протекцията на тези групи, не са вече във властта и той получава четиригодишна присъда. Успява да се завърне в Турция в началото на 90-те години.

При усложняването на кюрдския въпрос и практическата война в югоизточните райони държавата отново прибягва до услугите на полулегални организации като тази на Доан. За да не бъдат излъгани за трети път от държавата си, те вземат нещата в свои ръце. Ето как човекът на специалните служби Мюфит разказва за ролята на екипа на Доан и в тези събития:

„… Екипът е започнал работата с убийствата на кюрдски бизнесмени. Бяха намерени списъци със стотици имена. Първо много професионално са отвличани онези, които са най-ярките фигури, най-известните хора, за да се създаде сензация, и са убивани с по един куршум в тила. Смъртта на кюрдските бизнесмени предизвика силен отзвук. Страхът проникна сред привържениците на ПКК. Правителството беше доволно, разузнавателните служби – също. И аз бях доволен. Но нещата се развиха по много разочароващ начин за нас. Развихрилият се контратерор вся паника сред симпатизантите на ПКК и всички започнаха да отричат връзките си с тази организация. Много мафиоти, бизнесмени, старейшини на клановете сред кюрдите се опитваха да разберат от националистите, дали техните имена са в списъка, и ако разберяха, че са, чрез посредници и с много пари се мъчеха да заличат имената си оттам. Групировката спечели много пари от това. Като разбрахме за тази практика, видяхме, че е необходимо да се намесим в ситуацията, но осъзналите силата си предишни националисти не пожелаха да ни слушат повече… Но бившите „Сиви вълци", към които от години държавата се отнасяше като с доведени деца, не се задоволиха с това. Забъркаха се в най-мръсните дела – като започнем от кражбите на контрабанден петрол по тръбопроводите и стигнем до корупцията при търговете, от банковите измами и взимането на откупи до отвличането на хора. По едно време толкова осмирепяха, че чак тръгнаха да правят преврат в Азербайджан. Но не успяха."

Причината да не бъдат разкривани и задържани е във връзките им по върховете на властта:

„…те се отърваваха много лесно, като вадеха картите си на експерти на Главната Дирекция по Сигурността, които им бяха направени. Ако това не беше достатъчно да ги отърве, връзките на групировката най-високо ниво веднага влизаха в действие, и след като беше потърсен който трябва, той веднага им осигуряваше освобождаването. Жалко, че групировката започна да нараства и успя да намери последователи дори сред ръководителите на Дирекцията на сигурността.“

По-късно, когато Аднан е повярвал в мнимата смърт на доведения си брат, той размишлява за живота му и причините да се стигне до този негов предопределен край:

„Най-важното събитие, предопределило съдбата на такива като Доан, бе продължилата десетилетия Студена война, и по-специално, подлите игри на САЩ срещу страната ни по време на този период. В двуполюсния модел на света и безмилостната схватка между двата лагера, още неосъзнали своята идентичност, непросветени, съвсем младичките идеалисти, вярващи, че турските националисти ще разрешат всички проблеми на страната ни, бяха превърнати в жестоки убийци. След години, когато повечето от управляващите измиха кръвта от ръцете си и продължиха да живеят като почтени хор, а. костите на жертвите отдавна бяха изгнили, убийците още по-здраво хванаха оръжията си и се включиха във всякакви тъмни сделки, в опита си да оцелеят…“

Но в крайна сметка, самият Аднан се чувства използван от добре обученият си доведен брат, в един миг сякаш заемайки същото положение на „кукла“ или „играчка“ в ръцете на опитен кукловод:

„…Дори интригите, номерата и подмазванията на колегите ми биха изглеждали като достойни постъпки в сравнение с положението, в което бях изпаднал – да се превърна в играчка в ръцете на един бивш фашист, убиец и член на групировка, изпълнявайки ролята на главен изпълнител на неговите цели!“

Романът е в своеобразна „рамка“ между първата и последната среща на двамата братя-антиподи. Първата кара Аднан да види доведения си брат като човек, превърнат в преследвана марионетка. При последната им и фатална за Доан среща той се саморазобличава като хладнокръвен убиец дори на най-добрия си приятел, преследващ материални цели и получените от наркомафията пет милиона долара, с които се надява да оцелее през остатъка от живота си:

„Всичко това са празни приказки. Не съществуват понятия като „най-добър приятел", „държава" и „организация". Човек е сам. Сам идва на този свят и сам си отива. И затова трябва да е силен. Слабият човек е нищожество, което ще бъде смачкано от чарковете на системата. Няма разлика дали е в планината или в града, животно ли е, човек ли е – силният оцелява навсякъде. Това е основен закон. Господ също обича силните, иначе защо би им позволил те да побеждават винаги?!...."

Но той не се е родил убиец, целият му житейски път го е превърнал в престъпник и чудовище в очите на нормалните хора. Това се случва в момент, в който в държавата отново са се появили различни групировки, смущаващи социалното спокойствие, макар и не веднага, и не така импулсивно, пробужда и журналистическите инстинкти на Аднан, подклаждащи и от доведения му брат, тласкащ го към публикуване на материали, които от една страна, отново ще му върнат журналистическата слава, а от друга – ще оневинят донякъде Доан и ще му позволят да живее в страната си, а не в изгнание, след като по чудо се е спасил от убийците, разчистващи т. н. „марионетки". И най-вече, ще направят истината достояние на хората, на обществото. Тук писателят прави една съвсем близка алюзия с действителността, свързвайки убийството на Бекир Кайтан и любовницата му, послужило като завръзка на криминалния сюжет, с истинския случай „Сусурлук", когато на 3 ноември 1996 г. близо до градчето Сусурлук в Северозападна Турция в катастрофа загиват бивш шеф на истанбулската полиция, Абдулах Чатлъ – лидер на ултранационалистическата организация „Сивите вълци", и приятелката му, бивша „Мис Турция". Скандалът „Сусурлук" от 1996 г. разкрива връзки между депутати, кюрдски активисти и подземния свят. Разследването на случая потвърждават подозренията, че официални представители са използвали престъпница, за да сплашват или убиват лица, смятани за врагове на държавата. Приликата на истинския с фикционалния разказ в романа е съвсем очевидна и в разсъжденията на Аднан още в самото начало, когато все още изпитва силни колебания, дали да се замеси в историята на доведения си брат:

„Но кой знае какви интриги стоят зад това престъпление! Виж само кои са замесени в него –някакъв глава на клан, някакъв сбъркан капитан, бивш активист от националистите, а останалите само Аллах знае, дали не са някакви важни лица от разузнавателните служби. Като в прочутия случай при катастрофата в Сусурлук."

От една страна, донякъде скритото чувство на вина, усещането, че може би е бил несправедлив към него в детските и младежките години, кара Аднан да се замисли, дали да не помогне на доведения си брат сега, когато е смазан от обстоятелствата, преследван и вероятно, бъдеща жертва. От друга страна, журналистическият му дълг да отразява обективно проблемите и реалностите, го подтиква да изпълни молбата на Доан, залъгвайки се, че няма нищо опасно в това да вземе интервю от него, в което участникът в нечистите операции ще бъде истинският обвинител и разобличител, а не самият той, и че по този начин няма да пострада. Но тутакси се връща към действителността, която е далеч по-сурова и жестока:

„*Тук е страната, в която най-много журналисти биват убити! На мига ще ти светят маслото. В тази страна отвличат хората пред очите на всички, дори в полицейски униформи, и ги разстрелват*".

Сред имената на убитите журналисти в Турция са Абди Ипекчи[4], Угур Мумджу[5], Четин Емеч[6], Хрант Динк[7]. Аднан обобщава това жестоко явление след убийството на своя приятел и колега Ариф:

„В тази страна журналистиката е една от на-опасните професии. През изминалия век бяха убити близо седемдесет колеги, само за това, че бяха добри журналисти и се опитваха добре да си вършат работата".

Журналистът Ариф е убит пред множество свидетели тъкмо в разгара на журналистическото разследване, което поема, и непосредствено

[4] Абди Ипекчи (1929 – 1979) е известен турски журналист, интелектуалец и правозащитник. На 1 февруари 1979 г. е убит от Мехмет Али Агджа и Орал Челик, активисти на „Сивите вълци". погребан е на гробището Зинджирликую, на което и убития в романа на А. Юмит журналист Ариф.

[5] Угур Мумджу (1942- 1993), е разследващ турски журналист, убит с бомба в колата си. Предполага се, че е заради разследване относно връзките на ПКК с МИТ.

[6] Четин Емеч (1935 – 1990), турски журналист, работил в много издания, включително и едни от анй-големите като „Хюррийет" и „Миллийет". сутринта на 7 мара 1990 г. след като сяда в колата си за работа, двама души откриват огън от двете страни, и той умира по пътя за болницата. Погребан е на гробището Зинджирликую.

[7] Хрант Динк (1954 – 2007) е турско-арменски редактор, журналист и коментатор, главен редактор и издател на двуезичния вестник Агос. На 19 януари 2007 е застрелян пред офисите на Агос в Истанбул от 17-годишния турски националист Огюн Самаст. На погребението на Хрант Динк двеста хиляди души протестират против убийството, като скандират „Ние сме арменци" и „Ние всички сме Хрант Динк".

преди важна среща, от която се очаква да допринесе за изясняване на събитията. Това състояние на нещата със свободата на словото също играе роля за състоянието на журналистиката, и макар Ахмед Юмит да не поставя в центъра на вниманието този проблем, той открито го назовава със завидна смелост. Главният герой Аднан Сьонмез след това убийство си спомня ентусиазма, куража, смелостта от ранните си години в разследващата журналистика, изискваща да преодолееш чисто човешкия страх и инстинкта си за самосъхранение:

„…*Спомних си мигове от младостта ми, когато и аз се държах и чувствах като Толга. Главният редактор на вестника, в който работех, беше убит, сградата на вестника беше обстрелвана, мои колеги бяха намушкани с нож, срещу мен се водеха съдебни дела, но какво от това! Борбата продължаваше, аз продължавах да пиша и да отразявам новините, стремейки да отхвърля страха…*“

Тук фикционалността напълно се припокрива с реалностите в страната. Героят на Юмит не е идеализиран образ на невъобразимо смел разследващ журналист, той напълно осъзнава опасностите на подобна публикация, замисля се за семейството си, колебае се, дали изобщо си струва да се заеме с този случай, който може със своята сензационност да го изстреля отново към върховете на журналистическата професия и да го върне към състоянието на чувствителност, характеризираща този социално-отговорен „занаят“. Последвалото убийство и на отвлечения при убийството майор Рифат събужда сякаш приспаният журналистически инстинкт на Аднан:

„Ти си дългогодишен журналист, драги ми! От километри надушваш добрата новина. Още щом Доан ти заговори, и усети, че си се сблъскал с нещо голямо, с нещо много важно. Доведеният ти брат ти предлагаше реална възможност, при това ти я поднасяше на златна тепсия. Това, което трябва да направиш, е да седнеш и да разговаряш с него. Да запишеш всичко, което е журналистически материал, да го илюстрираш, да поднесеш доказателствата, да се изкачиш отново на върха. Това, което те кара да размишляваш по случая, от което ти потичат слюнките… е все още живият ти журналистически инстинкт, и колкото и да си се свил в ъгъла, драги ми, колкото и да ти е писнало от хората, мощното ти его е онова, което го поддържа жив този инстинкт и те кара да се възползваш от всяка благоприятна възможност…“

Често в романа преминават мисли за целите на журналистиката, която не трябва да отразява само повърхностно нещата, а да се стреми да анализира причините и вероятните последствия, да разполага с колкото се може повече информация, или както казва един от журналистите, „*Журналистиката не трябва да отразява само очевидното, а заедно с него да поднася и всичко, което не се вижда с просто око*“.

Псевдоубийството на Доан (което впоследствие се оказва, че е инсценирал самият той) внезапно поставя и Аднан в центъра на вниманието на полицията – като свидетел и донякъде, като заподозрян, че разполага с някакви сведения от брат си. Двамата разследващи полицаи – Ялвач и Гюнгьор, се опитват да установят това. Но кои са самите те? Аднан подозира, че и те може да са сред замесените и инфилтрирани в полицията активисти на сложната симбиоза между националистическите групировки, военните и полицията. В него се заражда подозрението, че именно те може да са убили Доан:

> *„Какво, да не би полицаите да са го убили Доан? Може и да не са били тия двамата, но някой от предишния екип. Някой от убийците на главата на клана и на капитан Рифат…Нали Доан ми разказваше за някой, който щял да дойде в къщата? Който е най-важният от всички. Може би да е онзи, който е съставил екипа. Добре, но защо му е да избива екипа, който сам е събрал? Защо ли – ами защото вече не е имал нужда от тях. Такива екипи се правят за мръсната работа. След като се свърши, и членовете се изчистват, особено такива като Доан, които навсякъде са издирвани. Така ще се изтрие безвъзвратно и и мръсното му минало.“*

В крайна сметка, подозренията му се оказват верни и от документите, оставени от Доан, за да бъдат предадени на съда, става ясно, че двамата са хората, които са инфилтрирани в сигурността, и „разчистват“ марионетките като Доан. Фалшиви имена, фалшиви документи – цял арсенал на тайните организации.

Това е основният принцип при подобни операции – да се изчистят самите извършители на мръсната работа, за да не останат никакви свидетели. Недоверието в самата полиция кара Аднан Това стеснява неимоверно много кръгът от хора, на които може да се довери и с които може да действа. Той се чувства и лично застрашен, защото знае, че „*Хората на сигурността са възприели по този въпрос същия принцип като домакините – започнат ли чистенето, не го оставят наполовина.*“ Той се опитва да убеди себе си, че все пак в полицията и сигурността има хора, които действително се борят за „прочистването“ ѝ от инфилтрираните хора

на групировките, но съмненията остават, както и несигурността, на кого може да се има доверие.

Истината за връзките между управляващи и мафия е предадена чрез една от най-невините героини в романа, възрастната госпожа Фюрузан, съседка и доброжелателка на Аднан, но дали това „олекотява" думите ѝ, предаващи едно явление, всъщност, засегнало немалко други страни в по-глобален мащаб:

„Накъде е тръгнала тая държава? Мафиотските босове са навсякъде. Жената на портиера разправя, че скоро парцела отсреща също щял да премине в техни ръце. И е права! Целият Истанбул е разпределен помежду им. Като почнеш от мафията с недвижими имоти, та чак до банките и полициите на хората – вездесъщи са! Сякаш държавните дела са им дадени в ръцете и мафиотите управляват вместо държавата!"

Мюфит, в който ту вярва, ту се съмнява Аднан, също се оказва „в кюпа" – той е загадъчния шеф на всички в националистическата групировка, тайният „кукловод", с прякора Майора. Ахмед Юмит успява до края на романа да задържи читателя в напрежение и да разкрие неговата самоличност в последния момент, когато двамата – „марионетката" Доан и неговият бивш ръководител, се застрелват един друг.

Финалът на романа е част от доклад на Комисията за разследване на случая Сусурлук във Великото Народно Събрание на Турция, а документите по делото са подготвени за печат. въпреки всичко, държавата съществува, и истината за подобни сложни конспирации все пак рано или късно, но излиза наяве. Това е един оптимистичен край на политическото криминале на Ахмед Юмит, в което той, макар и във формата на този по-лек жанр, успява да засегне, анализира, изследва от човешка и от обществена гледна точка най-важните проблеми на своята страна. И да ги поднесе по един изключително интересен и увлекателен начин на читателя. Силата на парите, дефинирана като отношение към съвременното историческо наследство, е тема в романа „Паметта Истанбул" в дискурса на криминалната история. Посредством серийните убийства авторът ни връща към възловите точки на образа на града. В крайна сметка се поставя парадоксалният въпрос – положителен или негативен е публичният образ на убиеца? В един по-различен и по-близък до същинския криминален жанр роман „Рапсодия за Бейоглу" Ахмед Юмит разкрива тънкия психологизъм на един обикновен човек, превърнал се в убиец поради кармична наследственост, поставяйки дълбоко подсъзнателния въпрос „ а не се ли крие по един убиец във всеки един от нас"? Или, как човек се

превръща в убиец? Но това са други аспекти на днешните реалности, поставени и под друг ъгъл на разглеждане. Човешката драма обаче винаги е дълбока и разтърсваща, а финалът на романите на А. Юмит – винаги неочакван.

РАЗСЛЕДВАЩА ЖУРНАЛИСТИКА, КРИМИНАЛНА ЛИТЕРАТУРА И ЪНДЪРГРАУНД – ДВИЖЕНИЕ В ПАРАДИГМАТА

Калина Лукова

INVESTIGATIVE JOURNALISM, CRIME FICTION AND UNDERGROUND – MOVEMENT WITHIN THE PARADIGM

Kalina Lukova

Abstract: *The paper presents a comparative study of heterogeneous genre models. The references from investigative journalism to crime fiction and underground are established through contradictory theoretical ideas and hybrid practical applications.*

Investigative journalism is compared to other types of journalism (scandalous, news, ethic, reformist) and crime fiction is discussed through the genre variations of the crime novel – black novel, thriller, underground, etc.

Keywords: *investigative journalism, crime fiction, black novel, underground*

Статията е разположена в плана на съпоставителното изследване на хетерогенни жанрови модели. Препратките от разследващата журналистика към криминалната литература и ъндърграунда са осъществени чрез противоречиви теоретични представи и хибридни практически употреби.

Представените концепции и тълкувания се включват в дискусионен контекст. Разследващата журналистика се сравнява с други типове журналистика (скандална, новинарска, етична, реформистка), а криминалната литература се обговаря чрез жанрови инварианти на криминалния роман – черен роман, трилър, ъндърграунд и т. н.

Проследяват се трансформативните реализации от модели на разследваща журналистика към криминални романи: от аферата „Уотъргейт“ към романа „Цялото президентско войнство“; от статиите „Светът на подкупа“ на Джошуа Флинт към романа „Джунглата“ на Ъптон Синклер.

Един от най-големите критици на разследващата журналистика е Бърнард Ингам, който я нарича „най-низша форма на вестникарски живот.“ За него тя не е професия, а манталитет, присъщ за арогантните, при-

вилигировани и саркастични журналисти, които маскират желанието си за висок рейтинг и високи възнаграждения под формата на „гадни“ твърдения за отговорността им към обществото, нацията, зрителите и истината: „...убеждението, че правителството неминуемо, неизменно и постоянно крои нещо, не заслужава доверие и е конспиративно. Това е т. н. „синдром льо Каре“, който разваля и замърсява преценката на иначе компетентни журналисти и ги прави деструктивни, неточни и ненадеждни. Във връзка с това аферата Уотъргейт е виновна за много неща, както тук, така и по света.“ (Ingham 1991: 363)

Близка е метафориката между определението на Ингам „най-низшата форма на вестникарски живот“ и прочутото определение на американския президент Т. Рузвелт за разследващите журналисти – „макрейкъри“ („боклукчии“).

По повод разкритията на Дейвид Греъм Филипс „Измяната на Сената“, президентът в публична реч през 1906 г. напада разследващите журналисти, защото е достатъчно да събират „боклука по пода“, а не да се „отдават на черногледство“: „Опитът да се извлича финансова или политическа изгода от съсипването на някого може само да предизвика обществен смут.“ (Петров, 2010: 201). Т. Рузвелт оприличава разследващите журналисти с образа на боклучаря от „Пътешественикът от този свят до онзи“ на Бъниън, който е така отдаден на работата си, че вижда навсякъде само боклуци.

В аспекта на работещите техники, Хуго де Бърг сравнява разследващата журналистика със скандалната журналистика при използването на „метода на ужилването“ през 90-те години на XX век: това е „често срещан похват с цел да се предизвика обектът под прицел да каже нещо, което го уличава във вина, особено хора, чиито откровения са по-скоро забавни за зрителите, отколкото от полза за обществото. Таблоидите развиват у читателите си вкус към такъв вид воайорство...“ (Бърг, 2005: 30). Така се достига до объркване между скандална и разследваща журналистика, но различителният критерий е общественият интерес на разследването спрямо вълнуващото разобличение. Разликата е и в мотивацията на разследващите журналисти, които търсят истината и предизвикват ответни действия: създаване на закони, налагане на контрол и санкции. Характерен пример е разследването на Филип Найтли за лекарството талидомид: „Първоначално беше журналистическият интерес...после, когато срещнах жертва – морално възмущение, гняв...към абсолютната безочливост на хора, които поставят паричните си интереси над живота на своите жертви.“

Разследващата журналистика като същност, терминология, типологии, функции създава свой епимистемологичен дискурс във времето. Изследователите ѝ проблематизират различни аспекти, свързани с хетерогенната ѝ специфика, с мястото ѝ в медийното пространство и връзките с правото и криминологията; с важните въпроси за фигурата на разследващия журналист, за етиката на журналистическото разследване, за неговата обективност и др.

Д. Нортмър изгражда следната представа за работата на разследващия журналист: „Средно това са девет десети робски труд, безкрайно пресяване на документи, огромна част от тях безсмислени, дълги преговори с неотстъпчиви бюрократи, чести срещи с ялови източници и умопобъркани консерватори, безсънни нощи, студени кафета, безрезултатни следи, бездънни ями и (от време на време) главоломен успех."

Уменията да се използват информационни източници, да се работи с документи са много важни и според известните английски разследващи журналисти Филип Найтли, Стив Хейуърд, Дейвид Ленърд.

В сравнителния анализ с други типове журналистика, Хюго де Бърг разграничава разследващата журналистика от опозиционната журналистика, която невинаги достига до разследване.

Разследващата журналистика се различава и от новинарската журналистика, защото се занимава с теми, за които се предполага, че са известни на всички, но те се подлагат на съмнение и търсене на истината. Докато новинарите степенуват събитията според важността на новините, разследващите журналисти имат свои приоритети за значимост, които се опират на съществуващите морални норми и отклонението от тях. При проблематизирането и дефинирането на разследващата журналистика Бърг достига и до други интересни и значими типологически връзки. Според него, както класиците на романа, така и разследващите журналисти съчетават рационалното наблюдение с моралното съпричастие. Документалният реализъм на Чарлс Дикенс, на Зола ги прави първите разследващи журналисти. Важно е значението и на радикалната журналистика в Англия през XIX век.

Въпреки че радикалната преса в Англия умира, а журналистиката се тривиализира и комерсиализира през XX век, разследващата журналистика продължава да се развива. Тя се предифинира като „обществено отговорна" журналистика, а влиянието на американската разследваща журналистика върху британската се осъществява по модела „Уотъргейт". Нейни задължителни елементи са: да изразява общественото мнение, да анализира държавната политика, да бъде информационен канал между гражданите и властта.

През 90-те години на XX век се достига до разцвет на разследващата журналистика, най-вече в телевизията. Нейното теоретизиране се свързва със засилените спорове за обективната журналистика и за „пристрастната“ журналистика в аспекта на новите дигитални технологии. Разследващите журналисти не заемат ясна позиция по проблема. Например Пол Фут разграничава обективността на журналиста от фактите, които той представя.

И сега журналистическата обективност е основен дискусионен проблем. С него се занимава британската изследователка Дебора Чеймбърс. Тя анализира променящия се контекст на разследващата журналистика в края на XX век, свързан с динамиката на медийната собственост и контрол. Това води до нови форми на консумативно ориентирана разследваща журналистика. (Чеймбърс, 2005: 130).

Дебора Чеймбърс свързва дебата за разследващата журналистика с новия тип публичност, характерен за епохата на глобализация в началото на XXI век. Пред разследващите журналисти се явяват нови предизвикателства за запазване на обществения интерес, защото те трябва да се съобразяват с идеята за по-демократична и по-отворена култура в глобалното общество.

Каръл Флеминг също проблематизира разследващата журналистиката във връзка с новите технологии и идеята на Юрген Хабермас за публичната сфера. Дигиталното пространство открива територии, до които достъпът за разследващи журналисти е бил затруднен или забранен. Други очевидни предимства са: скъсяване на времето за получаване на информация; увеличаване на количеството на достъпната информация, по-ефективно анализиране на данните.

В тази връзка Флеминг откроява новите проблеми при обработването на информацията, защото „журналистиката се развива в посока от представяне на факти към представяне на смисъл“ (Флеминг, 2005: 229). Технологиите дават свобода на информацията и възможност за по-обективна гледна точка, както и за по-голямо разпространение, защото Интернет е форум, в който има равенство и свобода (за тези, които го използват) в смисъла на Хабермас.

Сред британските теоретици Матю Киеран разглежда проблеми, свързани с етичната рамка на разследващата журналистика, като купуване на сензационна информация и законно купуване на сензационна информация, възстановки, гарантиране на анонимност на източниците. Интересни са неговите наблюдения при сравняването на Англия и САЩ в посочените аспекти. Докато в САЩ се избягва купуването на сензационна информация от журналисти, във Великобритания това е стандартна

практика. И за двете страни, обаче, е характерна злоупотребата с анонимни източници. Често журналистите получават поверителна информация от политици, при условие че няма да се посочват имена. В този случай лесно може да се достигне до манипулация на журналистите. Според Киеран, изключителна отговорност на журналистите е да се гарантира или не конфиденциалността на информацията. (Киеран, 2005: 209)

Тези важни тези от британския теоретичен дискурс за разследващата журналистика във висока степен представят европейската гледна точка в това отношение. Важно е да се отбележи и паралелното негативно разбиране на тази проблематика, защото този тип журналистика не се приема еднозначно нито в теорията, нито в практиката.

Чарлз Мур, редактор на „Дейли Телеграф", смята разследващата журналистика за отклонение от истинските функции на журналиста – да прави репортажи и да анализира.

Други изследователи отричат компетентността на разследващите журналисти да проучват властта, защото това трябва да се прави от специално подготвени служби.

Противоречията в разбирането на същността и функциите на разследващата журналистика достигат и до самия термин. Според Джон Пилджър терминът разследващ журналист е тавтология, тъй като „всеки журналист би трябвало да прави разследвания".

Споровете около терминологията и спецификата на разследващата журналистика лесно позволяват прекрачването от английския в американския теоретичен дискурс. Английските изследователи често сравняват английската с американската разследваща журналистика. Те признават високия ѝ статут в САЩ, както и факта, че там се изучава разследващата журналистика и се пише за нея много повече, отколкото в Европа.

Според наблюденията на М. Петров, на които се опираме, школата на „макрейкърите" е първата вълна разследващи журналисти в САЩ и създава представата за разследващата журналистика като хибридна форма между репортерство и детективско проучване, между социално изследване и политически коментар. „Макрейкърите" продължават персоналната журналистика на Хоръс Грили от вестник „Трибюн" чрез реформаторския си дух и критична обществена нагласа. Те наследяват най-доброто от стила на „жълтата" преса: усет за значим факт, умение да се проникне зад привидностите, драматично и достъпно представяне на случката спрямо психологическите предпочитания на читателите. (Петров, 2010: 194, 204) „Макрейкърите" като журналистическа школа се свързват и с техниките на градската журналистика от края на XIX век. Към тях се отнасят и

писателите Джон Рийд, Джек Лондон, Ъптон Синклер, Теодор Драйзър, Уолтър Липман и др.

Сред класическите разследвания, публикувани в сп. „Маклуърс“, трябва да се отбележи серията статии на Джошуа Флинт „Светът на подкупа“, в които се разкриват връзките между политици, полицаи и престъпници. Именно „макрейкърите“ извеждат връзката между журналистическите разобличения и следващите обществени реформи.

Емблематичен пример в това отношение е романът на Ъптон Синклер „Джунглата“, превърнал се в бестселър и оказал силно влияние върху президента Рузвелт. За да проучи производството на храни, Синклер отива със сменена самоличност в консервен цех, за да събира фактологична информация. Чрез натуралистичния си стил той показва ужасяващи детайли от реалността в хранителната промишленост (гризачи, каци с кипяща свинска мас, разхвърляни на пода животински вътрешности, които след това се опаковат и продават) и предизвиква приемането на Закон за чистите храни и медикаменти.

В тази връзка се изгражда и теоретичното описание на Моури от неговата книга „Ерата на Теодор Рузвелт“: „Фактологична по съдържание, критична по тон и изпълнена с моралистко, но и оптимистично негодуване, типичната, тъй да се каже, боклучарска статия не предлага лек, а се опитва да даде на гражданите точно описание на това какво не е наред.“ (по Бърг, 2005: 102)

В теорията на американската разследваща журналистика съществуват противоречиви тълкувания за същността и терминологията. Понятието се разглежда в широк смисъл като социално-критична и реформистка журналистика и в тесен смисъл, който включва само журналистическите разследвания през 60-те и 70-те години на XX век, предизвикали силен обществен отзвук.

М. Петров посочва и по-късни публикации, като книгата на Питър Маас „Серпико“ за корупцията в нюйоркската полиция, които включват и „скандалната журналистика“ към разследващата. (Петров, 2005: 349)

За най-обобщаваща дефиниция на разследващата журналистика се приема определението на Майкъл и Едуин Емери: „Разследващият репортаж е събиране на достатъчно източници, улики и документи за продължителен период от време с цел да предложи на аудиторията убедителна интерпретация на вече протекли събития“ (Emery, 1992: 425). По подобен начин се дефинира понятието и от други анализатори, като Джудит Болч, Брюс Гарисън, Ленърд Дауни, както и в учебната литература по журналистика.

Като класически примери за журналистически разследвания в САЩ най-често се посочват: разкритията на Джек Андерсън в „Ню Йорк таймс“ през 1972 г. за администрацията на Никсън по време на Индо-пакистанската война, донесла му наградата „Пулицър“; на Боб Грийн от „Нюздей“ за отношенията на Никсън с мафиоти от Флорида; на Джордж Ризънс от „Лос Анджелис Таймс“ за разследване на корупция на пристанищните власти в Лос Анджелис, с което печели „Пулицър“; на Дон Болс, взривен в колата си през 1976 г., заради проекта „Аризона“, насочен срещу местната мафия.

Образцовият модел на журналистическо разследване, както за САЩ, така и за Европа, е култовото разследване на Роб Удуърд и Карл Бърнстийн от „Вашингтон поуст“ по аферата „Уотъргейт“. Текстовете по него започват да се публикуват от 10.X. 1972 г. и предизвикват оставката на президента Никсън през август 1974 г. Двамата репортери разкриват гигантска конспирация, свързана с незаконни средства на президента Никсън. Той пречи на официалното разследване на обира в административната сграда „Уотъргейт“, използва правителствени средства за партийни интереси, подслушва и записва посетителите си. В резултат на изследването са повдигнати криминални обвинения срещу 69 държавни служители, като 48 от тях са обявени от съда за виновни.

Бившият заместник шеф на ФБР Уилям Марк Фелт признава, че той е „Дълбокото гърло“. Агентът с това име помага на журналистите Боб Уудуард и Карл Бърнстейн да разнищят аферата „Уотъргейт“. Едва на 1 юни 2005 г. бившият федерален агент разкрива своята роля пред американското списание ”Венити Феър”, като по този начин разбулва една от най-големите загадки на XX век. Уилям Фелт е автор и на културната реплика „За да откриеш истината, следвай парите“.

Всички публикации, както и описание на професионалните техники на двамата репортери, се включват в книгите им „Цялото президентско войнство“ (1974), по която е сниман едноименен филм, и „Последните дни“. Филмът „Цялото президентско войнство“ от 1976 г. е режисиран от Алън Пакула. Печели четири „Оскара“ от общо 8 номинации. Номиниран е също за награди „БАФТА“ и „Златен глобус“. В ролите на двамата журналисти са Дъстин Хофман и Робърт Редфорд.

Журналистите от „Вашингтон поуст“ се превръщат в идоли, а случаят „Уотъргейт“ обстойно се теоретизира и митологизира. Журналистиката в САЩ се влияе от този модел, който доказва нови взаимоотношения между политици и журналисти, и изключителното значение на разследващия журналист.

Ще продължа с **европейската разследваща журналистика** – традиции и съвременни тенденции в теоретизирането и в практическите ѝ реализации, както и в трансформациите спрямо криминалната литература.

В Англия списание „Седмичен политически дневник“ на Уйлям Кобет се приема за предмодел на радикалната журналистика на XIX век.

Списание „Хаусхолд Уърдс“ на Чарлс Дикенс утвърждава документалния реализъм като основа на разследващата журналистика. По-късно се използва в творчеството на Балзак. Зола, Хърбърт Уелс.

През 1894 г. по повод „аферата Драйфус“ Емил Зола пише прочутото си писмо „Аз обвинявам“, публикувано във в. „Орор“, в резултат на което се достига до оправдаване на невинния капитан Драйфус.

Първи разобличения за огромни подкупи в печата по повод прокопаването на Панамския канал са направени през 80-те години на XIX век – 1620 вестника и 2675 журналисти са получили подкуп 20 432 704 франка – най-големият подкуп в историята на журналистиката. Вестник „Либерасион“ разобличава аферата с подкупите пред обществото.

Съвременният гений на разследващата журналистика във Франция е Пиер Пеан – автор на най-големите разкрития там. Негови са разследванията как Франция е дала атомната бомба на Израел, как са били подарени диамантите на Бокаса и др.

Разследващата журналистика в Германия се свързва с рапортажите на Гюнтер Валраф във вестник „Билд“. През 1969 г. излиза известният му сборник „Нежелани репортажи“, в който използва метода на „вътрешното проникване“ и на „умишлената провокация“. Валраф се преоблича като турски гастарбайтер и под името Али си намира работа в концерна „Тисен“, в „МакДоналдс“ и като „опитно морско свинче“ във фармацевтичната индустрия. Книгата „На дъното“, разказваща за премеждията му на дъното на трудовия пазар, е най-големият бестселър в историята на немското книгоиздаване. Данъчните власти предприемат безпрецедентни проверки в Тисен и Ремерт.

Ханс Лайендекер има славата на американския си колега Боб Удуърд, разкрил аферата „Уотъргейт“. Той за първи път в Германия разказва историята за тайнственото предаване на куфарче с пари на един паркинг в Швейцария през 1991 г. от оръжейния търговец Карлхайнц Шрайбер на тогавашния ковчежник на ХДС, ползващ се със славата на милионер филантроп – една от най-влиятелните фигури в германския политически елит, Валтер Лайслер Кийп.

Ханс Лайендекер е свързан с журналистическите разследвания на почти всички известни афери в Германия. Той се занимава с историите

около оръжейните доставки за Ирак и Либия, с дълговете на медийния магнат Лео Кирх, с данъчните скандали около Щефи Граф. От 1997 г. Ханс Лайендекер работи за „Зюддойче цайтунг", а с разследваща журналистика вече се занимават не само отделни издания, но всички вестници и списания в Германия.

Съвременната разследваща руска журналистика (вестниците „Версия", „Съвършено секретно", „Вашият таен съветник"; разследващи телевизионни предавания; специализирани разследващи сайтове) се занимава главно с криминални ъндърграунд теми: разследвания на известни убийства в Санкт-Петербург, аналитични обзори за крупни криминални групировки в града и др. в рубриките „Бандитски Петербург", „Корумпиран Петербург", „Мошенически Петербург"; „Криминална хроника", „Криминална Русия" (НТВ); „Най-големите престъпления на XX века" (ТВ – 6), „Архивни тайни" на РТР, „Независимо разследване" на НТВ.

Специализираните сайтове „Агенция за федерални разследвания", „Агенция за политически новини" разполагат с много сътрудници и секретни източници за информация.

Разследващата журналистика в България има твърде кратка история. Ще отбележа поредицата „Корупция, облечена във власт" на Георги Тамбуев. В тези публикации липсват същинските елементи на журналистическото разследване, но все пак са много близки до него.

След 10 ноември 1989 г. Георги Тамбуев продължава с поредицата си, атакувайки много нови български политици на най-високо ниво.

Преходният период в България се характеризира най-вече с така наречената **папкова** журналистика, в която също има елементи на разследване, но дистанцията от истинската разследваща журналистика е голяма. Именно с нея се свързва работата на Тамбуев. Той пише немалко от материалите си в този период на основата на папки с досиета, предадени му най-вече от тогавашния вътрешен мнистър Николай Добрев. Те доказват, че **разследваща** и **папкова** журналистика се разглеждат синонимно. Това явление не е напълно преодоляно, защото и сега в някои медии продължават да излизат както пасквили, така и класически компромати.

В развитието си разследващата журналистика и плурализмът на информацията в България са сериозно застрашени от мафиотски групировки и политически и икономически натиск. Това посочва в специален доклад за положението на журналистите у нас медийната правозащитна организация „Репортери без граници". „Някои журналисти са се примирили и са прибягнали до автоцензура, но пък други активно се съпротивляват на политическия и икономическия натиск. Убийството на Геор-

ги Стоев през април 2008 г. и жестокото нападение над Огнян Стефанов през септември 2008 г. припомниха обаче какви рискове поемат тези, които отказват да допуснат пресата да се превърне в прост инструмент за комуникация в служба на частни интереси», се казва в увода към доклада.

Ще представя позициите на утвърдени през последните години български разследващи журналисти.

Маргарита Михнева: „В България няма разследваща журналистика. Да си разследващ журналист е много скъпо".

Мартин Карбовски: „Няма разследваща журналистика и няма да има. Много е скъпа. Някой трябва да плати за истината повече, отколкото за лъжата – тогава вече ще има и истинска журналистика въобще. Засега, понеже сме бедни като хора и държава, имаме пари да плащаме на всеобщата лъжа и кривда. Истината е скъпо удоволствие. Скъпа като трюфел, дефицитна като съвест."

Миролюба Бенатова: „Никъде по света няма защита за разследващия журналист. Никой не е обещал на разследващия журналист и въобще на добрия журналист да бъде защитен. Работата ни не е да се чувстваме сигурни, а да задаваме неудобни въпроси, да бъдем будни и постоянни в любопитството си".

Като емблематични телевизионни разследвания се налагат популярните предавания от миналото – „Хрътките" на БТВ и „Неуловимите" на ТВ7. Скандалното предаване „Горещо" на Венета Райкова предизвиква обществен интерес с разкритията на Георги Соев и Боби Цанков. Скоро след това те са убити.

Георги Стоев е известен като „писателят на мутрите". Неговите документални романи: ВИС – 1, ВИС – 2, СИК-Книга първа, СИК-Книга втора, СИК-Книга трета, На пилона, БГ Кръстника-Истинската история на Маджо; БГ Кръстника – 2-Маргина, Бойко и другите; БГ Кръстника – 3-Любен Гоцев – истинският Кръстник – се вписват в жанра ъндърграунд или черен роман. Пред Венета Райкова Стоев твърди, че е информатор на писателя Христо Калчев.

Другият гост със скандални разкрития за подземния свят е Борис Цанков, радио- и телевизионен водещ. През ноември 2009 г. са излъчени интервютата му „Престъпни досиета" и „От местопрестъплението". По същото време излиза и неговата книга „Тайните на мутрите", която разказва за подземните босове в периода 2000 – 2009 г.

Предаването „Афера" е едно от най-слушаните по Дарик радио и единственото за разследваща журналистика в радиоефира на България. От първия ден на излъчването му журналистите Богдана Лазарова и Ни-

колай Христов са направили повече от 150 разследвания. 28 от най-интересните от тях през 2007 г. са събрани в едноименната книга „Афера". „Разследванията на Богдана Лазарова и Николай Христов са сериозни и отговорни, а не примитивни сензации, откровени лъжи и заблуди", споделя в предговора Веселин Димитров.

В книгата или на сайта DarikNews.bg може да се прочете колко милиарда е изнесла Държавна сигурност зад граница от скрит транзит, кой и как „приватизира" Българската търговско-промишлена палата, кой и защо сваля Иван Тодоров-Доктора от сцената, как се източват 200 млн. долара от Българския морски флот, какви са истинските пари, фирми и имоти на братята Маргини в България и по света, колко руски атомни бомби са направени с български уран от секретните 48 уранови мини в България и др.

През 2009 г. излиза и книга втора „Държавна сигурност и изчезналите съкровища" с автор Богдана Лазарова, събрала отново някои от най-шокиращите разследвания на радиопредаването. По-малко от година след това Лазарова пуска и „Оня списък" – документален разказ за една от знаковите афери от прехода в България.

От разследващите български сайтове ще посоча www.bivol.bg и besove.bg Сайтът bivol.bg е официален партньор на Wikileaks в журналистическата и експертна обработка на грамите от България и от други балкански страни. В сайта besove.bg (сега флагман.бг) има рубрика Ъндърграунд, в която ежедневно се поместват криминални новини.

Опитахме се да проследим трансформационни процеси в историческото движение разследваща журналистика – криминална литература. Класическите макрейкърски разследвания (т.н. боклучарски статии) мотивират охудожествяването на фактологичната информация в документално, натуралистично описание с ужасяващо сетивно въздействие, подобно на черния роман (трилър). Типичен пример е романът „Джунглата" на Синклер. (1906 г.)

Възможно е и обратното движение. На 31.V.2015 г. във вестник „Капитал" е отпечатана статията. „В лагерите на хранителното Гестапо." В подзаглавие „Джунглата и след това" се представят корупционни скандали около хигиенния контрол при производството на хранителни продукти.

Като тенденция за България се очертава и скандалното медийно популяризиране на типична ъндърграунд литература, както се случва с емблематичните книги на Георги Стоев и на Борис Цанков.

Сега е времето на „чудовището на тероризма, което напада в собствения ни дом“, по пророческата метафора на Ориана Фалачи. Безспорно, това променя посоките на разследващата журналистика (и на журналистиката изобщо), както и жанровите ѝ импулси към класическото разбиране за криминална литературна история.

Литература

Бърг, Х. (2005), Разследваща журналистика. Контексти и практики. Издателство Апострофи, София.

Киеран, М. (2005), Регионалната и етична рамка на разследващата журналистика. – В: Разследваща журналистика. Контексти и практики. Издателство Апострофи, София

Петров, М. (2010), Америка. Социалният тропик. Издателство Сиела, София.

Флеминг, К. (2005), Журналистиката и новите технологии. – В: Разследваща журналистика. Контексти и практики. Издателство Апострофи, София.

Чеймбърс, Д. (2005), Критически подходи към медиите. – В: Разследваща журналистика. Контексти и практики. Издателство Апострофи, София.

Emery, M., E. Emery. (1992), The press and America. An interpretative history of the mass media. New Gersey.

Ingham, B. (1991), Kill the Messenger. London: Harper Collins.

„ПРОКЛЯТИЕТО БЛЕЪР“ И ПРИСТРАСТНАТА ЖУРНАЛИСТИКА

(Една фикционална история на „Нешънъл Джиографик в Шумен“)

Юрий Проданов

“THE BLAIR WITCH PROJECT” AND PARTISAN JOURNALISM

Yuriy Prodanov

***Abstract**: The paper focuses on the role of partisan journalism in the work of investigative journalists. The notion that is put forward is that when journalists work with preconceived opinions and have pre-established attitude, facts can be ignored in the name of conclusions already set in the minds of the authors. Attention is paid to the work of the team of National Geographic and its journalist Inigo Gilmore in the preparation of the documentary Bloody Antiquities dedicated to the possible illegal flow of archeological artefacts from the battlefields of Syria and Iraq, and the profiteering of ISIS from these criminal deals.*

***Keywords:** National Geographic, Bloody Antiquities, Inigo Gilmore, partisan journalism, biased journalism*

На 11 май 2003 г. „Ню Йорк Таймс“ прави тежко самопризнание от своята първа страница, отчитайки, че: *„последователно продължаващото публикуване на измислени истории и плагиатство представлява предателство към доверието на читателите и е най-ниската точка в 152-годишната история на вестника“*[1]. Самопризнанието е свързано с предоверяването от страна на редакторите на една от най-авторитетните световни медии към работата на 27 годишен обещаващ репортер. Джейсън Блеър (Jayson Blair) впечатлява милионната аудитория на вестника с вълнуващи репортажи – за смъртоносни изстрели на тайнствен снайперист в предградията на Вашингтон или скръбта на семейства, загубили

[1] http://www.nytimes.com/2003/05/11/national/11PAPE.html?ex=1367985600&en=d6f511319c259463&ei=5007&partner=USERLAND (последно посетена на 06.07.2016)

близките си в Ирак. След като репортажите на Блеър се оказват измислени, репортерът, предал доверието на колеги и аудитория прави публично изявление, в което мотивацията си да представя фикционални сюжети за истински истории обяснява със: „страхът, че няма да оправдае своите високи очаквания и очаквания на другите за развитието на журналистическата си кариера". Така или иначе името Блеър се превръща в синоним на журналистическа измама и непочтеност, а аналогията със заглавието на нискобюджетния хорър филм[2] предполага, че в името на бързи и успешни журналистически кариери все повече ще стават медиите, застигани от „проклятието" на амбициозните си автори.

Тази зле практикувана фикционалност на журналистическия разказ („лична история"), който се представя за достоверен и документален наратив, по странен начин припомня генеалогичната връзка на медиите и литературата. Тази връзка се изразява в пространствената близост на късия разказ или четивото с продължение (роман или повест) от вестникарското фолио и колоните с новини и коментари на съседните страници. Факт е, че популярната литература (преди да се превърне в класика) се ражда по страниците на вестниците, а също там се появяват и утвърждават имената на писатели като Александър Дюма-баща, Ги дьо Мопасан, Чарлз Дикенс, Антон П. Чехов[3], Карел Чапек и т. н. Но също така трудно доказуема практика е и обратната – когато журналисти измислят истории, представяйки ги за истински случили се или пък по-често фикционализират, „прибавяйки" собствен авторски прочит към житейската история. Че тази опасност от изкривяване на истината се е превърнала в неблаговидна журналистическа практика става ясно от тезата на Бил Ковач и Том Роузънстийл, които, тълкувайки термина „журналистика на проверяването", предупреждават: *„Не прибавяйте. Това значи просто да не прибавяте неща, които не са се случили, което отива по-далеч от „никога не измисляй" или не нагласяй нещата, защото то включва и случки*

[2] Знаменателно съвпадение е, че премиерата на филма на ужасите „Проклятието Блеър" е през 1999 г. – точно годината, в която Джейсън Блеър започва работата си на репортер в „Ню Йорк Таймс"

[3] Неоспорим факт е, че Чехов често заимства сюжети на своите разкази от криминалните хроники на вестниците, фикционализирайки събитието-факт. Ярък пример за това е фабулата на разказа „Спи ѝ се". Неочаквано е възможна и обратната практика, предположена от схематичните сюжети на живия живот. Близостта с точно този разказ на Чехов бе случаят „Емилия Ковачева" в българските медии, разказващ за акушерка пребила невръстно бебе. По този повод относно успоредността на журналистически разказ и литературен наратив виж: Юрий Проданов в: http://reduta.bg/v2/article/спи-ливи-се

на пренареждане във времето или мястото, или комбиниране на случки и хора. Ако при записа на телевизионна история изсвири сирена и после, заради драматичния ефект, я преместите от една сцена във друга, значи към второто място сте прибавили нещо. Онова, което ***е било факт, е станало измислица****.*(к.м. – Ю.П.)"[4]

Никак не е случайно, че давайки пример за лошата журналистическа практика на „прибавянето", Ковач и Роузънстийл се насочват към телевизионната журналистика и документалното кино. Доминацията на аудиовизуалните медии през почти цялото изминало столетие и бързата им реабилитация (след кратко отстъпление)[5] през сайтовете за видеосъдържание и „качването" на телевизиите в мобилните устройства подкрепя твърдението, че телевизията и документалното кино са с преимуществено значение при формирането на обществени представи и нагласи. Именно и поради това един от безспорните експерти в областта на разследващата журналистика Хюго де Бърг казва, че: *„Никога не е трудно да злепоставиш публиката чрез телевизионни документални филми"*[6] Разбира се, трябва да се уточни, че зле-поставянето на публиката е в аспекта на позиционирането на аудиторията спрямо коректната информация и представянето на фактите, такива каквито са и са били, преди намесата на журналиста-сценарист-режисьор. Тук има необходимост и от допълнението, че Хюго де Бърг коментира манипулационния потенциал на телевизионното документално кино в рамките на по-обширен текст, разсъждаващ върху обективността в разследващата журналистика и по-точно върху все по-налагащата се практика на така наречената пристрастна журналистика (partisan journalism). Една от предпоставките за тази тенденция Хюго де Бърг вижда във все по-разпространяващите се примери за несправедливост към големи групи от хора, формирани на базата на някакъв признак (етнически, религиозен, бежанци и т. н.) Тезата на защитниците на пристрастната журналистика е, че ако има примери за престъпления срещу човечеството, то една от причините те да се случват е безразличите при оценката им. В този смисъл, ако обективната журна-

---

[4] **Ковач, Б., Роузънстийл, Т**. Елементите на журналистиката. София, „Слънце", 2007, с. 106.

[5] Има ситуация – кратък период от две десетилетия, при която безспорен авторитет като Умберто Еко твърди, че: *„Дори за миг да бяхме повярвали, че живеем в цивилизацията на образите, компютърът ни запрати в Галактиката на Гутенберг, така че* ***отново сме принудени да четем*** (к.м. – Ю.П*)."* – В: **Еко, У., Кариер, Ж.** Това не е краят на книгите. 2011, изд. Ентусиаст, с.30.

[6] **Бърг, Х.** Разследваща журналистика (Контекст и практика). 2005, изд. „Апострофи", с. 98.

листика е безразлична (неемоционална в оценките си), то пристрастната журналистика: *„отхвърля идеята за обективността с оглед на това, че тя, първо, е неправдоподобна, и второ е неморална."*[7] Така или иначе, става ясно, че в съвременния медиазиран свят привържениците и на обективната и на пристрастната журналистика имат своите силни аргументи, а невъзможността чрез нормативни актове или етични кодекси обективността и емоционалната дистанция на журналиста от фактите да бъдат регламентирани и наложени, води до всевъзможни авторски практики. В резултат от тях журналистическата презумпция за защита на „правилната страна" може да доведе до неочаквани резултати. Тези неочаквани резултати могат да бъдат представени в резюме чрез мнението на един от най-сериозните опоненти на партизанската журналистика Мик Хюм, който твърди, че последиците от практикуването и са крайно сериозни не само за журналистиката, но и спрямо аудиторията и се изразяват в това, че акцентът пада върху драматичното и ужасяващото и измества анализа, а репортерите на практика защитават жертвите. Друг важен извод, според Хюм е, че: *„стратегиите в публичното пространство на западните страни се оформят възоснова на* ***обществеото мнение, оформено от емоциите и сантименталните репортажи, които обслужват търговските интереси на медии и акционерите и подминават изцяло интересите на други групи*** (к.м. – Ю.П.)."[8]

В края на март 2015 г. български медии информират за действия на полицията в Шумен, при които в невзрачен ламаринен гараж в един от кварталите на града са открити безценни археологически артефакти. Още в първите публикации е лансирана хипотезата, че криминалното престъпление не е проява на обикновено иманярство. Предпазливо се изказва възможността експонатите да идват от една от най-горещите зони в света – Сирия и Ирак – и да са обект на незаконен трафик, свързан с действия на така наречената „Ислямска държава" (ИДИЛ, ISIS): *„Не е новост, че терористите се финансират от продажба на антики, плячкосани от разсипаните старини в земите на „Ислямска държава". В окупираните от терористите територии в Близкия изток има към 2400 района на археологически разкопки, по които необезпокоявано вършеят иманяри, съобщава „Дойче веле".*

[7] Пак там., с. 97.

[8] **Бърг, Х**. Разследваща журналистика (Контекст и практика). 2005, изд. „Апострофи", с. 98. Курсивираната част от цитата ще бъде една от важните опорни точки, свързани с анализа на конкретния case study по-нататък в текста.

Дали не са дошли оттам и любопитните каменни късове от древни колони, саркофази и плочи, намерени в ламаринения гараж на 59-годишния Петър Данчев от Шумен, за които съобщиха от прокуратурата и полицията? Предстои да се докаже. Според археолози такива артефакти от нашите земи досега не са излизали.

Сред 19-те предмета, намерени в гаража, има колона олтар (жертвеник), крайници от статуи и няколко фрагмента от саркофази с изображения на хора, животни и митични същества.

Гвоздеят в шуменския гаражен Лувър е мраморна плоча, 60 на 60 см, с изсечени в няколко реда дребни човешки фигурки в битови сцени, която има дупка в средата. Подобни сме виждали в учебниците по история в темата за древния Шумер."[9] (Кръстана Тасева – „Гаражен Лувър в Шумен", в. Преса" – 19.04.2015).

Това в общи линии е информацията за същността на находките, която ще бъде представена и от другите регионални и централни медии в рамките на седмица-две след действията на антимафиотите в Шумен. Разбира се, публикациите включват и информация за собственика на гаража, 59-годишния Петър Данчев от Шумен, както и обясненията му за собственика на находките 51-годишния Вейсел Санлъ със статут на турски гражданин, постоянно пребиваващ в България.

Точно възможният произход на археологическите находки от зоната на военните конфликти в Сирия и Ирак, повишената активност на „Ислямска държава" в организирането на терористични акции в различни точки на света, както и тезата, че финансирането на терористите става основно чрез незаконен трафик на петрол и археологически ценности правят така, щото средноголемият град в Североизточна България да попадне в полезрението на големите световни медии.

По тази причина на 9.01.2016 г. на страниците на „Ню Йорк Таймс" се появява голяма и аналитична публикация под заглавието: „Пробив в системата" позволява на „Ислямска държава" да печели от търговия с плячкосани антики" ('Broken System' Allows ISIS to Profit From Looted Antiquities). Като локация на журналистическото разследване в началото на текста е посочен Шумен, а за сериозността на задачата свидетелства фактът, че върху нея работи екип от журналисти. Цялостната публикация е оформена от Стивън Лий Майърс и Никълъс Кулиш (Steven Lee Myers and Nicholas Kulish). Информацията от България и Турция е

[9] http://epicenter.bg/article/Garazhen-Luvar-v-Shumen/71397/11/61 (последно посетено на 06.07.2016)

осигурена от Милен Енчев и Сейлан Йегинсу (Milen Enchev contributed reporting from Sofia, Bulgaria, and Ceylan Yeginsu from Istanbul), а за фотографското оформление до София и Шумен е командирована специално една от световноизвестните и отлични фоторепортери на свободна практика Лаура Бушнак (Laura Boushnak)[10]. Заглавието на публикацията с тезата, че „пробив в системата за сигурност" позволява на „Ислямска държава" да печели от търговията с плячкосани от зоната на военния конфликт артефакти е взето от мнение, изказано в текста от Дона Йейтс – археолог и експерт към Центъра за криминални и правни изследвания в Глазгоу (Donna Yates, an archaeologist at the Scottish Center for Crime and Justice Research at the University of Glasgow). В цялата публикация прави впечатление сериозното присъствие на персонално и експертно равнище като източници на информация, цитирани с изказвания по темата. От България това са полицейският инспектор в Шумен Владимир Кърджиев, наблюдаващият прокурор по делото Маргарита Георгиева, директорите на музеите в София и Шумен – Божидар Димитров и Георги Майсторски, експертът от Националния археологически институт Здравко Димитров. Публикацията има кръгова композиция, започвайки с акцията на шуменската полиция и завършвайки отново в града с цитирания (по това време) директор на Регионалния исторически музей Георги Майсторски, който изразява облекчение, че иззетите при акцията артефакти не са попаднали в частни ръце и ще могат да бъдат анализирани и виждани от много хора. И още като последно изречение в журналистическото разследване на „Ню Йорк Таймс" е цитат на казаното от Майсторски: „В света има толкова малко подобни успехи." Ще си позволим коментара, че с подобен финал на разследваща публикация, глобалното издание отчита случилото с в Шумен като частичен успех в трудната борба срещу нелегалния трафик на артефакти и възможната му свързаност с престъпленията на „Ислямска държава" срещу културната памет на човечеството.

Интересно съвпадение дотук бе, че използваната в началото метафора на „Проклятието Блеър" като образец на недобросъвестна и мани-

[10] Разговарях с Милен Енчев (журналист на свободна практика) относно работата му по публикацията в „Ню Йорк Таймс" и му зададох въпроса наистина ли Лаура Бушнак е идвала специално до Шумен. Поводът бе, че главната снимка към текста бе от Националния исторически музей в София, а фотосът от Шумен бе на един от най-загадъчните и ценни артефакти, даден за съхранение в историческия музей в Шумен, като доказателство по следствието за незаконен трафик. Този фотос обаче бе добил популярност от множество публикации по темата в българските медии и би могъл да бъде „зает" от тях. Милен Енчев потвърди, че Бушнак е пътувала до Шумен, което показва отговорността към авторството на публикацията от страна на „Ню Йорк Таймс".

пулативна журналистика бе взета от практиката на „Ню Йорк Таймс“, а описаният по-горе случай на професионално проведено журналистическо разследване бе отново на глобалната медия. По-надолу в текста ще се опитаме да докажем, че „проклятието Блеър“ не подминава всяка публикация, в която журналистическата амбиция за себедоказване и предвзета пристрастност на тезите пренебрегват обективността и могат да нанесат морални щети спрямо конкретни личностти и местни общностти.

На 26.02.2016 г. (почти месец и половина след публикацията на „Ню Йорк Таймс“) челната страница на регионалния български вестник „Шуменска заря“ обявява в заглавие: „Ню Йорк Таймс“ доведе „Нешънъл Джиографик“ в „Шуменска заря“. Редакторският стремеж лийдът да привлича вниманието на читателите събира ведно две глобални и авторитетни медии заедно с малкото регионално издание – събиране, което би трябвало да „добави“ авторитет на местния вестник на принципа на съседството на понятията. Снимката на първа страница показва срещата на двама журналисти на свободна практика в сградата на редакцията. От едната страна е Ася Асенова – репортерка с малък професионален стаж. От другата страна на бюрото е Иниго Гилмор (Inigo Gilmore) – световноизвестен английски журналист с внушително портфолио[11]. Поводът за срещата и снимката е професионален. Ася Асенова е получила информация, че в града работи екип на „Нешънъл Джиографик“. С идеята за публикация, която би могла да присъства в занимателната рубрика „Интересно“ тя се свързва с екипа с покана да разкажат за повода, довел ги в Шумен и проекта, върху който работят. Изненадващо от екипа на „Нешънъл Джиографик“ дават съгласие, но с едно условие – Ася Асенова да сътрудничи на екипа в работата им по документалния филм, заради който са тук. Става ясно, че филмът е посветен на събитията, описани от „Ню Йорк Таймс“, а и идеята за аудиовизуалния разказ не е в никаква степен оригинална, а в пълна степен е „заимствана“ от публикацията от 09.01.2016 г. По време на срещата в редакцията на „Шуменска заря“ става ясно, че има необходимост не само от логистична помощ (информация за хора, телефонни номера, помощ при уреждане на срещи), но и от участието на младата журналистка в снимки за филма, а един от епизодите трябва да бъде веднага

[11] Справка в страницата на електронния „Гардиън“ (www.theguardian.com/profile/inigo-gilmore) представя Гилмор като: „журналист и филмов продуцент, носител на награди, който работи по целия свят и в регионите на Близкия Изток, Африка и Азия“. Работи за Ченъл 4 Нюз, Би Би Си, медии в САЩ, пише за Гардиън, и работи с Гардиън филмс. Особено важно с оглед на нашия текст е уточнението, че той: **„поема предизвикателствата да работи в страни, където журналистите не са добре дошли“.**

заснет (и е заснет) още при срещата в редакцията. По-късно Ася Асенова отказва категорично да подпише съгласие заснетото да бъде използвано по монтажа на документалния филм. Повод за отказа и е налагащото се усещане, че екипът на „Нешънъл Джиографик“ има проблем с липсата на лица (участници в събитията, експерти и т. н.) за документалния филмов разказ и настоятелно търси начини да запълни тази празнина. И докато отказът за участие на наблюдаващия прокурор или инспекторите от полицията[12], осъществили акцията по разкриването на похитените антики може да бъде обяснен с необходимото от закона мълчание по време на досъдебното производство, то липсата на „обекти“ за снимане в Шумен става притеснителна. Единственото експертно участие се осъществява при допускането на „Нешънъл Джиографик“ до помещенията на регионалния исторически музей, където като доказателства по продължаващото дело се съхраняват артефактите, иззети при полицейската операция. При тези снимки екипът е придружаван в качеството им и на експерти от д-р Женя Жекова специалист в отдел „Нумизматика“[13] на Регионалния исторически музей (РИМ) в Шумен и от главния уредник на отдел „Антична археология“ при РИМ – Шумен Станимир Стойчев. И двамата безспорни и уважавани учени и специалисти в своите области, коментират пред камерата и отговарят на зададените от Иниго Гилмор въпроси.[14]

Така или иначе това е единственото участие и присъствие на „лица от Шумен“ в завършения и излъчен краен вариант на филма на „Нешънъл Джиографик“. Какво и как точно е снимал Иниго Гилмор в Шумен става ясно едва след премиерата на филма. Тогава става видим и фактът, че на практика екипът е отделил доста време, ресурс и усилия, срещу които е получил твърде малко фактология и обективни в своята документалност кадри. Логистиката също може да се окачестви като неуспешна. Естествено в подобна ситуация е мястото на работа да бъде оценено като негостоприемно и да формира негативна в своята субективност оценка. Безспор-

[12] Няма ли обаче при това положение използването на същите източници на информация от публикацията в „Ню Йорк Таймс“ да демонстрира пълната липса на оригиналност при работата върху документалния телевизионен филм?!

[13] Част от служебните задължения на д-р Женя Жекова се изразяват в работата и като експерт и консултант към правораздавателните органи в дейността им срещу престъпления и посегателства срещу културно-историческото наследство. В този смисъл експертната и позиция може да бъде приравнена с тази на Дона Йейтс – археолог и експерт към Центъра за криминални и правни изследвания в Глазгоу – от публикацията в „Ню йорк Таймс“

[14] Точно начинът на пристрастно позициониране на експертите ще бъде сериозно обсъден по-нататък в текста.

но в спомените (а става ясно и в документалния филм) на Иниго Гилмор Шумен ще се присъедини към онези места от визитката му в „Гардиън", които той определя като: „страни, където журналистите не са добре дошли". И това по-късно ще се окаже не „добре дошло" за Шумен.

В неделната вечер на 03.07.2016 година по телевизионния канал на „Нешънъл Джиографик" за България тече анонсираната вече премиера на филма на Иниго Гилмор „Кървави антики". Ясно е, че в често търсената от творците интертекстуалност заглавието на документалния филм се стреми да „прибави" от авторитетното позициониране в съзнанието на масовата аудитория на нашумелия преди точно 10 години филм с участието на Леонардо ди Каприо „Кървав диамант". И не само това. Тезата, че нечие далечно страдание, смърт и унищожение се трансформира в пари и богатство прави аналогията между двете ленти напълно логична.

Документалната лента може условно да се раздели на три части от гледна точка на локациите, където работи екипът. Тези три точки могат да бъдат определени като: „място на началото на трафика" (Турция), „място на осъществяване на трафика" (България, Шумен), „място на реализирания трафик" (Англия, Лондон).

С всичките условности и ограничени възможности при словесен анализ на аудиовизуален текст, ще се опитаме да систематизираме онази част от внушенията на документалната лента, които касаят междинната точка – Шумен.

Градът е определен като малък. Камерата снима предимно нощем – естествено пусти улици. Налага се последователното усещане за разруха и запуснатост. Още повече, че при опита на екипа за осъществяване на една от срещите в краен квартал една от жилищните сгради (панелен блок) е определена като „сграда, която се руши". Липсата на събеседници на живо интензивно се компенсира от използването на похвата „телефонни разговори". Такъв е телефонният разговор с кореспондентката на в. „Преса", Кръстана Тасева, написала публикацията, от която тръгва медийната популярност на събитието от Шумен. Кръстана Тасева дава в телефонен разговор мястото, където може да бъде открит 51-годишния Вейсел Санлъ – турският гражданин, постоянно пребиваващ в България, който е собственик на иззетите антики. Единственото усилие, което екипът на „Нешънъл Джиографик" прави в търсенето на Санлъ е да позвъни на звънеца в блока, където живее Санлъ. По-късно научават, че го няма и, че май е в Турция.[15] Внушението, което се налага от коментара на воде-

[15] По време на следствените действия на Вейсел Санлъ е наложена мярка за неотклонение „подписка".

щия е, че едва ли не правораздавателните органи в България си сътрудничат с престъпниците, щом Санлъ не може да бъде открит на домашния му адрес. Любопитен е творческият подход на екипа от снимките пред жилищния блок, който трябва да „спаси“ липсата на кадри. Иниго Гилмор обръща внимание на своята спътница към „странен тип, стоящ до паркиран джип“[16]. След уговорката, че нищо чудно да се стигне и до физически сблъсък, екипът си тръгва в стремежа си да напусне „опасното“ място, а на снимките лицето на мъжа е замъглено, което от една страна решава проблемите на екипа от гледна точка на правни претенции към авторите на филма, а от друга страна идва добре за атмосферата на загадъчност, която витае по улиците на града.

Връх в творческите усилия да бъде компенсирана липсата на уговорени обекти и източници на информация за снимане в Шумен е режисирания епизод в нощен бар в града.[17] Прави се уточнението, че към екипа се е приближил неизвестен местен човек, който казва, че „може да разкаже много за случващото се в този град“. Човекът не идва на уречената среща в бара. Иниго Гилмор и спътничката му преводач напразно го чакат. Звънят му на мобилния телефон, но той не отговаря. След малко той пък им звъни, но от друг номер. Казва, че няма да дойде на срещата. Размислил е и се страхува за своя живот и за живота на семейството си. Относно използването на анонимни източници може да се каже следното: „Някои имат строги правила срещу използването на анонимни източници, други го правят в известни случаи, а трети просто оставят на репортера да реши.“[18] При липсата на ясно установени правила и различна законодателна практика от гледна точка на националното законодателство е ясно, че използването на анонимни източници на информация е широко разпространено. В случая обаче не само имаме анонимен източник, но и пълна липса на конкретна, уличаваща лица или институции, информация. Изречената от водещия фраза: „ще ви разкажа много за нещата, които се случват в този град“ и присъствието и тук е неукоримо от гледна точка на

[16] По тази логика всеки мъж, застанал до паркирания си джип може да бъде снимам със съмнението за престъпни намерения. Случаят напомня китайската приказка за човекът, който се усъмнил, че брадвата му е откраднатата от съседското момче. На другия ден той го срещнал, а: „момчето гледало като момче, откраднало брадва, ходело като момче, откраднало брадва, говорело като момче, откраднало брадва“. По-късно човекът намерил брадвата си, а момчето отново станало нормално в очите му...

[17] Вече бе подчертано, че снимките в Шумен са предимно на изкуствена светлина и през нощта. Ясно е внушението за „криминална среда“ – нощта е времето на престъпните намерения

[18] **Мерил, Джон**. Журналистическа етика. 2007, изд. „Слънце“, с. 282.

закон и етика – може пък човекът да е искал да разкаже колко прекрасен е градът и хората в него. От гледна точка обаче на нефактологическия бекграунд – нощ, нощен бар, страх за сигурността, анонимност – нещата са повече от ясни. Рисковете на журналистическата професия са захвърлили Иниго Гилмор в Sin City[19] и животът му (пак!) е застрашен. Друг е въпросът, че специалистите в жанра на документалното журналистическо разследване биха се отнесли доста иронично към подобен сюжет, а повечето от тях откровено биха се усъмнили в неговата автентичност и журналистическата добросъвестност на автора.

Истинският етичен и професионален провал на Иниго Гилмор и екипът, обаче си остават снимките в Регионалния исторически музей в Шумен. Камерата показва посрещащите екипа и споменати вече експерти – д-р Женя Жекова специалист в отдел „Нумизматика" и главният уредник на отдел „Антична археология" Станимир Стойчев. Няма да коментираме практическата липса на експертни и компетентни въпроси от страна на Гилмор. Смущаващ и обиден е начинът, по който е представен археологът Станимир Стойчев. Той не присъства нито с името си (в субтитри), нито с професионалната си компетенция. Гилмор го представя така: „Посреща ни странен тип, който странно какво прави тук. Прилича на металист." За разлика от термини като ейджизъм, сексизъм и т. н., които са свързани с неблаговидни журналистически практики и нетолерантност на базата на някакъв белег-характеристика, няма установен термин за нетолерантност към личност на базата на външен изглед. През 2004 г. известният американски журналист Джон Карлин (John Carlin) въвежда в употреба термина „лукизъм" от гледна точка на описана от психолозите ситуация за хора, „които имат силно изразен дефицит на външен вид". Трудно може да бъде оборено твърдението, че да оценяваш и сегрегираш на базата на първото външно впечатление не е само проява на лош вкус. По тази логика хипотетично първата неинформирана среща на Иниго Гилмор със Стивън Хокинг би довела до странен и плашещ хипотетичен извод. Ако се върнем, обаче, към начина, по който във филма „Кървави антики" е представен един уважаван и ерудиран експерт, който (както повечето археолози, включително и Индиана Джоунс) не обръща прекалено внимание на външния си вид и прическа, то негативното внушение е налице. В малкия музей (дълбоко невярно) на малък български град, влизат и излизат странни типове, приличащи на трафиканти и иманяри.

[19] Алюзията с филма на Франк Милър „Град на греха" и търсената атмосфера на мястото отново показва изкушенията документалното кино да експлоатира попкултурата и нейната широка аудитория.

Стигаме и до последните снимки на екипа на „Нешънъл Джиографик“ от Шумен. Сюжетът отново потвърждава, че авторите „пълнят“ филмово време с кадри, които не са документални в същността си. Иниго Гилмор е сред багажа си в хотелска стая. Лек хаос преди отпътуване. Водещият с труд затваря куфара си и споделя с аудиторията огромното си облекчение, с което си тръгва оттук. И последно – чувствал стомаха си разстроен – ял някакъв кебап предната вечер.

Няма никакво съмнение, че отношението към кухнята и храната на „другия“ е част от цивилизационната оценка и често осъдителна присъда. В културологичен и антропологичен аспект храната и изкуството на кухнята и храненето са знак за принадлежност към високата или ниска култура, белег за цивилизационна принадлежност. В този смисъл разстроеният стомах на водещия английски журналист е последното и фино отмъщение към оказалия се негостоприемен български град. Отмъщение пред целия свят, който представлява аудиторията на един глобален канал.

Както стана дума в изложението, анализът на документалния филм „Кървави антики“ няма да прави цялостна оценка на журналистическото разследване.[20] Щом програмните редактори са го включили в медийното съдържание на телевизионния канал „Нешънъл Джиографик“, те са дали своята положителна оценка за стореното. Ще си позволим да обобщим само наблюденията ни върху професионалната работа на екипа на територията на България, характеризираща се с видимата липса на персонализирани експерти, видимото присъствие на анонимни източници, и натрапчивите негативни внушения, постигани чрез светлината, камерата и монтажа. Хюго де Бърг говори за подобна повествователна реторика, която се състои в представянето на информация в сензационна или псевдосензационна форма, за да подкрепи конкретен предвзет извод.[21] По името на един от ярките представители на този подход Джон Пилджър, е споменат и термина „пилджъризъм“, измислен от опонент на тази практика. В този смисъл един от научните резултати но това изложение може да бъде и появата на термина „гилморизъм“. Така или иначе субективната

[20] Отчетливото желание на Иниго Гилмор е да покаже колко много рискува живота си в цялата тази работа. Изрази от типа: „Не знам дали ще се събудя жив.“, „Може да ме намерят в някоя канавка.“, „Страхувам се за живота си.“ често прозвучават във филма. Това сигурно впечатлява хората със слаби нерви и любителите на телевизионни сериали, но тук специалистите разследващи журналисти просто биха се усмихнали иронично.

[21] **Бърг, Х.,** Разследваща журналистика (Контекст и практика). 2005, изд. „Апострофи“, с. 99.

пристрастност и предвзетите тези на партизанската журналистика често правят така, че каузата те погълва до степен да забравиш и пренебрегнеш фактите. Но от друга страна красноречието и респекта към доказателствата не би трябвало да бъдат несъвместими.

Неприятното е, когато журналистическият нарцисизъм и „страхът, че няма да оправдае своите високи очаквания и очаквания на другите за развитието на журналистическата си кариера" вземат връх. Тогава става ясно, че „проклятието Блеър" отново се е задействало.

Цитирана литература

Ковач, Б., Роузънстийл, Т. Елементите на журналистиката. София, „Слънце", 2007.

Еко, У., Кариер, Ж. Това не е краят на книгите. 2011, изд. „Ентусиаст".

Бърг, Х., Разследваща журналистика (Контекст и практика). 2005, изд. „Апострофи".

Мерил, Джон. Журналистическа етика. 2007, изд. „Слънце".

СЪБИТИЯТА В КЬОЛН В НАВЕЧЕРИЕТО НА 2016 Г.

(По материали от немски електронни издания)

Снежана Бойчева

COLOGNE ON THE EVE OF 2016

(Based on Publications in the German Electronic Media)

Snezhana Boycheva

Abstract: *The paper is a collection of the viewpoints of citizens, journalists, publicists, politicians, and experts on the events in Cologne connected with the sexual assaults of women on the New Year's Eve of 2016. The emphasis is on the differences in the accounts of the subjects involved – victims, perpetrators, law enforcement, and separate groups within society. Issues such as the widespread radicalization in the models of behavior, the various taboos imposed on the social structures and the media, the critical attitude towards one's own and the different culture, the hopes and doubts in the integration processes are also discussed. The main conclusion is based on the absolutely mandatory blending between tolerance for the Other and the mutual responsibility for each other.*

Keywords: *criminality, cultural differences, integration, radicalism, tolerance, political correctness, media*

Представянето в интернет пространството на шокиралите целия свят криминални събития в Кьолн през новогодишната нощ 2015/2016 ще започна с една контраистория за изследваната проблематика, озаглавена *„Съвсем не както в Кьолн"* и публикувана непосредствено след събитията там (1). Тя е разказана от студентката Камил, приютила в жилището си в Цюрих двама млади мъже бежанци. Истории като тази рядко се появяват в медиите, защото те не продават нито вестници, нито политика: *„В продължение на три месеца* – разказва Камил – *имах за съквартиранти двама непознати дотогава мъже. Всяка вечер, когато се връщах вкъщи, яденето бе вече сервирано на масата. Докато вечеряхме, гледахме видео от YouTube на смартфона ми и се забавлявахме. Те се грижеха за храната, аз – за прането. Когато простинах, Големият (ще ги наричам Големият и Малкият) ми забъркваше чайове с кардамон. А миялната ми машина не се включваше, защото двамата миеха чиниите на ръка. Когато се вър-*

нах от почивка, заварих жилището си точно толкова безупречно чисто и подредено, както го бях оставила. Е, понякога се редяхме на опашка пред банята, която не се заключваше отвътре и където се намираше малка масичка за бижутата ми. Такова беше нашето ежедневие." В свободното си време мъжете спортуват, опознават града, учат немски език, размишляват и пишат писма на родните си.

В друг медиен контекст авторката вероятно въобще не би разказала тази история, а дори и да беше я публикувала, читателската аудитория едва ли щеше да обърне внимание на подобен банален за западния начин на живот разказ за съвместно съжителство на непознати хора в едно жилище (т. нар. „квартирна общност", нем. *Wohngemeinschaft*), което често се споделя от представители на различни култури. С други думи, такива истории по принцип нямат никаква новинарска стойност (вж. и Добрева 2011). Със сигурност нямаше да прочетем споделеното по-горе, ако не беше новогодишната нощ в Кьолн. След „социалния факт Кьолн" медийното присъствие на една обикновена битова история получава обществена значимост, превръщайки се в контрапункт на безбройните съобщения в криминалната хроника, коментари, анализи и интерпретации по повод на сексуални посегателства над жени на площада пред Кьолнската гара. Без да се неглижира категоричната неприемливост на подобни действия, бумът от публикации на тази тема успя буквално в рамките на часове да генерализира вината на голяма група от хора с определен етнически, религиозен и топографски профил. Това стана без необходимия в подобни случаи трезв анализ на фактите, без наложителната диференциация, без презумпцията за инцидентност в безспорно криминалните прояви на конкретните извършители. Ако читателите имат право на подобна емоционална реакция и не са задължени да спазват определени принципи на възприемане и представяне на социалните факти, то за медиите това е, меко казано, учудващо.

Но не това е предмет на настоящото изследване. То си поставя като основна цел да очертае цялата скала от настроения, породени от събитията в новогодишната нощ в Кьолн, започвайки от разбираемите първични реакции на страх, гняв и протест, широко отразени в изследваните журналистически материали, пораждащи нерядко определено ксенофобски нагласи, преминавайки през противоречивите опити за религиозна и расова толерантност и стигайки до рационалните прозрения за избягване на обобщения от типа: „виновни са мюсюлманите, бежанците, сирийците". Това всъщност е посланието и на разказаната в началото история. Към героите в нея очевидно не може да се прилепи етикетът на „презрител-

ното, унизяващото, жестокото“ отношение към жената, нищо че, външно погледнато, те са представители на т. нар. северноафрикански или арабски култури (17), в които равноправието на жената далеч не е факт във всичките му измерения. Защото за въпросните двама мъже, както въобще за повечето хора, е недопустимо някой да бъде ограбван, насилван, нараняван, убиван. Квинтесенцията на посланието на цитирания текст по друг повод формулира правосъдният министър на Германия Хайко Мас: *„От произхода на един човек да се съди за криминалния му потенциал считам за несериозно“* (12). Но също и: *„Културната принадлежност никого не оправдава и не извинява“* (14).

Статистиката показва, че всъщност има относителен баланс между криминалните деяния на бежанците и на германците (12). Следователно на политическо ниво въз основа на статистически показатели не се прави връзка между бежанската вълна и нарастването на криминалността, респ. събитията в Кьолн (13). За официалната власт в Германия новогодишната нощ в Кьолн не е повод да се постави под въпрос миграционната и интеграционната политика на правителството на Меркел. Това схващане решително се разминава с усещането на голяма част от германците, което може да се проследи на базата на данни от изследваните тук материали на немски език в интернет пространството, потвърдени от актуални социологически проучвания в електронните медии (Ане Вил, ARD, 7.2.2016).

Всеки от тези мъже можеше да бъде онзи, който е приготвял вечерята за Камил.

Бежанци поднасят цветя на минаващи жени в Кьолн

Интерес представлява финалът на историята на Камил с тезата, че вероятността да бъде нападната от бежанци в Цюрих е по-малка от вероятността някой местен да ѝ се притече на помощ в случай на нападение от страна на когото и да било. В края на публикацията, макар и индиректно, в сюжета се включват както събитията в Кьолн, така и отговорността на гражданската общност, когато става дума за нейния кураж (на немски думата е *Zivilcourage* – „гражданска смелост“) да се противопостави на набези, откъдето и да идват те (вж. и Хабермас 2002). В този контекст от българска страна подходящ в тъжния смисъл на думата изглежда широко отразеният в медиите случай във Враца, където публиката невъзмутимо документира убийството на 19-годишно момче.

В резюме новогодишните събития в Кьолн би трябвало да бъдат проследени в няколко посоки: от позицията на жертвите, от позицията на извършителите, от гледната точка на пасивните наблюдатели и на активното гражданско общество, включващо интегрираната част от чужденците, живеещи в Германия. Първите три групи присъстват както на площада пред Кьолнската гара, така и в медийните репрезентации на случилото се там. По-късно в социалната събитийност и съответно в медиите ще се появи и четвъртата група с няколко подгрупи – групата на протестиращите срещу приемането на бежанци в страната в лицето на партии и политически движения като Алтернатива за Германия и Пегида, както и

групата на контрапротестиращите радетели за мултикултурно съжителство. Изследваните материали специално фокусират вниманието върху това, че представителите на интегрираната част от чужденците, много от които са германски граждани, както и бежанците, неучаствали в набезите в района на Кьолнската гара, решително се разграничават от подобно поведение (30, 38, 39).

Доказателство за посочената многоаспектност на изследваната проблематика е наличието на множество материали в пресата за поведението на извършителите и на жертвите, но и за пасивността на свидетелите на събитията, включително на органите на реда в лицето на германската полиция, която според публикациите не само не е защитила потърпевшите, но в последствие по указания от „политкоректен" характер укрива, „евфемизира и банализира" информацията за простъпките на бежанците (2, 32). Най-често срещаното обяснение за това е „аргументът", който повсеместно се привежда, когато става дума за следователска работа по престъпления: *„все още е неясно какво точно се е случило в новогодишната нощ"* (2). Българският вариант на това много разпространено клише в медиите е: *„да оставим компетентните органи да си свършат работата"*. Много често в български условия органите се оказват не толкова компетентни в изясняването на това, какво точно се е случило, т. е. артикулирането на гореспоменатия слоган веднага предпоставя нулев краен резултат от разследването и реципиентите на медийна информация са наясно с това. Това не се отнася обаче за германската правозащитна система, отличаваща се с пунктуалност, резултатност и прозрачност в следователската работа (32). Но същата тази система – и тук се крие елементът изненада – в случая открито се подчинява на политическата конюнктура. Иначе безкомпромисна в своите разследвания и в събирането на доказателства, германската полиция се оказва не само твърде безпомощна, но и замесена в политически компромис далеч преди събитията в Кьолн. Не са един и два случаите на твърдения лично от страна на полицейски кадри, че в редица германски провинции на висше управленско ниво са дадени указания за „премълчаване" на престъпления, извършени от бежанци (2): *„Когато заподозрените са бежанци, веднага слагаме случая в чекмеджето"* (3). Статията цитира издание на „Билдцайтунг", в което висш полицейски служител от Франкфурт на Майн потвърждава тезата за наложеното табу. Дори на кметицата на Кьолн Хенриете Рекер е „спестена" голяма част от информацията и медиите са единственият ѝ източник на детайли относно случилото се на гаровия площад (2, 23). За отбелязване обаче е обстоятелството, че това табу се нарушава от властите едностранно в

случаите, когато става дума за нападения на общежития за бежанци от страна на неонацистки групи (4). Едва след обществен натиск министърът на вътрешните работи на Северен Рейн Вестфалия Ралф Йегер обещава прозрачност: „*Обществото има право да знае..., и то без „грешно разбирана политкоректност...*“. И отрича да са давани указания „отгоре“ за прикриване на произхода на заподозрените в престъпления имигранти (33). Два месеца след събитията в Кьолн канцлерът Меркел в интервю за националната телевизия стига до същия извод: „*за всичко трябва да се говори*“ (Ане Вил, ARD, 28.02. 2016).

Информационно затъмнение по „указание отгоре“ (в продължение на дни след събитията в Кьолн пресата с малки изключения единодушно мълчи или поне забавя информацията) се забелязва и в обществените медии. Вече бившият модератор от националната телевизия на Германия ZDF Волфганг Херлес свидетелства за негласно споразумение „*за бежанците да не се говори нищо негативно*“, като подобно медийно поведение се оправдава със спазването на конституционни текстове (9). В случая е налице последователно мълчание и очевидна политическа „лоялност“ на почти всички ГЕРМАНСКИ медии по въпрос с изключителна обществена значимост – някои го наричат отговорност към и без това сложната ситуация в Германия.

От една страна, тази тактика на медиите и органите на реда министърът на вътрешните работи на Германия Де Мезиер обяснява с желанието да се избегне създаването на психоза в и без това стресираното и разединено по отношение на бежанската вълна германско общество – радикални движения като Пегида инструментализират страховете на гражданите (Де Мезиер, 5), с което подклаждат екстремистки настроения срещу търсещите помощ и закрила бежанци. От друга страна, поведението на медии и полиция би могло да се обясни с историческия опит на Германия с малцинствени групи, поради което идеята за мултикултурното общество безрезервно, но и безкритично се защитава на най-високо ниво (вж. по-общия коментар на подобни въпроси у Форст 2001 и Хартман 2001). Ангела Меркел казва по повод на бежанската криза „*Wir schaffen das*“ („Ние ще успеем“). Всички тези основателни доводи водят обаче, първо, до недоверие в правоохранителните органи, до оставки на висши полицейски фактори и, второ, до открито негативни настроения спрямо средствата за масово осведомяване, намерили израз в генерализиращото клеймо: *Lügenpresse* („лъжлива преса“). Стига се до там, че социологически проучвания констатират отказ от страна на гражданите да заплащат таксите за обществените медии (41). Опитите за информационна завеса

спрямо имигрантите, извършители на противозаконни действия в Кьолн, принципно нетипични за работата на разследващите органи в Германия, раждат активен протест, част от който е също толкова радикален и предизвикателен, колкото и самите криминални действия на младите мъже в новогодишната нощ: една жена например протестира гола на площада пред Кьолнската катедрала (6). Клишираните послания на медии и политици на практика доброволно предоставят публичното пространство на екстремистки лидери и движения, чиито популистки лозунги за „лесни решения" („*да се стреля на границата*") намират, за съжаление, благодатна почва не само сред нискограмотните и нископлатените социални слоеве (35). Социологическо проучване сред студенти от университета в Кьолн показва, че всеки десети се подписва под призиви като „*Мюсюлманите вън*" (42, 43, 44).

В обобщение: Наблюдава се **радикализация** от всички възможни страни – от страна на извършителите (сексуални набези), от страна на правоохранителните органи (опит за укриване на профила на криминално проявените), на политическо ниво (Меркел настоява за твърди мерки срещу извършителите, 7), от страна на радикални движения (подпалване на имигрантски общежития), от страна на активното гражданско общество (контрапротести).

Въпросът на въпросите в изследваните материали, но не само по повод на актуалните събития в Кьолн, е: **Какво е мястото на исляма в тази радикализация?** Обстойна дискусия в интернет пространството по

повод на нападенията срещу жени на гарата в Кьолн се разгаря след публикацията на писателя и публицист Хамед Абдел-Самад *„Това има общо и с исляма“* (8). Следват многобройни коментари, очертаващи калейдоскоп от нюанси на тема ислям и предпоставките за неговата радикализация. В центъра на изложението и последвалите коментари е призивът на автора, респ. на читателите за открит, а не просто за политически коректен дебат относно образа и мястото на жената в контекста на консервативния сексуален морал в ислямските култури. Обстоятелството, че самият автор, известен с критичното си отношение към исляма, е представител на такава култура (Египет), е не само критерий за автентично знание и конкретен житейски опит, но и гаранция, че проблематиката се анализира в дълбочина в собствения културен контекст, без да се държи сметка за политическата коректност на изказа, което често клишира и неглижира дискурса (8, 36, 37). В строгата обществена йерархия и произтичащия от нея апартейд на половете в ислямската култура Абдел-Самад съзира причините за агресията на въпросната група имигранти спрямо жените в западноевропейските градове – *„религия, която разглежда жената като нечие притежание или заплаха, е част от проблема“* (8, вж. също 10). Основната теза на автора, която той доказва с конкретни примери от общественополитическия живот в Египет, незабавно е контрирана в електронните медии (в рамките на различни ток шоута, напр. Майбрит Илнер, ZDF, 15.01.2016) от представители на същата култура с антитезата, че в Египет също биха се възмутили от подобно агресивно поведение спрямо жената и че демонстративното нарочване на исляма като религия, предопределяща това поведение, е неприемливо. Запазването на националния имидж чрез отричането на нелициприятни факти е разбираем похват, отбелязан и в цитираната статия на Абдел-Самад. Както се казва в съдебната практика: дума срещу дума. И обикновено в подобни случаи отсъждаме, че истината е някъде по средата, забравяйки, че усредняването в живота много често е не само проблематично, но и източник на неверни представи. В случая трябва да се прецени тежестта на „аргументите“ в едната или в другата посока въз основа на многобройните гледни точки, появили се като реакция на тезата на Абдел-Самад.

Най-радикалният извод, който се оборва в посочения журналистически материал, но се толерира от най-висше политическо ниво (кметицата на Кьолн Хенриете Рекер) е, че жертвите едва ли не сами са виновни за това, което им се е случило. Пълно недоумение у реципиентите буди фактът, че германски политик от такъв ранг раздава абсурдни съвети за публичното поведение на жените в западноевропейското културно прос-

транство (движение в група, дистанция – *„на една ръка разстояние“* от *„другите“*, отказ от *„фриволност“* при избора на компания и т. под.), за да се избегнат провокации спрямо мъжете от другата култура. Подобно вербализиране на проблема едва ли има нещо общо с необходимото в такива случаи съобразяване с другата култура (отчитане на границите на другия), защото съобразяването тук е равнозначно на отказ от завоювани позиции и права на жената в дълги периоди от развитието на европейската цивилизация. Образно формулираните препоръки от страна на кметицата ѝ изиграват лоша шега – в Twitter се появяват пародии на тази тема като следната: *„Три стъпки за избягване на изнасилването: движете се в група, най-добре облечени в бурка, останете си в къщи и чакайте съпругът Ви да се приберe“* (27) Разбира се, веднага трябва да уточним, че матафоричният език на госпожа Рекер по време на нейна пресконференция е в голяма степен използван като повод да се възпроизведат сензационни заглавия в пресата. Но не може да се отрече, че подобни напътствия ескалират чувството за уязвеност у и без това чувствителната аудитория. Хумористичното опростяване, осмиването, иронизирането, пародирането на проблематиката профанизират процеса на адаптиране към другата културна рамка и визират опита за ограничаване на свободата на избор, както и опита да се постави под въпрос цивилизационното развитие на европейската култура.

Кметицата на Кьолн Хенриете Рекер:
„Германките сами са си виновни. Какво се мотаят наоколо?
Спазвайте дистанция, стойте на една ръка разстояние.“

В случая се изисква бърза адаптация към другия културен стандарт с цел преодоляване на ексцеси, като особеното тук е, че приемната култура се нагажда към културата на имигрантите (което между впрочем не трябва да се изключва като легитимен принцип в интеркултурната комуникация). Т. е. вместо имигрантите да възприемат правилата в новия си житейски ареал, каквато готовност бежанци от Сирия и Пакистан изразяват в отворено писмо до Меркел (30), кметицата предлага на съгражданите си не само да се съобразяват с другата култура – това би било резонно, но и да променят собствените си модели на поведение, да си самоналагат ограничения, обезличаващи тяхната европейска идентичност (вж. за принципно подобни и различни гледни точки Кирова 2011). При тези обстоятелства провокацията на голата жена пред катедралата и демонстративното носене на къси поли се оказват почти логична реакция. Но така хиперболизирана, тази реакция още повече очертава пропастта между разбиранията на местни (етнически германци и итегрирани мигранти) и новодошли и очертава нерадостната перспектива на капсулиране на двете големи културни общности – най-добрият път към ескалиране на проблема, който е не само културен, но и социален. Хора, които дълго време живеят изолирани от нормална семейна среда, какъвто е случаят с младите мъже, стигат много по-лесно до девиантно поведение, тъй като интактната семейна среда е предпоставка за т. нар. „нормалност“ (отговорност) в модела на поведение (28). Точно в обратна посока е решението на германското правителство – да препятства „изтеглянето“ на семействата на мигрантите, което е разбираемо от политическа гледна точка поради

естествените граници на възможното. Т. е. политиката на възможното противоречи много често на политиката на необходимото.

Последващи коментари на жени, живели в арабски култури, привеждат обяснение за тезата *„Жените сами си го просят“* с правото на мъжките членове на семейството в мюсюлманските общности (баща, съпруг, брат) да ограничават „движението“ на жените в публичното пространство (Heidi Thiemann, 53111 Bonn, 08.01.2016, 13:59, 8). Истинността на подобно обяснение, без то да бъде генерализирано, се потвърждава и от споделения в изказванията опит на германци с гастарбайтери от мюсюлмански страни, в чиито семейства се стига до принудителна женитба (Zwangsheirat, 19) или до убийство (Ehrenmord) за „честта на семейството“ в случаите, когато жените отказват да се подчинят на доминиращата воля на мъжа.

Основният контрааргумент относно исляма като първопричина за агресивно поведение спрямо жените е строгият сексуален морал в тези общества – един истински мюсюлманин няма право да докосва чужда жена, дори когато тя е негова годеница; няма право да подава ръка на жена; няма право дори да седне в автобуса на мястото на жена, защото топлината на тялото ѝ би го възбудила сексуално. Друг е въпросът, че всички тези „предпазливости“ могат да се интерпретират не само като респект, но и като предубеденост към жената като пълноценен субект или, според Абдел-Самад, като отношение спрямо жената като към нещо нечисто, опасно, небогоугодно. Именно това въздържане от досег с жената и скриването на женствеността под було (потискането и табуизирането на сексуалността) при определени обстоятелства (Кьолн и свободата на половете) може да се обърне в своята противоположност – в агресия към жената. В статията и в последвалите я коментари пряко или косвено се визира ad hominem невъзможността на мъжете от мюсюлмански култури да контролират нагона си, провиждайки жената единствено като сексуален обект. Това е подозрение, което би било обидно за всеки цивилизован човек (Karl Martell, Nürnberg, 08.01.2016, 14:50). Освен това едва ли нападателите от Кьолн са чак толкова ревностни последователи на Мохамед, след като участват в алкохолно парти. Не можем, от друга страна, да ги обединим и под етнонима „сирийци“, тъй като много от тях са с неизвестен за властите произход поради липса на официални документи. Всичко това са факти, даващи повод за размисъл върху евентуална контрапозиция на изложената от Абдел-Самад. Още повече, че подобни отношения между половете се отбелязват и в немюсюлмански страни като Индия, да не говорим че католицизмът по подобен начин потиска

и табуизира сексуалността (в станалите печално известни католически пансиони). Общото между визираните в статията мюсюлмански страни Иран, Афганистан, Пакистан, Саудитска Арабия, от една страна, и Индия, от друга страна, е строгата социална йерархия, която рефлектира и в междуполовите отношения. Така че акцентът относно първопричината за агресивното поведение спрямо жената се измества от религиозната в социалната сфера – капсулираните, репресивните обществени системи са предпоставка за сексуално, както и за всякакъв друг вид насилие. Съвременното развитие на споменатите общества не решава, а ескалира този проблем с дуалността между очертаната строга традиция и новите технологии (интернет). Изградените асиметрични отношения между мъже и жени предвид строгото им разделяне у дома и в джамията и предвид капсулирането им в паралелни мигрантски общества в Западна Европа се сблъскват с липсата на граници между половете във виртуалното пространство и със съблазните в условията на освободеното западноевропейско общество. Тъй като в европейски условия липсва компактната мюсюлманска общност като контролираща морална инстанция, нравите се освобождават, но не по смисъла на европейските представи за свобода на избора, а като пренебрегване на правилата и законността. В края на статията Абдел-Самад призовава както християнската, така и мюсюлманската общност в Германия да говори по тези въпроси, и то без евфемизми, противно на „указанията отгоре". Потулването или политически коректното омаловажаване на дискурса са контрапродуктивни и само обострят колизията в контекста на съвместяването на различните културни стандарти (вж. по въпроса и Добрева 2008). Модернизирането на исляма не като философска концепция, а в чисто житейски план, особено в досега му с демократични култури и ценности, би трябвало да започне отвътре с решаващото участие на мюсюлманските общности (Mita Moroz, Köln, 08.01.2016, 15:11). Не липсват – напротив, много често се срещат открито песимистични възгледи относно споменатото интегративно модернизиране на тези все още паралелни общества, живеещи в рамките на Европа. Така реакциите на коментиралите статията очертават ясно две тенденции – съгласие с постулираната от автора „вина" на исляма, от една страна, и релативиране и отхвърляне на категоричните изводи на един мюсюлманин от немюсюлмани, като отговорността се прехвърля от религиозната в обществено-политическата сфера.

Критичното отношение не само към чуждата, но и към собствената култура по повод на събитията в Кьолн в този „европейски" дебат проличава в честите позовавания на коментаторите на случаи, в които герман-

ци или представители на европейски култури (италианци, сицилианци) са уличени в сексуални набези спрямо жените под влияние на алкохола. Сравненията с такива простъпки по време на Октоберфест, карнавала в Кьолн и други народни празненства не винаги отговарят на профила на случилото се в Кьолн, където не отделни случаи (инциденти), а конформното поведение на цели групи млади мъже (поне така се твърди) създават чувството за „организирано" неприемливо и дори престъпно отношение към жените (11). Самите извършители наричат този феномен *taharrush gamea,* „групово сексуално посегателство над жени" (15). Събитията в Кьолн извикват по-скоро спомена за подобни ексцеси на площада Тахир в Кайро, където преди три години по време на митингите за годишнината от революцията в рамките на няколко дни бяха малтретирани и изнасилени около сто жени (23).

Балансът на изказани мнения в постовете след журналистическите материали в крайна сметка налага усещането, че просветена Европа не вярва на Абдел-Самад и на подобни „автентични" източници (Uwe Dippel, Duisburg, 08.01.2016, 15:17) въпреки ясните доводи, конкретните примери и очевидните практики, защото в противен случай ще постави под въпрос основополагащия разказ на европейската цивилизация – Лесинговата идея за истинността, добронамерената и равнопоставеността на всяка религия, основно послание в „Натан Мъдреца" и Немското просвещение.

Експертите също предупреждават, че в контекста на престъпленията в Кьолн ще бъде погрешно „*…да се фокусираме единствено върху извършители от арабско-мюсюлмански произход... Независимо откъде идват хората и как са възпитани, групи от млади пияни мъже винаги притежават експлозивен потенциал. Затова навсякъде по света войници, моряци, странстващи работници представляват заплаха*" (24). Специалистът по исляма и юрист Матиас Рое обобщава пред ФОКУС онлайн: „*Най-смисленото обяснение за нападенията е, разбира се, отношението на извършителите към жената. Но то не се определя от етноса, религията и произхода. Основно злото е в патриархалното мислене*". Рое говори за „*структурен проблем*", за т. нар. „*мачизъм*" („*Идиоти има навсякъде*"), но все пак признава, че патриархалното мислене и свързаната с него представа за мъжкото превъзходство вирее много по-успешно тъкмо в „*ориенталско-арабското*" културно пространство в сравнение със Западна Европа (25). Наред с отношението към жената Рое посочва още един фактор, който може да обремени съвместния живот на хора с различен произход: „*Предразсъдъци има в много глави*" – животински ориентал-

ски мъже, леки европейски жени, морално деградирало западно общество. Но в крайна сметка е важно не какво става в главите. „*Решаващо е всички да се придържат към валидните тук правила!*“ (26). Разделянето на менталното и прагматичното със сигурност е решение, но решение в краткосрочен план. Като изследовател Рое отлично знае, че без изчистване на стигмите в главите е невъзможна дълготрайната перспектива за съвместяване на културните различия. Една от широко разпространените сегрегиращите тези, с основание или без основание – това е теологичен въпрос, е тезата за неверниците, които трябва да бъдат изтребени, тъй като са без стойност („*wertlos, müssten sterben*“, 29). Контрапозиция се открива във вече споменатото открито писмо на бежанци от Сирия и Пакистан до канцлера Меркел: „*както Библията, така и Корана повеляват да се пазят честта и достойнството на жената*“ (31). За съжаление теологичните постановки и в християнската, и в мюсюлманската общност, както и опитът за съвместяването на двете култури остават твърде често в сферата на пожеланията.

Читателските коментари обрисуват още една тенденция в рамките на изследваната проблематика – всеки, който откликва на призива на Абдел-Самад да се наричат нещата с истинските им имена, да се води открита дискусия на тема „Миграция в Германия“, автоматично бива изтикан в дяснорадикалния ъгъл и обвинен в ксенофобия, расизъм, националсоциализъм (Barbara Kröger, Königswinter, 08.01.2016, 15:41) (вж. в теоретичен аспект Вирлахер 1993). Това се отнася не само за организираните протести на партии и движения, особено в провинциите на бившата ГДР, но и за отделни публични личности и граждани, въпреки че те артикулират това, което според актуалните социологически проучвания мислят 80 % от германците (Ане Вил, ARD, 7.2.2016), но не смеят да го огласят именно поради декласирането на подобни мнения като неприемливи. Политическата коректност доминира официалния дискурс на тема миграция и голяма част от публичността, като същевременно различните видове власти и фактори за публично влияние не престават да твърдят, че „*вземат насериозно основателните страхове на гражданите*“ (16). Това клише звучи по-скоро като оправдание за политическа и институционална безпомощност, както и като отказ да се води открита дискусия. Обратната тенденция – говорене едно към едно – подсказват социологическите изследвания, които макар и индиректно, отричайки актуалните политики на Меркел и правителството, се противопоставят на илюзиите за успех на ингеграционните процеси.

Налице е взаимно стигматизиране – вменява се, от една страна, генерализирана вина за събитията в Кьолн и в други градове на Германия (Щутгарт, Хамбург, 25) и Европа на цялата огромна по своите размери бежанска група (от заподозрените 19 извършители 14 са от Мароко и Алжир, вж. 32), но всяко критично мнение спрямо бежанците и имигрантите, от друга страна, се обявява за дяснорадикално. Съвсем отделен е въпросът защо главно в източните провинции на Германия се развиват най-мощните и най-последователните протести срещу миграционната вълна, след като процентът на мигранти там е пренебрежително нисък в сравнение с този в Бавария и в западните провинции. Парафразирайки Абдел-Самад, бихме могли да отговорим на този въпрос с констатацията: това има общо с комунизма. Допирните точки между всяка идеология и религия са широко поле за изследване. Тук си струва поне накратко да се отбележи посткомунистическият рефлекс за унификация (комунизмът и националсоциализмът създават утопията за чистите нации) и тикът за самозатваряне (капсулиране) на общността, като съвременното развитие на социалните процеси не само в посткомунистическите общества е обогатено с фактора източване на социалните фондове на приемащите страни, една от първостепенните причини за отпора срещу миграцията въобще.

Следствие от събитията в Кьолн е възобновяването на темата за интеграцията на другокултурните общности в германското общество, в частност за исляма като решаващ фактор в социализацията на мюсюлманите, за разлика от сравнително ограниченото въздействие на християнството в процеса на инкултурацията. В подкрепа на тезата на Абдел-Самад след новогодишната нощ в Кьолн в медийното пространство се появиха становища на учени, специалисти по исляма като Ламиа Кадор, която в интервю по ZDF изтъква, че социализацията в контекста на религиозната обвързаност е причина за трайното установяване на паралелните общества в Западна Европа (18). Наред с поколенията интегрирани мигранти, включително от мюсюлмански страни, редица общности се капсулират и възпроизвеждат „традиционни“ ритуали, демонстриращи отказ да се интегрират в другокултурната среда. Организацията за защита на жените „Terres des Femmes“ неотдавна публикува данни за 3443 случая годишно на принудително сключване на брак, както и за санкционирането чрез физическо посегателство (бой на жени и деца) в турски и арабски семейства (20). Излишно е да се отбелязва, че явленията от горепосочената статистика нямат нищо общо с иначе толерираното запазване на малцинствената идентичност, а попадат в графата *криминално поведение*

и неслучайно се наблюдават от правозащитни организации. Друг белег на паралелните общества е самоизолирането им в определени квартали на големите европейски градове – „*…който живее в Нойкьолн в Берлин, няма нужда да говори немски език. Работа, магазини, дружества, кина, ресторанти – всичко това го има за хора, които говорят само турски или арабски*“ (20). (Името на квартала съществува много преди новогодишните събития в Кьолн и е тъжна препратка към ескалацията на процесите около бежанската вълна.) Това явление би могло да се квалифицира като гетоизиране на малцинствени общности не само от гледна точка на логистиката. Чувството за неприемане от голямата общност също е налице, особеното обаче в случая е, че и двете общности – германската и малцинствената – приемат с облекчение този вид „райониране“ (град в града) въпреки декларираната воля за заедност и въпреки многобройните възможности за стимулиране на интеграционните процеси чрез детски градини, езикови курсове и т. н. Германия открито отчита грешките в миграционната политика преди 80-те и 90-те години на миналия век и наивността, с която напълно се неглижира необходимостта от целенасочени действия тогава – обяснението за това е, че никой не е очаквал гастарбайтерите да останат завинаги в Германия (21, 22). Въпреки че по-голямата част от имигрантите успяват да се впишат в приемната култура, песимизмът относно интегрирането на определени паралелни общности нараства все повече и кулминира в актуалната бежанска криза. Дори добре интегрираните мюсюлмани се съмняват в крайния успех на интеграционната политика на Меркел (40).

Веднага обаче трябва да се уточни, че интеграционните процеси до голяма степен са следствие от социални практики, наложили се в либералните западни общества, засягащи както определени мигрантски, така и местни обществени групи. Т. е. интеграцията на мигрантите не може да се отдели от цялостното икономическо, обществено-политическо, манталитетно развитие на мултикултурното общество в актуалните условия, отличаващо се с дисбаланс между материалното и духовното начало. Опасността в обществено-политически план идва и от исторически доказания рефлекс собствените лични и социални несполуки да се прехвърлят върху гърба на моментно слабия и безпомощен субект или социум, какъвто е имигрантът, бежанецът, респ. мигрантската общност. С други думи, бежанският поток само катализира натрупалите се нерешени социални проблеми дори в такова богато общество като германското, обостря чувствителността на хората към безпомощността на политическия елит да реши тези проблеми. По този начин кризата с мигрантите и осо-

бено с бежанските потоци, от една страна, и социалната криза, от друга страна, прераства в криза на обществено-политическата система. „Таймс" експресивно и критично обобщава темата Европа и мигрантите в статия, озаглавена „*Меркел да си ходи*" (34): „*Ако мислите, че едно застаряващо, секуларно и в голяма степен хомогенно общество ще интегрира по мирен път миграция от такъв мащаб с диаметрално противоположна ценностна система, то вие имате бъдеще като говорител на сегашното германско правителство. И освен това сте идиот...*". Трябва да се съгласим с „Таймс" в два пункта: относно застаряваща и секуларна Европа, която обаче отдавна не е хомогенна. За съжаление пъстротата, характерна за мултикултурното общество, често се приема не като шанс за обогатяване на житейския опит в индивидуален и социален план, а поради коментираните по-горе политикоикономически процеси – като заплаха, като невъзможност. Едва ли обаче светът ще се лиши от мобилността, макар че нейното интензифициране в бежанска вълна напуска рамките на традиционните миграционни процеси и все повече прилича на преселение на народите. Въпреки това е малко вероятно (в разрез с никнещите телени огради) Европа да се върне трайно към капсулираността на миналото, към ограниченията на националните държави. В този смисъл алтернативи на страха, гнева, яростта, на безпомощността (политическа и социална), на клишетата, стереотипите, предразсъдъците, на демонизиращите стигми, ксенофобията и расизма са все пак толерантността и ОТГОВОРНОСТТА, проявени от ВСИЧКИ страни: „*Аз съм жена от Кьолн и приемам поднесеното ми цвете*".

Използвана литература

Вирлахер 1993: Wierlacher A. Kulturwissenschaftliche Xenologie. Ausgangslage, Leitbegriffe und Problemfelder. – In: Wierlacher A. (Hg.) Kulturthema Fremdheit. München: Iudicium Verlag, 1993.

Добрева 2008: Dobreva E. Der Islamismus und die Islamophobie in den bulgarischen Zeitungen. – In: Panajotov P., Ferinz I. (Red.) Hungaro-Bulgarica. Tomus 2. Sumen-Szeged: UI Episkop Konstantin Preslavsky, 2008.

Добрева 2011: Добрева Е. Аспекти на масмедийната „реалност". Велико Търново: Фабер, 2011.

Кирова, Славова 2010: Кирова М., Славова К. (съст.) Идентичности в преход: род, медии и популярна култура в България след 1989 г. София: Полис, 2010.

Форст 2001: Forst R. Vier Konzeptionen der Toleranz. – In: Kaufmann M. (Hg.) Integration oder Toleranz? Minderheiten als philosophisches Problem. Freiburg & München: Alber, 2001.

Хартман 2001: Hartmann M. Duldender Anerkennen? Varianten der Toleranzkritik. – In: Kaufmann M. (Hg.) Integration oder Toleranz? Minderheiten als philosophisches Problem. Freiburg & München: Alber, 2001.

Хабермас 2002: Habermas J. Wann müssen wir tolerant sein? Über die Konkurenz von Weltbildern, Werten und Theorien. – www.bbaw.de/schein/habermas.html, 2002.

Цитирани материали

So gar nicht wie in Köln. – http://blog.tagesanzeiger.ch/stadtblog/2016/01/09/39396/

Schweigekartell bei der Polizei?Polizist: „Strikte Anweisung, über Vergehen von Flüchtlingen nicht zu berichten". – http://www.focus.de/politik/deutschland/schweigekartell-bei-der-polizei-polizist-strikte-anweisung-ueber-vergehen-von-fluechtlingen-nicht-zu-berichten_id_5199256.html/2016/01/09/39396/

Wenn Flüchtlinge tatverdächtig sind, „legen wir den Fall sofort zur Seite". – http://www.focus.de/politik/deutschland/wenn-fluechtlinge-tatverdaechtig-sind-schweigekartell-bei-der-polizei-kommentar_id_7315714.html/2016/01/09/39396/

Schweige-Anweisungen soll es auch in NRW geben. – s://www.google.bg/search?q=(4)%09Schweige-Anweisungen+soll+es+auch+in+NRW+geben&ie=utf – 8&oe=utf – 8&gws_rd=cr&ei=UW – 1VvXsEsKbsAGE37vgAg/2016/01/09/39396/

De Maizière: „Flüchtlingshintergrund darf nicht verschwiegen werden". – https://www.google.bg/search?q= %284 %29 %09Schweige-Anweisungen+soll+es +auch+in+NRW+geben&ie=utf – 8&oe=utf – 8&gws_rd=cr&ei=UW – 1VvXsEsKbsAGE37vgAg#q= %28 %285 %29 %09De+Maizi %C3 %A8re:+ %22Fl %C3 %BCchtlingshintergrund+darf+nicht+verschwiegen+werden %22/2016/01/11

Nackt vor dem Dom: So demonstriert eine Frau gegen die Übergriffe an Silvester. – https://www.google.bg/search?q= %284 %29 %09Schweige-Anweisungen+soll+es+auch+in+NRW+geben&ie=utf – 8&oe=utf – 8&gws_rd=cr&ei=UW – 1VvXsEsKbsAGE37vgAg#q=Nackt+vor+dem+Dom:+So+demonstriert+eine+Frau+gegen+die+ %C3 %9Cbergriffe+an+Silvester+/2016/01/08

Übergriffe in der Silvesternacht in Köln Merkel kündigt Härte gegen straffällige Flüchtlinge an. – http://www.focus.de/politik/deutschland/merkel-zur-silvesternacht-in-koeln-serientaeter-muessen-die-haerte-des-rechts-spueren_id_5199111.htm

Hamed Abdel-Samad „Das hat auch mit dem Islam zu tun". – http://www.cicero.de/berliner-republik/zu-den-ereignissen-koeln-religion-ist-mitverantwortlich/60341/8. Januar 2016

„Anweisungen von oben": Ex-ZDF-Mann sorgt mit Kontroll-Aussage für Aufregunghttp. – www.focus.de/kultur/medien/debatte-um-oeffentlich-rechtliche-berichterstattung-anweisungen-von-oben-ex-zdf-mann-sorgt-mit-kontroll-aussage-fuer-aufregung_id_5254103.html?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=facebook-focus-online-politik&fbc=facebook-focus-online-politik&ts=201602052238

Martin Gehlen. Wo Männer ganz selbstverständlich über Frauen verfügen. – http://www.cicero.de/weltbuehne/das-frauenbild-der-arabischen-welt-wo-maenner-ganz-selbstverstaendlich-ueber-frauen/2016/01/08

Übergriffe an Silvester. Maas: Übergriffe in Köln waren abgestimmt und vorbereitet. Aktualisiert am Sonntag, 10.01.2016, 12:46 http://www.focus.de/politik/deutschland/aufruf-ueber-soziale-netzerweke-maas-uebergriffe-in-koeln-waren-abgestimmt-und-vorbereitet_id_5199903.html

Nordafrikanische Gruppen riefen über soziale Netzwerke zu Versammlung. Aktualisiert am Sonntag, 10.01.2016, 12:46. – http://www.focus.de/politik/deutschland/aufruf-ueber-soziale-netzerweke-maas-uebergriffe-in-koeln-waren-abgestimmt-und-vorbereitet_id_5199903.html

Keinen Zusammenhang zu Flüchtlingen herstellen. Aktualisiert am Sonntag, 10.01.2016, 12:46. – http://www.focus.de/politik/deutschland/aufruf-ueber-soziale-netzerweke-maas-uebergriffe-in-koeln-waren-abgestimmt-und-vorbereitet_id_5199903.html

„Kultureller Hintergrund rechtfertigt oder entschuldigt nichts". Aktualisiert am Sonntag, 10.01.2016, 12:46. – http://www.focus.de/politik/deutschland/aufruf-ueber-soziale-netzerweke-maas-uebergriffe-in-koeln-waren-abgestimmt-und-vorbereitet_id_5199903.html

Gemeinschaftliche begangene sexuelle Belästigung. Nach Kölner Sex-Angriffen: BKA will das Phänomen „taharrush gamea" bekämpfen. – http://www.weltflimmern.de/ph %C3 %A4nomen10.01.2016, 12:17

BKA nimmt „die Ereignisse der Silvesternacht sehr ernst". – http://www.weltflimmern.de/ph %C3 %A4nomen10.01.2016, 12:17

Warum es Parallelgesellschaften in Deutschland gibt, 10.01.2016, 08:05 „Auswüchse dieser speziellen Kultur". – https://www.google.bg/search?q=BKA+nimmt+ %22die+ Ereignisse+der+Silvesternacht+sehr+ernst %22&ie=utf – 8&oe=utf – 8&gws_rd=cr&ei =xce6VrjwDaPD6QS1uIV4#q=Warum+es+Parallelgesellschaften+in+Deutschland+gibt %2C+10.01.2016 %2C+08:05+++ %22Ausw %C3 %BCchse+dieser+speziellen+Kultur %22

Parallelgesellschaften wollen ohne Kontakt zu Deutschen leben. – http://www.focus.de/politik/deutschland/parallelgesellschaften-wollen-ohne-kontakt-gesellschaft-kommentar_id_7314042.html/10/01/2016

„Wir haben immer noch das Thema Zwangsheirat". – http://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/thema_nt/article150810702/Experten-sehen-Parallelgesellschaften-mit-eigenen-Gesetzen.html/09/01/2016

Berlin versucht gegenzusteuern. – http://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/thema_nt/article150810702/Experten-sehen-Parallelgesellschaften-mit-eigenen-Gesetzen.html/09/01/2016

Gescheiterte Integrationspolitik in den 80er und 90er Jahren. – http://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/thema_nt/article150810702/Experten-sehen-Parallelgesellschaften-mit-eigenen-Gesetzen.html/09/01/2016 Warnung vor Ghettoisierung – Buschkowsky:

„Flüchtlinge müssen auch in bürgerliche Wohngebiete verteilt werden". – https://www.google.bg/search?q=Berlin+versucht+gegenzusteuern+&ie=utf – 8&oe=utf – 8&gws_rd=cr&ei=dPq7Vsvn JKLL6ATpqoWgAg#q=Warnung+vor+Ghettoisierung+-+Buschkowsky: + %22Fl %C3 %BCchtlinge+m %C3 %BCssen+auch+in+b %C3 %BCrgerliche+Wohngebiete+verteilt+werden %22/08/12/2015

„Politische oder taktische Motive": Oberbürgermeisterin Reker kritisiert Kölner Polizei. – http://www.focus.de/politik/videos/ausschreitungen-an-silvester-hatte-anderen-informationsstand-oberbuergermeisterin-reker-kritisiert-koelner-polizei_id_5197643.html/08/01/2016

„Soldaten, Seeleute und Wanderarbeiter waren schon immer gefürchtet". – http://www.focus.de/politik/deutschland/das-sagen-islam-experten-archaische-gesellschaften-haben-muslime-wirklich-weniger-respekt-vor-frauen_id_5198396.html/10/01/2016

Sex-Attacken in 12 Städten: Deutschlands Nacht der Schande. – http://www.focus.de/regional/videos/silvesterexzesse-sex-attacken-in – 12-staedten-deutschlands-nacht-der-schande_id_5197865.html/09/01/2016

„Vorurteile gibt es in vielen Köpfen". – http://www.focus.de/regional/videos/silvesterexzesse-sex-attacken-in – 12-staedten-deutschlands-nacht-der-schande_id_5197865.html /09/01/2016

So reagieren Twitter-User auf die absurden Verhaltenstipps der Kölner Bürgermeisterin. – http://www.focus.de/politik/videos/einearmlaenge-so-reagieren-twitter-user-auf-die-absurden-verhaltenstipps-der-koelner-buergermeisterin_id_5197809.html/08/01/2016

Familie als Präventionsmaßnahme. – http://www.focus.de/politik/deutschland/das-sagen-islam-experten-archaische-gesellschaften-haben-muslime-wirklich-weniger-respekt-vor-frauen_id_5198396.html/10/01/2016

In Paris erschossen: Islamist griff vor zwei Jahren Frauen in Kölner Disco an. – http://www.focus.de/politik/deutschland/bei-angriff-in-paris-erschossen-schon-vor-zwei-jahren-auffaellig-islamist-belaestigte-frauen-in-koelner-disco_id_5200876.html/10/012016

„Es gibt einen Grund, warum wir hier sind": Mann hat eine Botschaft zu Köln. – http://www.focus.de/politik/videos/skandalnacht-zu-silvester-es-gibt-einen-grund-warum-wir-hier-sind-dieser-mann-eine-botschaft-zu-koeln_id_5194985.html/11/01/2016

Koran gebietet, die Würde und Ehre von Frauen zu schützen. – http://www.focus.de/politik/videos/skandalnacht-zu-silvester-es-gibt-einen-grund-warum-wir-hier-sind-dieser-mann-eine-botschaft-zu-koeln_id_5194985.html/11/01/2016

Übergriffe in KölnInnenminister Jäger wirft Polizei gravierende Fehler in der Silvesternacht vor. – http://www.focus.de/politik/deutschland/uebergriffe-in-koeln-jaeger-wirft-polizei-gravierende-fehler-in-der-silvesternacht-vor_id_5201800.html/11/01/2016

Böller-Flugkurve beweist: Ein Vorwurf zur Demo in Köln ist offenbar falsch. – http://www.focus.de/regional/videos/das-wussten-wir-nicht-haben-journalisten-bei-der-koelner-pegida-demo-boeller-geworfen_id_5200369.html/11/01/2016

Presseschau zu Übergriffen in Köln „New York Times": Angela Merkel muss gehen! – http://www.focus.de/politik/deutschland/presseschau-zu-uebergriffen-in-koeln-new-york-times-angela-merkel-muss-gehen_id_5202888.html/11/01/2016

Slowakei – „Dennik N": Medien und Politiker müssen reagieren. – http://www.focus.de/politik/deutschland/presseschau-zu-uebergriffen-in-koeln-new-york-times-angela-merkel-muss-gehen_id_5202888.html/11/01/2016

Sexuelle Übergriffe von Schwedens Polizei vertuschtRegierungschef sieht nach Enthüllung Problem für Demokratie. – http://www.focus.de/politik/ausland/schwedens-schwedische-polizei-vertuschte-sexuelle-uebergriffe-im-jahr – 2015_id_5203470.html/11/01/2016

Schwedischer Ministerpräsident empfindet „große Wut". –http://www.focus.de/politik/ausland/schwedens-schwedische-polizei-vertuschte-sexuelle-uebergriffe-im-jahr – 2015_id_5203470.html/11/01/2016

Wer waren die Täter? Das sind die Verdächtigen von Köln. – http://www.focus.de/politik/videos/gewalt-in-der-silvesternacht-wer-ist-asylbewerber-und-wer-nicht-das-sind-die-verdaechtigen-von-koeln_id_5202899.html/14/01/2016

„Ich bin gerne deutsche Staatsbürgerin, sehe mich als Europäerin". – http://www.focus.de/politik/videos/gewalt-in-der-silvesternacht-wer-ist-asylbewerber-und-wer-nicht-das-sind-die-verdaechtigen-von-koeln_id_5202899.html/14/01/2016

Diese Menschen hätten Deutschland nicht verdient. – http://www.focus.de/politik/videos/gewalt-in-der-silvesternacht-wer-ist-asylbewerber-und-wer-nicht-das-sind-die-verdaechtigen-von-koeln_id_5202899.html/14/01/2016

Umfrage zu Rundfunkgebühren Große Mehrheit der Deutschen will für Öffentlich-Rechtliche nicht mehr zahlen. – http://www.focus.de/kultur/medien/umfrage-zu-rundfunkge-

buehren-grosse-mehrheit-der-deutschen-will-fuer-oeffentlich-rechtliche-nicht-mehr-zahlen_id_5300491.html/19/02/2016

Rassismus auf Campus? Umfrage an Uni Köln sorgt für Wirbel. – http://www.focus.de/politik/deutschland/raus-mit-den-moslems-rassismus-auf-dem-campus-umfrage-an-uni-koeln-sorgt-fuer-wirbel_id_5318824.html/27/02/2016

Forscherin: Vorurteile gibt es auch unter Gebildeten. – http://www.focus.de/politik/deutschland/raus-mit-den-moslems-rassismus-auf-dem-campus-umfrage-an-uni-koeln-sorgt-fuer-wirbel_id_5318824.html/27/02/2016

Asta der Uni Köln startet Fotoaktion gegen Diskriminierung. – http://www.focus.de/politik/deutschland/raus-mit-den-moslems-rassismus-auf-dem-campus-umfrage-an-uni-koeln-sorgt-fuer-wirbel_id_5318824.html/27/02/2016

"I'M A MUSLIM… AND I AM NOT A TERRORIST!" CRIMINALIZING ISLAM IN MEDIA DISCOURSE

Desislava Cheshmedzhieva-Stoycheva

„МЮСЮЛМАНИН СЪМ... И НЕ СЪМ ТЕРОРИСТ!" КРИМИНАЛИЗИРАНЕ НА ИСЛЯМА В МЕДИЙНИЯ ДИСКУРС

Десислава Чешмеджиева-Стойчева

Резюме: *Събитията от 11 септември 2001 в Ню Йорк, 11 март 2004 в Мадрид, 7 юли 2005 в Лондон и най-скорошните, състояли се на Черния петък на 13 ноември 2015 г. в Париж, дават още повече основания за противопоставянето между християнството и исляма и провокират движения и правни действия срещу исляма, някои от които водят до криминализирането на религията като цяло. Статията е преглед на правните мерки, предприети в ЕС в резултат на терористичните атаки, извършени от мюсюлмани, както и анализ на медийното съдържание за и против криминализирането на исляма. Приложеният метод за анализ е критически анализ на дискурса.*

Ключови думи: *ислям, медиен дискурс, криминализация, критически анализ на дискурса*

The aftermath of NY's Sept. 11, 2001, London's June 7, 2005, Madrid's March 11, 2004, and the most recent Paris' Black Friday November 13, 2015, similar to any other event, attack or conflict which takes the lives of innocent people, abounded in statements and claims for the stigmatization of the perpetrator(s) of the event, for punishment, as well as for legal actions to prevent similar events from happening in the future. At the same time, the events have given more justification for the opposition between Christianity and Islam and have provoked movements and legal actions against Islam some of which, though unintentionally, have led to the criminalization of the religion as a whole and to the othering of Muslims worldwide.

Some of the measures the EU has adopted so far include "the Council Decision of 3 December 1998 instructing Europol to deal with crimes committed or likely to be committed in the course of terrorist activities against life, limb,

personal freedom or property (4); Council Joint Action 96/610/JHA of 15 October 1996 concerning the creation and maintenance of a Directory of specialised counter-terrorist competences, skills and expertise to facilitate counter-terrorism cooperation between the Member States of the European Union (5); Council JointAction 98/428/JHA of 29 June 1998 on the creation of a European Judicial Network (6), with responsibilities in terrorist offences, in particular Article 2; Council Joint Action 98/733/JHA of 21 December 1998 on making it a criminal offence to participate in a criminal organisation in the Member States of the European Union (7); and the Council Recommendation of 9 December 1999 on cooperation in combating the financing of terrorist groups (8)" (see Framework 2002: 3).

Analyzing the documents mentioned above none of them explicitly links terrorism with any religion or specific ethnic group. Terrorism in said documents is broadly defined as "the most serious violation" and "a threat to democracy, to the free exercise of human rights and to economic and social development" (Framework 2002: 3). In addition, a "terrorist group" is defined as

> *a structured group of more than two persons, established over a period of time and acting in concert to commit terrorist offences. 'Structured group' shall mean a group that is not randomly formed for the immediate commission of an offence and that does not need to have formally defined roles for its members, continuity of its membership or a developed structure (Framework 2002: 4).*

It is explicitly stated that the Council Framework Decision on Terrorism is a legislative document adopted by all EU countries.

The definition on terrorism provided by the Bulgarian Strategy for Combatting Radicalization and Terrorism (2015 – 2025: 2) adopted on March 23, 2016 runs: "Terrorism is every criminal act accompanied by an act of violence that by deliberately endangering the safety and lives of citizens, as well as critical infrastructure is intended to create fear and uncertainty in society and destabilize the democratic institutions as a means of achieving some specific political and ideological goals."[1] In its essence the definition is very close to the one used by the EU. The next definition in the Bulgarian document explicitly states that "Terrorism is a global threat which is not associated with a specific religion, ethnic group, or part of society. It is carried out by separate individuals or groups of people who commit heavy crimes against one's personality and the society. These criminal acts can not be justified under any circumstances and for any reason" (STRT 2015 – 2025: 2)

[1] All translations of the original Bulgarian texts quoted in the paper are done by the author.

Consulting the available reference books as well as Internet sources on the topic, it becomes clear that each European country has decided to add other legislative measures to the common framework, for example "Article 5 Penalties: the offences referred to in Articles 1 to 4 are punishable by effective, proportionate and dissuasive criminal penalties, which may entail extradition […] the terrorist offences referred to in Article 1(1) and offences referred to in Article 4, inasmuch as they relate to terrorist offences, are punishable by custodial sentences heavier than those imposable under national law for such offences in the absence of the special intent required pursuant to Article 1(1), save where the sentences imposable are already the maximum possible sentences under national law" (Framework 2002: 5)

The analysed corpus comprises of articles from the Bulgarian and the British media discourse published in 2015 with some references to articles published in 2016 and 2014 or earlier. The two media discourses offer different types of articles. The ones from the British media appear more personal as they present specific acts conducted by Muslims (ISIS) and the various reactions to them by politicians, moderate Muslims, and non-Muslims and the way these reactions determine the general attitude to the Muslim community. The articles in the British media feature analyses done by Muslims themselves.

In Bulgaria the situation is different mostly due to the fact that the country does not have experience with terrorist activities. The only terrorist attack that has occurred in Bulgaria within the last ten years was the attack on Israeli tourists at Sarafovo airport on July 18, 2012. This attack might have been defined as an eye-opener for the need of stricter border control and anti-terrorist measures, however, as could be seen from some of the publications in Bulgarian media from 2015, the latest events in France are the ones which have triggered some action towards changes in the existing legislation.

Still, having ckecked the documents and having found no direct link between terrorism and religion, why do we get the feeling that any terrorist that the media alert us to is Muslim? Why do moderate Muslim leaders and imams, together with common people practising Islam denounce terror after every terrorist attack? Is it because they feel they and their religious adherence are being criminalized and because they fear the backlash that usually follows every terrorist attack perpetrated by radical/ extremist Muslims? The study at hand aims at answering these particular questions with focus on the process of criminalization of Muslims achieved by the media. The main method of analysis applied is CDA.

II. Analysis

Various analyses on the image of Muslims in the media focus on the connection that is being established willingly or unwillingly between Islam and terrorism (cf. Said 1981/1997; Richardson 2004; Poole, Richardson 2006; Fredette 2014; among others). This link is further supported by the fact that in the aftermath of any terrorist attacks moderate Muslims headed by the Grand Mufti or political leaders feel it necessary to differentiate themselves from these acts of terror. Campaigns such as #JeSuisMuslim, web pages such as "I'm Muslim and I'm not a Terrorist", as well as personal acts of open exhibition of Muslimhood in order to refute the imposing stereotype of Muslims being terrorists only speak of the associations activated.

As noted by Schank and Abelson (1977: 33) "In politics, it is very frequent to see a hated group as the causal agent initiating actions which result in bad consequences. […] Going beyond politics, actors are seen in general as having a certain degree of causal propensity in their appropriate sphere of action. In cases of causal ambiguity, actors who are credited with high causal propensity might take the blame […], or get the credit […]." They continue to explain that information can be presented in any way the propagandist wants, thus, it can be inferred that talking about Muslims, who are usually the ones to get the blame, the script generally associated with the community is terrorists/ radicals/ extremists, ready to carry out terrorist attacks which lead to innocent victims and fear. The generalization is quite clear but is quite often used in the media. Based on the documents quoted above terrorist acts and even the preparation or instigation into such acts are a criminal activity, thereby they are punishable by law. The deduction is simple if Muslims are usually terrorists and terrorism is a criminal offence, then Muslims are criminal – a generalization that is very frequently activated in people's minds.

Working with generalizations and categorizations as is characteristic of human mind, one identity marker of Muslimhood is enough to trigger the other parts of the general script which lead to the criminalization of the person/ people in question. A similar trend in British media presentations of Muslims is observed by Richardson (2004: 43) who, referring to Said (1997: xxi), says:

> *Take the recent debates in both broadcast and print news on the 'relationship' between Islam and terrorism, or Islam and jihad, for example. To engage with the argument, even to argue that 'Islam condemns terrorism, Islam condemns murder and the killing of innocents, etc.' not only contributes to the general relationship between Islam and terror via their collocation, it also grants a certain credibility to the racist argument: it suggests, albeit implicitly, that both sides are 'debatable*

positions'. Clearly, to still be having such a debate is offensive: it is offensive because it is part of this 'relentless insistence – even if it is put in the form of a debate – that [the Muslim] faith, culture[s] and people[s] are seen as a source of threat' (Said, 1997: xxi).

In essence, what Richardson and Said both state is that talking about the lack of a connection between Islam and terrorism already establishes such a link and creates such an association in the minds of the general public. This, in its turn, leads to Islamophobic rhetoric. The analysis provided by Miqdaad Versi, the assistant secretary general of the Muslim Council of Britain who is writing for The Guardian, in an article entitled "It's time the media treated Muslims fairly" from Sept. 23, 2015 summarises well the observation made on British media's presentation of Muslims. The title itself suggests that Muslims are not treated fairly but are subject to biased presentation – an opinion further developed in the body of the article where the secretary general states that:

[1] In the media, using Islam or Muslims as descriptive terms when referring to criminals remains all too common, even in cases where faith has little or nothing to do with the crime. […] According to an Islamophobia Roundtable in Stockholm, held in June last year, and featuring world-renowned experts on the topic, the regular association of Islam and Muslims with crime and terror in the media and on the internet is vital to the spread of Islamophobic rhetoric. (G/ 23.09.2015)

Furthermore, the fact that authorities talk about Islamic extremism and try to differentiate it from mainstream Islam already hints on the general criminalization at hand. [2] "UK Moves to Criminalize Islam(ism) /h/[2]" (FPM / 04.12.2013). In their essence the two terms are different: Islam is "[a] monotheistic religion characterized by the doctrine of absolute submission to God and by reverence for Muhammad as the chief and last prophet of God" (AH Dictionary 2016), while Islamism is defined as "[a]n Islamic revivalist movement, often characterized by moral conservatism, literalism, and the attempt to implement Islamic values in all spheres of life" (AH Dictionary 2016) and Pipes (1998) defnes Islamism as "an ideology that demands man's complete adherence to the sacred law of Islam and rejects as much as possible outside influence, with some exceptions (such as access to military and medical technology). It is imbued with a deep antagonism towards non-Muslims and has a particular hostility towards the West. It amounts to an effort to turn Islam, a religion and civilization, into an ideology". The difference is obvious as Islamism adds the

[2] /h/ – headline; /sh/ – subhead (second headline)

political twist to the religion. However, the fact that the suffix *–ism* is put in brackets, therefore is presented as an optional interpretation or as a doublet version of Islam speaks of an overlapping of the two concepts which consequently leads to a single approach to both of them. The other main lexeme in the headline is to *criminalize* which means "to make punishable as a crime" or "to make a criminal of" (Dictionary.com). The collocation of the two concepts already establishes the frame in which criminalization would generally include a crime, a culprit, and a trial. Following the logical sequence established, Islamists are singled out as possible perpetrators of crimes. But, how do we tell Islamists from mainstream moderate Muslims? What are the identity markers that define a person as an Islamist rather than a moderate Muslim? Various articles in the British and the American media provide the profile of an extremist – wearing a Salafi beard, Arabic clothes (usually white), women wearing burkas or headscarves[3]. As is general with human thought the activation or presence of only one of these features is enough to activate the stereotype of a Muslim and the crime script which is usually associated with a terrorist attack:

> *[3] Airline apologises after Muslim woman wearing a headscarf is thrown off flight for 'suspicious behaviour' /h/ (emphasis added – DM/ 17.03.2011); [4] A secondary school, where pupils are mainly Muslim, has called in police to investigate a 'hate crime' due to a Facebook posting criticising women publicly wearing Islamic veils (DM/ 25.06.2015); [5] Halal food certification is used to fund extremist 'death cults' and is part of the way Islam is taking over the world, according to a series of paranoid submissions sent to the Australian government. […] Many of the rants attempted to connect halal food with the horrific actions of terrorist groups like ISIS […]. (DM/ 20.06.2015)*

The examples above clearly show that there is no difference between Islamists and Muslims in the mind of general public and the authorities. Anyone resembling visually a Muslim is considered an Islamist, therefore a possible threat. The examples above feature a ridiculous extension of the crime paradigm which based on the last example in this group, e.g. [5], includes a cultural marker like special food, i.e. halal. It should be noted that the journalist behind the article distinguishes him/herself from said suggestion using phrases like "paranoid submissions" and "rants", however, these postings show the general feeling of the public which speaks of a thinking pattern that is trying to fossilize into an association. Apart from being biased, this attitude is also wrong as it is

[3] The stereotypical image of the Muslim terrorist is analysed in an upcoming paper on home-grown terrorism (Cheshmedzhieva-Stoycheva 2016)

conducive of radical bahviour and even radicalization among moderate Muslims.

Time and again media and various Muslim organizations and institutions have reported on the fact that Muslims in Europe in general feel alienated and are made to belive that they do not belong. Constant surveillance, checks, stop-and-search procedures undertaken by the authorities as part of their anti-extremism campaign provoke concern, distrust and even fear among moderate Muslims as they feel targeted. Various articles published in the British media feature the accounts of prominent people who unanimously state that anti-extremist measures could undermine British values and rather than lead to curbing of the radicalization process, can actually backfire: [6] "[Greater Manchester chief constable] Sir Peter Fahy says government strategy could alienate Muslims and damage free speech and religious freedom /sh/ […] Fahy added that he believed there was a danger that the new plans would turn officers into 'thought police … policing religion and not just Muslims'". (G/ 19.10.2015) or [7] "UK terror police 'radicalised and groomed our ISIS runaway wives': Husbands blame security services for women fleeing to Syria with their nine children /h/ […] Husbands claim police encouraged the women to contact their radicalised brother in Syria /sh/ Lawyers for the men also blamed 'oppressive police surveillance' /sh/" (DM/ 20.06.2015), where one of the possible reasons for the on-going radicalization of moderate Muslims is presented as the pressure they feel exerted on them by authorities, governmental bodies, the police, and greater society. Other articles describe the new laws as a "witch-hunt against Islam":

> *[8] British Muslims condemn terror laws for creating 'witch-hunt' against Islam /h/ Strongly worded public statement, which includes signatories from Cage and Hizb ut-Tahrir, condemns 'crude and divisive' government election tactics /sh/ […] The statement accuses the government of "criminalising" Islam and trying to silence "legitimate critique and dissent", and decries what it describes as "the ongoing demonisation of Muslims in Britain [and] their values, as well as prominent scholars, speakers and organisations." (G/ 11.03.2015).*

Articles as the last one are particularly important to the topic analysed as they do not only present the viewpoint of the "criminalized" individual, i.e. usually prominent members of the Muslim community who do not feel afraid to speak out, but also because they describe the feelings associated with this process first hand. The group of articles of this kind talk about the stereotypical portrayal of Muslims in the media as a "security threat", as the demonized other and about the policing of their religion that the new anti-terrorism laws foster as the laws actually justify a kind of constant surveillance conducted by

various institutions of peaceful citizens who somehow, because of their religion, resemble "a violent few" members who commit atrocities against the rest of the world. The very fact that anti-terrorism laws are being altered and new ones established is perceived by the Muslim community as "targeting" and marginalization ("as a result Muslims in Britain feel marginalised") and they feel like the "suspects" in a crime they have not actually committed. Similar statements of the generalization and the "same-brush tarring" that occur have been voiced also by Baronness Warsi, by Fahy, quoted above, as well as by other prominent Muslims and scholars from the community who talk about the prejudice and profiling they have been subjected to simply because they have somehow fitted the profile of a terrorist (G/ 19.06.2015; G/ 21.09.2015).

The examples use expressions associated with the lexico-thematic field of crime – *profile*, *suspicious behavior*, *intelligence*, *police surveillance*, *infiltration*, *informants*, *spies*, *criminalization*, *warrants*, *suspects*, *heavy "prison" sentences*, *charges*, *counter-terrorism laws*, *'zero tolerance approach to terrorist activity'*, among others; verbs with the same topic have also been used: *to tip-off*, *to arrest*, *to jail*, *to investigate*, etc. In addition, e.g. [8] uses as contextual synonyms the expressions, such as *'witch-hunt' against Islam*, *'crude and divisive' government election tactics*, *"criminalising" Islam*, *ongoing demonisation of Muslims in Britain* which broaden the crime paradigm enhancing the general feeling of stigmatization of Muslim communities. The lexicon used also speaks of the pervasiveness of the negative image of Muslims that is imposed and of an established practice and an ongoing process of victimization of that specific group. This conclusion has been supported further by a group of articles featuring pleas made by imams and regular Muslims against the practice of criminalization their community is subjected to:

> *[9] Don't alienate us over terror, Tory Muslim tells Cameron after he urges communities to speak out /h/ A backlash is building from community leaders over PM's warning /sh/ […] The PM could 'alienate' Muslims by suggesting they don't do enough /sh/ 'Our religion is being maligned' say Muslim constituents /sh/ (DM/ 20.06.2015); [10] Fahy warned the plans come at a time when British Muslims are feeling under pressure on several fronts. "There is a danger that the new laws on extremism alienates non-violent Muslims because of the existing level of mistrust and feeling of stigmatisation. A lot of Muslims feel that there is a constant anti-Muslim narrative in the media." He added that there was a risk of ending up with "stereotyping and that population alienated, and end up with a 'them and us' narrative". (G/ 19.10.2015); [11] "What he did was not part of Islam," said Ismail Snussi, an official at the mosque who was helping worshippers into the building. "Our true religion really is one of peace and co-existence, but now I'm fearful for what comes next. We're concerned about a crackdown, from the state, the police, and the press. We may*

become the focus of people's anger." […] In the hours after the attacks, leaders from France's Muslim communities spoke about the possibility of a "tsunami of hatred" being directed them. Nadir Kahia of the Muslim Banlieue Plus community association, said, "We know some Muslims and poor neighbourhoods" will be subjected to retribution. (In/ 16.11.2015); [12] Paris attacks: Stephen King takes to Twitter to demonstrate hypocrisy of blaming Muslims for massacre /h/ Author responded to Islamophobic backlash following attacks claimed by Isis /sh/ (In/ 16.11.2015)

The examples show another trend that moderate Muslims feel pressurized by, i.e. the need felt by the general public for Muslims to apologize for any terrorist attack committed by Muslim extremists, the most recent group being ISIS. Looking at a number of other "atrocities" and "heinous acts" that have occurred throughout history, not many other ethnic/ religious/ national groups have felt it proper to apologize nor felt the need to do so; just as a comparison we can take the Armenian genocide conducted by Turkey, who relentlessly refuse to apologize to the Armenian people, or the mass-murder committed by the Norwegian Anders Breivik, or for the Ku Klux Klan. As stated in The Independent: [13] "Sir Richard Branson: Blaming all Muslims for Paris attacks like 'blaming all Americans for past actions of Ku Klux Klan'" /h/ (In/ 20.11.2015). This provides an additional twist to the topic as the whole Muslim community is forced and expected to feel guilty because of the "violent few" who carry out acts of terrorism even against their own people.

An analysis in The Guardian casts light on the blame-game Muslims get involved in: [14] "When Isis executes its attacks, it has a script. It knows that Muslims will be blamed en masse in the aftermath. One of its key aims, after all, is to separate western societies and their Muslim communities: if Muslims are left feeling rejected, besieged and hated, Isis believes, then the recruitment potential will only multiply" (G/ 25.11.2015). It has a point it should be admitted.

There is a propaganda war led between ISIS media outlets and information channels and the general Western media as ISIS wants to show their strength and publish online all their atrocities focusing mainly on those done by converts. Western media in their turn take up what they see published by the terrorist group and resend it to their readers trying to thus stigmatize the activities of the group, while actually increasing its popularity and its visibility and in this way fueling its notoriety up. All this naturally works against the positive presentation of the group as a whole: [15] "The anti-Muslim drumbeat has become deafening across the western world. As images of atrocities by the jihadi terror group Isis multiply online, and a steady trickle of young Europeans and North Americans head to Syria and Iraq to join them, Muslim communities are under siege" (G/ 26.06.2015). Muslims are described as the fifth column that is going

to kill non-Muslims, as well as a Trojan horse. The associations behind the three metaphors (Trojan horse, fifth column, and metaphor of War) as discussed elsewhere (see Cheshmedzhieva-Stoycheva 2015a: 112) are quite clear. Similar to all cultural/ ethnic/ religious Others, Muslims are presented as the subversive element that is capable of undermining the values the host society holds dear, a presentation which once again hints on the association of Muslims with crime.

Additionally, the multiple publications about converts who in the name of Allah join ISIS and take part in various killings strengthen the association between Islam and crime against humanity in general. Looking for sensation and promoting their idea of stigmatization of radical militant Muslim groups like ISIS the media quote numbers of converts and people leaving for Syria in order to increase the feeling of threat. At the same time as terrorists and terrorist groups in general are declared criminal, all these converts who flee their "home countries" to join them are declared criminal and are treated as criminal as well. Therefore, in case of their return they are subjugated to the respective treatment. The message is clear: if you don't want to be considered a criminal don't change your religion and don't leave your country.

The corpus of Britih articles also features an account of the practices conducted by the FBI which also foster that "different" attitude towards Muslims. What is striking is the direct and overt link that has been taught to trainees between Islam and domestic security:

> *[16] 'The community feels profiled'[…] Per capita, Dearborn has the highest number of citizens on the federal government's terrorism watch list, according to leaked FBI documents reported last year. An analysis of FBI flight data in August revealed that a plane linked to counter terrorism operations flew over the city seven times in a single week. The FBI provided no public explanation for the flights. The agency has never felt that it has much to apologise for in the wake of its post 9/11 focus on domestic intelligence, which is solidly focused on Muslim communities. The FBI even used to teach counterterrorism agents that Islam itself, rather than terrorism in the name of a distorted and radical interpretation of the religion, was the fundamental problem confronting US domestic security. (G/ 26.09.2015).*

At the same time there is the contrast in the account provided by a white girl on the attitude she does (not) encounter because of her "profile". A similar difference in presentation in the media is provided by a Muslim:

> *[17] I'd just been flagged because, as a 19-year-old female flying alone, I fitted a specific intelligence profile (something, they hinted, about young women being drawn into love affairs with PLO fighters). It didn't bother me particularly, but then it wouldn't, because in a lifetime's encounters with all the usual kinds of security that*

was probably the only time that being a white, middle-class female hasn't virtually guaranteed me the benefit of the doubt. Unlike an old friend, now an NHS consultant, I didn't spend half my 20s being pulled over when driving at night by police officers suspicious of a young Asian guy in an expensive car. Nightclub bouncers never searched me, I never get stopped by customs, and if my handbag started beeping ominously the bomb squad probably wouldn't be called in. (G/ 17.09.2015); [18] The media portrayal is very bad sometimes,' said Ali. 'If there is a shooting and it's a white guy, he's mentally ill. If it's an Asian, he's a terrorist. The image is frustrating. In Charleston, it was clearly about race but also mental illness. If that was a Muslim guy, it would be about faith and terrorism, with no mention of mental illness, even though the two probably also go together in that case. So, yes, there are Muslims who need to change and behave, but it also feels unfair because the media aren't always straight about it.' (DM/ 06.07.2015).

The examples clearly spell out all the stereotypes specific features and traits trigger and the double standards used in cases of white people and in cases of Muslims perpetrators of crime.

At the same time, talking about the religious Other there is another aspect associated with crime, namely the exhibitions of hate crime against Muslims.

[19] Hate crimes in the United States /h/ […] There have been 4,120 reported hate crimes across the country, including 56 murders, from 2003 until 2015, according to the Southern Poverty Law Center, a Montgomery, Alabama-based advocacy group. The Federal Bureau of Investigation says a hate crime is "a traditional offense like murder, arson, or vandalism with an added element of bias." Under federal law, a hate crime is defined as a "criminal offense against a person or property motivated in whole or in part by an offender's bias against a race, religion, disability, ethnic origin or sexual orientation," the FBI says on its website. (DM/ 18.06.2015); [20] Hate crimes against Muslims soar in London /h/ 816 Islamophobic offences recorded across UK capital – up over 70 % on last year – with women wearing veils most vulnerable /sh/ (G/ 07.09.2015); [21] There has been a 300 % increase in reported Islamophobic attacks. A number of Islamic centres, including the Finsbury Park mosque, have been targeted in arson attacks. This is against a backdrop of videos of verbal and physical Islamophobic attacks on public transport – and it is notable that, while people are happy to film these incidents, few appear keen to step in and assist (G/ 01.12.2015).

As the examples show, the trend does not affect only the UK, but the States as well. Other examples talk about assaults against Muslims in France, Australia, and Germany, which together with the increasing values of hate crimes, is a proof of rampant, all encompassing Islamophobia. The accounts of hate crimes range from plots for the burning of a mosque in NY by a politician

(DM/ 07.07.2015; In/ 18.11.2015) to verbal assaults on public transport (In/ 18.11.2015), to shouts at Muslim taxi drivers (In/ 18.11.2015), to women being poured over with alcohol on public transport (G/ 13.10.2015). The exhibitions of hate crime even extend to individuals who look Muslim: [22] "*Christian Uber driver* beaten and threatened by passenger 'who thought he was Muslim'" /h/ (In/ 17.11.2015) and [23] "I may not be a visible Muslim woman but Islam has definitely become attributed to 'brown people', even if they're not Muslims. We saw this when *a Sikh man* was accused of being one of the attackers in last week's attacks" (G/ 20.11.2015). The last example mentions an interesting phenomenon – a kind of colour differentiation of religions. If we resort to Stuart Hall's (1996) definition of the stereotypical member of the majority who is described as white, Christian, heterosexual, and male the definition of the new cultural Other could probably be worded as Muslim, brown, and in most cases male. Such exhibitions of racism against Muslims make the moderate members of the group consider even removing the visible part of their religious adherence: [24] "Many Muslim women said they were now removing their headscarves and men were shaving their beards in an attempt to disguise their faith. (G/ 13.10.2015). This obliteration of the religion of the Other is the goal of non-Muslim extremists. The conclusion that comes ready at hand is clear: [25] "Islamophobia now far outstrips hostility to any other religion or ethnic group". (G/ 26.06.2015)

Looking at the corpus of articles from the Bulgarian media, it appears that the articles have more to do with the legislative side of the issue – the definition of terrorism and the anti-terrorism measures that have to be undertaken in order to diminish the possibility of terrorist attacks occurring in Bulgaria:

> *[26`] 'The establishment of four inter-agency groups to the Interior Ministry with the participation of representatives from the Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Justice, the National Security Agency and the State Agency for Refugees has been envisaged. They will propose amendments and supplements to the Law on Foreigners in the Republic of Bulgaria, the Law on Entry, Stay and Departure from the Republic of Bulgaria of EU Citizens and their Family Members, the Law on Bulgarian Identity Documents and the Law on Asylum and Refugees' (Forum/ 27.02.15); [27`] 'Opposition politicians reminded their colleagues that the fight against terrorism is now governed by a number of laws – on the Ministry of Interior, on the State Agency National Security (SANS), on the intelligence, on the the State Agency Technical Operations (Dato), on the Special Intelligence Means (RCC), on measures against money laundering, in the Criminal Code and, more recently, the Parliament passed a new law on the management of the Security Sector, which assigns to the Security Council to the Prime Minister the coordination of the work of all departments' (Dn/ 19.11.2015)*

The articles focus on the analysis of the new laws on terrorism and use the scripts from the meetings and debates which have ensued in relation to the discussions on the establishment of said laws in the various commissions and the government. Similar to the other European laws and regulations there is no explicit link between terrorism and Islam. The threat perceived by Bulgarian authorities for the national security is mainly associated with the flaw of immigrants passing through the country. Even at the time of writing of this paper the Bulgarian Minister of the Inferior, Tsvetlin Yovchev, has restated that the main problem for Bulgaria comes from the wave of refugees, quoting thousands of jihadists who have entered the country disguised as refugees. It was only in that interview that he mentioned that there are some signs of possible radicalization among the Bulgarian Muslim communities. So far it has been stated that there is no threat of radicalization of the Bulgarian Muslims mostly because they are quite united, they have their own parties, therefore representation in society so they do not generally fit the profile of an extremist-to-be. The crime frame in Bulgarian reality is usually associated with the group of Roma, who are the typical culprits once crime is committed. It does not come as a surprise therefore that the only case of a court trial for preaching radical Islam was held against Ahmed Musa and his prophets, who happen to be Roma from Pazardzhik who have decided to convert to Islam.

Still, after the attacks in France surveillance because of terrorism threat is reported to have extended to [28`] "3160 persons from 'regions and countries in crisis, i.e. linked in some way with radical, extremist and terrorist structures and organizations'" (Dn/ 10.04.2015). The document mentions ISIS, Al-Nusra Front and other radical groups adding to them the fact that aroung 900 jihadists from the western Balkans take part in the fights led by ISIS and their return home poses a threat for the spread of radicalization among the rest of the society. Although there are no reported recruits from Bulgaria, the threat comes from the jihadists who pass through the country on their way home and can radicalize people like Musa:

> *[29`] The document states that the risk of radicalization for Bulgaria comes from the possible education of our citizens in foreign religious education centres that preach extremist ideology. In addition, the ultimate poverty and social isolation of some communities increased their vulnerability to radical religious and other ideologies (Dn/ 10.08.2015)*

The reasons provided in the excerpt, based on the general profile of Roma community in Bulgaria, are probably the ones that have made Ahmed Musa turn to Islam. Another reason is the search for recognition and prestige which

are discussed in greater detail elsewhere (Cheshmedzhieva-Stoycheva unpublished). The interesting point here is that the case of Musa which is presented as a comparatively new phenomenon – for example an article in the Bulgarian Dnevnik from November 20, 2015 states that police campaigns against the imams from Pazardzhik date back to 2011 when the first talks about radical Islam started. However, while the case against Musa might be from 2011, talks about radicalization of the imams in that neighbourhood date back to 2006. Coverage of these events, though, had been scarce and it had not been paid that much attention. This observation only confirms the fact that the increased number of terrorist attacks in Europe in general and France in particular have increased Bulgarian awareness of the problem. In the analyses from 2015 on Musa's case, however, the criminalization of the participation of Bulgarian citizens on the side of ISIS is explicitly stated: [30`] "'But our country should pass a law on the criminalization of the participation of Bulgarian citizens on the side of the so-called Islamic State' concluded Mitov and clarified that this is a preventive measure" (Dn/ 15.11.2014).

In addition, following the lead of France, Belgium, Germany, and the UK, among others, a piece of Muslim clothing associated mostly with radical Islam has been criminalized, i.e the burkha: [31`] "The Parliament adopted at first reading the ban on face covering" /h/ (Dn/ 15.06.2016). The reasons stated, differed from the deduction chothing – radical Islam – terrorists, mentioned by Manol Genov in another publication in Dnevnik but mostly due to the fact that burkhas are not typical for the Bulgarian version of Islam.

III. Conclusion

The analysis on the British and the Bulgarian media discourse on Islam has found out that the process of criminalization of Islam is more widely reported in the former than in the latter. The reasons for that are probably the bigger number of terrorist attacks which have taken place in the UK, than in Bulgaria. In addition, the community of British Muslims is more diverse than that of Bulgarian Muslims who in their majority are comprised of Bulgarian Turkish. It has been only recently that radicalization and terrorism have been associated with possible "radical preachers" on Bulgarian soil, referring mostly to Roma who have converted to Islam seeking mostly change of social status, recognition, and fame.

The analysis has also shown that the articles published in the UK and Bulgaria on the subject of criminalization of terrorism and the existing link between Islam and terrorism are quite different. The British articles are more diverse in

terms of their subjects: anti-terrorism laws, opinions on terrorism in general, opinions of Muslims and non-Muslims, overt talk about the criminalization of the religion itself while Bulgarian articles on the criminalization of Islam were mostly concerned with the new anti-terrorism laws and the trial against the imams from Pazardzhik.

Thus the crime frames in both discourses are quite different, showing similarities in the employment of concepts like a criminal/ criminals (radicalized Muslim, jihadis, refugees), crime (preaching radical ideology, carrying out a terrorist attack), trial, and punishment. The differences observed based on the publications in the media are mostly in the positions of the criminal and the crime, as in Bulgarian media the position of the criminal is also taken up by Roma converts to Islam and imams, in the British media this slot is taken up by British converts to Islam in addition to the ones already mentioned. Apart from preaching radical ideology and supporting terrorist groups, Bulgarian media reports on wearing face veil as a case of crime which has been made punishable by law. British media provide accounts of cimes against Muslims provoked by their appearance and their institutions which have not been punished as the victims feel threatened and weary of reporting crimes against their persons.

The linguistic devices employed by the British media are also richer than those used by the Bulgarian media probably due to the longer experience with the problem.

The paper is part of a bigger study on the image of Muslims in the Bulgarian and the British media and analyses only an aspect of that presentation, i.e. the employment of the crime script in media presentations on the religious Other. It can be developed further by extending the period of research and tracing the way certain trials have been presented through the years in order to analyse any changes in the established patterns of presentation, namely that anything hinting on Muslim religious adherence is considered a possible threat and a prerequisite to the commitment of a crime.

References

AH Dictionary. (2016). The American Heritage Dictionary of the English Language. Fifth Edition. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. < https://ahdictionary.com/word/search.html?q=Islam>

Bulgarian Strategy for Combatting Radicalization and Terrorism (2015 – 2025). Стратегия за противодействие на радикализацията и тероризма (2015 – 2025 г.). Република България, Министерски съвет. Портал за обществени консултации.

Стратегически документи. < http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=979>. Last accessed July 27, 2016.

Cheshmedzhieva-Stoycheva, Desislava. (2015). "Je Suis Muslim: The Image of Muslims in a Bulgarian and a British Newspaper". *Lodz Papers in Pragmatics* 11.1: 105–126.

Cheshmedzhieva-Stoycheva, Desislava. (2015). "Radicals, Extremists, Terrorists … References to Muslims in the British and the Bulgarian Press (A Comparative Study)". In Cheshmedzhieva-Stoycheva, Desislava, Nedelcheva, Svetlana (eds.). *The Global and the Local: Current Trends in English Studies and Translation*. Shumen: Konstantin Preslavsky University Press. 13 – 23.

Cheshmedzhieva-Stoycheva, Desislava. "The Stranger Next Door: The Threat of Home-Grown Terrorism". (unpublished)

Framework (2002). "Council Framework Decision of 13 June 2002 on Combating Terrorism (2002/475/JHA)". *Official Journal of the European Communities*. L 164/ 22.06.2002. Available online at < http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002F0475&from=EN>. Last accessed July 27, 2016.

Fredette, Jennifer. (2014). *Constructing Muslims in France: Discourse, Public Identity, and the Politics of Citizenship*. Philadelphia: Temple University Press.

Hall, Stuart. (1996). "Introduction: Who Needs 'Identity'?". In Hall, Stuart, Du Gay, Paul. (Eds.). *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE. 1 – 18.

Pipes, Daniel. (1998). "Distinguishing between Islam and Islamism". Center for Strategic and International Studies. June 30, 1998. Available online at < http://www.danielpipes.org/954/distinguishing-between-islam-and-islamism>. Last accessed July 27, 2016.

Poole, Elizabeth, Richardson, John E. (eds.) (2006). *Muslims and the News Media*. London, New Yo**rk: I.B. Tauris.**

Richardson J. E. 2004. *(Mis)Representing Islam: The racism and rhetoric of British broadsheet newspapers*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Said, Edward W. (1981/ 1997). *Covering Islam*. London: Vintage Books.

Schank, Roger, Abelson, Robert. (1977). *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

УБИЙСТВОТО – ГРЯХ, ПРЕСТЪПЛЕНИЕ ИЛИ ГЕРОИЗЪМ?

Димитрина Пандурова

MURDER – SIN, CRIME, OR HEROISM?

Dimitrina Pandurova

Abstract: *The paper reviews both media and institutional interpretation of the shooting which has led to the killing of a refugee from Afghanistan on the Bulgarian-Turkish border in the autumn of 2015. The incident was described as "Europe's first fatal shot against refugees". Seen in the context of the Bulgarian complex that we are the first in any negative ratings, the paper provides a critical analysis of public opinion, of the weak voice of the institutions, of the natural political self-interest in the (mis)use of information and the media's non-persistent interest in the public agenda. It becomes clear that the incident at the border raises questions about tolerance and multiculturalism, connected with freedom and human rights, but also the old-fashioned issues about patriotism and the values of state sovereignty. Ultimately, the final word of the media remains unsaid.*

Keywords: *refugees, Bulgarian Helsinki Committee, media, frontier guard, protection, shooting, crime, heroism, patriotism*

> Проблемите на света не могат да бъдат решени от скептици или циници, чийто хоризонти са ограничени от очевидните реалности. Нуждаем се от хора, способни да мечтаят за неща, които никой не е виждал.
>
> Джон Кенеди

Вместо увод

Всяко чудо за три дни. Навярно тази стара българска поговорка би могла да се открие и в други европейски култури с различни интерпретации. Едва ли обаче може да се каже, че тяхната памет е толкова къса, колкото нашата. От дистанцията на времето, в което избрах да анализирам и проследя въпросите, които се надигнаха и чоплиха журналистическата ми душа, до реалното ми/й отдаване, изминаха цели малко повече от три

седмици. (Ако не броя и времето до окончателното ѝ завършване.) Дори и аз се усъмних, че са толкова малко... Бях останала с впечатлението, че убийството на първия бежанец-мигрант на българска земя, който със сигурност ще влезе в световната статистика на жертвите, се е случило поне преди два месеца. Вълната – новинарската, НЕ-океанската, ни залива заплашително. Дали заради информационния век, в който имаме „честта" да живеем, или по други причини, но вероятно днес дори и онези тъй яростни правозащитни организации (няма да ги цитирам умишлено), вече не коментират това събитие. То е минало. Не задават и въпросите, защото тяхното обвинение е хвърлено като бомба.

Да започнем отначало.

Случаят

Датата е 16.10.2015 г. – един по принцип скучен за журналистите съботен ден, в който по правило не малка част от новинарските теми са подготвени предварително. Наговорени, съгласувани (с редакторското и висшестоящото тяло) и От-снети още през седмицата. Кой ли ти е подозирал и очаквал какво ще се случи?!? До момента, в който световните медии, не само българските, буквално ни помитат с новината:

„Простреляна имигрантка на границата", Дарик радио, 16.10.2015 г.

„АФП: Първи сериозен инцидент с мигранти в България"[1]

Мълнията вече е неизбежна. Събитието е завладяло всички информационни емисии, дори и отвъд пределите на стария континент.

Международният отзвук

Афганистански мигрант бе убит от български граничари в четвъртък вечерта, докато се е опитвал да влезе нелегално в България, съобщава канадският вестник „Преса" (La Presse). Съгласно предоставената информация патрулиращият полицай е произвел изстрел във въздуха и „мигрантът е ранен при рикошет", твърдят властите в София, допълва Франс прес.

[1] http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1515785; http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1515787

Австралийското радио Ей Би Си коментира, че инцидентът е първият смъртен случай от началото на бежанската криза в Европа. Извънредната ситуация със смъртта на афганистански мигрант предизвика вълнение сред европейските политици, пише „Дойче веле". Българският премиер Бойко Борисов напусна провеждащата се в Брюксел среща на върха на ЕС, на която се обсъждаха мерките за ограничаване на бежанския поток, заради стрелба на българо-турската граница, съобщава руската редакция на Би Би Си.

Никой обаче не може да вини политиците, че не са „в крак" със събитията. Ако някой твърди обратното, то поне на действия в този момент те показват, че знаят какво правят, че са наясно и осъзнават проблема – нещо повече работят по него. Инцидентът в България съвпада с приемането на съвместния план за действие от Европейския съюз и Турция с цел овладяване на мигрантския поток, след началото на бежанската криза в Европа.

Този път и родната политическа класа си е написала домашното. Точно две седмици по-рано страната ни приема промени в Закона за изменение и допълнение на Закона за убежището и бежанците.[2]

Реакциите у нас

Какво се случи след оповестяването на трагичната новина? Да припомним почти мигновените заглавия от датата 16.10.2015 г.

„Хелзинкският комитет обяви за незаконна стрелбата край Средец."

В анализа си правозащитниците се позовават на информацията, дадена от главния секретар на МВР, като изтъкват, че задържаните лица, включително пострадалият, не са застрашавали ничий живот или здраве към момента на произвеждането на смъртоносния изстрел. Следователно, употребата на оръжие, в това число произвеждането на изстрел във въздуха, е била ***незаконна****, тъй като е* ***в разрез с императивния стандарт за абсолютна необходимост при употребата на оръжие****, физическа сила и помощни средства от полицейските органи, залегнал в Закона за МВР през 2012 г. в изпълнение на Европейската конвенция по правата на човека (ЕКПЧ), твърдят още от БХК.*[3]

[2] Виж приложението на финала.

[3] http://news.ibox.bg/news/id_290117875

Това, което прави моментално впечатление е, че твърдението се тиражира часове след съобщаването на трагичната новина и само по себе си поражда редица въпроси:

1. Първият и най-важен – имало ли е свидетели от страна на Българския хелзинкски комитет по време на инцидента?

2. Как само няколко часа след оповестяването на събитието стигнаха до толкова тежки и сериозни заключения, че изстрелът е незаконен и цитирам: ***„..в разрез с императивния стандарт за абсолютна необходимост при употребата на оръжие...“***

3. Имат ли БКХ и какви доказателства за това твърдение?

4. Ако разполагат с факти и доказателства кога и как успяха да ги анализират?

5. Разполага ли със следователи БХК, които са имали достъп до събраните доказателства от мястото на инцидента?

6. Ако отговорите на предишните въпроси са положителни то тогава – кога, как и кой точно е допуснал на мястото на инцидента представители на БКХ и в качеството им на какви?

7. Ако не са специализирани лица (дознатели, следователи и пр.) не поставят ли под риск изземването на експертизата?

И още един въпрос не ми дава мира – такава ли щеше да е позицията на БХК ако това се беше случило в Германия или пък в Унгария? Чисто любопитство.

Отговорите на тези въпроси са неясни и днес. И те ме интересуват не просто за да задоволят журналистическата ми нужда и потребност, искам да ги знам като гражданин, който живее в една правова държава, в която ако нещо се твърди, при това с подобна сериозност, то е сериозно подплатено и трудно може да се постави под съмнение. Макар и в този смисъл това да е недопустимо преди да имаме категоричното произнасяне на институциите.

Отговори обаче няма. Дали от високомерие, дали от доказалата се многогодишна практика за безнаказаност при различни некоректни, а понякога дори фалшиви обвинения, можем само да излагаме съмнения.

Обвиненията са хвърлени с особена тежест. А само три дни след инцидента нещата придобиват съвсем различна посока за българската прокуратура и в пълен контрапункт на изнесените от БХК твърдения.

„Разследването за застреляния мигрант продължава без обвиняеми“[4]

[4] Заглавието е от електронното издание Медиапул с дата 19.10.2015 г.

http://www.mediapool.bg/razsledvaneto-za-zastrelyaniya-migrant-prodalzhava-bez-obvinyaemi-news240647.html,

До този развой на събитията се стигна след като само ден след нелепия инцидент станаха ясни резултатите от аутопсията. Новината този път е от агенция „Фокус“ – 17.10.2015 г.

„Аутопсията потвърди, че застреляният чужд гражданин край Средец, е починал след рикошет в тавана на моста“[5]

Ден по-късно българските зрители научиха и още важна информация, свързана с темата, този път от районния прокурор на Елхово Стойко Иванов.

„90 % от заловените нарушители не казват истината за страната, от която идват. При съмнения за връзка с радикални ислямски организации били разпитвани от ДАН.

„От няколко дни границата минават само мъже, и то на възраст от 20 – 40 години. В последната седмица има лица, които се представят за афганистанци, но после се установява, че са иракчани, пакистанци – но това се установява с преводач“.

И още от същата новина:

„Преди седмица в боляровското село Вълчи извор катастрофираха две коли с нелегално преминали границата ни. Инцидентът стана след опит да избягат от гранична полиция. Преди тях е заловена друга група, с помощта на местни хора.“

„С ръководителя на ДАНС – Ямбол сме в постоянна връзка и той ми е споделял, че на ден доста лица, около 100 на ден минават през интервюта и те вече преценяват вътрешно дали има такива лица, с така наречените джихадистки виждания.“[6]

В тази история има и още един съществен елемент, който обаче се отнася към категорията на моралните принципи. А именно – докъде се простират правомощията на една правозащитна оргназация? Има ли право тя да раздава присъди и да заема ролята на съдебна истанция, особено след като се оказа, че изнесените факти и твърдения от нейна страна не отговарят на истината? В същото време някак изтикани останаха далеч по-важни и съществени въпроси. Като например:

1. Защо има пробив на българската граница? (Групата мигранти е заловена 50 км във вътрешността на страната.)

2. Ако застреляният младеж е добронамерен бежанец защо не е преминал през граничния пункт, където щеше да получи съответната помощ и трагедията със сигурност нямаше да се разиграе?

---

[5] http://www.focus-news.net/news/2015/10/19/2136344/rezultatite-ot-balistichnata-ekspertiza-vav-vrazka-s-intsidenta-v-rayona-na-grad-sredets-izlizat-dnes.html

[6] БТВ – 18.10.2015 г.

Няколко дни по-късно (20.10.2015 г.) БХК опитвайки отново да докажат собствената си правота излязоха с информация, че версията на МВР за инцидента на границата се разминава сериозно с показанията на мигрантите, които са придружавали простреляния.[7] Стана ясно и коя е жертвата – 19-годишният афганистански гражданин Зияулах Вафа, придружаван от 17-годишния си брат, по чийто сведения всъщност е изготвена версията на правозащитниците. Някой дали би си помислил и би очаквал обратното – да има пълно покриване на показанията на потърпевши и власти?

И още – предвид станалите известни факти защо въобще една медия се занимава с една организация – дава и трибуна, за да продължава да бълва различни версии, уронващи престижа и професионализма на един български граничар?

И ако продължим да разсъждаваме в посока на известните факти, за да се опитаме да разберем на базата на какви факти БХК стигнаха до оневиняването на бежанеца и присъдата над българския граничар – това, че е 19-годишен означава ли по презумпция, че е невинен, че не може да борави с оръжие, че не може да бъде опасен? На колко беше терористът-камикадзе, който през 2012 г. на летище Бургас взриви 7 души, а други 35 рани тежко? (Името му е Мохамад Хасан ел Хюсеин и по това време лицето е само на 23 години.)

За да се провери експертната надеждност на когото и да било интересен би бил за провеждане един експеримент. Какво ли би било заключението ако на специалистите от различни правозащитни организации бъдат предоставени снимки на различни вече известни атентатори, без те да знаят каква в действителност е тяхната „мисия".

Да припомним ли и друг факт, станал известен година след тежкия инцидент в Сарафово, който със сигурност малцина си спомнят. Въпросният атентатор не е бил самоубиец, а се самовзривил по погрешка. Каквото и да означава това.

Но да проследим още от случилото се, според БХК и тяхното следствие. Информацията отново е от в. Дневник, 20.10.2015 г.

„Според младежа и други хора от групата те са били пресрещната при моста не от трима, а от четирима или петима полицаи.

Никой от групата не е оказал съпротива и не е проявил агресия спрямо тях.

---

[7] Във: в. Дневник, 20.10.2015 г.

http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/10/20/2632759_pokazaniiata_na_afganistancite_se_razlichavat_korenno/

Афганистанците твърдят, че след като са видели полицаите, са се разбягали в различни посоки. В този момент двама от полицаите започват да стрелят, като всеки от тях произвежда по два изстрела.

Тоест има четири изстрела, а не един, както твърди МВР, посочват от БХК.

Афганистанците обаче не могат да кажат дали стрелбата е била във въздуха, тъй като, бягайки, те са били с гръб.

При произвеждането на изстрелите Зияулах Вафа е улучен и пада на земята.

При тази гледка всички от групата преустановяват бягството, лягат на земята и така изчакват пристигането на полицейските подкрепления и формалното им арестуване. Всички чужденци също така са единодушни, че при последващия обиск в никого от групата не е открито никакво огнестрелно или хладно оръжие или други предмети, които биха могли да бъдат използвани за нападение, освен лични вещи, дрехи, телефони и документи"

И тук познавачите и експертите по сигурност би трябвало да заявят категорично – не е ли в крайна сметка точно това ролята на българските гранични власти – когато има пробив на територията на Република България, когато някой не се подчинява на заповедта на официалните органи, те да действат така, както повелява законът. Ако тези разпоредби не са в сила тогава защо въобще трябва да си пилее охранителен ресурс на границата? Защо се хвърлиха луди пари за издигането на метрова телена ограда? Не е ли поради същата причина? Ако ще се поставят под въпрос уменията на граничните полицаи при употребата на оръжие, то тогава не би ли било редно тази служба бъде разпусната, а границата да бъде оставена без контрол?

Може би отговорите на тези въпроси бяха обобщени съвсем накратко изказана от Радан Кънев:

Радан Кънев: България пази добре границата си с ресурса, който има

Според лидера на ДСБ се злоупотребява политически с инцидента край Средец.[8]

Защо обаче за кой ли път у нас се оказа, че всеки е виновен до доказване на обратното, освен заелите твърде недосегаеми постове? Неслучайно този случай бе поредният в последните месеци и години, който отприщи обществения гняв срещу Българския хелзинкски комитет. Този път дори

[8] БТВ, 17.10.2015 и http://btvnovinite.bg/article/bulgaria/politika/radan-kanev-balgarija-pazi-dobre-granicata-si-s-resursa-kojto-ima.html

се стигна още по-далече. Цената на тази позиция се изрази в подписка с настояването за закриване на организацията.

На фона на присъдите на БКХ позицията на Върховния комисариат за бежанците към ООН (ВКБООН) в България сама по себе си не бе новина. Една очаквана реакция, която осъди инцидента, с голямата разлика обаче – без „издаване“ на предварителни присъди, като тези на колегите им от Хелзинския комитет.

Борис Чеширков, говорител на ВКБООН пред БНР: „Осъждаме това, че се е стигнало до смърт на човек от Афганистан, търсещ закрила, и че това се е случило, докато той се е опитвал да стигне до безопасността на България и да упражни своето универсално човешко право да потърси убежище. Призоваваме България разследването да бъде незабавно, задълбочено, прозрачно и независимо“.

И понеже в България всеки има право на мнение, особено политиците, не закъсняха и техните заключения. Пред медиите председателят на Комисията по вътрешна сигурност и обществен ред в Народното събрание ген. Атанас Атанасов побърза да уточни, че инцидентът не е станал на границата, а много навътре в страната.

„Няма никакви данни да е била оказана въоръжена или каквато и да било съпротива, за да се използва оръжие. При тази хипотеза сме в условията на извършено убийство, независимо как ще бъде квалифицирано то от разследващите органи. Тук трябва да се понесе отговорност.“ [9]

Впрочем този коментар буди известно недоумение. Не бих си позволила лукса да споря с експерт по национална сигурност, бивш шеф на една от водещите служби, но все пак един въпрос не ми дава мира. Това, че стрелбата се е разиграла „навътре в страната“ означава ли, че тя сама по себе си е допустима? Не се ли квалифицира също като престъпление фактът, че има нелегален пробив на българската граница? Ако утре аз реша да прекося границата с Турция не на официалните гранични пропускателни пунктове, а от място, което си избера и бъда застреляна кой ще бъде виновен – аз или турските гранични власти?

Ако се позовем на отминали събития с международен характер подобни прибързани изказвания биха могли да донесат твърде много негативи на един български политик, бил той и на позиция, която очевидно има достъп до дълбочината на фактите. Защото в крайна сметка изразеното мнение някак ме върна и напомни твърде много на една друга из-

[9] http://www.dnes.bg/politika/2015/10/16/sluchaiat-sredec-mnogo-vyprosi-malko-otgovori.279882

пусната фраза – „Ами ако са виновни!“ И в крайна сметка този случай за пореден път затвърди у мен горчивото усещане, че когато имаме изпълнение на задължения от един редови служител (без значение в коя сфера) рискът той да бъде мигновено разпнат на кръст, осъден без вина, хвърлен на кучетата..., е задължителен. И никога никой не е в състояние да поеме отговорността на високо ниво. Защото ако започнем да разплитаме пъзела парченце по парченце горещите картофи ще започнат да парят най-първо именно под ръцете на законотворците, на експертите и създателите на онези разпоредби и закони, които изпълняват хора като Вълкан Хараламбиев.

Контрапозиции заеха бившият министър на МВР Чавдар Червенков, който изцяло подкрепи полицая от Средец, както и БСП. За мен обаче остана глождението дали щяха да кажат същото в друго време, дали споделят тази теза защото вярват, че това е така или защото се опасяват, че ако кажат обратното ще налеят допълнително минуси в и без това крехко-чупливата им снага? Особено по време на избори. (Да припомним, че инцидентът съвпада с провеждащите се избори за местна власт.)

Знайно или не, търсейки истината или по-скоро сензацията, но медиите отново хвърлиха нова бомба.

Инцидентът край Средец се е случил на „сляпо“. Имигрантите не са засечени от системата за наблюдение, 20.10.2015 г.[10]

Миков: Заради неплатени сметки няма ток за наблюдение на границата.[11]

Да се прехвърлим отново на чужди вълни. Как звучаха коментарите по същата тема на европейските политици?

Виктор Орбан, министър-председател на Унгария: „Мигрантите приличат по-скоро на армия, отколкото на хора, търсещи убежище“.

Доналд Туск, президент на Европейския съвет и бивш министър-председател на Полша: „*Рано или късно подобно нещо щеше да се случи и този инцидент за пореден път доказва необходимостта от засилване на охраната на границите на страните от Европейския съюз.“*[12]

Събитието е далеч и от Полша, и от Чехия. Това не пречи на политиците да изразят една обективно безпристрастна и същевременно реалис-

---

[10] http://btvnovinite.bg/video/videos/news/incidentat-kraj-sredec-se-e-sluchil-na-sljapo.html

[11] в. Дневник, 16.10.2015 г.; www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/10/16/2630706_mikov_zaradi_neplateni_smetki_niama_tok_za_nabljudenie/

[12] http://offnews.bg/news/Sviat-_12/Viktor-Orban-Tova-ne-sa-bezhantci-a-armiia_578223.html

тична позиция по темата. Без осъдителни присъди, по човешки изказано признание. А то и без да си експерт можеш да го прецениш – случи се неизбежното при подобна бежанска вълна и рискове, които поемат мигрантите.

Всичко това за кой ли път ме върна към клишето – ние пак се оказахме по-католици от папата. Редица политици, а дори и анализатори решиха да изберат мълчаливата позиция, навярно, за да си спестят минусите и упреците. В крайна сметка защо гласно не се чуха простичките при това риторични въпроси, срещу които трудно биха се намерили контра-въпроси!

Имаме ли незаконно навлизане?

Имаме ли нарушение?

Терористите хора ли са?

Съдят ли ги така, както повелява правният световен ред?

Трагичното събитие даде повод за развихряне и на нароилите се в последните месеци с бясна скорост най-различни сайтове, които използват всеки подобен случай, за да налеят допълнително масло в огъня, за да насъскат и без друго не само озверелите крайни националисти, но и редица българи. В буквално задръстнеия поток от информация е трудно да се ориентираш днес кое е истина, кое спекулация, кое манипулация. Но пък нали беше време, в което точно за това мечтаеха стотици-хиляди, дори милиони българи. Ето сега има предостатъчно.

„Променят законодателството на България като официално дават разрешение на всеки да минава българската граница и да се заселва свободно в България!!!“[13]

Нека истерията и сблъсъкът започнат сега! Който контролира електронните медии, има реалните шансове да владее и света. Радиото и телевизията обаче бяха задминати на къс спринт от интернет! Изключително е трудно в днешно време, дори и за грамотните, добре осведомени индивиди, да се ориентират в тази среда – кой, на кого, какво. И къде. Ясен отговор има само един от онези изначални въпроси в журналистиката – защо!

Като с всяка друга сензационна тема и тук противопоставянията бяха толкова крайни, колкото приляга на българите. За пореден път твърде малко бяха анализите, които „бръкнаха“ в дълбочината на темата, а не се плъзнаха по повърхността. Не залитнаха в посока на дивия популизъм, а работеха с адекватни предположения, базирайки се на сериозни познания. А именно:

[13] http://www.budnaera.com/201504f/1509280350.html

„Възможно е случилото се е да е и резултат от недостатъчна подготовка на полицаите за действие в подобна ситуация. Резултатът от това е, че един полицай е разследван за убийство, а случая се използва повсеместно за политиканстване."[14]

Разбира се това е само една малка част от пъзела, който оформя цялостната картина по стрелбата край Средец, която като с брадва пресече общественото мнение в България на две позиции. От едната страна звучаха скандиранията „Герой!" от друга, макар и индиректно „Убиец".

Общност „Ние подкрепяме Вълкан Хамбарлиев", кауза „Вълкан Хамбарлиев – мъж на годината" и две групи в защита на 42-годишния граничен полицай от Средец се появиха във фейсбук през последните часове."[15]

„Около 30 000 искат държавно отличие за трима граничари от Средец

Подписката в тяхна подкрепа е организирана от шефа на Историческия музей и се внася в кабинета."[16]

От форумите и социалните мрежи:

„Снощи, когато научих новината, че български полицай е стрелял срещу нахлуващия отряд от 54 нелегални нарушители на българо-турската граница, изпитах надежда и дори гордост. Един български полицай не се поколеба да защити всички нас, поемайки огромен риск от повдигане на обвинения за неправомерни действия в последващото разследване и жертвайки собствената си безопасност. Оказвайки се почти сам на незащитената бразда, която между другото е и външна граница на ЕС, той изстреля първия куршум на Европа срещу нашествието на нелегални пришълци на Стария континент."

„Означава ли, че като е афганистанец, пакистанец, сириец или от близкия изток загиналия не е човек и няма семейство и роднини и не трябва да изразим съболезнования? Означава ли, че като е афганистанец това автоматично го прави терорист и си е заслужил куршума? И най-важният въпрос: Коя е най-висшата ценност за нас като европейци? Защото ако не е човешкия живот, веднага се превръщаме в онези, които наричаме терористи!"

---

[14] http://m.offnews.bg/news/Нашите-автори_2490/Ксенофобия-и-хиперболизиран-либерализъм-след-инцидента-на-границата_574300.html

[15] Интернет-изданието „Фактор" – 17.10.2015; http://www.faktor.bg/novini/balgariya/57573-razsledvat-granicharya-zastrelyal-migrant-za-previshavane-na-neizbezhna-otbrana.html%7D

[16] http://www.mediapool.bg/okolo – 30 – 000-iskat-darzhavno-otlichie-za-trimata-granichari-ot-sredets-news241032.html

Истините са много, не е една. Какво ли би се случило ако отново се експериментира – всеки правозащитник с пушка на границата. Колко изстрела ще се чуят тогава? Истината е, че призивите за човечност са чудесни, но в повечето случаи са силно идеализирани. Това може би важи с още по-голяма сила сега, когато наблюдаме събитията от дистанцията и на онзи петък, 13 ноември 2015 г., който окървави определения иначе за град на любовта – Париж. Защото не е ли истина, че има легални начини да избягаш от страни в риск? Потвърждават го самите бежанци! Хората, избрали да бягат по незаконния начин, трябва да са наясно какъв огромен риск поемат – да се случи инцидент, да бъдат подведени, удавени, задушени, арестувани, убити...

Едно е сигурно:

Експерт: Инцидентът край Средец няма да уплаши бежанците.[17]

Въпреки затишието, което се наблюдава сега по границите, то е само привидно и може да се обясни със зимните условия. Остава също и надеждата, че един следващ инцидент няма да се случи на нашата граница, защото все още не сме научили истината и фактите за този. Седмица след злощастната случка в родните ни медии настъпва пълна амнезия за случилото се. Дали заради предизборната обстановка, или заради едно признание дошло лично от премиера на Републиката, който се позовава на нашите чужди партньори, но като че ли за в. Дневник темата се затваря със заглавието, публикувано на 17.10.2015 г.:

„От Брюксел признаха, че патрулът е действал както трябва, каза Борисов по повод смъртта на границата."[18]

* * *

01.02.2016 г. по инцидента в Средец движение няма. Обвиняеми също. До кога ли? Съмнявам се, че дори и прокуратурата има тези отговори. Важен обаче не само с днешна дата, а и въобще остава и въпросът – това ли е наистина първият произведен изстрел срещу бежанец? Така ще знаем дали твърдението: *„...той изстреля първия куршум на Европа срещу нашествието на нелегални пришълци на Стария континент"* в коментар под заглавие „*Европа е превзета от бесове. България първа натисна спусъка"*, отговаря на истината или е лъжа? Ще узнаем също дали е пра-

[17] Електронното издание на в. Стандарт, 16.10.2015; http://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/ekspert_intsidentat_kray_sredets_nyama_da_uplashi_bezhantsite – 305391.html

[18] http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/10/17/2631018_ot_brjuksel_priznaha_che_patrulut_e_deistval_kakto/

водобно и друго заглавие от българската преса от последния ден на месец август 2015 – *„17-годишен мигрант е убит в Гърция при престрелка в морето между гръцки полицаи и трафиканти"*. Престрелката е станала край остров Сими – яхта със 70 мигранти на борда се опитала да навлезе нелегално в гръцки териториални води от Турция.

Отговорите на тези въпроси никак не са без значение. Особено от гледна точка на историческите събития с в обозримо бъдеще, когато ще се пише историята по темата Европейския съюз-бежанска криза – дали в тези документи България ще присъства като държавата, която първа е стреляла по невинен или подобни деяния са се случвали и преди.

Този инцидент със сигурност поставя редица философско дефинитивни въпроси в посока на това доколко онези радетели за чоешките права са откровени и позицията им е далеч от лицемерието? Защото не бива да забравяме, че още в деня на инцидента – 16.10.2015 г., стана ясно, че:

„Аутопсията на убития афганистанец потвърждава, че е загинал от рикошет…"[19]

В този смисъл къде са извиненията на всички побързали да осъдят, на онези, които не се поколебаха да сочат с пръст, да крещят за човешки права?

Една дефиниция със сигурност е валидна и за двете страни. И тя е – да не осъждаме изначално като престъпници всички около нас – и полицаят, и жертвата, без нужната подробна информация.

Примери и контрапримери могат да бъдат дадени още много. Навярно с тях бихме могли да оборим и защитниците и техните опоненти. Струва ми се обаче, че като за край на това изследване е напълно резонна статията от в. Капитал от 23.10.2015 г. със заглавие: *„Нашите телени мрежи Полярните мнения престъпник или герой е граничният полицай от Средец са отказ от осмисляне на промяната, в която живеем през последните две години*

Когато Боряна Телбис и Фелия Барух отиват в трите български села, прочули се в новините с „лошотията" си към бежанците – Телиш, Розово и Калище, намират симпатични и гостоприемни хора. Когато посещават лагера за бежанци в Харманли, срещат усмихнати лица, греещи от оптимизъм. За двете млади жени – журналистка и фотографка, животът не е черно-бял и винаги си струва да се вгледаш в човека зад сюжета. Те се връщат на местата от новините година по-късно, за да изследват

[19] http://btvnovinite.bg/gallery/bulgaria/incidenti/vljazohme-v-zaglavijata-na-svetovnite-medii-sas-sluchaja-na-ubitija-migrant.html

случилото се и да започнат задочен диалог между бежанци и българи, озовали се едни срещу други не по собствена воля. Събират тези свои срещи в проекта „Непознатият друг“ - техния прочит на темата за неразбирането и другостта отвъд медийните етикети. „Непознатият друг“ е за това колко опасни могат да бъдат обобщенията.“[20]

Точка.

Пункт.

Или по-скоро триточие.

Защото темата е стигнала разгара си в цяла Европа. Време разделно е настанало, а дали ще свърши някога?

P.S.
Уточняващият край

Последните щрихи по този анализ пиша в зима господне 2016, последуют день на месец януари. Исках още веднъж да се уверя какво се е случило след 16 октомври 2015 година с част от персонажите в този текст – Вълкан Харалмбиев – герой ли е вече или доказано виновен? Очаквах да намеря много по темата. Нали в крайна сметка живеем в епохата на Гугъл, който знае всичко. Надеждите ми останаха излъгани. Нищо. Нито дума след 20 – 25 октомври за този случай. От никого! Търсих и рових, рових и търсих – във всички възможни медии – от съмнителните, до доказано професионалните. С всевъзможни ключови думи. И не можех да повярвам – „изпари“ ли се този случай – случвал ли се е въобще? Тогава се принудих да използвам жокер от приятел. Мой стар колега и добър приятел от Хоризонт ми довери – няма дело, няма яснота каква ще бъде съдбата на този български полицай. Въпросът е висящ и напълно неизвестен.

И пак в мен се загложди онова чувство за късата памет... Защо е така? Защото кървавата драма не е дотам кървава? Какво стана с хвърлените обвинения, че един български полицай е „убиец“? Има ли извинения, има ли последствия? Защо новината беше така скандално важна три дни, а след това изтрита с дебелата гума, сякаш никога не се е случвала? Ами ако утре това се повтори (рискът е повече от реален и всички са убедени, че проблемът не е овладян, а само във временно метеорологично затишие)? Пак ли ще се пише същото, ще се хвърлят същите предварително-недока-

[20] http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/obshtestvo/vsichko_za_pravata_ni/2015/10/23/2635039_nashite_teleni_mreji/

зани наказателни присъди? С какво чувство ще се събудят институциите? Ами журналистите? И защо и до кога за Бога колегите непрекъснато ще позволяват да бъде подменян дневния ред с други теми еднодневки? Вероятно обаче това са въпроси за тема в едно следващо изследване.

Приложение

Закон за изменение и допълнение на Закона за убежището и бежанците
УКАЗ № 198
На основание чл. 98, т. 4 от Конституцията на Република България
ПОСТАНОВЯВАМ:

Да се обнародва в „Държавен вестник“ Законът за изменение и допълнение на Закона за убежището и бежанците, приет от XLIII Народно събрание на 2 октомври 2015 г.

Издаден в София на 14 октомври 2015 г.

Президент на републиката: Росен Плевнелиев

Подпечатан с държавния печат.

Министър на правосъдието: Христо Иванов

ЗАКОН

за изменение и допълнение на Закона за убежището и бежанците (обн., ДВ, бр. 54 от 2002 г.; изм., бр. 31 от 2005 г., бр. 30 от 2006 г., бр. 52 и 109 от 2007 г., бр. 82 от 2009 г., бр. 39 от 2011 г., бр. 15 и 66 от 2013 г. и бр. 98 от 2014 г.)

§ 1. В чл. 1 се правят следните изменения:

1. В ал. 1 думата „особена“ се заличава.

2. Алинея 2 се изменя така:

„(2) Закрилата, която Република България предоставя на чужденци, включва убежище, международна закрила и временна закрила.“

§ 2. Създава се чл. 1а:

„Чл. 1а.(1) Република България предоставя по реда на този закон международна закрила и временна закрила.

(2) Международна закрила се предоставя по силата на Конвенцията за статута на бежанците, съставена в Женева на 28 юли 1951 г., и Протокола за статута на бежанците от 1967 г., ратифицирани със закон (обн., ДВ, бр. 36 от 1992 г.; доп., бр. 30 от 1993 г.) (ДВ, бр. 88 от 1993 г.), на международни актове по защита правата на човека и на този закон и включва статут на бежанец и хуманитарен статут.

(3) Временна закрила се предоставя в случай на масово навлизане на чужденци, които са принудени да напуснат държавата си по произход, поради въоръжен конфликт, гражданска война, чужда агресия, нарушаване на човешките права или насилие в големи размери на територията на съответната държава или в отделен район от нея и които не могат по тези причини да се завърнат там.“

§ 3. Член 2 се изменя така:

„Чл. 2. (1) Президентът на Република България предоставя убежище в съответствие с определените му правомощия в случаите по чл. 27, ал. 2 от Конституцията, както и когато държавните интереси или особени обстоятелства налагат това.

(2) Министерският съвет предоставя временна закрила по чл. 1а, ал. 3, въведена с решение на Съвета на Европейския съюз. Срокът на временната закрила се определя с решението на Съвета на Европейския съюз.

(3) Председателят на Държавната агенция за бежанците предоставя международна закрила.

§ 4. В чл. 3, ал. 2 думите „статут на бежанец, хуманитарен статут“ се заменят с „на международна закрила“.

§ 5. В чл. 4 се правят следните изменения:

1. В ал. 3 думите „и/или убеждение“ се заличават.

2. В ал. 4 думите „търсещ или“ се заличават.

§ 6. В чл. 6 се правят следните изменения и допълнения:

1. В ал. 1, изречение второ думите „статут на бежанец или хуманитарен статут“ се заменят с „международна закрила“, а думите „такъв статут“ се заменят с „такава закрила“.

2. Създава се ал. 3:

„(3) Длъжностните лица в центровете за настаняване и тези, провеждащи производство по този закон с чужденци, търсещи международна закрила, особено с чужденци от уязвима група, получават подходящо обучение относно потребностите на тези лица.“...

Пълен текст да Закона за убежището и бежанците на dv.parliament.bg

НРАВСТВЕНА АСИМЕТРИЯ МЕЖДУ „ДОБРОТО“ И „ЗЛОТО“ КАТО ЗАКОНОМЕРНО СЛЕДСТВИЕ ОТ МЕДИЙНОТО ПРЕКСПОНИРАНЕ НА „ЗЛОТО“

Десислава Тодорова

MORAL ASYMMETRY BETWEEN “GOOD” AND “EVIL” AS A NATURAL CONSEQUENCE OF MEDIA OVER-EXAGGERATION OF “EVIL”

Desislava Todorova

Abstract: *Media in contemporary information society have long acquired the status of the powerful ones which naturally leads to their big influence over public feelings and even over the manifestations of these feelings. The paper analyses the scope of media power in terms of their over exaggeration of evil which frequently leads to extreme negative attitudes and exhibitions among media audiences. The aim of the analysis is to review and study the factors which have led to a moral asymmetry between “good” and “evil” in media space, as well as the impact it has on the public. The paper analyses various viewpoints and facts which are based both on the scholarly context of the issue as well as on the specific examples which are telling of the over exaggeration of “evil” in the media.*

Keywords: *media, power, media audience, over exaggeration, evil, good, moral asymmetry, media communication, manipulation*

Макар медиите да са властимащи или т. нар. четвърта власт, в съвременното общество сами по себе си те не могат да съществуват или поне не в онзи субектно-обектен формат, в който неотдавна пасивността на аудиторията е осигурявала хегемонията на медийните информационни постулати. Днес аудиторията е тази, която определя медийното съдържание, защото след появата на интернет не само че се появиха нови медии, но и старите такива или т. нар. конвенционални медии потърсиха адекватно присъствие на медийната платформа. Във връзка с това проф. Петко Тодоров констатира, че новите информационни технологии се отразяват най-силно и осезаемо на развитието на медийния отрасъл, в който в глобален мащаб протича процес на радикалното му трансформиране. [1] Ако до появата на интернет и в частност на онлайн медиите

аудиторията е била пасивна и статично е приемала медийната информация без да може да реагира по никакъв начин, то днес същата тази аудитория може сама да избира кога, къде и какво да гледа,чете или слуша и още по-важното е, че има възможността да реагира на тази информация. Ето защо Интернет или т. нар. мрежа е не само технологичен феномен, но най вече социален. Техническата глобална революция води до еволюция на аудиторията, която от своя страна се превръща в основен фактор, определящ посоката на медийния комуникационен процес. В тази връзка проф. Здравко Райков констатира, че "*новите технологии променят правилата на играта… оцеляват само онези, които се съобразяват с тях и мълниеносно се променят, съобразно с изискванията им*" [2] Този стремеж за предварително задоволяване на потребностите на аудиторията е свързан с отчитането на предварителния медиен интерес към определено медийно съдържание. От това следва и фактът, че диалогичният процес „медийно съобщение – зрителско интерпретиране" определя естеството на дадена новина и акцентите в нея. Това се оказва ключов елемент при избора на информационния реквизит на медиите. Днес водещ журналистически принцип е задоволяването на потребностите на медийната аудитория с цел осъществяване на успешна медийна комуникация и повисоко тиражиране.

В настоящата статия се разглежда един многопластов и характеризиращ се със своята актуалност и обществени последици проблем, а именно: преекспонирането на злото в медийното пространство като основна журналистическа техника за привличане интереса на аудиторията. Това респективно довежда до наличието на една нравствена „асиметрия" между „добро" и „зло" както в медийното пространство, така и в реакциите на обществото.

В изследването на горепосочения проблем не се търсят виновни и жертви, т. е. медиите не са обект на анатемосване поради опитите им да привлекат аудиторията, тъй като основна е именно ролята на аудиторията за медийното преекспониране или казано с други думи – аудиторията е факторът, който провокира това преекспониране. В този контекст в своето изследване „*Масмедийно демонизиране: основни обекти и техники в българския печат*" проф. Елка Добрева посочва, че един от най-мощните фактори, които привличат зрителския интерес, е факторът негативност, тъй като медийната аудитория активно се интересува от негативни (трагични, катастрофични, ужасяващи) информации. [3] Вниманието на аудиторията се привлича преди всичко от лошите, провокативните новини. Като че ли обществото има нужда от представяне на злодеи, от сочене с

пръст, от заклеймяване и осъждане. Може би най-важният мотиватор за желанието на хората да получават осеяна със „зло“ информация е възможността, която те вече имат благодарение на новите технологични условия и социални мрежи да коментират и осъжда извършителя на даденото зло, на дадено престъпление. Обществото има нужда да осъжда, а то е най-жестоко в своите присъди – историческото битие го е показало.

Преекспонирането на злото в медиите се реализира най-вече посредством неговото субективизирането, т. е. акцентът при отразяването на някаква негативна новина пада не върху самото действие, слука, събитие, а върху „главните действащи персонажи“, т. е. субектите, извършили определено престъпление. Тези лица, попаднали веднъж в медийното пространство, от обекти в реалния живот, се превръщат в субекти, върху които медийната аудитория проектира своето мнение, провокирано от начина, по който са представени „злите“ им действия. Ето затова тук се говори за субективизиране на злото посредством създаден определен медиен образ на „злодея“. В този контекст проф. Елка Добрева посочва, че „*демонизирането на отделни личности и групи хора е нещо много обичайно за масмедиите. В неговата основа стои принципът, че добра новина е лошата новина*“ [4]. Но ако средствата за масова комуникация си служат с горепосочения принцип, то в такъв случай може да се каже, че медиите влияят върху мисълта на хората и имат способността за промяна на съзнанието им. Следователно, създаването на демонични образи според стилистиката на проф. Дорева превръща медиите от средства за масово информиране в средства за масова манипулация, което има крайно негативен ефект върху обществените нагласи и дори проявления. Затова не би прозвучало крайно изказването, че медиите влияят върху човешкия ум и неговото възприятие. Елдън Тейлър казва следното: „*Ако можете да контролирате значението на думите, да потискате критиката и да провокирате механични реакции, вие можете да контролирате масите. Това са основните инструменти на манипулатора.*“ [5]. Отражението на представеното в медиите зло има своята причинно-следствена логика. Обществото реагира на това зло. При преекспонирането на даден проблем, ситуация и т. н. ефектът е фокусиране на обществото върху него и логично резултатът е огромно тиражиране. Ако се подходи към това състояние от гледна точка на активността на обществото и заемането на лична позиция относно отразен в медиите проблем – това е добре, но ако се подходи от гледна точка на манипулативния фактор – то тогава нещата не изглеждат оптимистично, тъй като се получава следният парадокс – обществена активност, но лишена от адекватност. Освен това се наблюда-

ва още един парадокс – въпреки че както казва британският медиен теоретик Кевин Уилямс представата за ограничената аудитория, принудена да приема всекидневната си доза от това, което медийните организации смятат, че е добро за тях, вече е заменена от много по-обещаваща и силна аудитория, която може да реши какво и кога би искала да консумира, то е налице едно масовизиране на общественото мнение по определен проблем.[6] От тук идва и изводът, че журналистиката като наука и практика е социален феномен, защото е социално ориентирана и властимаща за промени. От позицията на своето място в социалното ни общество и ред, тя има способността да направлява обществото и да разрешава обществени проблеми и неправди. От тук идва и нейната мисия – да е в полза на обществото, а не обратното. От тази изходна позиция представянето на дадено информационно събитие би трябвало да е ръководено от идеята, че отделният индивид (читател, зрител, слушател или потребител) е този, който е способен да интерпретира същността на новината през призмата на собствената си ценностна система. Според Ерик Фром потребността на човека от ценностите е един от фундаменталните елементи на човешката ситуация, които ръководят неговите действия и чувства. Фром разделя ценностите на съзнавани и несъзнавани като първите са свързани с религиозната и човеколюбивата традиция, но те са се превърнали за повечето хора в идеологии и не действат при мотивирането на човешкото поведение докато вторите – безсъзнателните, неосъзнатите ценности пряко мотивират човешкото поведение и те са тези, които се създават от обществените порядки. Именно това несъответствие между, от една страна, съзнавани и неефективните, от друга страна, съзнавани и ефективни ценности създава „бъркотия вътре в личността“. [7] В тази връзка медиите като една от основните определящи безсъзнателните ценности на обществото сила направлява общественото поведение и реакции по отношение на определени събития и личности. Както казва Ерик Фром в еволюционното си развитие „*не се движим към по-голям индивидуализъм, а ставаме все по-манипулирана масова цивилизация*“ [8]

Това твърдение може да бъде илюстрирано с редица актуални примери за преекспониране на злото в медиите, което в своята манипулационна същност всъщност доведе до крайни обществени проявления и нагласи. Но преди да се продължи с анализа в неговата дълбочина, посочвайки конкретни примери от медийната комуникация, ще се направи кратък преглед на семантичните характеристики на понятията „нравственост“, „асиметрия“, „добро“ и „зло“.

Под нравственост освен съвкупност от норми за човешкото поведение и морал се разбира и поведението на човека и обществото и неговите лични проявени духовни качества. Когато обаче е налице някакъв общ етичен, морален и респективно социален проблем, защото етиката и морала са понятия, чието съществуване е определено от социалната същност на човека, то тогава съвкупността от поведенчески индивидуалности и нравствени позиции създава онова колективно цяло, отразяващо обществената нравственост. Именно тази причинно-следствена обусловеност „индивидуално-обществено“ прави психологията на обществото особено интересна тема както от психологическа, така и от социална гледна точка, а журналистиката като наука, чиято основна цел е търсене и обективно представяне на истината със силата на своите „правомощия“ е способна да направлява масовото нравствено поведение. Така представена цялостната проблематика, стояща в основата на темата, свързана с нравствената асиметрия между добро и зло в обществото като следствие на медийното преекспониране на злото, непосредствено показва колко лесно манипулируема е обществената нагласа с помощта на журналистическите „правомощия“. Психологическите фактори, които провокират актуалността на проблемите на общността са редица – такъв проблем е и медийната манипулация в съвременното информационно общество. Въпреки че огромен процент от хората притежават онази т. нар. емоционална интелигентност, която както казва Даниъл Голман личи във връзката между чувство, характер и морални инстинкти [9] медиите са способни да направляват обществените нравствени убеждения и светоусещане, т. е. независимо от еволюционното си развитие във всякакъв аспект, хората са способни да достигат до емоционални крайности в резултат на прилагането на различни манипулационни техники каквато в конкретиката на настоящия анализ е и преекспонирането на злото, изграждането на медийни „злодеи“ и демонизирането. А когато е налице някаква заплаха, когато са показани проявленията на злото в конкретна личност, хората, припознати като маса, се ръководят от едно ирационално поведение, чийто основи се крият дълбоко в човешката ни психология. Освен това както казва една арабска поговорка „хората не обичат това, което не познават“, по-правилната трактовка е всъщност, че те се страхуват от непознатото, а какво по-непознато и респективно по-страшно от ирационални проявления на жестокост от дадена личност, допълнително показана в медийното пространство като „дяволско изчадие“. Дори и когато аудиторията разбира, че има нещо отвъд представеното, някак по навик тя го приема за непознаваемо и го отхвърля. Актуалността на редица съ-

бития, отразени в медийното пространство с подчертано акцентиране върху негативността са един от примерите за задействане механизма на общественото „поддаване“ на журналистическо манипулиране. Един от примерите за преекспониране на „злото“ в медийното пространство, което доби застрашителни и крайни размери в реакциите на обществото е случаят с акушерката, пребила 4-дневно бебе в известна частна столична клиника. В медиите тя придоби сатанински образ. Обект на медийното представяне стана не случилото се, а агресията на акушерката – детайлно описана стъпка по стъпка. В много медии дори се появиха кадри, които от побоя на бебето, т. е. тук е налице концентриране върху самия акт на жестокост в медийното послание. Медиите се опитаха да опишат преди всичко първичните реакции на жестокост на жената, служейки си с подчертано метафоричен език от полето на военната лексика:

„*Акушерката пребила Никол в 3 рунда*“ е заглавието на една от най-тиражираните статии по отношение на този трагичен и за акушерката и за бебето случай. По надолу текстовото съдържание е в същия стил, наподобяващ описанието на спортно събитие от сферата на бокса: „*Брутални крошета, блъскане в стените, юмруци по цялото тяло, зверски шамари през лицето, налагане със стъклена бутилка по главичката и за капак – опит да бъде задушено беззащитно пеленаче (…)Зверските удари, типични за професионален кечист, явно я успокояват и тя връща гърчещото се безпомощно бебе обратно в легълцето му и дори го покрива със завивката. Секунда по-късно обаче яростта ѝ се връща. Акушерката отново ядно сграбчва малката Никол за врата и започва да я души, оглеждайки се с безумен поглед наоколо. В този момент пред очите ѝ попада стъклена бутилка с биберон в леглото, която веднага влиза в употреба. Без въобще да се замисли, озверялата акушерка хваща шишето и започва да налага с него главата на пеленачето*“ [10] След това преекспониране на жестокостта в ситуацията следва вълна от отрицателна реакция от страна на аудиторията. Под цитираните фрагменти от горепосочената статия всички коментари са изпълнени с не по-малко жестокост и агресия към акушерката, превърнала се в олицетворение на злото.В социалните мрежи хората се обединиха, създадоха се групи в искане на доживотен затвор за акушерката, а някои дори отправиха апел за смъртно наказание. В последствие след като събитието бе показано с акцент върху агресията, редица медии започнаха да канят видни и не толкова видни психолози, които търсеха причините за поведението на Ковачева в различни външни и вътрешни фактори, опитвайки се да покажат, че колкото и страшно да е едно деяние има и друга гледна точка, но това не промени негативното отношение на хората относно личността Емилия Ковачева

Друг случай, при който преекспонирането на злото доведе до редица обществени реакции, бе атентатът срещу редакцията на френското сатирично издание „Шарли ебдо“ (Charlie Hebdo). Тук не става въпрос за съпричастността, която цялата общественост показа, а за начина, по който кадрите относно атентата бяха показани на обществеността. Тези кадри предизвикаха ужас и негодувание срещу извършителите, но част от обществото се „опияни“ от тях. Ако образът на акушерката е този на вселилото се зло, нараняващо най-невинните и припознат като демон, то при атентаторите образът бе на силните зли, силният зъл, изискващ подчинение – това може да бъде разбрано като власт, а властта има една много страшна характеристика – тя опиянява, тя е надмощие, желанието за надмощие е дълбоко присъщо на нашата изначална животинска същност – водачът на стадото, на племето е най-силният, той изисква подчинение. Това е пагубно за неориентираните хора, за хората, които търсят своята социална група, а една социална група на силните зли, пред които трепери светът е доста примамлива алтернатива за емоционално потиснатия и неориентиран човек, който в лутанията на своята лична вътрешна борба и позиция е склонен да подражава. Това е едната страна на проблема – другата е точно обратната – негативното отношение към целия арабски свят, припознат като лишен от цивилизационни и хуманни фундаментални устои.

И акушерката, и терористите – това са проявленията на така целенасоченото тиражиране на злото в медиите, а ефектът е крайната реакция на обществото. Основните линии на стигматизиране при акушерката са – агресивност, жестокост, малодушие – тя е „жестокият злодей“, а на атентаторите – власт, сила и нехуманитарност – те са „силните зли“. Злото е доминанта при представянето на новините, която ръководи възприемането и интерпретирането на медийното съобщение. А последствията могат да бъдат определени като едно системно анестезиране на медийната аудитория и респективно на цялата общественост

Примерът с атентата във френското сатирично списание и показната жестокост на атентаторите при медийното отразяване недвусмислено препраща и към друг релевантен проблем, свързан с отразяването на злото в медийното „развлекателно“ онлайн пространство, което по своята същност отново преекспонира „злото“. Съвременните деца от всяка възрастова група владеят с майсторството на виртуози всякакви компютърните игри, магьосници са на Wii, експерти са в ровенето из социалните мрежи и свалящи музика с лекота и изобщо притежават още редица умения, свързани с ИТ. В подкрепа на това по-долу са поместени някои стряскащи факта:

Според данни на Американската педиатрична асоциация 89 % от компютърните игри в САЩ съдържат насилие,а в Япония игрите с подобно съдържание са 85. [11] Според изследване на Държавния калифорнийски университет, изследвало калифорнийски деца, *„97 % от децата играят видеоигри, 61 % играят всеки ден“* [12]. Изследването стига и по-далеч, като посочва, че непрекъснатото играене на този тип игри води до синдрома на хиперактивност с дефицит на вниманието, понеже видеоигрите са толкова динамични, интерактивни и изкушаващи, че една обикновена дейност, включително и училището, не може да се състезава с тях. Когато това се случва, децата избягват да се заемат с дейности, които не ги стимулират в същата степен както този тип игри. Това важи и за телевизията и интернет – най-ценното средство за достъп до информация, което човечеството е създавало до този момент в своето еволюционно развитие. Интернет е страхотен източник на познания, но мрежата дава на децата и възможност да достигнат до всеки недобронамерен човек чрез социалните мрежи или до всякакъв тип информация или забавление, които са далеч от полезните за тяхната емоционална и психическа възраст. Някои от игрите са чудесна възможност за подрастващите да се научат да анализират информацията и да взимат решения, а други стимулират бързите реакции. Но дотук със суперлативите, защото е необходимо да се обърне наистина огромно внимание на разликата между игри, в които децата се пренасят във въображаем, забавен свят, и тези, в които те се потапят в насилие и агресия, игри в които злото е на преден план. При тях основната цел на играта обикновено е убийствата и съответно да се усети тръпката от отнемането на нечий живот, а главното действие е убийство на хора, животни и т. н. Друг тревожен факт е, че самото насилие в голяма част от игрите изглежда изключително реалистично http://www.vbox7.com/play:de904db5. В тази възраст разликата между реалност и фантазия може да бъде неясна, ако игрите, изпълнени с насилие, много приличат на истинския живот. Едно от най-големите постижения в развитието на компютърните игри е усъвършенстването на графиката им и героите в тях напълно приличат на истински хора. Така например децата не си и помислят, че насилието в „Междузвездни войни“ е истинско, но ако играят игра, в която основните са насилие и убийства може да не са толкова сигурни дали те са реални или не. Въпреки че при такива игри има знаци, обозначаващи възрастовите ограничения, това не е пречка за децата, особено при онлайн игрите.

Като пример за това могат да бъдат посочени едни от най-известните онлайн игри. Една от най-модните игри днес – „Counter Strike“ – разказва

за войната между арабски партизани и бели полицаи. Предвид проблемите, свързани с радикалния ислям, бежанските вълни и световните конфликти днес очевидно именно така ще изглежда глобалният конфликт на цивилизациите в бъдеще. При това създателите на играта, съзнателно или не, подготвят децата към „правилния избор“ и психологически настройват за битка докрай, без страх от каквото и да било. Друг лидер на продажбите в световен мащаб е „Half-Life 2“. Играта разказва за градски партизани, които се борят с тоталитарен управник. Той, на свой ред, се намира под влияние на някакви мистични пришълци, жадуващи да управляват града единовластно. Като че ли всичко е добронамерено и дори благородно, но всъщност този „екшън“ подтиква бъдещия играч към борба против всеки държавен строй, пропагандиращ ред в обществото. С други думи преекспонирането на жестоките действия формира у детето психологията на градския терорист или хулиган: именно такива тийнейджъри в последните години опустошават предградията на Париж. Третият сценарий, по който са изградени много игри, е „Star Craft“, която призовава да се борим с всякакви пришълци в процеса на колонизация на земляните от други светове, защото извънземните се представят като враждебна за хората цивилизация. Друга явно доста популярна сред детската българска аудитория се оказа играта „Хобо“, в която главният герой на име Хобо в седмата и последната версия от серията на играта вече е победил посредством „кървави“ епични похвати Сатаната в шеста версия, той се озовава в Рая. Само че се оказва че Ангелите и другите праведни души не са много приятелски настроени. И тук са налице атрактивни визулни насилствени методи за справяне със злото. Тук Хобо ще трябва да измине дълъг път, докато накрая се срещне с Бог.

Освен горепосочените игри могат да се посочат и редица други, в центъра на които стои насилие, представено по най-кървавия и жесток начин. Така например е сайтът http://www.sogore.com/bg-bg/ гордо рекламира себе си по следния начин: „*А коктейл от усещания очаква на SoGore.com, и свободно да играят стотици игри, кървав и насилствен. На кръв, отрязани крайници, разкъсани, натрошен, сцени престъпност, насилие и мъчения... Не за чувствителната!*“ (правописът и синтаксисът са автентично предадени), но най-много ме впечатли раздела „*Игри на мъчения и убийство*“, описан в сайта по следния „примамлив“ за децата начин, който отново е буквално цитиран: „*Обесване, обезглавяване, нападение, убийство е това, което ви очаква в тази категория. Накарани да страдат най-лошото мъчения враговете си!*“ [13]. Единственото условие да се влезе свободно в този бликащ от кръв и разчленявания сайт е посочване на

дата на раждане, удостоверяваща пълнолетие – нещо, което няма как да бъде проверено и всеки, включително и деца, може да посочи каквито си иска данни, за да бъде допуснат. Изобщо в този сайт децата без никакъв възрастов контрол могат да влизат и да избират измежду голям набор от игри с насилие, жестокост и зло.

В този контекст в близкото минало се случиха редица тъжни събития, провокирани от преекспониране на злото в онлайн пространството, а ефектът, който има това преекспониране върху детската психика е огромен. Миналата година две 12-годишни момичета се опитаха да убият тяхна приятелка на същата възраст в американския щат Уисконсин. Двете малолетни момичета често посещавали сайта Creepypasta, пълен с истории на ужасите. За да задоволят виртуален лидер, нарекъл се Slenderman, т. е. да свършат работа му, те трябвало да убият една от приятелките си. Така в своята мисия те трябвало да убият някого, за да покажат предаността си към Slenderman. Двете деца примамили жертвата си в гора, намушкали я 19 пъти, включително един път близо до артерия, след което я оставили, смятайки, че е мъртва. За щастието пострадалото момиче е спасено, но случилото е тревожен сигнал за крайността, до която децата могат да стигнат, повлияни от използването на интернет. [14]

Всекидневно ставаме преки и непреки свидетели на агресивни прояви, но като че ли най-тревожни са свързаните с агресивността криминални прояви на децата и подрастващите младежи. Тревожни са, защото са проблем на цялото ни общество и то носи отговорността за тези прояви, но ако погледнем по-дълбоко в проблема, отговорност носят и медиите. Днес живеем в така наречената „трета цивилизационна вълна“ според термина на Алвин и Хайди Тофлър, в която познанието е най-големият капитал за успешност на отделната личност. Но колкото и интелектуален и образователен „капитал“ да има дадена личност, някои негови действия не могат да бъдат повлияни нито от образованието му, нито от познанията му за начина, по който функционират обществените процеси, защото действията му се ръководят от несъзнавани за индивида колективни фактори. Това с пълна силна се отнася до манипулативната сила на медиите. „*Ясно е – отрицателните герои иман запазено място в медиите, защото обществото изпитва неистово любопитство към всичко, свързано с тях. Колкото по-реалистичен е образът им, толкова по-адекватна ще е оценката на хората и по-малък рискът за героизиране или демонизиране.*“ [15]. Казаното може да бъде допълнено с още едно твърдение, което е в контекста на проблематиката. Един от най-изявените психолози в областта на социалната психология Серж Московичи казва, че „целта е

не да се повишават знанията, а да сме осведомени“. Това твърдение може да бъде съотнесено и към разбирането каква трябва да бъде и ролята на медиите в днешното информационно общество – осведомяване, а не направляване обществото в една или друга крайна посока. [16]

Когато в основата на медийното послание стоят такива нравствени категории като „добро“ и „зло“ обективното представяне на фактите и събитията е неумолим морален императив, с който повече от всякога днешната журналистика трябва да се съобразява, защото в противен случай ефектът върху широката общественост може да бъде не само негативен, но и краен, а крайността винаги е разрушителна.

Цитирана литература

[1] **Тодоров, П.** Промени в пазара на електронните медии в условията на цифровизация // http://media-journal.info/?p=item&aid=41, посетено на 30.08.2015 г.

[2] **Райков, Здр.** Креативният бизнес, С., 2014 г., стр. 6 – 7.

[3] **Добрева, Ел.** Масмедийно демонизиране: основни обекти и техники в българския печат в сб. Изследване на медиите, Шумен, 2011, стр. 196.

[4] **Добрева, Ел.** Масмедийно демонизиране: основни обекти и техники в българския печат в сб. Изследване на медиите, Шумен, 2011, стр. 196.

[5] **Тейлър, Е.** Програмиране на ума, С., 2011, стр. 17.

[6] **Попова, М.** Медийна аудитория и социална промяна, бр. 12/Април 2012 г. – Медии и обществени комуникации.

[7] **Фром, Е.** революция на надеждата, С., 2005 г., стр. 118 – 119.

[8] **Фром, Е.** революция на надеждата, С., 2005 г., стр. 41.

[9] **Голман, Д.** Емоционалната интелигентност, С., 2011 г., стр.13

[10] http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1428971, последно посетено на 10.09.2015 г.

[11] http://www.safenet.bg/index.php?id=1386&art_id=15305, последно посетено на 28.08.2015 г.

[12] **Уингет, Л.** Детето ти е страхотно! Ти не ставаш! С., 2010.

[13] http://www.sogore.com/bg-bg/, последно посетено на 05.09.2015 г.

[14] http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=4120129, последно посетено на 05.09.2015 г.

[15] **Москович, С.** Целта не е да се повишат знанията, а да сме осведомени. В: Книга за психологията, С., 2014 г., стр. 238.

[16] **Добрева, Ел.** Масмедийно демонизиране: основни обекти и техники в българския печат в сб. Изследване на медиите, Шумен, 2011, (24ч/29.09.09), стр. 197 – 198.

НАЙ-СРАМНИЯТ ЕПИЗОД В ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ

Чарлз Томпсън
(превод Стоян Стоянов)

ONE OF THE MOST SHAMEFUL EPISODES IN JOURNALISTIC HISTORY

Charles Thomson

Abstract: *Award-winning writer Charles Thompson made a detailed analysis of the media coverage of Michael Jackson's child molestation trial in 2005. The journalist brought dozens of examples of biased and sensational coverage of the case to support the point that „Reading the court transcripts and comparing them to the newspaper cuttings, the trial that was relayed to us did not even resemble the trial that was going on inside the courtroom". Thompson reported on institutional mass media problems, stating of the case that „the sheer amount of propaganda, bias, distortion and misinformation is almost beyond comprehension".*

Keywords: *Journalism, Court Reporting, Lawsuit, Defenders, Prosecutors, Michael Jackson, Verdict.*

Точно преди пет години[1] дванадесет съдебни заседатели единодушно оправдаха Майкъл Джексън по обвинения в блудство с дете, конспирация и даване на алкохол на непълнолетен. Трудно е да отгатнем как историята ще запомни процеса срещу Майкъл Джексън. Може би като олицетворение на западната мания по знаменитости. Може би като линч през XXI век. По мое мнение обаче процесът ще бъде запомнен като един от най-срамните епизоди в журналистическата история.

Ако не се заровите в новинарските архиви и не изгледате отново часове от телевизионното отразяване на делото – няма как истински да осъзнаете мащаба на медийния провал. Този провал заля цялата индустрия. Очевидно имаше конкретни репортери, дори конкретни издания и

[1] Томпсън Ч. „One of the Most Shameful Episodes In Journalistic History". The Huffington Post, 13 юни 2010 г. <www.huffingtonpost.com/charles-thomson/one-of-the-most-shameful_b_610258.html>.

телевизионни станции, които открито симпатизираха на обвинението, но голяма част от медийните пропуски бяха институционални. В медийната среда, обсебена от синхроните в телевизионните репортажи[2], как е възможно да редуцираш 8-часови показания в две изречения и да останеш достоверен[3]? В ерата на течащите новини и моменталното качване на информация в интернет, как можеш да устоиш на изкушението да изскочиш от съдебната зала, за да съобщиш горещата новина, дошла от последните гнусни обвинения, дори това да означава, че ще пропуснеш част от останалите показания през деня?

Поглеждайки назад към процеса срещу Майкъл Джексън, виждам медии, които са излезли извън контрол. Медии, които предложиха небивало количество пропаганда, пристрастни, изкривени изказвания или направо бълващи дезинформация. Четейки съдебните стенограми, и сравнявайки ги с новинарското им отразяване, става ясно че медийната интерпретация дори не се доближава до процеса, който се е водил в съдебната зала. Стенограмите по делото показват безкраен парад на долнопробни свидетели, организирани от прокуратурата, които не спират да лъжесвидетелстват, докато въздушните им кули рухват при разпита на защитата. А в същото време вестникарските изрезки и новинарските клипове ден след ден налагат предимно зловещи внушения и ужасяващи обвинения.

Беше 18 ноември 2003 г. когато 70 шерифа нахлуха в ранчото на Майкъл Джексън Невърленд. Още със съобщението за полицейската акция новинарските канали зарязаха своята програма и минаха в режим на 24-часово отразяване на събитията. Медиите направо прегряха когато стана ясно, че Джексън е обвинен в сексуално посегателство срещу момчето, оцеляло в битка с рака, Гавин Арвизо. То придоби слава след участието си във филма на Мартин Башиър „Да живееш с Майкъл Джексън" [2003 – бел. пр.]. В него Гавин държеше за ръка изпълнителя. Телевизионните станции бяха обсебени до такава степен покрай скандала с Джексън, че терористичната атака в Турция остана почти неотразена. Единствено CNN[4] си направи труда да излъчи общата пресконференция на Джордж

[2] Т. нар. *soundbites* или на български *синхрон* е част от интервюта/изказвания, които се ползват като вмъкнати елементи в телевизионния репортаж. *Синхронът* в телевизионния формат може да бъде сравнен с *цитата* в печатните материали – бел. пр.

[3] Реторичният въпрос за синхроните е зададен от адвоката на Джексън Томас Месероу само ден след прочитането на оправдателните присъди. Виж: Кинг Л. „Michael Jackson's Attorney Speaks Out About Trial". CNN LARRY KING LIVE, 14 юни 2005 г. <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0506/14/lkl.01.html> – бел. пр.

[4] Без посочен автор. „Powerful blasts kill at least 27 in Istanbul". CNN, 21 ноември 2003 г. <edition.cnn.com/2003/WORLD/europe/11/20/istanbul.blast/> – бел. пр.

Буш и Тони Блеър, която бе посветена на въпросната трагедия. И трите основни телевизионни канала побързаха да обявят, че започват да подготвят едночасови предавания по случая с Джексън, без да са притеснени от факта, че все още не са известни обвиненията, а прокурорите отказват коментари. CBS посвети епизод на „48 Hours Investigates" на случая, „Dateline" по NBC и „20/20" по ABC също се втурнаха да правят специални предавания, фокусирани върху Джексън. Два дни след претърсването на Невърленд, още преди певецът да бъде арестуван, дори VH – 1 съобщи, че разработва половинчасов документален филм с име „Майкъл Джексън: Секс скандалът". Daily Variety описа историята на Джексън като „Божи дар за медиите, особено за кабелните новинарски канали и местните станции, които искат да помпат рейтинги пред системата Нийлсън, в последната и най-важна седмица на ноември"[5]. Daily Variety позна. Звездноориентираните новинарски програми белязаха пик в рейтингите веднага щом историята с Джексън доби популярност. „Access Hollywood" регистрира покачване на аудиторията с 10 % спрямо предходната седмица. Предаванията „Entertainment Tonight" и „Extra" успяха да достигнат най-високите си нива на гледаемост за конкретния сезон. „Celebrity Justice" също се порадва на 8 % повишение на интереса от страна на американските домакинства.

Вестниците реагираха точно толкова истерично колкото и телевизионните станции. New York Daily News определи Джексън като „Побърканяк!"[6]. „Джако: Хайде сега се измъкни", предизвика изпълнителя и в. New York Post. The Sun – най-тиражното издание във Великобритания – публикува статия със заглавието „Той е лош, той е опасен, той е история"[7]. Материалът брандира Джексън като „бивш чернокож", „бивша суперзвезда", „изрод" и „извратен индивид", призовавайки социалните служби да приберат децата му. „Ако не беше поп идол, притежаващ планини от кеш, зад които да се крие, той щеше да е прибран преди години", четем в текста.

Окуражени от публичния интерес към скандала с Джексън медиите си поставиха за цел да издоят всеки възможен аспект на делото. Авторът в „Entertainment Weekly" Том Синклер пише: „Медийни експерти – от безвкусните таблоидни репортери до ловките телевизионни новинари се надпреварваха в скоростното запълване на колони и ефирно време със

[5] Аделиан Дж. и Шнайдер М. „TV lights its Jacko lantern". Daily Variety, 19 ноември 2003 г. <variety.com/2003/tv/news/tv-lights-its-jacko-lantern – 1117895984/> – бел. пр.

[6] Заглавието в оригинал „Sicko!" – бел. пр.

[7] Заглавието се заиграва с имената на три поредни албума на Майкъл Джексън, издадени в интервала от 1987 до 1995 г.: „He's Bad, He's Dangerous, He's History" – бел. пр.

сензационни новини около Джако, дъвкани от какви ли не коментатори". „Натискът към новинарите е огромен, обясни пред Синклер адвокатът Харланд Браун: „Така защитници, за които никога не сте чували, наводняват телевизионните предавания и говорят за дело, по което никога не са работили". Синклер добавя, че „Не става въпрос само за адвокати. Това важи за доктори, писатели, психиатри или хора, които са били някога обслужващ персонал на Джексън, всички те са привлечени от телевизионните програми или печатните издания".

И докато медията е заета да осигури сцена за изява на шарлатани и далечни познати, които изразяват вижданията си за скандала, екипът от прокурори, който стои зад обвиненията срещу Джексън, започва да демонстрира твърде съмнително поведение – медиите обаче не изглежда да ги е грижа. По време на претърсването на Невърленд окръжният прокурор Том Снедън, човекът, който не успя да уличи Джексън в престъпно поведение през 1993 г., и полицейските служители нарушават условията на собствената си заповед за обиск, нахлувайки в офиса на Джексън, изземвайки документи, които нямат нищо общо със случая. Те също така правят незаконен обиск на мъж, работещ за адвокатския екип на Джексън, и прибират материали на защитата от дома на личния му асистент.

Снедън също така проявява склонност към видоизменяне на градивни елементи в делото, особено когато на бял свят излизат доказателства, подкопаващи претенциите на семейство Арвизо. Например, когато прокурорът научава за наличието на записи от две интервюта със семейство Арвизо, в които те обсипват с хвалби Джексън и отричат да са ставали жертва на каквито и да е посегателства, държавният служител повдига ново обвинение в конспирация срещу семейството. Снедън твърди, че майката и децата [са задържани в Невърленд – бел. пр.] и са принудени да лъжат против волята им.

Подобен случай се наблюдава и след изявлението на адвоката на Джексън – Марк Герагос, който през януари 2004 г. застава пред NBC и обяви, че певецът има „бетонно, желязно алиби" за датите, посочени в обвинителния лист. През април, когато Джексън получава въпросните обвинения в конспирация, датите с обвиненията в блудство са променени с корекция от почти две седмици. Снедън бе уловен и в опит за подправяне на доказателства, включващи пръстови отпечатъци на обвинителя. По време на предварителните съдебни изслушвания той дава на ищеца Гавин Арвизо да подържи списания за възрастни [иззети от имението на звездата – бел. пр.], а след това ги опакова и изпраща за анализ на пръстови отпечатъци.

Не само, че по-голямата част от медиите пренебрегнаха тази вихрушка от съмнителна и често незаконна дейност, извършена от страна на прокуратурата, те също така бяха готови доброволно да увековечат щатската „изобличаваща“ пропаганда, въпреки че за нея липсват каквито и да е доказателства. Така например Даян Даймънд се появи в предаването на Лари Кинг дни след ареста на Джексън и многократно разказа за „купчина от любовни писма“[8], които уж звездата е писал за Гавин Арвизо.

– Има ли някой тук… който да знае за съществуването на тези писма? – попита Кинг.

– Абсолютно! – отговори Даймънд. – Аз знам. Аз със сигурност знам за тяхното съществуване!

– Даян, чела ли си ги?

– Не, не съм ги чела.

Даймънд всъщност признава, че никога не е виждала писмата, камо ли да ги е чела, но знаела за тях от „източник, стоящ на високите етажи в правораздаването“. Само дето тези любовни писма така и не се материализираха. Когато Даймънд обявява, че „абсолютно е сигурна“ за тяхното съществуване, тя базира коментара си единствено на изказвания, идващи от полицейските ѝ източници. Така в най-добрия случай, полицейските служби повтарят като папагали обвиненията на Арвизо, които вече са приети за чиста монета. В по-лошия, полицаите са измислили историята сами, просто за да опетнят името на Джексън. Без значение защо, мълвата за любовните писма обиколи земното кълбо, без да се подпира на каквото и да е физическо доказателство.

Мина година между ареста на Джексън и старта на процеса, а през това време медиите се опитваха да поддържат историята жива. Знаейки, че Джексън е ограничен от съдебна заповед, която не му дава право да коментира делото[9], симпатизанти на обвинението започнаха да пускат в медийното пространство стари документи като полицейските показания на Джорди Чандлър от 1993 г. Журналистите, гладни за скандал и сензации, се нахвърлиха върху тях. Междувременно обвинения, продадени на таблоидните телевизионни предавания от недоволни бивши служители на Джексън през 90-те години на миналия век, се преповтаряха до безкрай, представяни като новини. Малки детайли от иска на семейство

[8] Кинг Л. „Analysis of Michael Jackson Arrest“. CNN LARRY KING LIVE, 24 ноември 2003 г. <edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/0311/24/lkl.00.html>.

[9] Правният термин на английски език е *gag order* – бел. пр.

Арвизо също периодично изтичаха в медийното пространство. И макар че повечето редакции предаваха тези истории като обвинения, а не като факти, размерът и честотата на публикуване на материали, които свързват Джексън с грозно сексуално насилие, съчетани с невъзможността за опровергаването им, оказаха разрушителен ефект върху публичния образ на звездата.

Самият процес започна в началото на 2005 г. с избора на съдебни заседатели. Попитана от NBC каква ще е стратегията на прокуратурата при избора на така наречените жури, Даймънд обясни, че обвинението ще търси хора, които правят разлика между „добро и зло", „правилно и погрешно". Още недочакали селекцията на съдебни заседатели Newsweek вече се опита да ги подцени, твърдейки, че жури, попълнено от хора, представляващи средната класа, няма да е способно да съди справедливо обвинители, стоящи по-долу от тях. В статия със заглавието „Играейки класовата карта" списанието отбелязва: „Делото срещу Джексън" може да зависи от нещо друго, което не е свързано с раса. Не очаквайте обаче това нещо да са доказателствата"[10].

В момента, в който процесът набра сила, бързо стана ясно, че делото е пълно с дупки. Единствените „доказателства" на прокуратурата се оказаха купчина хетеросексуални списания за възрастни и няколко напълно легални арт книги. Адвокатът Том Месероу пише в молба до съда: „Опитите за осъждане на г-н Джексън заради факта, че притежава една от най-големите частни библиотеки в света е тревожен. От мрачните дни през 30-те години на миналия век, никой не е бил разследван с обвинение, че притежава книги на добре познати творци, и тези книги се възприемат като доказателство за извършено престъпление срещу щата".

Братът на Гавин Арвизо – Стар седна на свидетелската скамейка още в началото на процеса и обяви, че е ставал свидетел на два различни случая на блудство, само че показанията му демонстрираха пълна липса на последователност. Що се касае до първия от посочените случаи – той разказа в съда, че Джексън е галел[11] Гавин. В предишно описание на същия инцидент обаче описва съвсем различна история, твърдейки, че Джексън е търкал половия си орган в седалището на брат му. Стар също така разказа две различни истории за следващия инцидент, разпитан отделно в първия и втория ден, прекаран на свидетелската скамейка.

---

[10] Мър Ан. „Playing the Class Card". Newsweek, 7 март 2005 г. <www.juryconsulting.com/article-newsweek-mj.htm> – бел. пр.

[11] В конкретния случай авторът използва „галил" като евфемистичен прочит на обвинението в „мастурбация" – бел. пр.

По време на кръстосаните разпити адвокатът на Джексън – Том Месероу показа на момчето брой на Barely Legal и няколко пъти попита дали точно това е списанието, за което се твърди, че е показвано на него и брат му от Джексън[12]. Момчето настоя, че е точно това, до момента, в който Месероу не уточни, че броят е от август 2003 г., пет месеца след като семейство Арвизо напуска имението Невърленд. Тази информация обаче се оказа почти неотразена. Медиите се фокусираха върху обвиненията на момчето, а не върху адвокатските въпроси, които ги подкопават. От обвиненията се получават добри синхрони. От сложните разпити – не.

Когато Гавин Арвизо се качи на скамейката, той заяви, че Джексън е провокирал първия случай на блудство като му обяснил, че всички момчета трябва да мастурбират, иначе ще се превърнат в изнасилвачи. Само че по време на разпита Месероу успява да накара обвинителя да признае, че в предходен случай е преписал въпросната реплика на баба си – не на Джексън. Според адвоката това доказва, че цялата история с блудството е основана на лъжа.

По време на показанията момчето сериозно навреди на обвиненията в конспирация, заявявайки, че никога не се е чувствал застрашен в Невърленд и че не е искал да си тръгва от ранчото. А разказите му за предполагаемите блудства драстично се разминаха с историята на брат му.

Джексън може само да съжалява, че обясненията на Гавин Арвизо бяха напълно игнорирани, защото вестниците бяха заети да се кискат и злословят за така наречения „пижамен ден". Преди първия ден, в който обвинителят трябваше да даде своите показания, Джексън се подхлъзва под душа, наранява се и в резултат на това е откаран в болница. Когато съдията Родни Мелвил обявява, че ще издаде заповед за ареста на Джексън ако той не се яви в съда до час, певецът се отправя към храма на Темида обут с долнището на пижамата, с която е бил в лечебното заведение. Снимките на Джексън и неговата пижама обиколиха света, а често дори не бяха придружени от обяснение за контузията му или причината, поради която е облечен така. Много журналисти обвиниха Джексън, че е инсценирал цялото събитие, за да предизвика симпатии, въпреки че *симпатия* е последната дума, с която може да се опише медийната реакция.

На следващия ден обаче инцидентът не попречи на медиите да разпространят по целия свят зловещите твърдения на Гавин Арвизо. Имаше и издания, които представиха показанията на момчето като факти, а не

[12] Според прокуратурата списанието е използвано като част от процеса на съблазняване – бел. пр.

обвинения: „Той каза, че ако момчетата не го правят, те може да се превърнат в изнасилвачи – болното от рак момче Гавин обясни пред съда за секса с Джако", написа The Mirror[13].

Но историята с разпита на момчето е доста по-различна. Тя се оказа съвсем несъобщена. Вместо материали за лъжите на Гавин Арвизо и противоречащите си обвинителни версии на двамата братя, вестникарските страници бяха запълнени с цинични мнения, касаещи пижамата на Джексън, нищо че „пижамеият ден" бе 24 часа преди това. Хиляди думи бяха посветени на дилемата дали Джексън носи перука, а в. The Sun публикува статия, атакуваща певеца за аксесоарите, с които всеки ден украсява саката си. Изглеждаше, че пресата е готова да изпише всичко, само за да избегне разпита на момчето, който до голяма степен обезсмисли делото на прокуратурата. Този навик да се съобщават зловещите обвинения, но да не се обръща внимание на разпитите, които ги дискредитират, се наложи като тенденция през целия процес срещу Джексън. В интервю от април 2005 г., дело на Мат Дръдж, журналистът на FOX Роджър Фрийдман обяснява: „Това, което не се отразява, са тези разпити на свидетели, които са фатални за тях [обвинението]", добавяйки, че всеки път, в който някой каже нещо пикантно или драматично за Джексън, журналистите тичат навън, за да го съобщят, пропускайки кръстосаните въпроси на защитата. Дръдж се съгласява с тезата и добавя: „Не чувате за това как свидетел след свидетел се разпадат на скамейката. Там не е заставал нито един свидетел, поне не и напоследък, който сам да не е признавал, че е лъжесвидетелствал по това или някое друго дело".

Тази тревожна тенденция на игнориране на разпитите се забелязва най-силно в медийното отразяване на показанията на Кики Фурние. По време на разпита от прокурорския екип Фурние (камериерка в Невърленд) дава показания под клетва, че в ранчото децата често ставали неуправляеми. Тя заяви, че е виждала хиперактивни хлапета, за които може да допусне, че са в нетрезво състояние. Представителите на медиите побързаха да изскочат навън, за да съобщят тази очевидна информационна бомба, пропускайки едно от най-важните показания в цялото дело. При разпита на Томас Месероу камериерката Фурние обясни, че през последната седмица, в която семейство Арвизо остава в Невърленд, периодът, в който се твърди, че са извършени сексуалните посегателства, стаята за

[13] Смит Дж. „The Jacko Trial: Day 9: He said if boys don't do it they might turn into rapists; Cancer Boy Gavin Tells Court Of Jacko Sex". The Mirror (London, England), 11 март 2005 г. <www.thefreelibrary.com/THE+JACKO+TRIAL%3A+DAY+9%3A+He+said+if+boys+don't+do+it+they+might+turn...-a0130098945>.

гости на момчетата стояла разхвърлена постоянно. Според нея това означавало, че те нощували в собствената си квартира, а не в спалнята на Майкъл Джексън. Жената свидетелства и за това, че Стар Арвизо я е заплашвал с нож в кухнята, добавяйки, че не е почувствала деянието като шега, а по-скоро като „опит за налагане на някакъв вид власт". В съкрушителен удар на все по-нелепите прокурорски обвинения в конспирация, Фурние буквално се изсмя на идеята, че някой може да бъде държан като пленник в Невърленд, обяснявайки на съдебните заседатели, че ранчото не е заградено с високи огради, и семейството просто е можело да си излезе от имота по всяко време при това „с лекота".

Когато Джанет Арвизо – майката на Гавин и Стар седна на свидетелската скамейка, прокурорът Том Снедън е бил видян да се хваща за главата. Тя обяви, че видеозаписът с нея и децата ѝ, в който хвалят Джексън, е писан като сценарий дума по дума от германец, който почти не можел да говори английски. В задкулисни кадри от интервюто тя пак е заснета как обсипва със суперлативи Джексън, след което засрамено пита дали са записали и това. Оправданието ѝ пред съда е, че и този клип [извън интервюто] е правен по сценарий. Арвизо твърди, че била държана като пленница в Невърленд, въпреки наличието на записки и документи, които показват, че е напускала ранчото и се е завръщала в три отделни случая по време на „заложническия си" период. Стана ясно още, че в момента я разследват за финансови измами и че на всичкото отгоре е използвала заболяването на сина си, за да получава пари от непознати – уж за раковото лечение на детето, което обаче е обезпечено напълно от застраховка.

Дори и най-ревностните привърженици на прокуратурата трябваше да признаят, че Джанет Арвизо бе катастрофален свидетел, привикан от името на щата. Всички, освен Даян Даймънд, която през март 2005 използва финансовите измами на Джанет Арвизо (тя бе осъдена в началото на процеса срещу Джексън) като доказателство за вината на изпълнителя, заявявайки в материал за в. New York Post[14] „Педофилите не се прицелват в деца с родители катоОзи и Хариет[15]".

Гледайки как делото се разпада пред очите им, прокурорите поискаха от съдията да позволи допускането на доказателства, които да покажат „проявяване на склонност към такова престъпно поведение". Разреше-

[14] Даймънд Д. „Real World Walks Into Jacko Trial". The New York Post, 06 март 2005 г. <dianedimond.net/articles/nyp-articles/nypost – 030605/> – бел. пр.

[15] „The Adventures of Ozzie and Harriet" е американски ситком, който се излъчва по ABC от октомври 1952 до март 1966 г., проследявайки живота на едно истинско семейство, превърнато в символ на американския морал – бел. пр.

нието бе дадено. Прокурорите информираха съдебните заседатели, че ще чуят доказателства, потвърждаващи съществуването на още пет предходни жертви [на сексуални посегателства – бел. пр.]. Само че тези пет случая се оказаха по-смехотворни от обвиненията на Арвизо.

На свидетелската скамейка се изви парад от недоволни охранители и камериерки, които заявиха под клетва, че са виждали случаи на блудства, голяма част от тях извършени върху три момчета: Уейд Робсън, Брет Барнс и Маколи Кълкин. Само че тези три момчета бяха първите свидетели на защитата, като всеки един от тях даде показания, че Джексън никога не ги е докосвал, изразявайки възмущението си от подобни твърдения. Освен това стана ясно, че всеки от тези бивши служители е бил уволнен или заради кражби от имението, или заради загубени дела свързани с финансови претенции към Джексън. Част от тях са били принудени да обявят фалит, защото дължат огромни суми на певеца. Те също така са пропуснали да съобщят в полицията че са ставали свидетели на „блудствата", дори когато са били разпитвани във връзка с обвиненията на Джорди Чандлър от 1993 г. Но впоследствие са се опитали да продадат историите си в пресата – някои са се справили със задачата успешно. Колкото повече пари е имало на масата, толкова по-мръсни са ставали обвиненията им.

В интервюто с Мат Дръдж – Роджър Фрийдман се оплаква още, че медиите са игнорирали разпитите на свидетелите и в частта със „склонността към такава поведенческа наклонност", водещи до изкривяване на отразяването на процеса като цяло. Той обясни: „Първият час от заседанието в четвъртък бе посветен на човек с името Ралф Чакон, който е работил като охранител в ранчото. Той разказа възможно най-скандалната история, при това бе толкова графичен в описанията си. И, разбира се, всички изтичаха навън, за да я предадат. Точно тогава – десет минути преди първата почивка Томас Месероу стана за разпита на защитата и буквално срина Чакон със земята".

Четвъртата „жертва" Джейсън Франча също зае свидетелската скамейка и обяви, че като дете е бил насилен сексуално от Джексън в три отделни случая. Притиснат да сподели детайли от „изнасилването", той разказа, че Джексън го е гъделичкал три пъти над дрехите, след което се е нуждаел от терапевтично лечение, продължило години, за да успее да преодолее травмата. Съдебните заседатели реагираха на историята вртейки очи, но репортерите, включително Дан Абрамс съобщиха тържествено, че показанията на Джейсън са „непреодолимо" препятствие, което може да се окаже причината Джексън да бъде тикнат зад решетките.

Медиите повтаряха, че твърденията на Франча са направени още преди 1990 г., което води до извода, че предхождат обвиненията на Джорди Чандлър. Джейсън Франча наистина обяви, че блудството се е случило през 1990 г., но той не е съобщил за него до медийната буря, предизвикана около твърденията на Чандлър [през 1993 г.]. В този момент майка му Бланка Франча – камериерка в Невърленд – успява да прибере 20 хил. долара, за да даде интервю на Даян Даймънд и предаването Hard Copy, след което е придобила още 2,5 млн. долара от извънсъдебно споразумение с Джексън.

Преписи от полицейските разпити на Франча обаче показват, че момчето многократно е променяло историята си, а в началото е настоявал, че никога не е бил насилван. Стенограмите издават още, че признатото блудство идва след многократните опити на полицаите да го накарат да каже точно това. Служителите на реда не спират да се обръщат към Джексън с определението „изнасилвач". В един момент те обясняват на момчето, че Джексън е насилил и Маколи Кълкин, заблуждавайки го, че могат да спасят Кълкин само ако Франча им признае, че самият той е бил сексуално насилен от звездата. Според стенограмите Франча е казал пред полицията: „Те ме караха да си измислям разни работи. Не спираха да ме притискат до степен, в която исках да ги ударя по главата".

Петата жертва бе Джорди Чандлър, който предпочете да напусне страната, но не и да свидетелства срещу бившия си приятел. По-късно през годината в лекция в Харвард адвокатът Томас Месероу обяви: „Прокурорите се опитаха да го накарат да се появи в съдебната зала, но той не го направи. Ако беше дошъл, аз имах подготвен свидетел, който щеше да разкаже, че точно от Джорди знае, че нищо не се е случило. Чандлър му е казвал, че не иска да говори с родителите си заради нещата, които са го накарали да твърди като малък. Всъщност, Джорди действително е стигнал до съда, за да получи пълна еманципация от родителите си".

В тази връзка Джун Чандлър (майката на Джорди) свидетелства, че не е общувала със сина си от 11 години. Попитана за случая от 1993 г., изглеждаше, че тя има твърде селективна памет. В един момент обяви, че не помни да е била съдена от Майкъл Джексън, в друг заяви, че не познавала собствения си адвокат. Тя също така разказа, че не е ставала свидетел на каквото и да е блудство.

Щом прокуратурата приключи своята част от делото, медиите сякаш изгубиха интерес към процеса. Защитната част получи сравнително скромно вестникарско пространство и лимитирано ефирно време. Предаването „The Hollywood Reporter", което старателно следеше процеса

срещу Джексън, пропусна цели две седмици от делото на защитата. Поведението можеше да се характеризира така: ако показанията не бяха графични и неприлични, ако не звучаха стегнато и атрактивно, не си струваше да ги отразяват.

Защитата повика голям брой чудесни свидетели – момчета и момичета, които са оставали при Джексън отново и отново, но никога не са били свидетели на неподходящо поведение, служители в ранчото, които са виждали как децата на Арвизо са се снабдявали сами с алкохол в отсъствието на Джексън, и други знаменитости, които също са били на финансовата мушка на обвинителите. Малка част от тези показания стигнаха до обществеността. Когато прокурорът Том Снедън се обърна към чернокожия комик Крис Тъкър с „момче“[16] по време на разпитите, медиите дори не трепнаха.

След обвинителната реч и защитната пледоария на самия финал на процеса бе съобщено, че съдебните заседатели следва да се произнесат с решение, съобразно фактите и вътрешното им убеждение, но ако имат каквито и да е съмнения в доказването на вината, трябва да излязат с оправдателна присъда. Всеки който е следял съдебното производство, ще види, че *съмнението* въобще не стоеше на дневен ред. Почти всеки свидетел на прокурорите или е лъжесвидетелствал, или се оказа, че показанията му подкрепят делото на защитата. Не беше показано нито едно доказателство, което да свърже Джексън с каквото и да е престъпление. Нито се появи надежден свидетел, който да направи това.

Тези факти обаче не спряха журналистите и анализаторите да дават прогнози за осъдителни присъди. Нанси Грейс от ефира на CNN водеше глутницата. Адвокатът Робърт Шапиро[17], който е работил за семейство Чандлър, обяви категорично в новинарския канал: „Със сигурност ще бъде осъден“. Бившият прокурор Уенди Мърфи също предсказа за Fox News: „Без всякакво съмнение тук ще има осъдителни присъди“[18].

---

[16] Точният цитат е „Ще ти я дам (снимката), ако бъдеш добро момче“. В южните щати обръщението „момче“ към цветнокож се приема като исторически обособена расистка реторика. Подобен сленг може да бъде разгледан като явно неуважение към един от малкото чернокожи свидетели в делото. Фрийдмън, например, определя обсесията на прокурора Том Снедъм към Джексън като „нелепа“ и стояща на „расистка основа“ (виж: Фрийдмън Р. „Michael Jackson Prosecutor Tom Sneddon, 73, Dies“. ShowBiz 411, 2 ноември 2014 г.). Теза, която самият изпълнител въвежда в творчеството си, пейки в песен, посветена на прокурора: „Мислите, че той е брат в ККК? Знам едно, майка му не го е възпитала добре…“ (чуи: „D.S.“, HIStory 1995) – бел. пр.

[17] Робърт Лесли Шапиро е американски адвокат, който става популярен с извоюването на оправдателна присъда за спортиста О. Джей. Симпсън – бел. пр.

[18] Рутен Т. „Cable TV's crystal balls get cracked“. Los Angeles Times, 15 юни 2005 г. <articles.latimes.com/2005/jun/15/entertainment/et-rutten15> – бел. пр.

Истерията на феновете, стоящи пред сградата на съда, бе огледален образ на репортерското поведение вътре. Журналистите бяха толкова превъзбудени, че съдията Родни Мелвил им нареди „да бъдат по-сдържани“. Томас Месероу коментира със задна дата, че медиите са „точили лиги за момента, в който (Джексън) ще бъде хвърлен в затвора“.

Но щом съдебните заседатели излязоха с решение за четиринадесет оправдателни присъди, „медиите бяха унижени“, заяви Месероу в последващо интервю. Малко по-късно медийният анализатор Тим Рутен описа реакцията така: „И какво се случи след като Джексън бе оневинен по всички обвинения? Зачервени лица? Теми за размисъл? Някакви, дори минимални душевни терзания? Може би поне един напън, показващ че съжаляват за прибързаните „присъди“? Не. Реакцията вместо това бе яростна, щедро посипана с презрение и странно озадачени физиономии. На медийната мушка се оказаха съдебните заседатели“.

По време на пресконференцията след края на процеса Снедън продължи да се обръща към Гавин Арвизо с определението „жертва“, обявявайки, че според него „звездният фактор е възпрепятствал преценката на съдебните заседатели“. Реплика, която тиражираха с охота голяма част от представителите на медиите, защото тя подкопава авторитета на съдебните заседатели и издадената им присъда.

Минути след изчитането на решението Нанси Грейс застана пред камерата на CourtTV, за да обяви, че представителите на така наречените жури са били прелъстени от славата на Джексън, правейки нелепото твърдение, че единственият пропуск на прокуратурата били показанията на Джанет Арвизо. „Пия утайка сега“, заяви тя. „Не е никак вкусна. Но знаете ли? В същото време не съм изненадана. Бях наясно, че звездността е толкова голям фактор. Мислейки си, че познаваш някого, защото си гледал концертите му, слушал си записите му, чел си текстовете му, вярвайки че те идват от сърцето му… Джексън е твърде харизматичен, въпреки че така и не се качи на свидетелската скамейка. Харизматичността му е повлияла на съдебните заседатели. Няма да хвърля камък по майката, въпреки че я намирам за най-слабото звено на прокуратурата, но истината е, че решението не ме изненада. Допусках, че съдебните заседатели ще гласуват в полза на свидетели от тяхната черга. Защитата обаче ги спечели на своя страна с разпитите на майката. Мисля че цялото решение се свежда чисто и просто до това“. По-късно Грейс обясни, че Джексън е „невинен заради звездния си статус“, опитвайки се да насочи хрътките към [трудно измъкнато от нея – бел. пр.] изказване на един от съдебните заседатели Пол Родригес, който сподели, че вярва, че все някога в миналото Джексън е насилвал деца. Един от гостите на Грейс, психоаналитикът

Бетани Маршал си позволи да отправя дори лични нападки към една от съдебните заседателки, заявявайки, че „Това е жена, която очевидно няма личен живот".

По същото време, но по Fox News Уенди Мърфи жигоса Джексън с определението „тефлонов насилник", добавяйки че съдебните заседатели трябва да се избират след тест за интелигентност. След това заключи: „Наистина мисля, че тук си говорим за звездния фактор, а не за доказателства. Съмнявам се, че съдебните заседатели осъзнават под какво влияние са били поставени заради името на Майкъл Джексън. Те всъщност закачиха мишени на гърба на всички нас и най-вече на уязвимите деца, които сега ще влязат в живота на Майкъл Джексън".

Правният анализатор Джефри Тубин коментира пред CNN, че показанията, касаещи „склонността към такава поведенческа наклонност" минават за „ефективни доказателства", нищо че няколко от момчетата в епицентъра на тази съдебна фаза бяха привикани като свидетели на защитата и отрекоха обвиненията за сексуално посегателство. Тубин също така обяви, че победата на адвокатите на Джексън се дължала на факта, че „те могат да разказват истории, а съдебните заседатели, сещате се, ще могат да осъзнаят една история, но не и голите факти"[19].

Единствено Робърт Шапиро показа достойнство, разминавайки се с прогнозата си. Той посъветва зрителите да приемат мнението на съдебните заседатели, тъй като „те са част от много консервативна общност в Калифорния, и след като са взели решение без каквото и да е съмнение, нито един от нас не би трябвало да се съмнява".

На следващия ден обаче Даян Сояр продължи да пее популярната песен, заявявайки в „Good Morning America", че присъдата е взета под влияние на звездния статус на Джексън. „Сигурни ли сте?", попита тя. „Сигурни ли сте, че този човек, притежаващ небивала слава, може да влезе в залата и да не повлияе на всички в нея?".

The Washington Post пък заяви: „Оправдателната присъда не изчисти името му, тя просто размъти водата". Вестниците New York Post и New York Daily News излязоха от печат с едно и също заглавие на челна страница „О, боже, боже мой!"[20]. В последния си материал, посветен на процеса, Даян Даймънд оплака оправдателната присъда, защото след нея Майкъл Джексън ставал недосегаем. Тя пише: „Той си тръгна от съда като свобо-

[19] Добс Л. „Jackson Acquitted". CNN, 13 юни 2005 г. <transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0506/13/bn.06.html> – бел. пр.

[20] „Boy, Oh, Boy!" във варианта на New York Daily News е без удивителен знак. Изданията са от 14 юни 2005 г. – бел. пр.

ден човек, оправдан по всички обвинения. Но Майкъл Джексън е много повече от свободен. Сега той притежава картбланш да живее живота си така както иска, с когото иска, защото кой ще смее да повдигне обвинения срещу Майкъл Джексън оттук нататък?“[21].

В британския в. Sun звездната „говореща глава“ Джейн Мур списа материал със заглавие „Ако съдебните заседатели се съгласиха, че Джанет Арвизо е лоша майка (каквато всъщност е), как оправдаха Джексън?“. Статията започва с думите: „Майкъл Джексън е невинен. Правосъдието възтържествува. Или поне това се опитваха да ни убедят шантавите рисунки, събрани пред съдебната зала“. Тя стига до там, че изразява съмнения в менталния капацитет на съдебните заседатели и отхвърля правната система на САЩ, защото била все още „недопечена“. „Никой и нищо не излезе като победител от тази скръбна каша“, обобщава тя. „Най-големият губещ обаче е това нещо, което с насмешка наричат американско „правосъдие“.

Сътрудникът на Sun Али Рос омаловажи почитателите на Джексън като „тъжни, самотни и тъпаци“. Вестникът публикува и друг материал по темата, дело на телевизионната водеща Лорейн Кели. Той е озаглавен „Не забравяйте децата в риск… тези на Джако“, а в текста си медийното лице се обръща към Джексън с определението „престъпник“. Кели, която нито веднъж не е стъпвала в съдебната зала на делото срещу Джексън, се жалва от това, че изпълнителят „се е отървал“, недоволствайки от факта, че „вместо да гние в затвора, той се е завърнал у дома в Невърленд“. Джексън, обобщава тя е: „нещастен, извратен загубеняк, който използва славата и парите си, за да заслепява родителите на децата, чиито блясък отнема“.

След първоначалния гняв историята за Майкъл Джексън се свлече от челните страници. Появиха се едва няколко аналитични материала, отделящи внимание на оправдателната присъда и пътя, водещ до нея. Оневиняването бе разглеждано като не чак толкова печелившо действие колкото евентуалната присъда.

След години Томас Месероу разказа, че осъждането на Джексън щеше да създаде занаятчийска индустрия в медийното пространство, генерираща нова всекидневна история в следващите години. На хоризонта се задаваха продължителни саги като: борбата за попечителство над децата на Джексън, контрол над финансовата му империя, възможност за от-

[21] Даймънд Д. „They Didn't Lay A Glove On Him“. The New York Post, 14 юни 2005 г. <dianedimond.net/articles/nyp-articles/nypost – 061405/> – бел. пр.

криване на други „жертви“, които да повдигнат граждански искове. Тези безкрайни дела щяха да генерират хиляди медийни материали за месеци, години, даже десетилетия.

Влизането на Джексън в затвора даваше възможност за нищене на безброй пикантни теми: Кой му идва на посещение? Кой не идва? Дали е тикнат в изолатор? Ако не, какви са съкилийниците му? Ами какво ще кажат за него надзирателите? Дали си има затворнически приятел/приятелка? Можем ли да прелетим с хеликоптер над затвора, за да го снимаме как тренира в двора? Възможностите са безкрайни. Война с наддавания започна за това кой ще получи първите снимки на Джексън в килията още преди съдебните заседатели да са се оттеглили за съвещание.

Оправдателната присъда не бе толкова рентабилна. В интервю за Newsweek шефът на CNN Джонатан Клайн си спомня как гледайки оправдателните присъди, е съобщил на главните редактори: „Сега темата стана доста по-безинтересна“. The Hollywood Reporter пък отбеляза, че сглобените набързо телевизионни предавания, отчитащи оправдателната присъда на Джексън, не са се радвали на добър рейтинг, дори са били победени от повторения на сериала „Nanny 911“.

Толкова с тази история. Нямаше никакви извинения или оправдания. Липсваше преоценка – какви ти разследвания или равносметки. Никой не потърси отговорност на никого за това, което бе сторено на Майкъл Джексън. **Медиите предлагаха съдържание, което позволи на хората да вярват в техните изкривени и граничещи с измислици представи за съдебния процес**. И дотам.

Когато Майкъл Джексън почина, медиите отново влязоха в режим на бързи обороти. Какъв бе медикаментът, който го уби? Колко дълго го е приемал? Кой му е изписвал рецептите? Какво още е имал в кръвта си? Колко килограма е тежал?

Имаше обаче един въпрос, който никой не искаше да зададе: Защо?

Защо Майкъл Джексън бе толкова стресиран и толкова параноичен, че не можеше да си осигури нормален нощен сън, освен ако някой не инжектира спринцовка, пълна с упойка, в ръката му? Мисля си, че отговорът на този въпрос може да бъде открит в резултатите от многобройните анкети, проведени в края на процеса срещу него.

Проучване на Галъп, показва, че часове след прочитането на присъдата 54 % от бялото население на САЩ и 48 % от общото население не е съгласно с решението „невинен“ на съдебните заседатели. Според проучването 62 % от респондентите отчитат звездния фактор на Джексън като основен за взетото решение. 34 % от анкетираните били „натъжени“ от

присъдата, а 24 % изпитвали „гняв“. В друго проучване на Fox News 37 % от анкетираните обявяват, че присъдата е „погрешна“, допълнително 25 % от участниците вярват, че „славата си е купила правосъдие“. Анкета на People Weekly пък показва, че зашеметяващите 88 % от читателите на изданието изразяват несъгласие с решението на съдебните заседатели.

Медиите изиграха както аудиторията си, така и Майкъл Джексън. След като премина битката в този изтощителен и ужасяващ процес, сеещ грозни обвинения и водещ до покушения на образи, Майкъл Джексън трябваше да се почувства оправдан в момента, в който съдебните заседатели излязоха с четиринадесет анонимно дадени оправдателни присъди. Но безотговорното медийно отразяване на делото попречи на Джексън да се почувства дори и за кратко оправдан. Съдебната система може и да го обяви за невинен, публиката (като цяло) обаче все още е на противоположното мнение. Обвиненията, които бяха опровергани в съда, останаха неоспорени в пресата. Нелепите показания бяха представени като факти. Делото на защитата просто бе игнорирано. Когато съдебните заседатели бъдат попитани защо има хора, които не са съгласни с присъдата им, те отговарят: „Просто не са видели това, което видяхме ние“.

Прави са. Не го видяхме. А трябваше. И тези, които отказаха да ни покажат истината все още си стоят на работните места, без да има кой да ги накаже. Те са свободни да сторят същото със следващия, когото нарочат.

Това наричам аз липса на справедливост.

НАЙ-ПРИСТРАСТНИЯТ МОДЕЛ В ЖУРНАЛИСТИЧЕСКАТА ПРАКТИКА

Стоян Стоянов

THE MOST BIASED MODEL IN JOURNALISM

Stoyan Stoyanov

Abstract: *The paper examines an important part of the media coverage of Michael Jackson's trial in 2005. This research and its subsequent analysis came to the hypothesis that the pattern of inverted pyramid, used as a major tool in the construction of news stories and reports, puts the prosecution thesis in a more favorable position in terms of the reception of news. As a result, this structural defect often leads to two different sentences: judicial and public.*

Keywords: *journalism, court reporting, inverted pyramids, lawsuit, defenders, prosecutors, Michael Jackson, verdict.*

В материала си за The Huffington Post „Най-срамният епизод в журналистическата история“[1] носителят на няколко награди, отчитащи приноса му в журналистиката, Чарлз Томсън демонстрира с десетки примери грозното и предубедено лице на съвременните медии. Масмедии, които в борбата си за рейтинг, са склонни светкавично да разпространят пикантни истории, забравяйки най-важното професионално качество – обективността. Английският съдебен репортер фокусира изследването си върху пристрастното медийно отразяване на процеса срещу Майкъл Джексън от 2005 г., довело до две коренно различни присъди: 14 единодушни решения „невинен“ от страна на съдебните заседатели и „виновен“ за 54 % от бялото население на САЩ – според анкета на Галъп [виж Томсън 2011]. Авторът цитира многобройни негативни и неадекватни примери за репортерска небрежност, пристрастност, търсене на сензационност или съучастие в идеологическа пропаганда, отчитайки и ин-

[1] Томпсън Ч. „One of the Most Shameful Episodes In Journalistic History“. The Huffington Post, 13 юни 2010 г. <www.huffingtonpost.com/charles-thomson/one-of-the-most-shameful_b_610258.html>.

ституционалните проблеми, стоящи пред свръх конкурентния медиен пазар. Според публикация в RedOrbit[2] около 2 200 репортери са предавали процеса срещу Джексън извън съдебната зала. Броят им надхвърля ангажираните журналисти в отразяването на другите две най-популярни американски масмедийни дела срещу О. Джей Симпсън и Скот Питърсън, при това взети заедно. В тази връзка титлата „Съдебното дело на века" звучи съвсем заслужено, не заради важността на обвиненията, а заради медийните обеми, които запълват.

Ако се разровим в архивите и телевизионните записи обаче ще открием също така отличната и обективна работа на десетки журналисти. След края на процеса Линда Дойч (утвърден съдебни репортери в САЩ) получава обаждане от Майкъл Джексън, който ѝ благодари „за справедливото отношение"[3]. В интервю от 2015 г. Дойч разказва история, свързана с въпросния процес, която показва как интернет е променил начина за получаване на новини. А делото срещу певеца според нея се оказва в епицентъра на това явление: „Всяка сутрин тръгвах към сградата на съда, заградена от телена ограда. Зад нея стояха феновете, които скандираха „Майкъл е невинен! Майкъл е невинен!" и „Журналистите са лъжци! Журналистите са лъжци!". Един ден три момичета, които излязоха напред, носейки плакат, ме повикаха. Казаха ми „Трябва да поговорим" и добавиха „Искаме да знаете, че когато скандираме „Журналистите са лъжци!", нямаме предвид Вас. Четем публикациите Ви в интернет всеки ден и виждаме, че сте безпристрастна". Почувствах се много горда"[4]. За жалост репортажите на Линда Дойч, свързани с Джексън от далечната вече 2005 г., не са налични в онлайн архива на Associated Press. Затова ще насочим вниманието си към други текстове и телевизионни материали, достъпни все още в интернет пространството.

„Този човек ще бъде унижен много по-жестоко, отколкото може да си представи. Няма да повярваш какво ще му се случи. Ще надскочи и най-лошите му кошмари. Няма да продаде повече нито един албум. […] Ако се захвана с това ще изляза големия победител. Ще получа всичко, което искам", заявява в тайно записан разговор през 1993 г. Евън Чандлър, ба-

[2] Без посочен автор. "2,200 Journalists Await Jackson Verdict". RedOrbit. 10 юни 2005 г. <http://www.redorbit.com/news/general/155196/2200_journalists_await_jackson_verdict/index.html>.

[3] Пърл Дж. "Linda Deutsch on Michael Jackson". TSCM, 18 юни 2007 г. <www.mjeol.com/talk/threads/linda-deutsch-on-michael-jackson-from-michael-jackson-insider.8329/>.

[4] Коул Ш. „Q and A with Legendary AP Trial Reporter Linda Deutsch" Los Angeles County Supervisor Sheila Kuehl, District 3, 27 януари 2015 г. <supervisorkuehl.com/ap-trial-reporter-linda-deutsch/>.

щата на първия обвинител на Джексън. Попитан как планът му ще помогне на детето, той отговаря: „Това няма значение за мен“ [Теработели 2009: 480]. Още тогава записът е представен от защитата на изпълнителя като доказателство, което явно показва опит за изнудване. Проблемът е, че предсказанието на Чандлър се сбъдва до голяма степен с или без воден съдебен процес. Оказва се, че зъболекарят, мечтаещ за кариера на сценарист в Холивуд, твърде добре познава журналистическите механизми. Защото в една потенциална война с изпълнителя медиите ще са не само основното оръжие, но и теренът, на който ще се води битката. Без значение колко безпристрастен се старае да бъде един журналист – всеки новинарски герой, поставен в ролята на обвиняем, се сблъсква не само с описаните от Томсън институционални проблеми или предубедено отношение. На преден план излизат и съвсем стилистични и композиционни препятствия, свързани с употребата на модела на *обърнатата пирамида*, които поставят делото на обвинението в по-благоприятна рецептивна позиция. Това е работната хипотеза, която ще се опитам да докажа по-долу.

Можем да допуснем, че проблемът с липсата на баланс в отразяването на съдебни процеси идва от използването на композиционния модел на *обърнатата пирамидална структура*, който нормативно поставя в лийда „грозни обвинения, водещи до покушения на образи“ [виж Томсън 2011], а тяхното евентуално оборване намира място в бекграунда, до който читателят може и да не стигне. Ако следва дословно правилата на *обърнатата пирамида* за изграждане на медиен текст, всеки журналист трябва още в първите 30 думи да отговори на „W“ въпросите: Кой (Who), Какво (What), Къде (Where), Кога (When) и Защо (Why). Често лийдът се сравнява с опит за кратък преразказ на историята, но в едно изречение. От структурна гледна точка *обърнатата пирамида* осигурява конкретен скелет за изграждане на медийно съдържание, чието калъпно попълване пести време, а бързината при публикуване е един от най-важните фактори за привличане на аудитория. Моделът дава и редакторска свобода за изрязване на съдържание отзад-напред и по-лесното наместване на текста в ограничената откъм площ или време медийна среда. Дори да говорим за интернет текстове, които не предполагат рестрикции откъм брой символи, изследване на консуматорите на уеб базирано новинарско съдържание доказва ефективността на пирамидалния модел и в www средата. Потребителите не са склонни да скролират през твърде дълъг текст, дори за материалите, които ги вълнуват [виж Нийлсен 1996][5]. Те възприе-

[5] Нийлсен Дж. „Inverted Pyramids in Cyberspace“. Nielsen Norman Group, 1 юни 1996 г. <https://www.nngroup.com/articles/inverted-pyramids-in-cyberspace/>.

мат най-добре съдържанието, което запълва статично субективните размери на монитора им. От друга страна – обърнатата пирамида „помага“ на читателите да извлекат „есенцията“ на историята, без да е нужно да преминат през цялото съдържание. Този модел „не организира историите по хронологичен или идеен принцип, той се фокусира върху фактите“, твърди авторът на книгата „История на новините“ Мичъл Стивънс, добавяйки: „На базата на стойностния принцип моделът размества отделните части на информацията, като целенасочено се фокусира единствено върху тяхната **относителна новинарска стойност**“ [Халан 2009: 79]. Така „най-важната“ информация окупира лийда на материала, а в бекграунда се подрежда останалата фактология в низходяща откъм новинарска стойност селекция.

Отразявайки съдебен процес, „Кой?“ ще трябва да даде представа за самоличността на свидетеля, защото в конструкции от типа „Гавин твърди, че е изнасилен от Джексън“ – момчето е подлогът (извършителят на действие), а изпълнителят е допълнението. „Какво?“ ще изкара на повърхността най-тежките обвинения, дадени по време на съдебния разпит. „Къде?“ ще ни позиционира в конкретната съдебна зала. „Кога?“ ще уточни времето, в което са дадени въпросните показания? А „Защо?“ ще въведе по-обща представа за процеса или евентуалната мотивация на свидетеля. Дотук единствено последният въпрос, който често отпада от водещите изречения, и намира мястото си в бекграунда, може да доведе евентуално до по-скептична рецепция. Ако свидетелят не прояви анормално поведение, което да получи експресивната си оценка в лийда, обвинителната теза ще си осигури чисто структурно – **безкритично и едностранно челно отразяване**. Евентуалните съмнения попадат в зона, гарантираща по-нисък процент на внимание. Факт, който буквално може да обясни двете различни присъди по делото срещу Джексън – съдебната и обществената. Да проверим обаче дали теорията се реализира на практика. Нека първо да разгледаме един лишен от явна пристрастност текст, публикуван в сайта на BBC[6]:

Заглавие: *Обвинителят на Джексън зае свидетелската скамейка* [лишено от епитекстуални обвинения или силни емоционални експресии]

Момчето, което обвинява ***Майкъл Джексън в блудство*** [Кой?], *даде показания, че* ***е спал в спалнята на американския певец, където са гле-***

[6] Бюканън М. „Jackson's accuser in witness box“, BBC NEWS, 10 март 2005 г. <news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/4333647.stm>.

дали заедно порнографски материали в интернет [Какво?]. ***Гавин Арвизо*** *(15)* [уточнение на въпроса Кой?] *се изправи лице в лице с изпълнителя за първи път в съда, сядайки на* ***свидетелската скамейка*** [Къде?]. *Момчето декларира пред съда, че някога смятал, г-н Джексън за „най-добрия си приятел“ и „най-готиният човек на света“* [липсва конкретна връзка към настоящата позиция на обвинителя, която се подразбира от заетата страна в процеса]. *Г-н Джексън отрича десетте обвинения, включващи блудство с малолетен и задържане насила.* ***Грози го присъда до 21 години затвор*** [контекстен отговор на въпроса Защо?].

Гавин, който е оцелял след битка с рака [второ уточнение на въпроса Кой?], *не изглеждаше впечатлен от срещата си с г-н Джексън, когото успя да разпознае в* ***съдебната зала на Санта Мария, Калифорния*** [уточнение на въпроса Къде?].

Джексън, облечен в черен костюм с вратовръзка, изслуша безизразно свидетелския разказ по делото. Момчето обясни, че певецът му е предложил да прекара нощта в ранчото Невърленд и че родителите му се съгласили…

Акцентът в лийда и първата част на бекграунда е върху три от основните пет „W“ въпроса. „Кога?“ и „Защо?“ получават своите индиректни и контекстни отговори. И въпреки уважителният тон на репортера Майкъл Бюканън, назоваващ подсъдимия като „господин“, в съзнанието на читателя се натрапват негативните маркери: „обвинител“, „момче“, „блудство“, „порнографски материали в интернет“ и „21 години затвор“. Това са ключовите думи, които ще останат в съзнанието на голяма част от аудиторията. В случая защитата дори не участва в диалога. Свидетелят е в ръцете на прокуратурата, появата му в края на деня е добре премерен ход от страна на обвинението, което така получава цялото медийно внимание върху историята на малолетната „жертва“. За да създадат усещането за балансирано предаване на информацията, отговорните журналисти са принудени да се върнат към предходните свидетели, в случая част от семейство Арвизо.

В тази връзка Бюканън уточнява в бекграунда на материала си за BBC, че темата за сексуалните посегателства, представени коректно в текста като „твърдения на Гавин Арвизо“, а не като факти, ще бъдат разглеждани на другия ден, защото първият разпит е просто въвеждащ. Така, за да балансира позициите *обвинение – защита*, той насочва читателите към показанията на брата Стар Арвизо, където посочва няколко уловени от адвоката несъответствия в историите на единствения предполагаем сви-

детел на блудствата. А те от две – изненадващо стават три. Стронг ендът в текста е свързан с поканата към съдебните заседатели да посетят имението Невърленд. Разходка, която трябва да даде пространствен контекст при противопоставянето на различните версии в съда.

Липсата на пикантни разкрития от страна на Гавин Арвизо по време на първото си явяване свидетелската скамейка е видимо и в материала на Мануел Гаягас, кореспондент за CBS[7]. Още в началото на телевизионния си репортаж той насочва вниманието на аудиторията към по-интересните показания от конкретния ден – тези на брата на обвинителя: „След тежък разпит от страна на адвоката на Джексън се оказа, че паметта на свидетеля малко по малко отслабва". Като доказателство в репортажа е включен синхрон с Джим Морет, адвокат и наблюдател на самото заседание: „Защитата последователно подкопа авторитета на свидетеля по време на неговите показания. Слушайки как историята се променя, става ясно, че не говорим за проблеми с паметта, а за това, че историята вече е съвсем друга".

След него Мануел Гаягас продължава: „Момчето съобщи, че е виждало Джексън да малтретира сексуално брат му два пъти, но днес като гръм от ясно небе каза, че случаите били три. […] Момчето също така съобщи в съдебната зала, че е видял с очите си изнасилванията от стълбището, което води към спалнята на звездата. В показания пред разследващите органи обаче е разказал, че по време на второто посегателство е бил заспал на дивана. В този момент прокурорът стана и възрази, обяснявайки на съдията, че може да разясни недоразумението. По-късно пред съдебните заседатели държавният обвинител допусна, че момчето наистина е било на дивана и е станало свидетел на друг инцидент, за който в момента не се търси съдебна отговорност от Джексън. Детето също така влезе в противоречие със сестра си относно мястото и вида на алкохола, който твърдят, че им е даден от Джексън".

Стронг ендът във конкретния материал е „Сега всичко е в ръцете на самия обвинител, който трябва да придаде достоверност на семейната версия и да накара съдебните заседатели да повярват в историята му".

Прокуратурата обаче е планирала не един медиен ден без критични въпроси към Гавин Арвизо, а цели пет. Вторият съдебен разпит на момчето, все още воден от екипа на обвинението, се случва на 10 март 2005 г., следван от дълъг тридневен уикенд. Кореспондентката на CBS Ан Бремън

[7] Гаягас М. „Gavin Arvizo Testimony in the MJ trial". CBS News, 9 март 2005 г. <https://www.youtube.com/watch?v=vG1SS27Ghko>.

допуска, че това е целенасочено приложен трик от страна на прокурора Том Снедън, който „не иска кръстосаният разпит на Томас Месероу да ехти в ушите на съдебните заседатели през почивните дни". Уточнявайки, че адвокатът вече е направил „много в посока подбиване авторитета на двамата негови роднини". Трикът обаче е съобразен не само с възприятията на съдебните заседатели, а и с тези на консуматорите на новинарско съдържание. Медиите са оставени цели пет дни да тиражират само пикантните обвинения, без изобщо да разполагат със защитната теза. Нищо че пак биха я запратили в бекграунда, така обаче на медиаторите им беше отнета дори възможността да потърсят баланса из между двете конкретни полярни позиции.

Тук обаче нещастен инцидент или добре планирана PR акция на Джексън измества фокуса на внимание от противоречивите, но сензационни обвинения на Гавин. Така медийната лупа се насочва към странния образ на подсъдимия изпълнител. Томсън добре описва негативната реакция към популярния „пижамен ден", в който Джексън не се явява в съда, защото е потърсил спешна медицинска помощ заради болки в гърба. Съдията Родни Мелвил му дава един час, за да се яви в съдебната зала. В противен случай заплашва да отмени мултимилионната му гаранция и да нареди арест. Ето защо певецът е принуден да се яви в съда видимо упоен, носещ долнище на пижама и обут в чехли. Както Томсън отбелязва „вестникарските страници бяха запълнени с цинични коментари за пижамата на Джексън" [виж Томсън 2011].

Любопитно е да сравним отразяването на странната поява от две водещи в САЩ телевизионни програми – CBS и MSNBS: Първата медия открива репортажа си със стегната информация за закъснението, придружена от уточнение, че певецът е посетил болница преди това. Темата обаче бързо е насочена към обвиненията на Гавин, който продължава да разказва подробности за порнографските материали, които твърди, че са гледали заедно с изпълнителя. Обвинителят разказва на съдебните заседатели, че в стаята по това време били и малките деца на певеца. Гавин заявява, че в един момент Джексън се навел над спящия си син и му казал „Принс, ако знаеш какво изпускаш". Медията си е осигурила коментар и от авторитетния биограф на Джексън, който ежедневно следи съдебното заседание. Дж. Ранди Теаборели разказва, че съдебните заседатели определено не са искали да чуят тази история. Кореспондентката Тери Окита отделя едва последните минути от материала, за да коментира състоянието, в което е бил подсъдимият. Окита явно се дистанцира от информацията във финала на репортажа, използвайки минало време и неперсо-

нализирани цитати: „Според **някои съдебни наблюдатели** [кои точно?] Майкъл е изглеждал отпаднал и треперещ. Появи се с **нещо, което прилича на долнище на пижама** [без да се ангажира с конкретно назоваване на дрехата]. Близките му заявиха, че е бил откаран по спешност в болница още в 5:30 ч…“[8].

На другата (прекалено експресивна и пристрастна) крайност стои разширеният репортаж на Дан Абрамс по MSNBS[9], който посреща зрителите с изказването: „Делото срещу Майкъл Джексън днес бе почти нереално. Историята за Питър Пан, която Джексън обяви, че имитира се превърна в кошмарна приказка. Нека обаче да Ви дам реална представа за това какво се случи в съдебната зала, готови ли сте? Да това е Майкъл Джексън и да, той е облечен в пижама. Да, това са чехли. Да, той изглежда **напълно ненормално**“. В следващите две минути Абрамс описва събитията, довели до принудителната поява на Джексън, отбелязвайки още два пъти какво е облеклото и поведението на изпълнителя: „Изглеждаше така сякаш трепери, вървейки едва-едва, той беше придържан от екипа си“. Стига се и до експресивният призив: „В случай че сте пропуснали гледката, ние искаме да ѝ се насладите и да запомните всяка секунда от влизането на Джексън в съда. Там той е посрещнат от малкото момче, което ще свидетелства как е било изнасилено от него, боже мой…“. Списъкът с коментаторите на Абрамс също издава пристрастно отношение към делото: Даян Даймънд, за която в самия процес става ясно, че е купувала изфабрикувани скандални истории от бивши служители на Джексън още през 1993 г., Бил Фалън, бивш прокурор, и двама съдебни наблюдатели без явен авторитет. „Защитата“ за Джексън трябва да дойде от „семейния приятел“ Стейси Браун, който освен че е свидетел на обвинението, подготвя и пълна със скандални твърдения книга за живота и кариерата на изпълнителя. Даймънд използва ефирното време, за да придаде все по-голяма медийна плътност на тежкото състояние на Джексън, повтаряйки и надграждайки описанията на Абрамс: „отпаднал“, „трепереше като старец“, „придържан от охранителите си“, „видях долнището на пижамата и не можех да повярвам на очите си, не беше за вярване, че не беше вчесал косата си“, „той погледна към мен но не изглеждаше да се намираме на едно и също място на планетата Земя“.

[8] Окита Т. „Gavin Arvizo Testimony in the MJ trial“. CBS News, 10 март 2005 г. <https://www.youtube.com/watch?v=vG1SS27Ghko>.

[9] Абрамс Д. „The Abrams Report“ MSNBS, 10 март 2005 г. <https://www.youtube.com/watch?v=HMAO1XlriY0>.

Наистина скандално обаче е поведението на бившия прокурор Фалън, което остава дори без забележка от водещия на блока. Мъжът се обръща два пъти към подсъдимия с женското име Джема Джексън (далеч от уважителното отношение на Бюканън), вероятно заигравайки се с английската дума за пижама. Обявява, че днешната поява на изпълнителя била доказателство, че може да извърши подобни престъпления, защото не слуша никого и защото „е луд". „Аз няма да стоя и да гледам как Джема Джексън демонстрира психическите си заболявания. Защото ако трябва да бъда честен – наистина смятам, че има ментални отклонения […] „Нормален човек няма да направи, това, това и това", обявява още Фалън. Тези безпрецедентни примери за липса на професионализъм, елементарно възпитание и противоконституционно поведение (а авторът на твърдението е бивш служител в правната система на САЩ) само потвърждават тезата на Томпсън: „Изглеждаше, че пресата [медията] е готова да изпише [изговори] всичко, само за да избегне разпита на момчето, което до голяма степен обезсмисли делото на прокуратурата". Разглежданият материал на MSNBS продължава 11 мин., в които единственото споменаване на причината за делото вече беше цитирано. Обсебен от пижамата и състоянието на Джексън репортажът и последвалата дискусия на Абрамс не стига нито до обвинителя, нито до показанията му. Подобно поведение се превръща в алтернатива на манипулативния модел на *спиралата на мълчание*, завъртайки обаче центрофуга от ненужна и отклоняваща вниманието информация.

Ако материалът на CBS демонстрира високите стандарти на журналистическия професионализъм – етика, аналитична мисъл, дистанцирайки се от сензационната информация и фокусирайки вниманието на аудиторията не само върху обвиненията, но и върху несъответствията в тях, MSNBS и Дан Абрамс дават нагледен пример за необективно и сензационно отразяване на новинарска тема. В разширения материал фактите са заменени от полярни оценки, странични наблюдения, представени като лични, гарнирани с неуважителна и дори цинична реч, която окупира ефирното време, без коментаторите да обърнат внимание на истинската новина – показанията на обвинителя Гавин Арвизо.

Да се върнем обаче към работната хипотеза за неизгодния структурен модел на *обърнатата пирамида*, който поставя страната на Защитата по всяко дело в неизгодна позиция и да разгледаме цитирания от Томпсън материал на Mirror. Още в заглавието му е заявено предубедено и еднопосочно епитекстуално отношение.

Заглавие: „*Процесът срещу Джако: Ден 9: Той каза, че ако момчетата не го правят, могат да се превърнат в изнасилвачи – болното от рак момче Гавин обясни пред съда за секса с Джако*“ [Прави впечатление, че обръщението *Джако* отсъства от тялото на самата статия, вероятно е редакторско, а не авторско решение, но в заглавието е използвано два пъти. Според Джоузеф Вогел прякорът е зареден с негативна и расова конотация, появявайки се за първи път в британския The Sun през 1985 г. Псевдонимът модифицира лондонския сленг “Jacco Macacco“, превърнат в нарицателно за „маймуна“[10]].

Обвинителят на Майкъл Джексън [Кой?] *разказа* ***вчера*** [Кога?] *на съдебните заседатели* [респективно Къде?] ***как е бил изнасилен*** *в леглото на звездата и как Джексън го е утешил след това, защото момчето се чувствало разстроено* [Какво?]. ***Гавин Арвизо*** [уточнение на въпроса Кой?] *допълни, че Джексън му е казал, че* ***трябва да мастурбира****, за да спре порива за „изнасилване на момичета“* [уточнение на въпроса Какво?, което отново въвежда мотива за сексуално посегателство в историята]. *Той каза, че има ясни спомени за два случая, в които певецът го е галил под бельото и обясни, че има неясни спомени за още три възможни инцидента* [уточнение на въпроса Какво?].

И тук водещите изречения пропускат отговора на въпроса „Защо?“, давайки явен превес в отразяването на обвинителната версия. Порок който разбрахме, че произлиза от утвърдената *пирамидална структура* при изграждане на новинарски текстове. Липсва обаче какъвто и да е опит за дистанциране от тезата на обвинението, която е представена фактологично, а не хипотетично.

След лийда репортерът на Mirror Дж. Смит проследява цялата палитра от съдебни нападки. Част от тях са подсилени с преразказ, утвърден допълнително със съдебен цитат от обвинителя. Опит за изграждане на контрапозиция в бекграунда са описанията на две реакции от страна на подсъдимия: „Джексън захапа устни и започна да върти глава, вгледан в тийнейджъра“ и „Джексън се разтресе на стола си и попи челото и устните си със салфетка, докато момчето говореше“. Единственият цитат, идващ от защитата, който трябва да обори четиринадесетте разгледани в текста обвинения е сведен до немаловажната всъщност констатация:

[10] Вогел Дж. „How Michael Jackson Made ‚Bad‘“. The Atlantic, 10 септември 2012 г. <www.theatlantic.com/entertainment/archive/2012/09/how-michael-jackson-made-bad/262162/>.

„Гавин призна пред адвоката на защитата Томас Месероу, че се е срещал с двама адвокати и един психолог преди да каже на когото и да било за блудствата". Дж. Смит не намира за нужно да уточни, че първата консултация с юрист е в предполагаемия период на „пленничество" в Невърленд, водещ до съдебните обвинения в конспирация срещу семейство Арвизо. Макар че репортажът на Mirror съдържа междинна информация от съдебния ден и е напълно възможно контратемата все още да не е поставена по време на заседанието. Защитната позиция по стандартен начин е отразена и в последното изречение на текста „Той отхвърля всички обвинения". За сравнение – при Бюканън тази информация получава доста по-челно позициониране. След това журналистът на Mirror припомня основния списък с обвинения, включващ блудство, предоставяне алкохол на малолетен и задържане против волята му, демонстрирайки основната функция на стронг енда – да преповтаря или доуточнява информация от лийда.

Интересно е, че в конкретния случай Mirror пропуска да съобщи за закъснелия старт на процеса и така наречения „пижамен ден". Акцентирайки върху абсолютно същите показания това прави в. Guardian[11].

Лийдът е изцяло посветен на Джексън, а пикантните описания за предполагаемите други престъпления попълват целия обем от бекграунд информация, отново даваща безспорно преимущество на обвинителния разказ:

„***Процесът срещу Майкъл Джексън*** [Какво?] *се превърна в още поголям фарс* ***вчера*** [Кога?], *след като* ***съдията*** [Кой №1?] *нареди неговия арест, ако* ***той*** [Кой №2?] *не успее да се яви* ***в сградата на съда*** [Къде №1?]. *Беше му съобщено, че* ***подсъдимият*** [Кой №2?] *е в* ***най-близката болница*** [Къде №2?] *„и има сериозни болки в гърба", но* ***съдията*** [Кой №1?] *не бе трогнат от тази информация. Той даде на певеца 60 мин. да се яви или го заплаши с арест, при който ще загуби гаранцията си от 3 млн. долара (1.6 млн. паунда)* [уточнения на въпроса Какво?]. *Когато* ***звездата*** [Кой №2?] *пристигна за 1 час и 10 мин., той закуцука към* ***сградата на съда*** [Къде №1?], *обут в чехли и облечен в сако, под което имаше тениска, а надолу носеше пижама. След консултация с адвокатите на Джексън и прокурорския екип, процесът продължи.*

[11] Глейстър Д. „Pyjama-clad Jackson risks $3m court penalty for late arrival". Guardian, 11 март 2005 г. <www.theguardian.com/world/2005/mar/11/michaeljacksontrial.music>.

Обвинителят на Джексън, вече на 15 г., съобщи на съдебните заседатели, че 46-годишният певец е извършил два пъти мастурбация върху него до момент на еякулация…".

Без значение дали „пижаменият ден" е трагично стечение на обстоятелствата или ловка PR маневра за отвличане на вниманието, това е единственият случай в процеса, при който при част от медийното отразяване грозните обвинения не стоят в лийда на материалите, отразяващи обвинителната част от делото. Трудно е обаче да се прецени дали допълнителните щети върху публичния образ на изпълнителя оправдават моментното изместване на фокусното внимание. От една страна – малките загуби са без значение при крайната победа във войната. Но дали има изобщо победа в случая с обвиненията срещу Джексън? Според Томпсън: „безотговорното медийно отразяване на делото попречи на Джексън да се почувства дори и за кратко оправдан". Цитираният материал на MSNBS доказва тезата на съдебния репортер, но дори отговорното медийно отразяване, използващо пирамидалната структура пак води до същото. „**Относителната новинарска стойност"**, е основен проблем при отразяването на всяка обвинителна теза. Всеки журналист ще изведе в лийда първо „ужасяващите обвинения", а едва след това ще получи сюжетната възможност да ги противопостави на текстолингвистичния принцип с темите и ремите (виж. Добрева и Савова 2000[12]). Критиците определят пирамидалната структура като старомодна, неестествена наивна и скучновата, сочат я като основен фактор за развитието на илитературското ни общество, защото кому са нужни детайли и подробности, след като журналистите предлагат удобна селекция на „най-важната информация", при това в до 30 думи. Наричат *пирамидалния модел* антисюжетен, защото често разказва историята отзад напред вместо да използва традиционната форма: въведение, завръзка, кулминация, развръзка и епилог. „Вместо да награди читателя с удовлетворяваща връхна точка, *пирамидалният модел* постепенно губи силата си, което в известен смисъл дори пречи на ума на читателя да остане буден или въобще да продължи да чете", обяснява Чип Сканлън[13] в анализа си „Писане отгоре надолу: За и против използването на метода на *обърнатата пирамида*". Авторът обаче цитира популярно изказване на журналиста от The Associated Press Брус

[12] Добрева Ел. и Савова Ив. „Текстолингвистика. Уводен курс". Шумен: Унив. издат. „Епископ Константин Преславски", 2000.

[13] Сканлън Ч. „Writing from the Top Down: Pros and Cons of the Inverted Pyramid", Poynter Institute, 20 юни 2003 г. <www.poynter.org/2003/writing-from-the-top-down-pros-and-cons-of-the-inverted-pyramid/12754/>.

Десилва, който нарича модела „Дракула в журналистиката", „не спиращ да се измъква от ковчега, стигайки отново и отново до новинарските страници"[14]. *Пирамидалният модел* – за разлика от популярния готически образ – обаче не „изсмуква" кръвта на публикациите, а се храни с „потенциалната истина" като я представя еднопосочно и субективно.

А ние, като автори и читатели, трябва да си даваме ясна сметка, че всеки текст, извеждащ на повърхността конкретни обвинения, поставя защитната теза в неизгодна позиция. Никой няма да изроптае, ако адвокатската версия се окаже погрешната. Какво обаче се случва когато тя надделее в съда? Това е въпрос, чиито подробен отговор ни дава заключителната част на анализа „Най-срамният епизод в журналистическата история". Защото тази структурна слабост при изграждането на новинарски текстове води не само до „покушения на образи", а и до „покушения на човешки същества".

Използвана литература

Теаборели 2009: Теаборели Дж. „Michael Jackson: The Magic, The Madness, The Whole Story", Grand Central Publishing; Updated ed. edition, 2009.

Каул Аш. и Десаи Ав. 2014: Каул Аш. и Десаи Ав. „Corporate Reputation Decoded", SAGE Publications India, 30 април 2014.

Халан 2009: Халан Дж. „Effective Editing: A Practical Handbook to Develop Good Editing Skills". Sterling Publishers Pvt. Ltd, 1 ноември 2009.

[14] Виж: Каул Аш. и Десаи Ав. „Corporate Reputation Decoded", SAGE Publications India, 30 април 2014 г. – гл. 8.

АФЕРАТА „GOOGLE ADSENSE LEAK“

Владимир Василев

THE GOOGLE ADSENSE LEAK AFFAIR

Vladimir Vasilev

Abstract: *The paper analyses the claims which have leaked into the net made by an anonymous witness. The man stated that he was a former employee of Google and worked for the advertising network AdSense. He accused the company of conducting illegal practices which have led to losses for the editors in AdSense. The paper presents the chronology of the events and makes an analysis of the accuracy of information and the mechanisms employed in the embezzlements. A connection between lobbying in the States and the case is also made.*

Keywords: *Google, AdSense, affair, internet advertisement, lobbyism, advertiser, Google leak, advertisement network.*

„Аз съм бивш служител на Google и пиша това, за да информирам обществото на какво съм бил свидетел и от какво съм бил част по време на службата ми. Сред моите задължения беше обгрижването на AdSense акаунти и в частност – профилите на издателите (не на рекламодателите). Тази работа извършвах в разстояние на няколко години.“

Така започва скандална публикация[1] в информационната услуга Pastebin.com, която се появи в мрежата на 29 април 2014 г. В нея, човек

[1] Google AdSense Leak, Pastebin – Apr 29th, 2014 – http://pastebin.com/qh6Tta3h (02.10.2015)

представящ се за бивш служител на Google, разкрива данни за големи злоупотреби от страна на компанията, ощетили с милиони, може би милиарди долари, нейните партньори. Публикацията е озаглавена „Google AdSense Leak“ и навява асоциации с политически ориентирания проект WikiLeaks на австралиеца Джулиан Асанж. В случая обаче, авторът на „теча“ е решил да остане анонимен, тъй като, по неговите думи, като всеки служител на Google и той е подписал споразумение, което му забранява да разкрива информация, която би навредила на имиджа на компанията. За да защити самоличността си допълнително, анонимният източник е изчакал да мине известно време от прекратяването на трудовите му взаимоотношения с Google, преди да публикува разкритията си в Pastebin.com.

Публикацията е с обем от 2754 думи и е разделена на секции, които в хронологичен вид разкриват как Google злоупотребява с доверието на партньорите си, за да получи финансова изгода. Автентичността на информацията е спорна и е малко вероятно някога да бъде потвърдена на 100 %, но изнесените данни съдържат твърдения, които изглеждат до голяма степен правдоподобни. Ето как авторът обобщава есенцията на изнесената информация:

„Казано накратко, аз (и много други) взехме участие в нещо, което може да бъде определено като кражба на пари от издателите на Google, по нареждане на нашите мениджъри. Бяха замесени много служители на AdSense и това продължи в разстояние на доста години. От това, което чувам, кражбите продължават и в момента, като мащабите им са станали още по-големи. Никой извън компанията не знае какво става, в противен случай ФБР и данъчните служби вероятно щяха да се намесят и да започнат разследване. Това, което става е напълно незаконно и остава извън обхвата на законовия радар.

Всичко започна през 2009 година. Дотогава нещата се развиваха нормално и за служителите на AdSense нямаше проблеми, но нещо се промени.“

Промяната, за която информаторът говори започва със събрание на високопоставени мениджъри в Google, отговарящи за рекламната мрежа на компанията. Повод за официалната среща са финансовите резултати на компанията, която понася сериозни финансови удари в предходните месеци, заради лоши стратегически решения на ръководството. За да бъде компенсирана негативната тенденция се налага „затягане на коланите“ и мениджърите трябва да решат как да стане това. Желанието им е да постигнат стратегическата цел без да засегнат заплатите и социал-

ните придобивки на служителите. Изход от ситуацията те виждат чрез налагането на „повишен качествен контрол върху издателите на AdSense". Google смята, че парите, които се раздават на рекламните издатели са прекалено много и трябва да бъдат рязко намалени. Проблемът е, че издателите са партньори, а не служители на Google и парите, които получават представляват процент от вноските на рекламодателите, регистрирани в AdWords. Поради тази причина, ръководството на Google трябва да измисли как да продължи взимането на пари от рекламодателите, но да дава по-малко на издателите.

Скоро става ясно, че под „повишен качествен контрол" се има предвид нещо съвсем друго. Нарочени за бан са партньори, които получават големи рекламни приходи. Нещо повече, мениджърите инструктират оперативните служители на AdSense да налагат бановете точно преди датата, на която партньорите трябва да получат парите си. По този начин Google запазва за себе си възможно най-голяма част от рекламните приходи. Служителите на компанията спазват инструкциите на мениджърите си с неохота, но са притеснени за собствените си заплати и не смеят да надигнат глас.

Банването на акаунти в AdSense точно преди датата на плащане е един от неоспоримите факти в изтеклата чрез „Pastebin". В мрежата вече има стотици, може би хиляди потвърждения, че тази практика съществува, включително и от български предприемачи, изгорели с петцифрени суми в долари.

Христоматиен пример за злоупотреба с интернет издатели на реклами е темата „Изтрит Adsense акаунт с ОГРОМНА сума пари"[2], публикувана на 15 януари 2015 г. в българския форум Predpriemach.com. Там потребител с прякора **sporter** се оплаква, че акаунтът му в AdSense, действал почти три години, е баннат точно преди датата на плащане и моли за съвет дали няма процедура, по която да бъде възстановен. В рамките на четири дни са публикувани общо 76 мнения на потребители, които споделят сходни впечатления и съветват автора да не се ядосва, тъй като парите му няма да бъдат възстановени.

На пръв поглед решението на проблема е просто. Регистриране на няколко Adsense акаунта, на различни имена и използването им за захранване с реклами на отделни сайтове. Така се избягва натрупването на много пари, които биха могли да изгорят при евентуален бан. В двадесет

[2] Изтрит Adsense акаунт с ОГРОМНА сума пари – Предприемач.ком, 2015 – http://www.predpriemach.com/showthread.php?t=57486 (02.10.2015)

и първото мнение по темата обаче, потребителят **happyslacker**, споделя че според теорията на конспирацията от Google разчитат, че ще рекламодателите ще направят точно това. Компанията има изгода издателите да продължат с ползването на Adsense и не иска да ги гони, но предпочита да им дава по-малко пари, регулирайки приходите чрез банове.

Но какъв точно е механизмът, по който Google може да задържи за себе си парите, платени от рекламодателите, но неполучени от издателите? Схемата и тук е проста. Според автора на „Google AdSense Leak“, оправданието на компанията е, че рекламите, за които е платено вече са излъчени в сайтовете на партньорската мрежа от издатели на Adsense. Съответно, рекламодателите са получили услугата и няма основание да получат парите си обратно. Анонимният бивш служител на информационния гигант Google твърди, че компанията пуска реклами в хиляди сайтове на свои партньори с ясното съзнание, че няма намерение да им плати за услугата и ще замрази акаунтите им точно преди деня за получаване на месечното плащане. Ситуацията напомня на казино, където каквото и да правиш, банката винаги печели.

В периода 2009 – 2012 г. Google предприема няколко големи вълни от банове на Adsense партньори. Най-мащабната от тях е през април 2012 г. Компанията страда финансово от свои проекти, които не са оправдали прогнозните очаквания и има нужда от спешно подобряване на фискалния баланс. Погледите на мениджърите отново се обръщат към отдела, отговарящ за Adsense и оперативните служители са притиснати да осигурят допълнителни приходи. Информаторът споделя, че хората са заплашени със съкращения, ако не изпълнят исканията на ръководството. Много от тях имат семейства и големи разходи, и не могат да си позволят да останат на улицата. Резултатите са постигнати, но работният морал пада изключително много. Повечето от баннатите през априлската вълна акаунти изобщо не са разследвани за нарушения, а са замразени напълно неоправдано. Подбирани са единствено според размера на предстоящите плащания, които трябва да получат издателите. Колкото повече са парите, толкова по-голям е шансът за бан. Някои от засегнатите издатели пускат оплаквания, но те дори не са разгледани. По-сериозните партньори завеждат дела срещу Google, които приключват със споразумения.

За да се предпази от бъдещи съдебни спорове компанията въвежда нови правила за управление на рекламните услуги, които предлага.

Създава се класификация на партньорите, която ги дели според потенциала им да създават проблеми при бан. Късметлиите, които са определени като чепати „problem makers“ вече са застраховани от случайно

замразяване на акаунтите. На тях дори се позволяват леки отклонения от правилата без каквито и да е последствия. VIP групата се радва на множество привилегии, които са недостъпни за обикновените издатели. Въведени са и квоти за оперативните служители, които ги задължават да банват определени количества акаунти, без значение дали има причина, или не. Служителите, които не успяват да постигнат квотите са прививани от мениджърите за обсъждане на производителността на техния труд и рискуват забавяне на кариерното развитите и получаване на по-ниски премии.

Според тайния информатор, системата за категоризиране на Adsense акаунти включва цветни кодове. Най-важна е зелената група с издатели. Те имат VIP статус и са застраховани от произволни банове, защото има потенциал да създадат правни проблеми на Google. Тук влизат служители на Google, корпоративни издатели и хора и организации, които могат да очернят имиджа на AdSense. Във VIP групата влизат и роднини на хора, работещи в Google. Там остават и бивши служители, които са напуснали компанията, но продължават да ползват техните AdSense акаунти. Сайтовете в зелената група са свободни да нарушават грубо правилата за качество на съдържанието, на които трябва да отговарят партньорите, издаващи реклами в рамките на мрежата AdSense. Ако служител на рекламната мрежа накаже издател от VIP групата рискува да загуби работата си, тъй като това се счита за сериозна грешка.

Останалите три групи съдържат издатели, разделени според техните финансови постижения в рамките на рекламната мрежа AdSense.

Червената група е най-опасна за приходите на Google. В нея са разделени партньорите, които печелят повече от 10 000 долара месечно. За тях по подразбиране се смята, че злоупотребяват с услугите на компанията и доверието на нейните рекламодатели. Основен приоритет е намаляването на издателите, които са в тази група и те са наблюдавани под лупа от специален екип, наричан „орлите“ или „AdSense Eagle Eye Team“. Активно се търсят причина за бан на акаунтите, като замразяването става дори по косвени признаци, които нормално не биха могли да се считат за нарушение на правилата. Според действащите към онзи момент правила в Google, наказаният издател няма право да научи причината за бана, дори ако изрично поиска тази информация. Вътрешните правила на компанията допускат изключение само ако информацията бъде поискана от адвоката на издателя.

Жълтата група е съставена от издатели, които изискват сериозно, но не спешно разследване от страна на Google. Тя е с по-нисък приоритет

на опасност от червената. В нея влизат акаунтите, които генерират приходи над 5 000 долара на месец. При достигане на тази финансова граница издателят автоматично „печели“ обстоен преглед на дейността си от инспектор на Google. Това включва разглеждане на сайтовете, свързани с акаунта, които показват реклами от мрежата на AdSense. Прегледът не става незабавно, а може да бъде отложен във времето с няколко месеца, тъй като графикът за работа на служителите е натоварен, но при откриване на нередности банът задължително идва точно преди денят за плащане на издателя. Така акаунтът „изгаря“ с максимално количество пари вътре. И в този случай, не е задължително издателят да бъде уведомен за причината за бана, но тя остава видима във вътрешната система на Google. Жълтата група е втора по приоритет при търсенето на причини за бан. Този приоритет намалява със спадането на месечните приходи на издателите.

Синята група е с умерено ниво на опасност за Google и в нея попадат издателите, генерирали приходи над 1 000 долара за един месец. Когато даден издател попадне в тази група акаунтът му влиза в списъка за преглед от служител на AdSense. Особеното в случая е, че прегледът не е пълен, а бърз и включва само основния сайт, свързан със съответния акаунт. Най-голяма част от бановете идва на това ниво и служителите на Google не са задължителни да посочват причина за наказанието нито за вътрешни цели, нито за информация на издателите. Това дава свобода за банване на профили без причина и синята група се използва основно за изпълняване на месечната квота на служителите.

Според бившия служител на Google през 2012 г. компанията въвежда и някои автоматизирани методи за увеличаване на приходите си, ощетявайки издателите още повече. Мениджърите на AdSense търсят начини да намалят човешкото участие в стремежа си за подобряване на фискалните резултати и един от начините е чрез манипулиране на резултатите от услугата Analytics, която също се предлага от Google. Вътрешните анализи на компанията показват, че почти всички издатели в мрежата AdSense използват паралелно и статистическата услуга Analytics. Чрез нея те виждат колко души влизат дневно в сайтовете им, какви операционни системи използват, колко време престояват в различните страници и т. н. Данните от Analytics могат да се използват за корелация между посещенията в сайта и приходите от AdSense, а това е последното нещо, което Google иска да се случва, тъй като по-този начин лесно могат да се разкрият аномалии, подсказващи че издателят е ощетяван по някакъв начин.

Взето е решение да се създаде автоматичен алгоритъм, който изкуствено намалява данните за посещения, давани от Analytics за сайтове,

които показват реклами от AdSense. Това позволява на Google да показва реклами в сайтовете на издателите, част от които не се отчитат никъде, а приходите от тях остават само за Google, без да се дава процент на издателя. По този начин значително са намалени приходите на всички издатели за сметка на печалбата на Google. Използването на алтернативен статистически метод от издателя не е решение на проблема, тъй като критериите на всяка подобна система се различават, както и техните резултати. Всеки подобен инструмент дава различни резултати, а корелация на данните за улавяне на измамата е невъзможна, тъй като Google пази в тайна критериите, по които се изготвят статистиките в услугата Analytics.

* * *

В края на анонимната сводка авторът обръща внимание на още един голям проблем в рекламната мрежа AdSense. Заплащането се извършва на базата на щракванията, които потребителите реализират върху рекламите, извеждани в сайтовете на издателите, но не всички кликове са действителни. Някои от издателите сами щракат върху рекламите в собствените си сайтове и така изкуствено повишават приходите за сметка на рекламодателите, които остават измамени. В AdSense има защитна система, която следи по IP адрес и други критерии дали издателите не злоупотребяват по подобен начин. Ако бъде засечено нещо подобно следват наказания, а рекламодателят получава обратно парите за отчетените фалшиви кликове.

Един от проблемите, на който все още не е намерено разрешение, са фалшивите кликове от конкуренти или злонамерено настроени към издателя субекти. Това са трети лица или организации, които искат да злепоставят издателя на AdSense реклами и с действията си да накарат Google да замрази акаунта му, спирайки всички приходи на сайтовете, свързани с него. Невъзможно е да се докаже произходът на всички кликове и дали те са от противници на издателя или самият той ги прави, за да повиши изкуствено приходите си. Това е проблем, който все още стои пред Google и не е намерил решение. Порочната практика е известна като „click-bombing“ и ако подобно нещо бъде засечено обикновено издателят получава бан, без значение дали е виновен или не. Според анонимния бивш служител на Google, много невинни издатели са изгубили рекламните си приходи по този начин. Няма защита срещу фалшивите кликове и това е голяма слабост на системата, за която цялата отговорност се прехвърля върху издателите, които са безсилни да противодействат, тъй като в повечето случаи дори не разбират, че са жертва на нещо подобно.

Единствената възможност за тези, които подозират, че някой ги атакува чрез „click-bombing“ могат да подадат сами сигнал до Google през контролния панел на техните AdSense акаунти.

„Най-големият страх на Google, относно горепосочените AdSense процедури, е те да не станат публично известни. Тогава бивши издатели, които са били баннати несправедливо биха могли да се съюзят и да заведат общо съдебно дело“, твърди информаторът в публикацията си в „Pastebin“.

Друга опасност за Google представляват хората, които са издатели в AdSense като физически лица и разчитат само на месечните плащани от рекламната мрежа, за да се издържат. Според анонимния източник, в някои държави, където правата на обикновените работници са силно защитени, Google се явява основен работодател на съответните лица. При некоректно третиране на тези издатели Google може да стане обект на проверки от страна на държавните агенции, защитаващи работниците и да пострада повече отколкото при предходния сценарий, където беше описана вероятността за мащабно дело, заведено от бивши издатели.

* * *

На 19 август 2014 г., само няколко месеца след първата публикация в „Pastebin“ по аферата „Google Leak“, престижното онлайн издание „Бизнес инсайдър“ публикува обширен материал[3], в който описва как издател в мрежата на AdSense е загубил 46 хиляди долара, защото акаунтът му е баннат. Авторът на материала Джим Едуардс разглежда случая с Идрис Сами, който като собственик на сайта MesTextos.com осъмнал със замразен профил на 28 януари, същата година. Случаят е интересен не само заради голямата сума, но и поради това, че няколко дни преди да бъде баннат, собственикът на сайта е получавал писма от служители на Google, които го хвалят за успехите му и усилията му да генерира приходи чрез AdSense.

Официалната причина за бана е, че потребителите на MesTextos.com са подканяни да щракат върху рекламите, което е против правилата на Google. Идрис Сами отрича това и се чуди защо ако е имало нещо нередно в сайта, служителите на рекламната мрежа не са споменали нищо за проблема в писмата си до него.

[3] Edwards J. This 19-Year-Old Lost $46,000 Because Google Says He Didn't Follow Their Rules. – Business Insider, Aug. 19, 2014 http://www.businessinsider.com/19-year-old-lost – 46000-in-google-adsense-rules-ban – 2014 – 8 (13.10.2015)

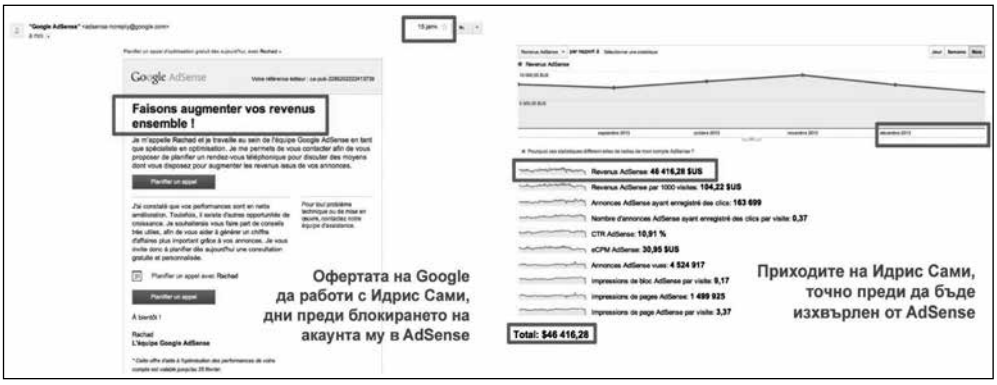

В материала на „Бизнес инсайдър“ по темата е отбелязано, че Google работи в голяма степен непрозрачно и не дава публична разбивка на рекламните си приходи. Компанията също така пази в тайна подробностите за това как защитава рекламната си мрежа от злоупотреби. Бизнес изданието не е получило коментар относно конкретния случай, а собственикът на сайта води дело срещу Google, за да получи парите си обратно.

Горният пример кореспондира с написаното от анонимния информатор, който твърди, че е бивш служител на Google и отбелязва какви според него са порочните практики на компанията. Може би тук е подходящо място и за официалния отговор на Google, след публикуването на „AdSense Leak“.

„Описанието на нашите методи за контрол на програмата AdSense са пълна фикция. Цветните кодове и програмата за „екстремен качествен контрол“, описани от автора не съществуват. Нашият екип и автоматизирани системи работят постоянно, за да спират злонамерените действия и да защитават издателите, рекламодателите и потребителите.

Всички издатели, които стават част от AdSense се съгласяват с условията за използване на нашите услуги и с политиката за качествен контрол на мрежата, която важи за потребителите, рекламодателите и другите издатели. Когато открием нарушение на правилата взимаме бързи мерки, които в някои случаи включват спиране на издателския акаунт и връщане на парите на засегнатите рекламодатели.“

Прави впечатление, че отговорът на Google е много бърз. Изпратен е до онлайн изданието „The Next Web“[4] още на 29 април – същия ден, ко-

[4] Protalinski E. Google denies alleged leak claiming AdSense is stealing money from publishers, calls it 'complete fiction'. – The Next Web, 29 Apr 14 – http://thenextweb.com/google/2014/04/29/google-denies-alleged-leak-claiming-adsense-stealing-money-publishers-calls-complete-fiction/ (02.10.2015)

гато се появява и скандалната публикация в „Pastebin“. В публикацията, съдържаща отговора на Google са посочени и интересни статистически данни, които показват колко мащабна е рекламната мрежа на информационния гигант. Според изнесената информация, AdSense използват над 2 милиона издатели, които получават близо 10 милиарда долара годишно. Сумата е огромна и се разпределя от компания, която е пословична с липсата на прозрачност, давайки благодатна почва за всякакви спекулации по темата.

Тук е мястото да бъде зададен един важен въпрос. Ако изтеклата информация е истина, как мениджърите на Google са прикрили подобна огромна измама и защо все още не са понесли пълните правни последици за действията си? Частичен отговор намираме в статията „Записки по българските депресии“ на Ивайло Дичев[5]. В нея той изнася тезата, че трупането на модернизация води до трупане на печал. Цитира Пьотър Кропоткин[6], който в мемоарите си описва своето разбиране за революциите и техния механизъм на действие. Отчаянието само по себе си не е достатъчно, за да бъде оформен бунт срещу нещо. Искрата, която пали всяка революция е надеждата, а отчаянието играе само ролята на гориво.

„AdSense Leak“ е първата искра на надежда, която пали бунта срещу Google. Много бивши и настоящи издатели на мрежата решават, че моментът е подходящ за протест, а по-смелите от тях предприемат и конкретни действия, давайки интервюта за големи медии и завеждайки дела срещу американската компания. Получава се верижна реакция, която води до появата на втория информационен теч в аферата „AdSense Leak“.

На 30 април 2014 г. в Pastebin.com анонимен потребител публикува текст, озаглавен „Google AdSense Leak – Part 2“[7]. Публикацията има за цел да хвърли яснота върху някои спорни моменти и неясноти, останали след пускането на първата част.

„Аз съм бившия служител на Google, който разкри информация във връзка с AdSense. Пиша тази втора част, за да адресирам определени не-

---

[5] Дичев И. Записки по българските депресии – „Култура“ – седмичник за изкуство, култура и публицистика, София 1997 – http://www.kultura.bg/media/my_html/biblioteka/bgvntgrd/b_id.htm (13.10.2015).

[6] Пьотър Кропоткин (1842 – 1921) е руски анархист, писател и революционер, прекарал 40 години от живота си като емигрант. В началото на кариерата си се занимава с географски изследвания, но после се отдава напълно на анархизма и лежи често в затвора, заради своите възгледи.

[7] Google AdSense Leak – Part 2, Pastebin – Apr 30th, 2014 – http://pastebin.com/DXTu8Mcm (13.10.2015)

доразумения и обърквания, изразени в статиите по въпроса, които бяха публикувани след излизането на моята първа публикация.“

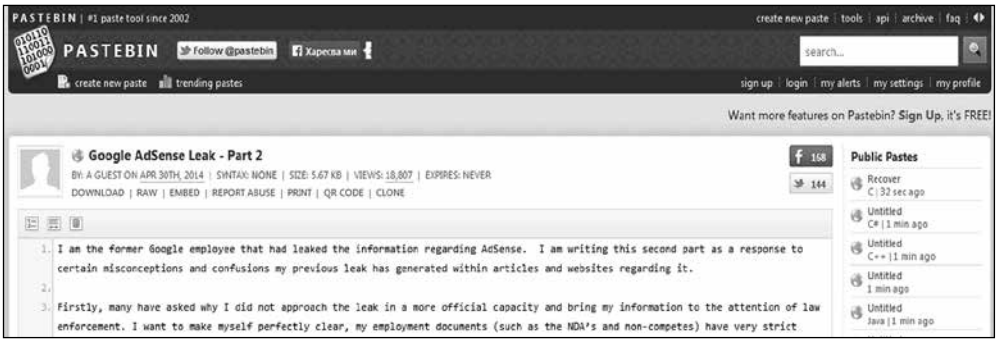

Така анонимният автор се обръща към читателите си в новата порция от разкрития, която им представя. Първото, което прави впечатление е, че обемът е значително по-малък от този на дебютния теч. Този път анонимният информатор е ограничил словоохотливостта си само в рамките на хиляда думи. Обемът е почти три пъти по-малък, но това е обяснимо, тъй като основната цел на публикацията не е да предостави качествено нова информация, а само да внесе допълнения към вече известните данни.

Една от големите въпросителни, останали след първата публикация в Pastebin е, защо авторът не е предпочел по-официален подход за хвърляне на светлина върху проблема? Изглежда логично, ако някой разполага с данни за извършено престъпление, първо да се обърне към органите на реда и да им предостави цялата информация, с която разполага. Обяснението на информатора е, че Google като мултимилиардна компания разполага с много инструменти за репресии над хора, които ѝ вредят, и може да съсипе живота им без усилия без да нарушава закона, използвайки своите скъпоплатени адвокати и юридически съветници.

* * *

Тук е мястото да отворя една скоба и да обясня защо гиганти като Google разполагат с репресивен апарат, който може да съперничи на този, с който разполагат цели правителства, управляващи различните държави. В САЩ, където се намира седалището на компанията, лобизмът е разрешен и богатите корпорации могат открито да си купуват закони, които да ги правят още по-богати. Google се възползва максимално от това и харчи десетки милиони долари за лобизъм. На долната графика се вижда

колко пари харчи компанията за стимулиране на американските законотворци. Данните са от публичните архиви на щатския Сенат.

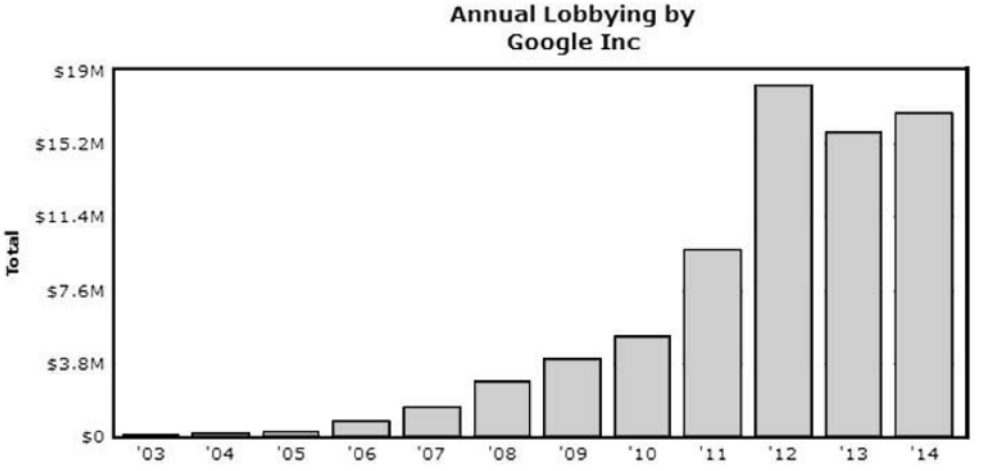

Вижда се, че годишните разходи за лобиране на Google вече доближават внушителната сума 20 милиона долара и човек трябва да е изключително безразсъден, за да се изправи с истинската си самоличност срещу подобен противник.

* * *

Във втората част на анонимните разкрития авторът пояснява още, че не вярва във възможностите на правораздавателните органи да се справят с описания от него проблем, дори ако по случая започнат работа федералните разследващи органи на САЩ. Според него, при подобно развитие на ситуацията, Google просто ще наеме най-скъпите възможни адвокати, които ще направят всичко възможно случаят да бъде потулен и най-вероятно ще успеят. Съвсем друга би била ситуацията ако информацията бъде предоставена публично и измамените издатели получат възможност да потърсят сметка от Google. Анонимният бивш служител на компанията смята, че гражданските искове имат по-голям шанс за успех, защото мотивацията на засегнатите издатели за постигане на успех ще бъде много по-голяма от тази на държавните разследващи органи.

Авторът на разкритията не крие, че се страхува за сигурността и дава да се разбере, че е взел сериозни мерки за прикриване на своята самоличност, тъй като е сигурен, че Google незабавно ще създаде екип, който да направи опит да го идентифицира.

Пускането на първата част от „Google AdSense Leak“ е било внимателно планирано. В него няма нищо случайно. Разкритата информация, подборът на думите и изразите, времето и мястото на публикуване – всичко е обект на предварителен подбор и авторът не се опитва да прикрие това, а си признава в прав текст:

„Написах и внимателно обмислих всички думи и контекста, в който са казани. Всичко беше планирано.“

Една от основните критики към първата публикация е, че използваният в нея вътрешнофирмен жаргон не отговаря на езика, който е характерен за офисите на Google. За много от анализаторите на проблема това е най-категоричното доказателство, че информацията е фалшива, но анонимният автор има логичен отговор и по отношение на тази критика:

„Разбира се, че няма да използвам термини, с които боравят само настоящи и бивши служители Google. Това би било глупаво. Реших да се придържам към строго информативен език и съм споменал само няколко ключови израза, които да подскажат на Google, че съм този, за когото се представям, но информацията като цяло е предназначена за широката общественост, а не за бившия ми работодател.“

Друга критика към съдържанието на анонимния информационен теч е, че в него няма конкретни доказателства, не са приложени документи и не се споменават имена на хора, пряко замесени в престъпната афера. Отговорът на информатора по повод на обвинението е, че той разполага с категорични доказателства под формата на документи, файлове с вътрешна кореспонденция и списъци с имена. Като основна причина да не ги публикува той отново споменава сигурността си. Според него, ако пусне наведнъж цялата информация, с която разполага, Google ще може лесно да разкрие истинската му самоличност. Затова той действа по предварително съставен план, който ще му позволи да разкрие само толкова, колкото е възможно, без да бъде застрашена собствената му сигурност.

В края на втората си анонимна публикация, информаторът дава да се разбере, че по своя преценка ще предостави по-конкретна информация за злоупотребите на Google на адвокатите, които помагат на ограбените издатели да върнат парите си. Така информационният гигант няма да има достатъчно време да скалъпи оправдания, с които да избегне правосъдието.

* * *

Един месец след излизането на скандалната информация в Pastebin, срещу Google е заведено частно дело от бивш техен издател, участвал в

рекламната мрежа AdSense. На 30.05.2014 г. във висшия съд на щата Калифорния е депозиран иск под номер BC547094 от страна на корпорацията AdSupply, която иска от Google да изплати 140 741 щатски долара. Сумата е за показвани реклами и е блокирана от Google с твърдението, че AdSupply са нарушили правилата и условията на AdSense.

Искът[8] е в рамките на 26 страници (виж приложението), които съдържат подробности за партньорството между двете компании. Като част от аргументите, на четвърта и пета страница, са посочени разкритията в двете части на „Google AdSense Leak“. Цитирана е и публикация в официалния блог на Google, където компанията се хвали, че е изхвърлила от рекламната си мрежа 250 000 издатели, извършили нарушения на правилата, които обаче не са посочени. AdSupply обвинява официално Google, че практикува неправомерно блокиране на издателски акаунти и задържа парите в тях, като извършва това точно преди да настъпи периода за месечното плащане. По този начин натрупаната сума е максимално голяма, както и загубената сума пари натрупана в сметката на издателя.

AdSupply настоява да получи от Google натрупаните 140 741 щатски долара и покриване на всички разноски по делото. В случай на отказ, бившият AdSense издател желае провеждането на съдебен процес със съдебни заседатели.

Съдебният иск е единственият публично достъпен документ по случая, а това предполага, че двете страни вероятно са стигнали до извънсъдебно споразумение, което ги удовлетворява. По всяка вероятност адвокатите на Google са преценили, че публичен процес със съдебни заседатели би навредил повече на компанията, отколкото изплащането на дължимите приходи от реклама и покриването на съдебните разноски. Най-голямата опасност за Google при съдебен процес за злоупотреби в AdSense е разкриването на подробности от кухнята на компанията, които в момента се пазят в дълбока тайна. Случаят обаче придава допълнителна тежест на твърденията в Pastebin.

* * *

Аферата „Google AdSense Leak“ разтърси виртуалния рекламен свят и предизвика дори най-висшите представители на Google да коментират информацията[9] още същия ден, в който беше публикувана. Мащабите

[8] Superior Court of California, County of Los Angeles, AdSupply, Inc. Plaintiff, v. Google, Inc. Defendant. Case NO: BC547094, May 30, 2014.

[9] Cutts M. Google AdSense leak?, Hacker News – April 29, 2014 – https://news.ycombinator.com/item?id=7667976 (14.10.2015)

на ответната реакция говорят категорично, че значението на разкритите данни е голямо, въпреки че няма гаранция за тяхната истинност. Мат Кътс, един от най-титулуваните директори на Google, обяви информацията за фалшива, но единствения аргумент в защита на твърдението му е, че познавал екипа на AdSense от 2005 година и те не били такива хора. Липсата на опровергаващи документи или увеличаване на прозрачността в дейността на компанията говори, че поне част от изтеклата в Pastebin информация е истина. За Google би било лесно да представи доказателства, опровергаващи всички твърдения ред по ред, но до този момент нищо подобно не се е случило.

Компанията е активна в защитата на имиджа си, но използваните от нея контратвърдения са неподкрепени с доказателства, подобно на компромата, който се мъчи да опровергае. Мотивите на информатора да остане анонимен са ясни, но какво може да кара един информационен гигант като Google да действа със същите инструменти като него? Може би цялата или поне част от изтеклата информация е истина и няма как да бъде опровергана с конкретни доказателства? На тези въпроси все още няма отговор, но актуалността им със сигурност не помага на Google да изчисти образа си.

Източници

Дичев, И. Записки по българските депресии – „Култура“ – седмичник за изкуство, култура и публицистика, София 1997 – http://www.kultura.bg/media/my_html/biblioteka/bgvntgrd/b_id.htm (13.10.2015).

Изтрит Adsense акаунт с ОГРОМНА сума пари – Предприемач.ком, 2015 – http://www.predpriemach.com/showthread.php?t=57486 (02.10.2015)

Cutts, M. Google AdSense leak?, Hacker News – April 29, 2014 – https://news.ycombinator.com/item?id=7667976 (14.10.2015)

Edwards, J. This 19-Year-Old Lost $46,000 Because Google Says He Didn't Follow Their Rules. – Business Insider, Aug. 19, 2014 http://www.businessinsider.com/19-year-old-lost – 46000-in-google-adsense-rules-ban – 2014 – 8 (13.10.2015)

Google AdSense Leak, Pastebin – Apr 29th, 2014 – http://pastebin.com/qh6Tta3h (02.10.2015)

Google AdSense Leak – Part 2, Pastebin – Apr 30th, 2014 – http://pastebin.com/DXTu8Mcm (13.10.2015)

Protalinski, E. Google denies alleged leak claiming AdSense is stealing money from publishers, calls it 'complete fiction'. – The Next Web, 29 Apr 14 – http://thenextweb.com/google/2014/04/29/google-denies-alleged-leak-claiming-adsense-stealing-money-publishers-calls-complete-fiction/ (02.10.2015)

8. Superior Court of California, County of Los Angeles, AdSupply, Inc. Plaintiff, v. Google, Inc. Defendant. Case NO: BC547094, May 30, 2014.

*В скоби е посочена датата на последната проверка на онлайн източниците.

ПРИЛОЖЕНИЕ

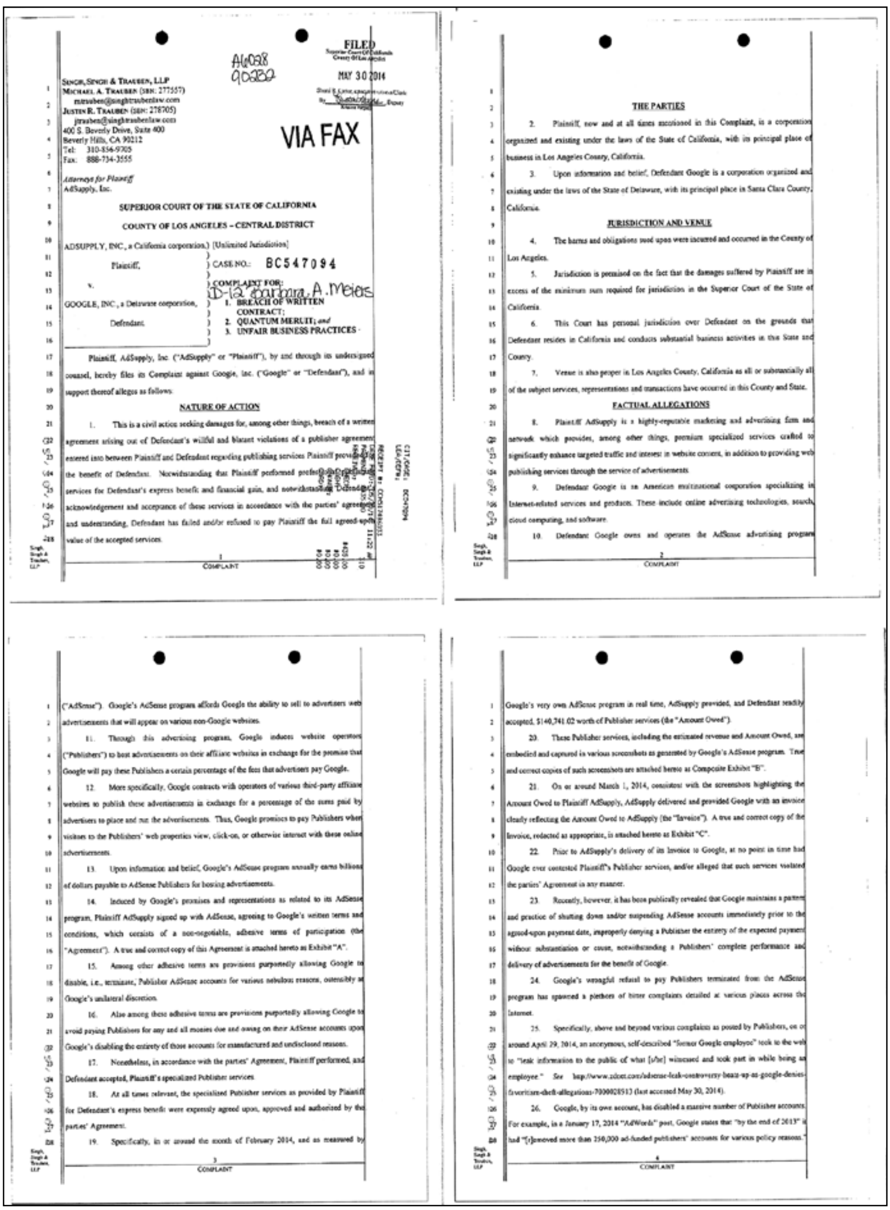

SINGH, SINGH & TRAUBEN, LLP
MICHAEL A. TRAUBEN (SBN: 277557)
mtrauben@singhtraubenlaw.com
JUSTIN R. TRAUBEN (SBN: 278705)
jtrauben@singhtraubenlaw.com
400 S. Beverly Drive, Suite 400
Beverly Hills, CA 90212
Tel: 310-856-9705
Fax: 888-734-3555

Attorneys for Plaintiff
AdSupply, Inc.

FILED
Superior Court Of California
County Of Los Angeles
MAY 30 2014

VIA FAX

SUPERIOR COURT OF THE STATE OF CALIFORNIA

COUNTY OF LOS ANGELES – CENTRAL DISTRICT

ADSUPPLY, INC., a California corporation, Plaintiff, v. GOOGLE, INC., a Delaware corporation, Defendant. [Unlimited Jurisdiction]

CASE NO.: BC547094

COMPLAINT FOR:
1. BREACH OF WRITTEN CONTRACT;
2. QUANTUM MERUIT; *and*
3. UNFAIR BUSINESS PRACTICES

Plaintiff, AdSupply, Inc. ("AdSupply" or "Plaintiff"), by and through its undersigned counsel, hereby files its Complaint against Google, Inc. ("Google" or "Defendant"), and in support thereof alleges as follows:

NATURE OF ACTION

1. This is a civil action seeking damages for, among other things, breach of a written agreement arising out of Defendant's willful and blatant violations of a publisher agreement entered into between Plaintiff and Defendant regarding publishing services Plaintiff provided for the benefit of Defendant. Notwithstanding that Plaintiff performed professional publishing services for Defendant's express benefit and financial gain, and notwithstanding Defendant's acknowledgement and acceptance of these services in accordance with the parties' agreement and understanding, Defendant has failed and/or refused to pay Plaintiff the full agreed-upon value of the accepted services.

1
COMPLAINT

THE PARTIES

2. Plaintiff, now and at all times mentioned in this Complaint, is a corporation organized and existing under the laws of the State of California, with its principal place of business in Los Angeles County, California.

3. Upon information and belief, Defendant Google is a corporation organized and existing under the laws of the State of Delaware, with its principal place in Santa Clara County, California.

JURISDICTION AND VENUE

4. The harms and obligations sued upon were incurred and occurred in the County of Los Angeles.

5. Jurisdiction is premised on the fact that the damages suffered by Plaintiff are in excess of the minimum sum required for jurisdiction in the Superior Court of the State of California.

6. This Court has personal jurisdiction over Defendant on the grounds that Defendant resides in California and conducts substantial business activities in this State and County.

7. Venue is also proper in Los Angeles County, California as all or substantially all of the subject services, representations and transactions have occurred in this County and State.

FACTUAL ALLEGATIONS

8. Plaintiff AdSupply is a highly-reputable marketing and advertising firm and network which provides, among other things, premium specialized services crafted to significantly enhance targeted traffic and interest in website content, in addition to providing web publishing services through the service of advertisements.

9. Defendant Google is an American multinational corporation specializing in Internet-related services and products. These include online advertising technologies, search, cloud computing, and software.

10. Defendant Google owns and operates the AdSense advertising program

2
COMPLAINT

("AdSense"). Google's AdSense program affords Google the ability to sell to advertisers web advertisements that will appear on various non-Google websites.

11. Through this advertising program, Google induces website operators ("Publishers") to host advertisements on their affiliate websites in exchange for the promise that Google will pay these Publishers a certain percentage of the fees that advertisers pay Google.

12. More specifically, Google contracts with operators of various third-party affiliate websites to publish these advertisements in exchange for a percentage of the sums paid by advertisers to place and run the advertisements. Thus, Google promises to pay Publishers when visitors to the Publishers' web properties view, click-on, or otherwise interact with these online advertisements.

13. Upon information and belief, Google's AdSense program annually earns billions of dollars payable to AdSense Publishers for hosting advertisements.

14. Induced by Google's promises and representations as related to its AdSense program, Plaintiff AdSupply signed up with AdSense, agreeing to Google's written terms and conditions, which consists of a non-negotiable, adhesive terms of participation (the "Agreement"). A true and correct copy of this Agreement is attached hereto as Exhibit "A".

15. Among other adhesive terms are provisions purportedly allowing Google to disable, i.e., terminate, Publisher AdSense accounts for various nebulous reasons, ostensibly at Google's unilateral discretion.

16. Also among these adhesive terms are provisions purportedly allowing Google to avoid paying Publishers for any and all monies due and owing on their AdSense accounts upon Google's disabling the entirety of those accounts for manufactured and undisclosed reasons.

17. Nonetheless, in accordance with the parties' Agreement, Plaintiff performed, and Defendant accepted, Plaintiff's specialized Publisher services.

18. At all times relevant, the specialized Publisher services as provided by Plaintiff for Defendant's express benefit were expressly agreed upon, approved and authorized by the parties' Agreement.

19. Specifically, in or around the month of February 2014, and as measured by

3
COMPLAINT

Google's very own AdSense program in real time, AdSupply provided, and Defendant readily accepted, $140,741.02 worth of Publisher services (the "Amount Owed").

20. These Publisher services, including the estimated revenue and Amount Owed, are embodied and captured in various screenshots as generated by Google's AdSense program. True and correct copies of such screenshots are attached hereto as Composite Exhibit "B".

21. On or around March 1, 2014, consistent with the screenshots highlighting the Amount Owed to Plaintiff AdSupply, AdSupply delivered and provided Google with an invoice clearly reflecting the Amount Owed to AdSupply (the "Invoice"). A true and correct copy of the Invoice, redacted as appropriate, is attached hereto as Exhibit "C".

22. Prior to AdSupply's delivery of its Invoice to Google, at no point in time had Google ever contested Plaintiff's Publisher services, and/or alleged that such services violated the parties' Agreement in any manner.

23. Recently, however, it has been publically revealed that Google maintains a pattern and practice of shutting down and/or suspending AdSense accounts immediately prior to the agreed-upon payment date, improperly denying a Publisher the entirety of the expected payment without substantiation or cause, notwithstanding a Publishers' complete performance and delivery of advertisements for the benefit of Google.

24. Google's wrongful refusal to pay Publishers terminated from the AdSense program has spawned a plethora of bitter complaints detailed at various places across the Internet.

25. Specifically, above and beyond various complaints as posted by Publishers, on or around April 29, 2014, an anonymous, self-described "former Google employee" took to the web to "leak information to the public of what [s/he] witnessed and took part in while being an employee." *See* http://www.zdnet.com/adsense-leak-controversy-heats-up-as-google-denies-favoritism-theft-allegations-7000028913 (last accessed May 30, 2014).

26. Google, by its own account, has disabled a massive number of Publisher accounts. For example, in a January 17, 2014 "AdWords" post, Google states that "by the end of 2013" it had "[r]emoved more than 250,000 ad-funded publishers' accounts for various policy reasons."

4
COMPLAINT

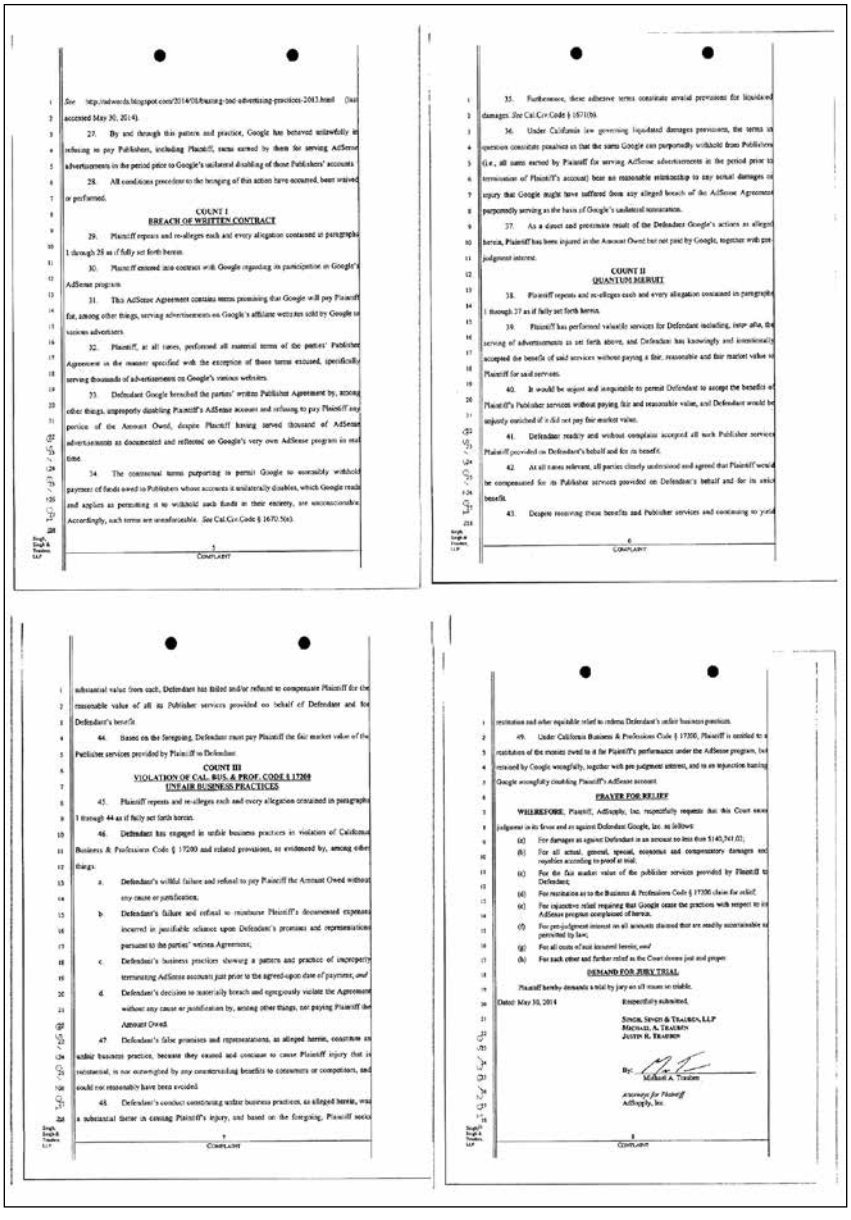

See http://adwords.blogspot.com/2014/01/hosting-tool-advertising-practices-2013.html (last accessed May 30, 2014).

27. By and through this pattern and practice, Google has behaved unlawfully in refusing to pay Publishers, including Plaintiff, sums earned by them for serving AdSense advertisements in the period prior to Google's unilateral disabling of those Publishers' accounts.

28. All conditions precedent to the bringing of this action have occurred, been waived or performed.

COUNT I
BREACH OF WRITTEN CONTRACT

29. Plaintiff repeats and re-alleges each and every allegation contained in paragraphs 1 through 28 as if fully set forth herein.

30. Plaintiff entered into contract with Google regarding its participation in Google's AdSense program.

31. This AdSense Agreement contains terms promising that Google will pay Plaintiff for, among other things, serving advertisements on Google's affiliate websites sold by Google to various advertisers.

32. Plaintiff, at all times, performed all material terms of the parties' Publisher Agreement in the manner specified with the exception of those terms excused, specifically serving thousands of advertisement on Google's various websites.

33. Defendant Google breached the parties' written Publisher Agreement by, among other things, improperly disabling Plaintiff's AdSense account and refusing to pay Plaintiff any portion of the Amount Owed, despite Plaintiff having served thousand of AdSense advertisements as documented and reflected on Google's very own AdSense program in real time.

34. The contractual terms purporting to permit Google to unreasonably withhold payment of funds owed to Publishers whose accounts it unilaterally disables, which Google reads and applies as permitting it to withhold such funds in their entirety, are unconscionable. Accordingly, such terms are unenforceable. *See* Cal.Civ.Code § 1670.5(a).

35. Furthermore, these adhesive terms constitute invalid provisions for liquidated damages. *See* Cal.Civ.Code § 1671(b).

36. Under California law governing liquidated damages provisions, the terms in question constitute penalties in that the sums Google can purportedly withhold from Publishers (i.e., all sums earned by Plaintiff for serving AdSense advertisements in the period prior to termination of Plaintiff's account) bear no reasonable relationship to any actual damages or injury that Google might have suffered from any alleged breach of the AdSense Agreement purportedly serving as the basis of Google's unilateral revocation.

37. As a direct and proximate result of the Defendant Google's actions as alleged herein, Plaintiff has been injured in the Amount Owed but not paid by Google, together with pre-judgment interest.

COUNT II
QUANTUM MERUIT

38. Plaintiff repeats and re-alleges each and every allegation contained in paragraphs 1 through 37 as if fully set forth herein.

39. Plaintiff has performed valuable services for Defendant including, *inter alia*, the serving of advertisements as set forth above, and Defendant has knowingly and intentionally accepted the benefit of said services without paying a fair, reasonable and fair market value to Plaintiff for said services.

40. It would be unjust and inequitable to permit Defendant to accept the benefits of Plaintiff's Publisher services without paying fair and reasonable value, and Defendant would be unjustly enriched if it did not pay fair market value.

41. Defendant readily and without complaint accepted all such Publisher services Plaintiff provided on Defendant's behalf and for its benefit.

42. At all times relevant, all parties clearly understood and agreed that Plaintiff would be compensated for its Publisher services provided on Defendant's behalf and for its sole benefit.

43. Despite receiving these benefits and Publisher services and continuing to yield

substantial value from each, Defendant has failed and/or refused to compensate Plaintiff for the reasonable value of all its Publisher services provided on behalf of Defendant and for Defendant's benefit.

44. Based on the foregoing, Defendant must pay Plaintiff the fair market value of the Publisher services provided by Plaintiff to Defendant.

COUNT III
VIOLATION OF CAL. BUS. & PROF. CODE § 17200
UNFAIR BUSINESS PRACTICES

45. Plaintiff repeats and re-alleges each and every allegation contained in paragraphs 1 through 44 as if fully set forth herein.

46. Defendant has engaged in unfair business practices in violation of California Business & Profession Code § 17200 and related provisions, as evidenced by, among other things:

a. Defendant's willful failure and refusal to pay Plaintiff the Amount Owed without any cause or justification;

b. Defendant's failure and refusal to reimburse Plaintiff's documented expenses incurred in justifiable reliance upon Defendant's promises and representations pursuant to the parties' written Agreement;

c. Defendant's business practices showing a pattern and practice of improperly terminating AdSense accounts just prior to the agreed-upon date of payment; *and*

d. Defendant's decision to materially breach and egregiously violate the Agreement without any cause or justification by, among other things, not paying Plaintiff the Amount Owed.

47. Defendant's false promises and representations, as alleged herein, constitute an unfair business practice, because they caused and continue to cause Plaintiff injury that is substantial, is not outweighed by any countervailing benefits to consumers or competitors, and could not reasonably have been avoided.

48. Defendant's conduct constituting unfair business practices, as alleged herein, was a substantial factor in causing Plaintiff's injury, and based on the foregoing, Plaintiff seeks

restitution and other equitable relief to redress Defendant's unfair business practices.

49. Under California Business & Professions Code § 17200, Plaintiff is entitled to a restitution of the monies owed to it for Plaintiff's performance under the AdSense program, but retained by Google wrongfully, together with pre-judgment interest, and to an injunction barring Google wrongfully disabling Plaintiff's AdSense account.

PRAYER FOR RELIEF

WHEREFORE, Plaintiff, AdSupply, Inc. respectfully requests that this Court enter judgment in its favor and as against Defendant Google, Inc. as follows:

(a) For damages as against Defendant in an amount no less than $140,741.03;
(b) For all actual, general, special, economic and compensatory damages and royalties according to proof at trial;
(c) For the fair market value of the publisher services provided by Plaintiff to Defendant;
(d) For restitution as to the Business & Professions Code § 17200 claim for relief;
(e) For injunctive relief requiring that Google cease the practices with respect to its AdSense program complained of herein;
(f) For pre-judgment interest on all amounts claimed that are readily ascertainable as permitted by law;
(g) For all costs of suit incurred herein; *and*
(h) For such other and further relief as the Court deems just and proper.

DEMAND FOR JURY TRIAL

Plaintiff hereby demands a trial by jury on all issues so triable.

Dated: May 30, 2014

Respectfully submitted,

SINGH, SINGH & TRAUBEN, LLP
MICHAEL A. TRAUBEN
JUSTIN H. TRAUBEN

By: _____
Michael A. Trauben

Attorneys for Plaintiff
AdSupply, Inc.

ЕКОТЕРОРИЗЪМ. ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ОТ ЛЮБОВ КЪМ ПРИРОДАТА

Емилия Енчева

ECO TERRORISM. CRIMES OF LOVE FOR THE NATURE

Emiliya Encheva

Abstract: *The paper looks at the various exhibitions of eco terrorism presented by the media. Eco terrorism is presented as a crime of love for nature or as the other side of the coin of the green idea. There are various interpretations of eco terrorism reviewed in the paper – crimes against nature and in favour of nature. The prerequisites for the existence of eco terrorism as a phenomenon, its goals, arguments, and their representation in the media have also been discussed. The insufficient involvement of the media as an intermediary between green organizations and society in the presentation of crimes against or in favour of nature create a prerequisite for the occurrence of trust issues with the media.*

Keywords: *eco terrorism, eco activism, eco crimes, protection of the environment, environmental organizations*

Основните измерения на глобализацията в широката употреба на понятието – икономика, околна среда, култура, общество, политика – не могат да бъдат разграничени и разглеждани изолирано едно от друго. Проблемите свързани с тези измерения са глобални по своята същност и са обект на медийни и научни публикации. Вниманието на медиите към глобалните проблеми в тези сфери и присъствието им в дневния ред на обществото ги определят като социално значими теми. Въпросите, свързани с измеренията на сигурността на човека и глобализацията са обект на академични изследвания и политически дебати. Основните измерения на човешката сигурност (според Доклада на Програмата за развитие на ООН (ПРООН) „Новите измерения на човешката сигурност“ (1994) са свързани с основните измерения на глобализацията. Икономическото измерение е свързано с промените в заетостта, свързани с честите икономически депресии и кризи, неконтролируемата инфлация, ниските доходи и други негативни тенденции. Продоволствената сигурност е свързана с въпросите за екологичната безопасност на храните и продоволствения

дефицит. Високата смъртност и болестите, предимно в държавите от Третия свят, пандемиите от типа на СПИН, новите разновидности на грипа и другите инфекциозни болести са третото измерение на индивидуалната сигурност. Деградацията на регионалните и глобални екосистеми, дефицитът на чиста вода, глобалното затопляне, опустиняването на горите, както и природните катаклизми, отнемащи живот попадат също сред най-важните измерения на човешката сигурност. Последният от компонентите е политическата сигурност на личността. Основните приоритети за гарантиране на „човешката сигурност" (колкото и неопределени да са границите на тази категория) на глобално ниво са свързани с проблемите на човешкото развитие (бедност, здравеопазване, образование) и заплахите пред човешкото развитие (тероризъм, екологични катастрофи, въоръжени конфликти).

Сериозно място в дискусиите за глобалната сигурност заемат екологичните въпроси. Ако опазването на околната среда се разглежда по време на Студената война като въпрос за замърсяването на околната среда или природата, то от гледна точка на глобалната сигурност се разглежда като широк кръг от проблеми. Глобалният недостиг на ресурси е сред най-важните и представлява заплаха за екологичната сигурност. Невъзможността за задоволяване на потребностите от ресурси на нарасналото население на планетата и изчерпване или деградация на ресурсите, както и неравномерното им разпределение представляват на практика причина за много конфликти (въоръжени, политически, обществени). Природните ресурси традиционно се смятат за основен мотив при възникването на войни. Повечето войни в човешката история са водени за стратегически ресурси – суровини за промишлеността, скъпоценни камъни, редки метали, енергийни ресурси.[1]

Природните бедствия могат да бъдат (индиректно) следствие на неравномерно разпределени ресурси или дефицит на ресурси, както и следствие от замърсяването на околната среда. Разрушенията, причинени от природни бедствия и последствията от тях за човешкото развитие са съизмерими с пораженията след военни конфликти и терористични актове. Доказателство за това са разрушителните земетресения, наводнения, тропичните циклони, торнадата, ураганите. Екологичната сигурност или различни аспекти от сигурността на околната среда присъстват в Стратегията за национална сигурност на САЩ и редица европейски държави

[1] Виж: Глобализация и сигурност. Бр.5.2009 г. сп. Геополитика, достъпно на http://geopolitica.eu/2009/broi52009/137-globalizatsiya-i-sigurnost/

в това число и България[2] освен в аспектите на енергийна сигурност и замърсяването на водите, въздуха, почвите и проблемите с отпадъците са заложили и проблема с климатичните промени и борбата с тях, както и политики по конкретни екологични въпроси. Прекалено песимистичните и апокалиптични прогнози за развитието на проблемите с екологичната сигурност могат да доведат до остри политически и социални проблеми в бъдеще. Сред тях са гладът, болестите и природните катаклизми, бежански потоци и военни конфликти според най-мрачните предвиждания. Влиянието на антропогенните фактори върху промяната в околната среда и екологичната криза като цяло са обект на политиките по околна среда на световни международни организации, неправителствени природозащитни организации, национални и регионални стратегии за опазването на природата. „Планът за чиста енергия" или Планът Обама (както е по-известен сред медийната аудитория) получава широк отзвук заради радикалните мерки, които са предвидени за борба с климатичните промени – свиване на парниковите емисии на американските електроцентрали и развитие на енергетика от възобновяеми източници. Противници на този план са икономически заинтересованите компании, но и природозащитниците, които смятат, че ще се инвестира в газови и ядрени централи.[3] (Станева 2015)

Глобалната екологична деградация и нейните аспекти са обект на медийно внимание. В по-голямата си част зелените кампании се осъществяват с непосредствено медийно партньорство, с прякото участие на медиите, много от тях са инициирани от отделни медийни групи. Престъпленията срещу природата и замърсяването на околната среда са криминализирани. Сред най-опасните „зелени престъпления" попадат търговията и транспортирането на радиоактивни отпадъци, търговията с редки животински видове, унищожаване на растителни и животински видове, замърсяване на атмосферата, водите, почвите. Интересът към екологично чисти производства и екобизнеса на мафията буди съмнения. Обвиненията към италианската Камора за екопрестъпления са хиляди. Опазващите природата технологии, облагородяването на замърсени и

[2] Виж: Годишен доклад за състоянието на националната сигурност на Република България през 2011 г., достъпен на http://www.security.bg/polezno/statistika/godishen-doklad-za-sa-stoyanieto-na-natsionalnata-sigurnost-na-republika-ba-lgariya-prez – 2011-godina и Стратегия за национална сигурност на Република България. Стр.13, достъпно на http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=1419

[3] Виж: Планът на Обама за борба с климатичните промени=166 млн. автомобили по-малко. Достъпно на http://www.mediapool.bg/planat-na-obama-za-borba-s-klimatichnite-promeni – 166-mln-koli-po-malko-news237602.html/5.8.2015

ерозирали почви, обезвреждането на вредни отпадъци са само част от сферите към които Камората проявява интерес (Михайлов 2013). В „предупредителната бележка", представена в института по криминология в Париж, Ноел Понс – специалист по „престъпността с бели якички", осъжда „престъпното хищничество в екологията". „След като създадоха нов престъпен бизнес-модел благодарение на огромната си способност за приспособяване, мафиоти и бандити изграждат система, срещу която все още почти няма защита, след което организират отклоняването чрез нея на огромни финансови средства, субсидии или данъци", обяснява той. Към преработката на отпадъци, в която мафиите са намесени от десетилетия, се прибавиха присвояването чрез измама на обществени средства, главно в областта на вятърната енергия, с помощта на фалшифицирани проекти, които носят милиони. Мафиотите вършат комбинации с различни, трудно предотвратими измами с ДДС и с въглеродните квоти – това е въведеното наскоро „право да замърсяваш". „В Европа тези измами вероятно надхвърлят 5 милиарда евро", отбелязва Ноел Понс (цит. по Муто 2010).

Ясно изразените икономически характеристики на управлението на околната среда поставя въпроса за привличане на стопанските субекти като основен партньор за провеждане на политиката в областта на околната среда. Развитието на пазара на т. нар. „зелени продукти" поставя под въпрос баланса между интересите на бизнеса и изискванията за опазване на околната среда. Законодателните норми и активното реално взаимодействие човек-природа-общество създават предпоставка екопрестъпленията да придобият значение на обществено значими деяния. „Зеленият ПР" е част от корпоративната социална отговорност на всяка корпорация, медия и организация. Моралната чувствителност, която обществото придобива по темите, свързани с опазването на околната среда е съизмерима с тази на религиозните общности по отношение на вероизповеданието им. Надпреварата за все по-зелен бизнес има своите икономически измерения. Безпрецедентен в историята на световната корпоративна история е разразилият се „зелен скандал" по повод на открития от Американската агенция за защита на околната среда (EPA) инсталиран софтуер в автомобили на Фолксваген, който позволява на автомобилите да преминат лабораторните тестове, дори когато те отделят вредни емисии 40 пъти над допустимия стандарт.[4] Акциите на „Фолксваген" загубиха 20 % от стойността си на фондовата борса във Франкфурт след разкритието, че група-

[4] Съществуването на Фолксваген е застрашено заради скандала с вредните емисии. В-к Сега, бр. 5406 (232), 5.10.2015, достъпно и на http://www.segabg.com/article.php?id=770438

та е мамила при проверките за замърсяването на въздуха. Последствията от този скандал предстоят. Глобата, която ще бъде наложена на германския концерн може да надвиши, рекордьорите от 2014 „Киа“ и „Хюндай“ (глобата е в размер на 100 милиона долара, заради занижаване разхода на гориво при 1,2 млн. автомобили). Проблемът с 11-те хиляди автомобила ще струва на Фолксваген по предварителни изчисления на експерти около 6,5 милиарда евро, а глобата може да е в размер на 18 милиарда. Загубите за компанията се изчисляват на 25 милиарда евро (Витанова 2015).

Чувствителността на глобалното общество към еко престъпленията и опазването на околната среда расте правопропорционално с печалбите от незаконния бизнес, търговията със защитени видове. Поставянето под съмнение на сигурността на индивида и физическото му оцеляване отреждат място на дискусията по теми, обвързани с опазването на околната среда сред въпросите, отнасящи се до националната сигурност. Престъпленията срещу природата често са обект на медийни публикации, политически дискусии и стратегии, законодателни мерки. За престъпленията от любов към природата има оскъдна информация и квалификациите им присъстват отскоро в медийния дискурс. Екотероризъм, екотаж и зелена заплаха са понятия, които възникват още през 70-те години на миналия век, но добиват популярност едва преди 10 години. Свързани са с природозащитничеството и конкретно с тълкуването на определени действия на екоорганизации и екоактивисти като престъпления от особен характер, причислявани към групата на терористичните актове.

Тероризъм е понятие производно от латинското „terrere“ (карам да трепере) – ужас, страх, и служи за основа на много от опитите за даване на единна дефиниция на тероризма. Официално терминът тероризъм се появява за първи път в речника на Френската академия на науките (изд.1798 г.) като „режим на насилие, осъществяван от дадено правителство“ (Велков, 2005:2).

Понятието тероризъм се използва в няколко значения.

• „Потреба (заплаха от употреба) на насилие, особено с политически цели“;

• „Незаконна употреба на сила или насилие от едно лице или организирана група срещу хора или собственост с цел да се принудят да извършат или осъзнаят нещо или да заплашат общества или правителства, често с политически цели“.

• Пропагандирано насилие, насочено срещу случайно избрани граждани с цел да се предизвика изкуствено страх в обществото и по такъв начин да се засегнат правителствени норми и политика;

• Насилие срещу представители на държавната власт (полицаи, политици, дипломати) от тези, които искат да я отхвърлят или сменят;

• Скрита война на една държава срещу друга;

• Действия на едно правителство, което за да се задържи на власт, въздейства чрез насилие върху случайни или подбрани граждани, т.е на база от горното твърдение всички потиснически и тоталитарни режими са терористически;

В българските речници терор е:

• прилагане на насилие чак до физическо унищожение на противника. (според Енциклопедичен речник на чуждите думи в българския език Г. Бакалов – 1946) Според целта на терористичните действия са определени и следните видове терор: червен – отбрана от враговете на революцията; бял – метод за борба против революционните движения, включен в система от преследвания; индивидуален – прилаган от анархисти, включващ политически убийства.

• най-остра форма на борба с политическия противник, при която се прилага насилие, включително физическо унищожение и организиране на политически убийства (според Политически речник 1956 г.

• система от мерки за преследване, насилие и физическо унищожение на класовия враг и политически противник;

• (прен.) Управление, властване със заплахи, физическо насилие и убийства. (Речник на чуждите думи в българския език 1992)

Всички посочени дотук значения на понятията терор и тероризъм имат тълковен характер, но представляват в достатъчна степен база за широкообхватна дефиниция, тъй като във всички присъстват насилието, заплахата и страха, а също неоспоримото обстоятелство, че тероризмът е дейност насочена против съществуващите закони. Това дава достатъчно основание за квалифицирането му като престъпление (Велков 2005:9)

Всяването на страх, което е съществена характеристика на тероризма цели „натиск върху духовете и в този смисъл тероризмът е най-насилствената форма на психологическа война, която далеч надхвърля физическите си резултати. Тероризмът често служи със смешно скромни средства, да сътвори сила, като се надява да постигне от долу онова, с което държавата разполага от горе.“ (Христова 2006). Тероризмът е инструмент, техника, феномен, който противопоставя заявените идеали и тяхното прилагане. Политическата природа на тероризма определя съществуването му само в определен исторически и културен контекст. Психологическия натиск е основна стратегия на тероризма (Христова 2006).

С увеличаването на броя на терористичните актове и групировки и превръщането им в глобална заплаха за сигурността на човешкото общество нараства и нуждата от единна общоприета дефиниция на тероризма, единен подход и нова стратегия за борба с тероризма. Съветът на министрите в Европа дава и първото в света юридическо определение (28.12.2001 г. след терористичния акт в Ню Йорк) на понятието тероризъм: „преднамерено действие, което по своята същност или в някакъв контекст може сериозно да навреди на държава или международна организация в смисъла, определен от съответното вътрешно право". Според министрите на ЕС терористично е „всяко действие, целящо да уплаши населението, да възпрепятства действия на правителството, да нанесе сериозни вреди или да унищожи основни политически, конституционни, икономически или социални структури в една държава или международна организация, да посегне на човешки живот и евентуално да причини смърт. Прякото или косвено преднамерено доставяне или събиране на средства, за които е известно, че ще бъдат използвани за извършване на терористичен акт на територията на която и да е от държавите-членки на ЕС, също е престъпление".[5] Като терористични дейности са определени: застрашаването на живота на невинни хора, отвличането или вземането на заложници, разрушаването на правителствена или обществена сграда или друг инфраструктурен обект, включително информационна система или частна собственост, което би довело до големи икономически щети. Отвличането на самолети, кораби и други транспортни средства също се криминализира като терористичен акт. В декларацията на ЕС като терористичен акт се приема и незаконното произвеждане, притежаване, предоставяне и използване на оръжия и научна информация, както и предумишленото прекъсване на доставките на жизненоважни за населението блага като вода и електричество. Ангажимента на съюза за борба с явлението във всичките му форми се илюстрира и с приетия пакет от мерки за затягане на контрола и сигурността в рамките на ЕС. Екологичният тероризъм се квалифицира често като нетрадиционна форма на местен или вътрешен тероризъм. Държавният тероризъм[6] в зависимост от поставените цели и обектите за действие може да бъде определен също като

[5] ЕС даде определение за тероризъм. в. Дневник, 03.01.2002, достъпно на http://www.dnevnik.bg/sviat/2002/01/03/123438_es_dade_opredelenie_za_terorizum/

[6] „Проявите на тероризъм вследствие (в резултат) на политиката на държавата със знанието и съдействието на нейното (на държавата) ръководство представляват форма на държавен тероризъм." Велков Славчо, Тероризмът – минало и настояще. Дипломатически институт при МВР. София 2005:9.

екологичен. Технологичният тероризъм (модерен тероризъм) използва високотехнологични средства за постигане на целите си (ядрени, химически, биологични и кибернетични оръжия) и застрашава екологичната сигурност. През 1983 година Рон Арнолд дава определение за екотероризъм като акт на насилие, извършен в подкрепа на екологични цели или с екологична цел (Потър 2009).

Екотероризмът използва различни стратегии и механизми за да упражни психологически натиск. Сред тях са пропаганда, сплашване, провокация, стратегия на хаоса, стратегия на умората, различни форми на бунт, които са присъщи и за всички останали форми на тероризма (Христова 2006). Темата за екотероризма не е сред най-популярните медийни теми. Причината е в липсващото единодушие по въпроса за целите на екотеристите, емоционалните оценки за атентаторите също са с различен знак – от спасители на природата, борци в защита правата на бъдещите поколения до наивници, мафиоти. Разнородно е мнението и за действията и целите им без значение дали става въпрос за затваряне на летища заради вредните емисии, протестите срещу строежи, застрашаващи природата или протести в защита на животните. Радикалните действия на природозащитниците често се поставят в категорията „екотаж" (неологизъм – екология (ecology)+саботаж (sabotage), която присъства в медийния дискурс, благодарение на палежите, умишлено причинените имуществени вреди, примерите са десетки в САЩ. Строгите мерки срещу дейностите на природозащитниците и определянето им като „тероризъм" са квалифицирани като „Зелената заплаха" по аналогия с „Червената заплаха" от годините на Студената война.

Дейността на екотеристите в САЩ се свързва със забиването на опасни метални клинове в дърветата, за да осуетят или застрашат изсичането на горите, което е изключително опасно за дървосекачите и е причина за увреждане на техника. Екотажите са свързани със запушването на отточните тръби на замърсяващи фабрики или запушването на комините им, бълващи вредни емисии. Еволюцията в технологиите води до изместване на вниманието на зелените към нови обекти. Саботирането на лаборатории за генномодифицирани растения, работата на летища, в мишена се превръщат и жилищни комплекси. Палежите са сред най-ефективната мярка за действие срещу всичко, което застрашава екосистемите в близост до различни индустриални обекти или предотвратяване на застрояването /унищожаването на земя/. Терористичните атаки то 11 септември 2001 г. и приетите след инцидентите мерки, въвеждането на категорията „вътрешен тероризъм" (в която попада и екотероризмът) преустановяват

за известно време палежите. С увеличаването на правомощията на ФБР се намаляват и вандалските прояви, за които е увеличено наказанието за престой в затвора. Борбата срещу природозащитниците от Фронта за освобождение на животните (ALF – Animal Liberation Front) и Фронт за освобождение на земята (ELF – Earth Liberation Front) отнемат много ресурси и продължават и до днес. Членовете на организациите са предимно млади хора, привързани към природата. Възприемат борбата срещу унищожителите на природата за лична кауза и отговорност. Действията им са организирани, извършват се често от малки групи или индивидуално, което прави екотеристите неуловими и непредвидими. Анонимността на членовете на групите гарантира в голяма степен успешните им операции. Липсата на официални съобщения и информация за извършените или планирани действия срещу различни обекти, рядкото обновяване на сайтовете на организациите са сред печелившите стратегии за информационно затъмнение относно дейността, членовете и структурите на групите. От 2001 г. тайна е и името на лидера, заради определения като „лов на вещици“ натиск срещу екологичните групировки с радикална дейност (Йотова 2009).

В едно от малкото интервюта, правени с членове на Фронт за освобождение на земята, Лесли Джеймс Пикъринг (бивш официален говорител на организацията), споделя пред списание Нешънъл Джиографик (2003): „Представлявам група, която се бори чрез самозащита за запазването на нашия вид, както и на всички живи видове на планетата... Всяко движение за справедливост, белязало историята, съдържа в себе си радикализъм. Няма да се спрем там, където системата ни нарежда да го направим““. [цит по Йотова 2009]

Природозащитните организации често определят своите действия като екоактивизъм, а не като екотероризъм. Глобалната тенденция да се преследват и репресират природозащитници, които проявяват под различна форма своето неподчинение към определени държавни политики в консенсус с мултинационални компании и да се квалифицира дейността на екоактивистите като екотероризъм е политика на легитимиране на репресиите и ограничаване на възможностите за изразяване на гражданска позиция (Мануел 2014).

През 2013 г. в Румъния, Рошия Монтана възникват протести във връзка с проект на канадско-румънски концерн „Рошия Монтана Голд Корпорейшън“ за добив на злато. Джордже Майор (началник на разузнаването на Румъния) квалифицира случващото се като: „опитите на част от екстремистки екоанархистични структури да се възползват или да взе-

мат контрол над иначе легитимните протестни движения“[7] [цит. по blue link]. Определението на екоанархистични структури, което дава Майор е термин за структури, извършващи насилствени дейности с екологична мотивация. В българските медии този протест е отразен като екологичен: „Рошия Монтана: златни печалби срещу екологични опасения“(e-vestnik)[8], „Активисти на „Грийнпийс“ протестираха срещу златодобивния проект в Рошия Монтана“ (Дневник)[9], „Румъния: голям протест срещу план за златна мина“ (vesti.bg)[10]. Протестите срещу Шеврон в Румъния в Пунгуещи са охранявани от полицията, а територията за проучване на шистов газ е обявена за „специална зона за обществена сигурност“.[11] Населението живее под обсада от декември 2013 до април 2014 г. Мерките за сигурност са обявени за прекомерни и от румънския омбудсман. В прекомерна сила, употреба на сълзотворен газ и нарушаване правата на местното население са обвинени гръцки полицаи при действието им срещу протестиращи и заподозрени за кампания срещу мините в Скурис, Гърция. Мините се намират в местност с девствена природа, която местното население защитава чрез мирни протести. Подпалването на мините отключва агресията на полицията.[12] Изявления в медиите (гръцки и чужди) костват на един от активистите Толис Папагеоргиу[13] в пропаганда и квалифицира Гражданското движение за екологична справедливост като криминална организация.

Екоактивизмът (според природозащитниците) се възприема като заплаха за сигурността от ЕС. Екстремистките екологични дейности присъстват в доклад на Европол от 2011 (EU Terrorism Situation and Trend

[7] В оригинал [T]entativele unor structuri extremiste eco-anarhiste de a exploata sau de a deturna mişcările protestare, de altfel legitime.' http://www.hotnews.ro/stiri-esential – 15694537-george-maior-sri-nu-poate-...

[8] Достъпно на http://e-vestnik.bg/18596/roshiya-montana-zlatni-pechalbi-sreshtu-ekologichni-opaseniya/

[9] Достъпно на http://www.dnevnik.bg/evropa/novini_ot_es/2013/12/09/2199451_aktivisti_na_griinpiis_protestiraha_sreshtu/

[10] Достъпно на http://www.vesti.bg/sviat/evropa/rumyniia-goliam-protest-sreshtu-plan-za-zlatna-mina – 5992822

[11] Виж: Обсадата на Пунгуещи, достъпно на http://www.liberties.eu/bg/videos/asediu-pungesti-gaze-de-sist-romania

[12] Gold Mine Protesters Injured after Confrontation with Greek Police on http://antigoldgr.org/en/2014/02/19/gold-mine-protesters-injured-after-confrontation-with-greek-police-skouries/

[13] Mass Surveillance Of Journalists Due to Skouries Mine Case – See more at: http://greece.greekreporter.com/2013/10/24/mass-surveillance-of-journalists-due-to-skouries-mine-case/#sthash.9R3CoEOM.dpuf

Report (TE-SAT 2010)[14] „Екологичният екстремизъм се увеличава и получава подкрепа от други екстремистки групи. Някои анархистки групи изглежда да са привлечени от каузи, свързани с екологията и околната среда. […] Съществува динамично взаимодействие между групи и отделни хора в различни страни, при което езикът или националността не представляват преграда за кооперация. Екстремистки групи и хора от различни страни и групи участват в протести и атаки по цяла Европа, обединявайки силите си в общи инициативи. […] Екстремистки групи с единична цел става все повече мрежово базирани."

Изнудване, изпращане на заплашителни имейли или заплашителни обаждания към техните цели, често заплашвайки техните семейства и осъществявайки физически нападения над тяхна собственост" или „масовото освобождаване на животни" и дори „дезинформационни методи с цел да се дискредитират техните цели и да се отслаби тяхното обществено приемане. Изображения на болни или малтертирани животни са включени във видео филми и публично разпространени." [TE-SAT 2010:44]

Категоризирането на отделни протестни актове, изобличаващи определени компании за терористични се възприемат по различен начин от медийната аудитория. До колко истината за дейността на определени компании е известна на по-голямата част от обществото или информацията за същността на процесите е частична? Борбата срещу екоактивисти или екотерористи (в зависимост от позицията на говорещия) защита на корпоративни интереси, държавна политика или престъпление срещу частната собственост е?

Наличен е списък с екологични движения, които са обявени за проблемни в „Световна директория на екстремистки, терористични и други организации" (2011). Престъпленията, категоризирани като тероризъм на територията на ЕС са свързани с икономически щети. В Испания например през 2011 г. са арестувани 12 екоактивисти (от различни организации за защита правата на животните) заради освобождаването на 20 хил. норки от ферма за кожи. Финландския опит с екотерористите е арестът на четирима за публикуване на видеоматериали, заснети в свински ферми през 2009 година. В Австрия зад арестите на екотерористи стоят сериозни разследвания, телефонни подслушвания, следене на имейли, внедряване на информатори и уличаване в организиране на конференции и работни срещи (!), което на практика е съвсем рутинна дейност за служителите, на която и да било организация.

[14] EU Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT 2010) p. 42 – 44.

Във Великобритания фокусът върху екологичните активисти и поставянето на целта на правителството да се справи с екоанархизма са поставени през 1995 г. „Операция Вашингон“ е насочена срещу разпространението на прессъобщения от екоактивисти. За целта са обискирани книжарници, домове и копирни центрове. Арестувани са и трима от редакторите на Зелен анархист (Green Anarchist-GA) и са осъдени за конспирация с цел нанасяне на щети. Робин Уеб (отговарящ за връзките с обществеността на Фронта за освобождение на Земята ELF) е арестуван за разпространяване на прессъобщения.[15] Успехът на разследването се подсигурява с внедрени провокатори. И ако медийните съобщения уличават в известна степен екоактивистите при тези акции, няколко години по-късно журналистът Марк Кенеди се озовава в центъра на събитията. През 2011 г. Гардиън разказва историята му, която прилича на историите на много други служители от различни медии, внедрени в екоорганизации. Скандалът с Марк Кенеди е особено популярен заради продължителната му работа под прикритие – 7 години. Участва в акции на екотеристите като организатор, информира полицията за предстоящи атаки. Възложители на „поръчението“ са фирми като E-ON и ЕДФ. Близкото сътрудничество на полицията с големите енергийни корпорации и обмена на информация за предстоящи акции и протести поставят съмнения за лобизъм и държавно покровителство, което е тема на публикации предимно в зелени медии.[16] Сътрудничеството на британското правителство с енергийните компании и намесата на полицията в дело срещу активисти на „Не ми пука за газта“ (No Dush for Gas) на страната на корпорацията ЕДФ предизвикват вълна от недоволство сред зелените активисти. Искът на компанията е за 5 милиона долара.[17]

Информацията за тестване на продукти върху животни в лаборатории на Huntingdon Life Sciences, предоставяна от екоактивисти чрез писма към партньори на компания и разкриване на ужасите, на които са подложени животните е повод за ареста на 32 активисти. Обвинени са в изнудване и получават ефективни присъди през 2007 г. и 2012 г. до 6 години затвор за участие в кампания срещу компанията. В момента (2015 г.) повечето козметични и фармацевтични компании парадират с факта, че

[15] Виж повече на http://www.eco-action.org/dod/no5/paranoia_green_anarchists.htm

[16] Lobbying, Spying & Legal Threats. Energy Giants & Gov't Joint Efforts to Undermine Protest.https://secretmanoeuvresinthedark.wordpress.com/2013/02/20/not-just-lobbying-also-spying-a-joint-effort-e-on-and-the-government-undermine-eco-protest/

[17] Виж: We must make EDF regret their choice to sue activists on http://brightgreenscotland.org/index.php/2013/02/we-must-make-edf-regret-their-choice-to-sue-activists/

продуктите им не са тествани върху животни. Този факт е щрих от зеления ПР на много компании в бранша.

Криминализирането на екоактивизма в Италия и Франция са свързани най-вече с екотажи, които целят транспортен хаос чрез блокиране на високоскоростни влакове и летища или саботиране на обекти с национално значение. В Италия борбата срещу високоскоростния влак продължава, протестиращи блокират площадката, а полицията охранява работата. Съдебните дела в Италия през 1998 г. срещу екотерористи от No TAV завършват със самоубийства на двама от тримата обвинени в разгара на медийната кампания срещу тях. Федерацията на италианските анархисти обявява самоубийствата за държавни убийства.[18] През 2013 г. италианската прокуратура дефинира като тероризъм всяка форма на противопоставяне на икономически или политически сили.[19] Стратегическият национален интерес определя в голяма степен вида на природозащитните действия – екопротест или екотаж, екотероризъм, екорекет.

Идентичен е случаят с летище Нотр-Дам-де-Ланд във Франция. Борбата на движението La Zad превръща малкото населено място във военна зона. Протестиращите са обвинени в екотероризъм. Препоръките на един местен полицай,че „опозицията срещу летището в Нотр-Дам-де-Ланд трябва да престане да бъде правен фронт на въоръжено движение" се превръща в повод за размисли на широката общественост и критики сред зелените.[20]

Обвиненията на природозащитниците към правителствата са, че криминализирането на екоактивизма като екотероризъм е всяване на страх сред активните членове на природозащитни организации. В много от случаите провиненията на екотерористите са заснемане на филм във ферми или лаборатории, които провеждат изпитания върху животни; публикуване на новини за освобождаване на животни; притежание на дълбокоекологична литература (deep ecology literature). Търсенето на тенденциозност в поведението на хората по принцип е сигнал за състояние на страх, в което живеят институциите. Посещението на конференции или определени зелени събития на екоорганизации не е повод за търсене на взаимовръзки, връзки с цел тероризъм.

---

[18] They call it suiside – we call it murder, on https://www.j12.org/ps/italy.htm

[19] Accuse di terrorismo per i No Tav. La reazione: tutto questo è folle http://torino.repubblica.it/cronaca/2013/07/29/news/no_tav_notte_di_perquisizioni_a_torino_e_in_val_di_susa – 63905194/?refresh_ce

[20] Open letter from the armed movement to Mr. Christian de Lavernée, prefect of the Loire-Atlantique department on http://zad.nadir.org/spip.php?article2245

Демонизирането на екоактивизма и превръщането му в екотероризъм по своята същност е параноично. Разделението между активисти и терористи, протестиращи и рекетиращи трябва да бъде обосновано и аргументирано представено пред обществеността. Изнесените данни за екотероризъм от Европол в доклада TE-SAT 2015 показват активност в две приоритетни области: защита правата на животните чрез организиране на масови протести срещу тестовете с животни; единични случаи на кооперативни действия между анархисти и природозащитници. Единственият случай определен за екотеристичен акт от Европол е в Италия и е свързан с дейността на No TAV и саботиране на проекта за високоскоростен влак. Демонстрациите и онлайн кампаниите на отделни екоорганизации не са третирани като екотероризъм.[21]

Опасността от сътрудничеството на икономическите интереси на държавата в инвеститорски проекти на корпорациите се превръща в основен мотив за критиката и поставянето под съмнение на същността на

[21] Виж: EUROPOL. European Terrorism Situation and Trend Report. TE-SAT 2015.

екотероризма. Критикуването на корпорации, разпространяването на видео и снимков материал чрез медиите не би трябвало да е обект на преследване от страна на закона. Недоволството и критичните гласове, когато са подтискани или преследвани биха могли да допринесат за създаване на напрежение и кризисни ситуации в обществото.

В българското медийно пространство с „екотероризъм" се идентифицират и престъпленията срещу природата и тези от любов към природата. В България спорът за това, кой повече заслужава определението продължава, а и конкуренция не липсва. Условия за появата на „екотероризъм" не липсват. Най-реалистичното обяснение е дадено от Милен Енчев през 2007 г. в статия за в.Сега, озаглавена „Природни борби": „Екотероризъм обикновено има там, където големите пари не се съобразяват с природата."[Енчев 2007] Въпросът за екотероризма е повдигнат от една декларация на Движение за защита на българската природа „Равноденствие", която е разпространена в медийното пространство. Предупреждението гласи: „Имаме средства и възможност да активираме лавината на Палашица, една лавина, която, ако тръгне с цялата си мощ, може да предизвика катастрофални последици за Бъндеришка поляна и ски зона Банско!"[22] Конкретният повод за заплахата е заравняването на склоновете за нови писти в Национален парк Пирин от Юлен АД. А иначе и абдикирането на държавата от задълженията ѝ да брани националния интерес и участието ѝ в разпределяне на последния останал ресурс – природата. Исканията на екотеристите са свързани с държавните институции и концесионера– МОСВ да контролира спазването на концесионния договор на Юлен АД, да наложи мораториум върху строителството в района, прекратяване на пропагандната война и манипулациите срещу „Натура 2000", концесионерът да укрепи съоръженията и да затреви пистите, да се замразят всички проекти по разширяване на ски зоната в Банско. В писмото до медиите „Равноденствие" призовава „всички, които милеят за българската природа, да подкрепят действията ни, като започнат активна кампания по дискредитиране и антиреклама на тези туристически комплекси и обекти, които са построени незаконно, които действат незаконно и не се грижат за опазването на природния ресурс, който използват! Нека чуждестранните и в частност европейските туристи, идващи в Банско, да узнаят как изглеждат пистите на „европейския" курорт през лятото и какви престъпления извършва концесионерът, който прибира парите

[22] Виж: Декларация за екотероризъм. Дневник/1.02.2007, достъпно на http://www.dnevnik.bg/analizi/2007/02/01/308727_deklaraciia_za_ekoterorizum/

им. Нека всички, които идват на почивка на морето ни или по планините ни, да бъдат информирани дали обектът, където са избрали да почиват, е изграден и функционира с грижа за природата, или например е натресен безцеремонно насред дюните и изхвърля отпадните си води без пречиствателна станция.“[Декларация за екотероризъм. Дневник/1.02.2007]

Отзивите и коментарите, които предизвиква писмото са разнородни. Легитимността на дружеството е поставено под съмнение, оказва се непознато за природозащитниците, полицията и дори фирмения регистър. Българските екоорганизации подозират опит за дискредитиране на доброто им име, някои от тях критикуват открито начина за действие, описан в писмото. Кметът на Банско през 2007 – Александър Краваров, подозира нелоялна външна конкуренция (писмото е изпратено от имейл на руски сървър). Юлен АД търпи финансови загуби, заради затварянето на пистите за няколко дни. Лавина не пада. Палешица е една от най-лавиноопасните зони и не е необходимо залагането на взривни устройства, за да се предизвика откъсване. Властите прибягват дори до контролирано взривяване, когато има индикации за предстояща лавинна опасност (Йорданова 2014).

Пожарът на електрическото табло на ски влека „Чалин валог“ през 2015 г. по време на състезанията от Световната купа по ски за жени (Митева 2015) отново поставя въпроса за екотероризма. Вандализъм или екотероризъм е палежът? Акт на нелоялна конкуренция, саботаж, уронване престижа на форума или екоанархизъм? Липсата на комуникация между инвеститори и природозащитници при проектирането на съоръжения или строителството в българските планини и по Черноморието, поставя под въпрос възможността за устойчиво развитие на туризма и постигане на балансирана концепция за развитие на различни сектори от икономиката. Демонизирането на темите, свързани с разширение на ски зоните в зимните курорти, но също и на екоорганизациите като противници на идеята създава предпоставки за криминални прояви.

„Екорекет“ е една от криминалните прояви на „грижата за природата“. Едно от най-впечатляващите медийни разследвания, което е проведено от Нова телевизия – пред скрита камера, екозащитници предлагат мълчанието си за екозамърсяване за 200 000. Проектът е за газифицирането на Пирдоп и Златица. Бизнесменът отказва да плати сумата и така делото влиза в съда. Най-важното в разследването е достигането до схемата на самото престъпление и факта, че такава схема се осъществява с подкрепата на служител от институциите, в случая общински адвокат, който осъществява връзката между бизнесмена и екокоалицията (Нико-

лов 2015). „Коалиция за устойчиво развитие“ е обвинена в нов опит за екорекет от Лазар Лазаров – директор на Агенция „Пътна инфраструктура“ за възпрепятстване изграждането на връзка при пътна връзка между магистралите „Марица“ и „Тракия“. Цената за оттеглянето на иска за ОВОС е 200 000 лева във вид на дарение към екоорганизацията.[23]

Екологичният комфорт създава пазар за милиони. Екологичната престъпност разширява зоната си на влияние чрез участие в зелени проекти. Традиционният екотероризъм, примери за който са рутинните „мирни“ акции на Грийнпийс и Сиера Клуб от миналото привнася нови елементи в акциите си. Палежите, взимането на заложници в офиса на Дискавъри в Мериленд, взривяването на тръбопроводи поставят под съмнение дейността и аргументите на много от екоорганизациите и ги превръщат във вътрешна заплаха номер едно за индустриални държави като САЩ. Разликата между екотероризъм и екомафия се стопява. А романтичните образи на природозащитниците остават приоритет на различни холивудски продукции като „Ерата на глупостта“ и „Аватар“. Режисьорът Джеймс Камерън определя „Аватар“ като „отличен инструмент за набиране на екотерористи“.[24] [цитат по Дарикнюз]

Демоничният образ на екоактивиста живее в романа на Майкъл Крайтън „Състояние на страх“.[25] Самият автор определя произведението си като художествена измислица, но отбелязва в увода, че бележките под линия са реални (събития, факти, акции на екоорганизации). Романът изразява много противоречащи си идеи, които будят недоумение относно мнението на автора по въпросите на глобалното затопляне и ролята на природозащитните организации като пазители на планетата. Сюжетът провокира мисленето на читателя и убежденията му за ролята на науката в процеса на опазване на околната среда. Екотероризмът, пропагандата, манипулациите и политизираната наука са основни двигатели на действието. Самият Майкъл Крайтън е на мнение, че човекът знае удивително малко за всеки един от аспектите на околната среда, развитието на проблемите ѝ и възможностите за опазване. Интерпретирането на факти в количествен и качествен аспект, които са свързани с познаването на състоянието на околната среда са във връзка с опазване политическите или икономическите интереси на определени групи.

---

[23] Виж: Шефът на Пътната агенция се оплака от екорекет.4.6.2015, достъпно на http://dnes.dir.bg/news/reket-magistrali-agentzia-patna-infrastruktura – 19197504

[24] Виж: Екотероризъм, пазар за милиарди за организираната престъпност. 20.09.2010, достъпно на http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=590318

[25] Виж: Крайтън Майкъл. Състояние на страх. Изд. Бард. 2005

„Вярвам, че хората са добронамерени. Но изпитвам дълбок респект към разяждащото влияние на предразсъдъците, към системното изкривяване на мисълта, към силата на рационализирането, към дегизировките на личния интерес и към неизбежността на случайните последствия. Изпитвам по-голямо уважение към хора, които могат да променят убежденията си, след като са получили нова информация, отколкото към онези, които се придържат сляпо към нещата, в които вярват вече от трийсет години. Светът се променя. Идеолозите – не..... Нищо не е толкова обречено на политизиране като околната среда, която всички ние делим, и с нищо не се злоупотребява толкова много чрез лоялността ни към дадена политическа партия. Именно защото е обща, околната среда не може да бъде управлявана от една-единствена фракция според собствените ѝ икономически или естетически предпочитания. Рано или късно друга фракция ще вземе властта и предишната политика ще бъде сменена със своята противоположност. Стабилното управление на околната среда изисква да признаем, че всички предпочитания имат право на място под слънцето — на сноубордистите и рибарите, на любителите на планинското колоездене и алпинистите, на строителните предприемачи и природозащитниците. Тези предпочитания си противоречат и тяхната несъвместимост не може да се избегне. Само че истинската функция на политиката е да помирява несъвместими цели.“ [Крайтън 2005:477]

Цитирана литература

Велков 2005: Велков, Славчо. Тероризмът – минало и настояще. Дипломатически институт при МВР. София, 2005:2

Крайтън 2005: Крайтън, Майкъл. Състояние на страх. Изд. Бард. София, 2005:477

Витанова 2015: Витанова, Михаела. „Фолксваген“ загуби € 25 млрд. заради скандал с вредни емисии /22.09.2015/ – В: standartnews.com <http://www.standartnews.com/biznes-kompanii/folksvagen_zagubi__25_mlrd_zaradi_skandal_s_vredni_emisii – 301580.html>

[посетен на 23.9.2015]

Йорданова 2014: Йорданова Яна. Взривиха най-голямата лавина на Палашица над Бъндеришка поляна. /29.01.2014/ <http://struma.bg/news/19027/1/1/Vzriviha-naj-golyamata-lavina-na-Palashica-nad-Bunderishka-polyana.html> [посетен на 13.9.2015]

Йотова 2009: Йотова, Калина. Екозащита или тероризъм?/16.02.2009/ <http://old.duma.bg/2009/0209/160209/iskam/isk – 1.html>[посетен на 20.9.2015]

Комп 2007: Komp, Catherine. „Vilified as 'Terrorists', Eco-activists Face New Offensive by Business* – The NewStandard /27.04.2007/

<http://newstandardnews.net/content/?action=show_item&itemid=2779> [посетен на 13.9.2015]

Ману 2014: Ману, Мануел. Криминализиране на екологичния активизъм в Европа, <http://www.bluelink.net/en/node/1131> [посетен на 3.10.2015]

Мануел 2014: Manuel M., The Criminalisation of Enviromental Activism in Europe. 24.9.2014 <http://www.criticatac.ro/lefteast/criminalisation-of-environmental-activism-in-europe/#_ftn1> [посетен на 3.10.2015]

Митева 2015: Митева, Даниела. Вандализъм или еко тероризъм са атаките към Банско?/5.3.2015/ <http://www.blitz.bg/news/article/323165>[посетен на 25.9.2015]

Михайлов 2013: Михайлов, Румен.Мафията се ориентира към еко бизнеса.в-к. Монитор, 22.01.2013 г.

Муто 2010: Муто, Мишел, Околната среда – новият бизнес на мафията. – В: e-vestnik.bg, /19.11.2010/< http://e-vestnik.bg/10441/okolnata-sreda-noviyat-biznes-na-mafiyata> [посетен на 5.9.2015]

Николов 2015: Николов, Марин. Разследване на Нова разкри еко рекет за стотици хиляди. Novanews/02.04.2015/ <http://novanews.novatv.bg/news/view/2015/04/02/106711/; http://novanews.novatv.bg/news/view/2015/04/02/106711 [посетен на 3.9.2015]

Потър 2009: Poter, Will. Ron Arnold Defends Enviromentalist Smeared as „ Eco-terrorist" <http://www.greenisthenewred.com/blog/ron-arnold-says-mike-roselle-not-eco-terrorist/2134/> [посетен на 6.9.2015]

Станева 2015: Станева, Марина. Зеленият Обама. – В: capital.bg /7.8.2015/ <http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/sviat/2015/08/07/2587174_zeleniiat_obama/> [посетен на 30.8.2015]

Христова 2006: Христова, Наталия. История на тероризма (от Античността до Ал Кайда). XVI семинар на harta-bg.info /12.12.2006/ <http://harta-bg.info/resources/papers/istoria_na_terorizma.pdf.> [посетен на 9.9.2015]

Активисти на „Грийнпийс" протестираха срещу златодобивния проект в Рошия Монтана. – В: dnevnik.bg <http://www.dnevnik.bg/evropa/novini_ot_es/2013/12/09/2199451_aktivisti_na_griinpiis_protestiraha_sreshtu/> [посетен на 3.9.2015]

Глобализация и сигурност. – В: Геополитика/Бр.5.2009/ <http://geopolitica.eu/2009/broi52009/137-globalizatsiya-i-sigurnost/ [посетен на 3.10.2015]

Годишен доклад за състоянието на националната сигурност на Република България през 2011 г., <http://www.security.bg/polezno/statistika/godishen-doklad-za-sa-stoyanieto-na-natsionalnata-sigurnost-na-republika-ba-lgariya-prez – 2011-godina> [посетен на 3.9.2015]

Декларация за екотероризъм. – В: Дневник/1.02.2007/ <http://www.dnevnik.bg/analizi/2007/02/01/308727_deklaraciia_za_ekoterorizum/>[посетен на 3.9.2015]

Екотероризъм, пазар за милиарди за организираната престъпност. – В: dariknews.bg /20.09.2010/, <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=590318> [посетен на 13.9.2015]

Обсадата на Пунгуещи. <http://www.liberties.eu/bg/videos/asediu-pungesti-gaze-de-sist-romania> [посетен на 18.9.2015]

Планът на Обама за борба с климатичните промени=166 млн. автомобили по-малко. <http://www.mediapool.bg/planat-na-obama-za-borba-s-klimatichnite-promeni – 166-mln-koli-po-malko-news237602.html/> [5.8.2015]

Рошия Монтана: златни печалби срещу екологични опасения. – В: e-vestnik.bg< http://e-vestnik.bg/18596/roshiya-montana-zlatni-pechalbi-sreshtu-ekologichni-opaseniya/> [посетен на 19.9.2015]

Румъния: голям протест срещу план за златна мина. <http://www.vesti.bg/sviat/evropa/rumyniia-goliam-protest-sreshtu-plan-za-zlatna-mina – 5992822> [посетен на 30.8.2015]

Стратегия за национална сигурност на Република България. <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=1419> [посетен на 30.8.2015]

Съществуването на Фолксваген е застрашено заради скандала с вредните емисии. В: Сега, бр. 5406 (232), /5.10.2015/, <http://www.segabg.com/article.php?id=770438>[посетен на 5.10.2015]

Шефът на Пътната агенция се оплака от екорекет./4.6.2015/ <http://dnes.dir.bg/news/reket-magistrali-agentzia-patna-infrastruktura – 19197504> [посетен на 30.8.2015]

Accuse di terrorismo per i No Tav. La reazione: tutto questo? <http://torino.repubblica.it/cronaca/2013/07/29/news/no_tav_notte_di_perquisizioni_a_torino_e_in_val_di_susa – 63905194/?refresh_ce>[посетен на 30.9.2015]

EUROPOL. European Terrorism Situation and Trend Report. TE-SAT 2015/ 6.7.2015/ < https://www.europol.europa.eu/content/european-union-terrorism-situation-and-trend-report – 2015> [посетен на 1.10.2015]

EUROPOL.EU Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT 2010) <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/TE-SAT%202010.pdf> [посетен на 1.10.2015]

ЕС даде определение за тероризъм. – В: Дневник/03.01.2002/ http://www.dnevnik.bg/sviat/2002/01/03/123438_es_dade_opredelenie_za_terorizum/ [посетен на 1.9.2015]

Gold Mine Protesters Injured after Confrontation with Greek Police <http://antigoldgr.org/en/2014/02/19/gold-mine-protesters-injured-after-confrontation-with-greek-police-skouries/> [посетен на 6.10.2015]

http://www.eco-action.org/dod/no5/paranoia_green_anarchists.htm

Lobbying, Spying & Legal Threats. Energy Giants & Gov't Joint Efforts to Undermine Protest. <https://secretmanoeuvresinthedark.wordpress.com/2013/02/20/not-just-lobbying-also-spying-a-joint-effort-e-on-and-the-government-undermine-eco-protest/> [посетен на 11.10.2015]

Mass Surveillance Of Journalists Due to Skouries Mine Case. <http://greece.greekreporter.com/2013/10/24/mass-surveillance-of-journalists-due-to-skouries-mine-case/#sthash.9R3CoEOM.dpuf> [посетен на 4.10.2015]

Open letter from the armed movement to Mr. Christian de Lavern?e, prefect of the Loire-Atlantique department < http://zad.nadir.org/spip.php?article2245> [посетен на 29.9.2015]

They call it suiside – we call it murder. < https://www.j12.org/ps/italy.htm> [посетен на 13.10.2015]

We must make EDF regret their choice to sue activists. <http://brightgreenscotland.org/index.php/2013/02/we-must-make-edf-regret-their-choice-to-sue-activists/> [посетен на 5.10.2015]

VERBATIM СПЕКТАКЪЛЪТ ПО СЛЕДИТЕ НА ЕДНО ПРЕСТЪПЛЕНИЕ

Неда Соколовска, Евдокия Борисова

VERBATIM PERFORMANCE ON THE TRACKS OF A CRIME

Neda Sokolovska, Evdokiya Borisova

Abstract: *The paper deals with experimental theatre. That is why its genre is also experimental: problem-solving analytical interview, preceded by a short expose which theoritizes on the traditions, functions and reception of documental drama and theatre from the time of its construction in the works of Brecht, Piscator, Bruckner, etc. until present day. Neda Sokolovska is a dramatist and a producer, the founder of studio Vox Populi (the first and only project for Verbatim theatre in Bulgaria). She talks about the experience she has gained in the creation, arrangement and presentation of her performances. These are the so-called Verbatim performances whose dramaturgy is literally constructed on the basis of interviews, dialogues, monologues and confessions received from real people. Any performance of the kind is a collective work – the work of the entire team of stage actors, the director and the producer, choreographers, set designers, etc., who are all together involved in the collection of interviews and the preliminary face to face meetings with people. The actors play on stage, repeating verbatim the words in the authentic intonation and gestures of their characters. Sokolovska's performance of theater season 2015 with the title "At the crime scene" dedicated to a criminal case which the media promoted as "The murder of Yana in Borisova gradina" had a special social, media and political impact. The work of the director and the staging team runs parallel to and rivals the criminal inquiry and judicial action on this complex and unsolved to this day case and the reception it receives is also quite unexpected.*

Keywords: *Verbatim theatre, crime, murder, staging, maipulations, journalism, investigation, theatre, media.*

Още от втората половина на 19 век се заговаря за криза на драмата и тя е естествен резултат от промяната в нагласите и социално-политическите, медийни и приватни отношения между хората. Заработват едни, уж неочаквани, но вече съвсем явни и на практика дълго генерирани тенденции на изтласкване на човека от сферата на традиционните междучо-

вешки отношения, за да попадне той в състояние на изолация. Известно е, че стихията на общуването в изолация е мълчанието, самотата, затварянето в индивидуалните укрепления на духа. Понякога обаче тези укрепления се пропукват и замълчаването има обратен ефект – на репресия, на клапан, който затваря напрежението и поражда комплекси. Това няма как да не рефлектира и върху естетическите структури, и върху творческите инвенции на човека, който въобразява собствените си светове. В 20 век обаче, паралелно на тези индивидуалистични тенденции на лиризация, монологичен разпад на драматическото действие и драматургизма въобще, се задействат и противоположни – епизиращи, свръхдиалогични и полилогични тенденции в драматургическата тъкан на творбата. Те са продукт на *ех*-изолацията на личността, т. е. на тъкмо обратните социално-исторически и икономически процеси, които протичат в цялата първа половина на 20 век: политически кризи, катаклизми, революции, войни, преконфигуриране на сили на влияние, трусове в световните системи, научно-техническа революция и др. Дали въпросната *ех*-изолация на човека е продукт, естествен резултат или причина за драматичното разместване на пластовете в социума, но и в човешката душа? Изкуството се социализира и политизира, като бележи тенденции към радикална промяна в собствената си езикова – вербална или невербална – политика и употреба. Променя се и видът, и духът, и технологията на театралния спектакъл.

Настоящият текст формулира хипотеза, според която налагащата се значимост на Verbatim-спектакъла сред модерните театрално-сценични експерименти днес има впечатляваща предистория. Аналогични кризисни социокултурни ситуации от миналото на 20 век сочат пътя на този радикално нов вид театър, който минава през вече утвърдили се като *класика* (в Томас Елиътовия смисъл) автори на експеримента като Пискатор, Брехт, Сартр и Брукнер. Този тип експериментален театър залага не на съперничеството, а по-скоро на реалното съучастие на медиите в търсене на истината, като в определени ситуации той се превръща в техен реален конкурент. Също както в настоящия случай, в който ще разгледаме конкретен театрален спектакъл, поставен в ситуацията на един конкретен медиен и съдебно-криминален опит от българската действителност.

Сред изброените драматургически експерименти на 20 век впечатляващ е опитът от миналото – на ***драмата на екзистенциализма на Жан Пол Сартр***. Тя отказва да гледа света като миметичен проект, но не се отказва от ефектните митологични метафори, които обаче вече притежават експериментален статут и работят за каузата на екзистенциалстката фи-

лософия (*Адът, това съм Аз, Адът, това са Другите*). В драмата на Жан Пол Сартр от 1943 г. „Мухите", например, завръщането на Орест в Аргос е фактическото завръщане на чужденеца у дома, за което той заплаща с цената на свободата си. Освобождавайки царството си от мухите, той сам се превръща в убиец и следва да бъде наказан.[1] Без вина виновен, той ще отговаря пред съдбата дори само за това, че е привлякъл злото към себе си. Ясно е по какъв начин този проект оголва картината на социално-политическите процеси в света в разгара на войната.

Но ако драмата на екзистенциализма все още борави с литературно-епическата метафора и с разказа, то ***драмата на натурализма*** е истинска социална драма, която разчита на свръхпрецизното фотографско изобразяване на социалните условия, конфликти и катаклизми в света. Подобни пристрастия към *живота като такъв*, в цялата му грозота, бележат драмите „На дъното" на ***Горки***, „Тъкачите" на ***Хауптман*** и др.

Фотографски реализъм – а именно тази е тенденцията, която преследваме във Verbatim-спектакъла – има в т. нар. театър от типа ***политическо ревю на Ервин Пискатор***. Там „в ефимерната тъкан на постановката" (Сонди 1990:81) е привлечена цялата натурална сложност на видимия ежедневен социален и приватен свят на човека. Човешката съдба се превръща в политически въпрос, затова и така Пискатор определя своя модел за театър – това е „политически театър" (Пискатор 1976:36). „Може би целият стил на моята режисура произтича само от липсата на драматургична продукция. Сигурно тя нямаше да се прояви така драстично ако предварително бях намерил равностойна драматургична продукция" (Пискатор 1976:37) – отбелязва в 20-те години самият Пискатор. Корените на тази драма се търсят в натурализма. На сцената оживяват автентични шумове, звукове-действия – „от хъркането и хриптенето на пияниците на една маса… до звън на трамвай, долитащ от прозореца" (Пискатор 1976:82), но те далеч не са самоцелни щрихи към детайлната прецизност на картината на човешкото всекидневие, видяно в цялата му грозота.

Промените в театъра на 20 век, без съмнение адекватни на интенциите на социалната драматургия, засягат същността на драматическата форма – те, както твърди Петер Сонди, „са насочени против нейната абсолютност" (Сонди 1990:82). Микрокосмосът на сцената на действието се отваря към макрокосмоса на сцената на живота. А ясно е, че сцената, е само отрязък – pars pro toto, представителна извадка на живота. Жи-

[1] Този пример обича да дава Петер Сонди като типична илюстрация към драмата на екзистенциализма. (Сонди 1990:77).

вотът пък е затворен в „сценичната кутия“ (Лотман 2002) на илюзията, която, парадоксално, но понякога се оказва по-истинна дори от заобикалящия ни свят. Пискатор разчита на възможността на „разширяване на тясното пространство чрез повдигане на тавана“ (Пискатор 1976:83) в преносен смисъл, като създава връзка между „сценичното действие и големите действащи в исторически мащаб сили“ (Пискатор 1976:69), но и в съвсем буквален смисъл, като екстериоризира спектаклите си. Колкото по-солиден план на житейските обстоятелства и закономерности представя пиесата, толкова по-възвишен смисъл на личната човешка съдба е придаден. Според Пискатор винаги, дори когато конфликтът е личен или вътрешен – насочен към себе си, той е конфликт с обществото. И съвсем не отношенията на човека с Бога, а с обществото са важни, те са центърът на екзистенцията. Сценичното градира до историческото. Сценичното действие разчита не на разиграването на някакъв разказ, на някаква единна и завършена история, а на монтажа на достоверни картини от действителността. На *фотографиран разказ* за конкретни човешки съдби, но всъщност за човешката съдба въобще. Симбиозата на похватите на фото- и киноизображението в пиесата, на сцената са въведени именно от Пискатор – за пръв път театър и филм се случват успоредно, на сцената при него.

Съвременният *Verbatim спектакъл*, предшестван от политическия театър на Пискатор, е в състояние в такава степен да компресира-визуализирайки времепространството, че на сцената поредица от кадри, затворени в 7 секунди например, могат да обгледат и преживеят 8 безкрайни години (примерът е на самия Пискатор). Въвличането на филмови кадри в спектакъла действа епизиращо на драмата, компромисно назовавана *спектакъл*, т. е. нещо за гледане. „Епизиращо действа – уточнява Сонди – и съ-съществуването на събитията на сцената и събитията на екрана.“ (Сонди 1990:85) На екрана миналото остава в миналото. А сегашното се изиграва-изговаряйки *на живо* от актьори, възпроизвеждащи съвсем дословно думи, гласове, интонации, жестове на реални хора. Всичко, което се случва на сцената, някога се е случило в съвсем същия порядък и в живота. Границите между живо и неживо, условно и свръхусловно са наслоожени и съответно – заличени, защото световете общуват реално помежду си. И рецептивните им ефекти са съвсем реални. Далеч не прогнозируеми, обаче.

Тук ще отворим малка скоба. Още една линия на вдъхновение спрямо модерните *Verbatim* спектакли би могла да бъде откроена по линия на традициите на ***монтажната драма на Фердинанд Брукнер***. Светът на сце-

ната тук е положен в естествена интериорна среда, което много напомня някои драми на Стриндберг и Метерлинк. Това обикновено е някаква автентична къща, а сцената може да бъде с изглед към площада на града или към друга съседна сграда – както е например в пиесата „Престъпниците" на Брукнер. Тази драма представя две тъждествени теми: съжителството на хората и проблематичността на правосъдието. (Звучи странно познато и съвременно, съвсем *по български*, нали?) В едно общо пространство се случват едновременно поредица от събития като: обедняла възрастна дама продава накитите си, за да изхранва своите деца; младо момиче решава да сложи край на живота си и на своето бебе, но в последния момент се отказва и спасява… само себе си; готвачка убива любовната си съперница; млад служител краде пари от касата, за да замине за чужбина с майката на своя приятел; младеж лъжесвидетелства в полза на своя изнудвач, за да скрие хомосексуалността си и т. н., и т. н. *Животът – начин на употреба* – би възкликнал Жорж Перек. Какво да се прави, естетическата му привлекателност е в неговата предизвикателна… грозота. Потенциалът на сюжетостроенето тук е неочакван, почти толкова, колкото и неосъзнаният майчин избор да убиеш детето си, за да спасиш себе си. Тематичната полисемия на човешкото съществуване е *необикновеност*, а театърът е най-чувствителният социален сензор, който отчита хипертрофично обществените процеси и екзистенциалните кризи. Той е, който преувеличава извънмерността на времето, в което се живее. Театърът, това са нашите сбъднати истерии и комплекси, нашите кризи и нашите драми, нашата хипермодерност (какво говорим -от времето на Есхил) и хиперсегашност.

Дали това е обаче истинският заразителен пример в моделирането на *Verbatim* спектакъла? До колко неговите предходници оформят истинската физиономия на този нов тип театър? „Сцените, твърди например по отношение на Брукнеровите спектакли Сонди, не се пораждат сами една от друга, както в драмата, чрез затворена функционалност, а са продукт на епическия Аз, който периодически насочва своя прожектор към едно или друго помещение на дома. Зрителят чува фрагменти от диалози… и, когато е разбрал смисъла им, си представя предстоящето, а рефлекторът се премества и осветява друга сцена." (Сонди 1990:92) Монтажната драма е продукт на срещането на психологията и феноменологията, а двете нива се монтират чрез възползване от цитати от реалния свят, посредством които свободно – в никакъв случай леко и плавно – се преминава от сцена в сцена. Нещо от което щедро ще се възползва и дословния *Verbatim* спектакъл. Не случайно определят монтажа като „фабричната стока на епическата литература" (Сонди 1990:93), което не е чудно, след като Валтер

Бенямин вече тържествено е предизвестил битието на художественото произведение в епохата на неговата техническа възпроизводимост.

Съвременният *Verbatim* спектакъл черпи не на последно място идеи и от ***епическия театър на Брехт***, който демонстрира един *научен* подход и методология спрямо изобразяването на междучовешките отношения. Тяхното раздвояване и разрояване на сцената, както и тяхното аналитично обсъждане подлежи на съзнателно отстранения поглед *встрани*. Действието не изпълва изцяло сцената, а то е „обект на разказ от сцената“. (Сонди 1990:87) Зрителят не е игнориран, нито пък въвлечен в играта, а ѝ се противопоставя. Действието за него е обект за наблюдение. Епическата драма работи с методите на социологическия анализ и техниките на отчуждаване: посредством пролог, музикални изпълнения (зонги), прожекции на заглавието, пространни монолози на актьорите от 3-то лице, в които те говорят за обществените нрави или за себе си. Така говори за себе си и Горкиевата Пелагия Власовна от Брехтовата постановка на „Майка“. Или пък Майка Кураж на Брехт. На сцената може да е поставен екран, където се прожектират текстове, образи, фотодокументи; звучат песни на хорове, звучат зонги (коментарни песни), дори викове на вестникопродавци („Майка Кураж и нейните деца“). Активно се налага концепцията за театъра като морална, но и пълноценна социална институция с явни политически функции, а в него неминуемо присъстват като самостоен сценичен *образ* и медиите. Нещо повече – сам, театърът по този начин се превръща в пълноценна модерна медия. И ако във времената на Пискатор, Брехт, Сартр, Брукнер, Горки, Хауптман театралната рецепция е облагодетелствана от липсата на електронни медии, то днес, ролята на документалния *Verbatim*[2] театър е поставена в несравнимо посложна ситуация на репресиия от мощната конкуренция на електронния образ, от тоталната визуализация на медийната среда. *Дословният* спектакъл влиза в колаборация с медийния свят на дословната репортажност *от мястото на събитието*, но и на фикциите, на манипулациите и инсценираната реалност. Като че ли двете музи[3] Мелпомена и Телевизията,

[2] Озн. букв. „дословно, буквално предаване“ на някакви думи или действия; от рус. – „инженерный, наблюдательний процесс“ и още – Values Empowerment Resources and Betterment Project. – Виж в: http://abbreviations.bridgat.com/ru/acronyms/verbatim.html.

[3] Муза – произхожда от гръцката митология, в която деветте дъщери на Зевс и богиня Мнемозина (Памет) са наричани музи. Те имали за задача да очароват боговете с песните и танците си и да вдъхновяват творците. Всяка от тях отговаряла за отделна област: Клио била музата на историята, Урания – на астрономията, Евтерпа – на музиката, Талия – на комедията, Мелпомена – на трагедията, Терпсихора – на танца, Ерато – на

макар и принадлежащи към различни „поколения“, са в състояние да разменят пълноценно местата и очакванията, които пораждат.

Вербатим театърът подхранва онези съвременни тенденции, според които: „Театърът днес все по-често става не-театър, отчуждава се от фикционалността и се превръща в пространство за автентично живеене, за социално вглеждане в действителността. … (Той е) едно от малкото места за истинско споделяне, за среща на живи хора – актьори и зрители – с цел обсъждане и ангажиране с раните на днешното време. Той е своеобразна жива медия, арена за борба с безразличието, безчувствеността, жив миг за вглеждане/вслушване в живи човешки разкази…“. (Михайлова 2015)

Впрочем, театърът още от античните времена е и *изкуство*, и *жива медия* (тогава повече от всякога, защото все още ги няма традиционните медии), и *арена* на социалния и психическия живот (макар и на колективния, естествения, митологичния човек). Театърът винаги е бил и пространство на *живи разкази* за хора, богове и герои и на *автентично живеене* – защото категориите мимезис и катарзис са патент именно на този тип изкуство на публичната чувственост. Така поне твърди Аристотел.

По логиката на отрицанието, мислейки *какво не е* вербатим спектакълът, ще стигнем до Соломоновата мъдрост, че няма нищо ново под слънцето. Нека тръгнем по другия път и да очертаем физиономията на това, *което е* Verbatim -театърът и как се прави той?

Разказва Неда Соколовска, основател, драматург и режисьор в Студио за документален театър VOX POPULI:

VOX POPULI стартира като петгодишен проект в началото на 2012 година. Интересът ми към политическия театър започва от много по-отдавна, вероятно още от студентските години в НАТФИЗ, когато постепенно започнах да усещам нуждата от театър, който е релевантен на действителността по един много по-директен начин от метафоричния и *позователен*, някак заобиколен подход, с който тогава ни ангажираше академичното образование. В първи курс минахме през задължителните упражнения по метода на Станиславски. Една от задачите ни беше да наблюдаваме минувачите в парка, да изследваме ситуациите между непо-

---

любовната поезия, Калиопа – на епичната поезия, Полихимния – на красноречието и реториката. Понеже киното се появява значително по-късно – то понякога е наричано „десетата муза“. Очевидно във второто поколение музи попада то, заедно с радиото и доста по-младата тяхна сестра телевизията. Всъщност, оказва се, че изкуствата и медиите принадлежат на едно и също семейство, управлявано от вседържителя на живота и от паметта. Изкуствата, както и медиите, осигуряват безсмъртие.

знати хора на улицата, реакциите на хората около нас. Бяхме шпиони на кауза, която все още сами не познавахме, а съвсем скоро се оказа, че тези наблюдения не са практически приложими в нейна полза. Още тогава, сравнявайки непреднамерената на естественото човешко поведение с неговия сценичен еквивалент, започнах да развивам една тайна любов към именно тези неповторими, раждащи се в момента, и изчезващи с него жестове, действия, реакции на хората, които не подозират, че някой ги гледа. Това са най-първите, съвсем неосъзнати аспирации към документалния театър. В следващите няколко години преминах към друга, по-осъзната фаза на същия вътрешен процес – срещата с драматургичния текст. Дали защото академичният план никога не излизаше по-далеч от класическите образци на световната драматургия, или аз не намирах правилен подход към работата с текста, в мен започна да се оформя едно негодувание към художествената форма. Съпротивлявах се срещу архаичния, или прекалено поетичен изказ и не разбирах защо изричам думи, които никога не биха се затъркаляли в устата ми, и с които не мога да общувам извън стените на репетиционната зала. Без да сме се научили да изразяваме себе си на сцената, ние започнахме да говорим езика на Шекспир, и то на една крехка възраст от 17 – 18 години. Възпитаваха ни в богоговение към език, който не беше наш, и по този начин аз започнах да се отчуждавам от драматичния театър. Бунтувах се срещу колективния стремеж да бъдем на сцената каквито не сме, да пресъздаваме ситуации, които никога не сме изживявали, и в които едва ли някога ще попаднем.

В една по-късна и продължителна фаза на този бунт се появи негодуванието към авторския текст. В диалога на авторската драма, всъщност говори само един човек – авторът. Персонажите са плод на еднолична фантазия, техните изречения са конструирани по един и същ начин и понякога, ако вникнеш в написаното, можеш да видиш задрасканите и поправяни пасажи, моментите на творческа криза, вторичните редакции и пр. Актьорът има нелеката задача да съживи думи, които са неживи по начало, думи, заченати наум и родени върху хартия. И той/тя често се проваля в опита си. Станиславски въвежда термина „органика“ на актьорското поведенние, с него обозначава непосредствеността на актьора, неговата житейска правдивост в сценичното поведение. Но абсолютната спонтанност в едно повтаряно до автоматичност действие/реплика според мен е невъзможна или, ако я има, тя се дължи на мутация, на извънредни способности, или на овладяна до съвършенност техника. Което в известен смисъл я прави неестествена, т.е неорганична. Големият въпрос, който пулсираше в мен през годините на актьорско обучение, бе: *Как да*

пренесем живота на сцената, без да загубим неговия хаотичен импулс, неговата нерегулярност и непредвидимост? Как да изричам думи, които не са мои, но минават през съзнанието ми всеки път, и звучат като мои? Как да запазя съзнателността си по време на сценичната акция, без да мисля коя е следващата реплика и следващият мизансцен? Как се живее истински на сцената? VOX POPULI се появи като начин да артикулирам тези търсения и да започна лабораторна работа в неизвестната, но много примамлива територия на ***автентичния театър.*** Създадохме Студиото през 2012 година, почти три години след като завърших режисура в театралната академия в Хелзинки. Терминът „документален театър" до този момент нямаше широка употреба у нас, нямаше развити практики, нито дори теоретични изследвания в тази посока. Тази инициатива от една страна криеше риск (рискът от маргинализиране, дори от отхвърляне), от друга страна обаче ни даде свободата да определяме собствения си *артистичен правилник* и да прокарваме нови пътеки в театралния пейзаж без опасение, че не покриваме заявените стандарти или нарушаваме вече създаденото статукво.

Как се преживява един вербатим спектакъл? Би ли участвала и като актриса в него? Какво доближава, а какво разграничава типа работа върху вербатим ролята на актьора спрямо стандартната класическа театрална роля? Как боравим с категориите *факт* и *фикция* по отношение на този тип спектакли и работим ли по вчувстването и влизането в кожата на персонажа? Каква е степента на *остранението-остранностяването* и *отстранението* на актьора от персонажа му? И има ли опасност от мелодраматично-сантиментално съпреживяване на една вербатим роля?

Никога не съм била сигурна какво точно означава да се *преживява* един спектакъл. И по-точно кой трябва да го преживява? Актьорите или зрителят?

И двамата – поне ако вярваме на Аристотел и неговата теория за катарзиса.

Да, обаче *да преживееш* нещо означава *да го изживееш* като за първи път, а можеш ли да изживееш една и съща непроменлива ситуация многократно? Това може да стори само човек с патологично кратка памет. Честно казано, не мисля, че е необходимо актьорът обезателно да преживява. Човешката емоционалност е сложна, трудноуправляема машина. Вярвам в създаването на силни емоционални стимули, на които актьорът

да реагира *тогава и както* му въздействат. Свободен от всякакво професионално задължение *да преживява* на всяка цена.

Да, и вероятно именно затова в 20 век се раждат такива театрално-сценични и драматургични системи като теорията на Гордън Крейг за театъра на марионетките например, или на Питър Брук – за мъртвия и свещения театър, епическият театър на Брехт, театърът на жестокостта на Арто, постмодерната драма и т. н. По какво се различава вербатим спектакъла от своите предшественици?

Епическата и политическата театрална традиция от Брехт и Пискатор е в основата на онова, което днес ще наречем вербатим театър. Особено важно звено от процеса на неговото възникване е британската документална вълна от 30-те години, следвоенните радио-балади, работата на Театър Уъркшоп под ръководство на Джоун Литълууд. Този нов за времето си театрален подход отговаря на острата нужда от ново театрално съдържание. Да си спомним какво настоява Брехт: театърът трябва да променя социалното мислене, поради това, че човекът е социално животно. Брехт се интересува именно от процеса на социална промяна, която първо се извършва в съзнанието. Мисля си, че процесът на отдръпването от класическия драматично-фикционален театър върви именно в тази посока: 20-те години е отстранението (Шкловски); после идва Брехт с отчуждението, докато стигнем до 60-те години, когато историко-наративният подход на Пискатор е заменен от един нов модел, в който вместо с писмен документ, драматургията търси факти, документирани чрез аудиовизуални технологии. И оттук започва официално „вербатим“ театърът. Терминът за пръв път влиза в официална употреба в теоретичните публикации на Дерек Паджит през 1987 („Вербатим театърът: Устна история и документални техники“). Ранните практики обаче започват още през 60-те, с емблематичния спектакъл „Чешърски гласове“ (1977), в който Рони Робинсън и Питър Чийзман решават да направят спектакъл, в който всичко изречено идва от записани аудио интервюта, и няма дума, която да е фикционална.

Всъщност, „предаваните от уста на уста истории“, твърди Паджит, е наложително да бъдат записвани и впоследствие изговаряни дословно, в този смисъл театърът става зависим от аудиозаписа. Впоследствие, във вашите спектакли се появява като фигура – паралелно-опосредствана или основна – и образът от видеозаписа. В този смисъл, ако отново се позовем на Паджит, тетърът е гаранция за безучастността

и обективността на актьорите, които просто „разширяват пространството“ на истината, пространство, оставено им по различни причини от медиите.

Във вербатим театъра актьорът *не преживява, а провежда* емоции, смисли, идеи. И като проводник, т.е служител на нечие живо слово, той рядко може да остане безучастен, както рядко можеш да бъдеш безучастен, ако станеш страничен свидетел на чуждата болка, страдание или щастие. Това, което доближава вербатим ролята до класическия подход, е инструментариумът на актьора. И в двата случая той или тя използват тялото, гласа и енергията си като изразно средство. Разликите са в присъствието на АЗ – ГЕНЕРАТОР И ИНТЕРПРЕТАТОР срещу АЗ – ПРОВОДНИК КЪМ АЗ-А НА ДРУГИЯ. И в този смисъл – да, говорим за отстраненост, но не и за отчуждение. Вербатим актьорът не се опитва да заблуди зрителя, *че е някой друг* – той поставя ясни игрови правила, в които се заявява като изпълнител, като личност, независима от прототипите, които представя. Той или Тя, разбира се, поема отговорност да покаже героите си максимално достоверно, и да защити позицията им, дори, когато е житейски несъгласен с нея. Понеже хората, чийто истории чуваме, изречени на сцената, няма да застанат сами, за да ги разкажат, актьорът носи силна морална отговорност, той е своеобразен *пълномощник* на техните гласове, и като такъв, би трябвало да се отстрани и от собствените си АЗ-ови позиции в името на чистото предаване, в името на Другия.

Тръгнахме в разговора си твърде отдалеч, въпреки че целта ни е много конкретна, да опишем твой конкретен театрален опит върху актуална българска криминално-политическа тема, взета от един покъртващ и зловещ медиен сюжет. Впрочем, дори теоретическата мисъл дотук не дава прецизен отговор за границите между документарно-историчния, документално-актуалния (по истински случай) и политическия театър. Ти твърдиш, в едно по-ранно интервю, че въобще „театърът е политическо изкуство“. Понеже разсъждаваме върху конкретен криминален случай, в твоите думи дотук, обнадеждаващо прозвучаха такива метафори, обвързани с юридическия и криминално-полицейския дискурс като: „актьорът е проводник, генератор, шпионин на кауза и свидетел-пълномощник“. Не звучи ли странно, че изкуството на театъра се намесва в тези „профанни“ сфери на социално-държавното, юридическото, но и всекидневно-човешкото? Че се рови из факти и документи? Спомняме си онова опасно подвеждащо определение на Пискатор, че човешката съдба тук, в театъра, се превръща в политически въпрос. Изобщо как се отнасяш към тезата

за необходимостта от „политически театър“, който да се конкурира с бутафорната медийна социално-политическа гротеска, която се разиграва пред очите ни?

Представените жанрови модели на Брехт и Пискатор не поставят акцент върху документа като първоизточник на драматургичния текст и драматургичното действие. Те обозначават зоната на политическия театър, без да затварят фокуса върху документа и неговата употреба в контекста на театралния процес. Вербатим театърът е отговор на въпроса „КАК“ се създава един политически/социален спектакъл. И отговорът е – „ВЕРБАТИМ“, т. е. дословно. За да има дословност, е необходим документ, а именно материален носител на информация, който да бъде дословно представен със средствата на театралния изказ. Вербатим театърът, който развиваме във VOX POPULI влиза много по-удобно в парадигмата на постдраматичния театър, отколкото в дефинициите на неговите предшественици Пискатор и Брехт.

Ясно, значи под документ разбираме дословното боравене с материал, взет направо от живота, а не коркретно и само с документация, протоколи, записки и преписки, писма, спомени, дневници и пр. Вербатим-спектаклите предполагат предварителна подготовка по събирането и обработването на огромно количество материал (във вид на монолози и диалози, записани интервюта) по конкретна тема – процес, в който се включва абсолютно целия екип от актьори, постановчик, режисьор и т. н. Тоест, съвсем прагматично подхождайки към изискването на истинност и желанието да се разиграват истински истории от сцената, актьори и режисьори са едновременно и драматурзи на спектакъла, и негови актанти, и аналитици. Това е огромна естетическа провокация в която има голяма доза журнализъм, защото ти си вътре в автентичното събитие и го пре-предаваш. Но първо си го изследвал, открил, проследил и анализирал – ти и и експлорър, и изследвач, и лаборант, и експериментатор, и аналитик.

Да, и все пак освен всичко друго VOX POPULI е платформа за политически театър, именно в смисъла на казаното от Пискатор, че „човешката съдба е политически въпрос“. Може ли да се дезинтегрира живота на отделния човек от социалната му среда, взаимотношенията и процесите в нея? Това, което ни занимава лабораторно е екзистенциалната перспектива на индивида спрямо неговото социално съществуване и отношенията му с обществото, държавата и властта. И това е политически въпрос, рядко артикулиран в медийното пространство, което прави документалния

театър особено нужен и в известна степен запълващ една неглижирана или съзнателно пренебрегвана медийна ниша.

От 2012 година дотук сте натрупали вече значима и обемна творческа биография. Как стигнахте от „Невидими", през „Майките", „Яце форкаш" и „Але, хоп" – до *случаят Яна?* Става дума за криминалния сюжет на убийството на Яна в Борисовата градина, който придоби печална известност, защото навлезе и в териториите на политическата злоупотреба? Спектакълът ви носи заглавието „Установено при огледа". Какво беше установено при вашия театрален оглед? Откъде тръгнахте и докъде стигнахте – разкажи ни вашата театрална история през призмата на зловещата история на изнасилената и убита Яна?

VOX POPULI стартира с пилотния проект „Невидими" – разказ за хората с двигателни увреждания, живеещи затворени в своите домове, понеже у нас недостъпната градска среда не им позволява пълноправно включване в обществото и нещо повече – работи срещу исконното им право на достоен и независим живот. Оттам насочихме тематичния си фокус към самотните възрастни хора в оставените на доизживяване родопски села („Яце форкаш", 2012); към порочните болнични практики в родилните отделения („Майките", 2013); към маргиналното съществуване на китайската диаспора („Невидими №2:ФУ", 2013); към проблемите и битието на хората в положение на бездомност („Невидими №3: ДОМ", 2014) и към „отлъченото" от културната политика цирково изкуство, най-старото професионално изкуство в България („Але хоп! По високо опъната тел", 2014).

Преходът от тези тясно социални проекти към по-политическите и неудобни творби като „Протест.мр3" и „Установено при огледа", беше едно естествено преминаване в следващия етап от развитието на концепцията ни „VOX POPULI"- а именно във фазата на политическия дискурс.

И на опасния, неконюнктурния, неудобния медиен дискурс – той е твърде екзотичен феномен у нас, не мислиш ли? Защото известна печална истина е, че в ролята си на четвъртата, т. е. неформална публична власт, медиите са конформисти, те вървят с победителите, те говорят със силните на деня. А не трябва да е така.

Да, и ще разкажа как стигнахме до политическото: концепцията на нашия театър е да се учим от собствения си опит и да надграждаме. Да развием собствена комфортна зона първо със социалните си спектакли и едва след това да заговорим за криминално-политически сюжети, за

тях трябваше да израстнем. Вече мисля, сме узрели. Ето как стана това. С „Протест мр3“ вече усетихме, че влизаме в тази нова точка на развитие към политическото. Действието се развива по време на протестите, в горещото лято на 2013 (протестите срещу правителството на Орешарски). Там, по време на протестите, всеки следващ спектакъл бе инспириран пряко от медийната реалност, на практика всеки беше различен.

Играете в затвореното пространство на залата (вътре в „сценичната кутия“ на Лотман сте), а отвън викат „Оставка“ и „Кой?“. Играете, така да се каже в „услужлива“ социална среда, която ви предлага целия разкош на социално-медийния интериор – обществото в състояние на остра социално-политическа криза, достигнала до улична схватка с властта. При това е предоставен и естествен саунд на спектакъла ви?

Именно. Различното в „Протест.мр3“, е че той се променяше заедно със събитията, за които говори. Понеже ситуацията с протестите беше динамична, се оказа, че интервютата и фактите които сме събрали току що, вече само след седмица не са актуални. Затова се наложи непрекъснато да обновяваме текста и направихме един спектакъл, който е различен при всяко свое показване, и по-скоро може да се нарече „тематична театрална поредица“. Само една сюжетна линия оставаше непроменена всеки път – това е историята на самозапалилия се варненец Пламен Горанов и разтревоженото напомняне за неговата личност. За тъжната саможертва в името на някаква справедливост, до която обаче, така или иначе про-

тестът не успя да достигне. Всъщност историята на Пламен ни открехна вратата към „Установено при огледа“ – той продължава тази траектория. Драматург на този спектакъл, по-точно авторът на идеята и композицията е Десислава Гаврилова. От нея узнах за тази история с Яна. За пръв път в този спектакъл работим и с писмени документи – протоколи, стенограми от разпити, записи на телефонни обаждания и свидетелства. Актьорите трябваше да ги наизустяват, бяха стилистично изравнени двата езикови пласта на цялостния спектакъл – получи се нещо като вербатим плюс конвенционална техника на говорене и играене на сцената.

През 2014 започнах работа по събирането-разследване на материала по случая Яна. В центъра на вниманието някак естествено попадна фигурата на живата жертва обаче – Пламен Трифонов, който вече беше обвинен в убийството. Оказа се, че този човек временно е изпаднал от социалната карта, бил е в ситуация на бездомност, и е помагал на майка си да събира бутилки.

Не обичаш думата „бездомник“, звучи ти като стигма? Всички ние сме потенциални бездомници, както и инвалиди, и социално онеправдани, и криминално проявими. Заговорихме за толерантността и различието, едни твърде щекотливи медийни теми, в които да се намесваш от позицията на меродавността и съдничеството, означава да си се самозабравил. Защото ако не можем да избираме пола, расовата и етническата си принадлежност, то всички останали социално-значими фиксатори на личността са променяеми – възраст, дом, професия, социален статус, обществен статус.

О, да. Познавам хора без дом (та нали вече сме правили и спектакъл за тях), те са изключително уязвими. И се оказа нещо много интересно: този човек, Пламен, за негов късмет, но и за малшанс на тези, които искаха за се възползват и да го вкарат в затвора – стана ясно, че не е нито неграмотен, нито неук, напротив, беше изкарал няколко семестъра по История и политически науки в Нов Български Университет. Тоест, оказа се просветен и умен човек, който си даваше сметка, че е въвлечен нелепо в тази история и трябваше да отговаря за убийство, което не е извършил. Разровихме се по информационната верига и се оказа, че у нас, в България, работи следната схема: връзката между разследващите институции и медиите е порочно слята. Криминалните репортери буквално „пеят“ на полицията всякакви проверени и непроверени факти, те пък, полицаите подават безотказно към медиите информация.

Оказва се, че няма никакви задръжки, никакви етически (а и професионални) правила за конфиденциалност. Няма такова нещо като невинен до доказване на противното? Това е удивително!

Да, един криминален репортер от „24 часа“ сподели пред нас собствения си опит, той ни разказва много случаи, в които се работи по тази схема, включително и случая със сестрите Белнейски, по който има осъден на доживотен затвор човек, към когото не са приложени неопровержими доказателства за виновност. Няколко дни след намереното тяло на Яна (припомням, че по това време Министър на вътрешните работи бе Цветан Цветанов, рейтингът му обаче бе сринат и заради незадоволителното ниво на сигурността, а и заради компроматите и делата, водени срещу него) – става ясно, че трескаво се търси начин за излизане от конфузното положение. Трябва да има разкриваемост на такива особено тежки престъпления. Буквално – трескаво търсят някого, когото да обвинят и затворят, за да се нахрани (грубо казано) настръхналото обществено мнение. И какво се случва? Подарък от съдбата. Криминално проявена жена в отношения със съдебната система (както се оказва по-късно), която се представя като Таня Иванова, звъни в редакцията на „24 часа“ и казва буквално следното: *в нощта преди убийството аз видях в Борисовата градина да се разхождат един мъж и възрастна жена (неговата майка), сториха ми се подозрителни, този имаше физиономия на питбул. Събираха бутилки из градината и се навъртаха около местата, където играят деца. След убийството, аз видях мъжа и на другия ден – беше обут с други панталони, носеше шапка и се беше подстригал.* На следващия ден Пламен е арестуван въз основа на показания, дадени по телефона в редакция на вестник, от бивша затворничка, която прави странни логически връзки. Следва друго, морфологично доказателство – къс черен косъм, намерен върху тялото на Яна. Този тип доказателства, знайно е, са най-несигурните. Пламен е с черна коса, но какъв е процентът на хората въобще, които имат черна коса? След експертизата, но много по-късно (до колкото знаем подобна изследователска лаборатория липсва у нас, в Австрия е, минава време, докато се докаже) става ясно, че косъмът не е от Пламен. Но стигмата убиец е вече поставена, опасността Пламен да поеме изцяло функцията на изкупителната жертва става съвсем реална. Имал е късмет защитата му да поеме съвсем безплатно адвокат, който е негов съученик и приятел от детските години. Намесва се и любопитното стечение на обстоятелствата, в които участва и журналистът Мартин Карбовски. Но за него – по-нататък.

В един момент всички улики започват да сочат към човека, признал, че е имал интимни отношения с Яна в нощта на убийството. Това е Николай Русинов-Чеци. Нас ни заинтригува обаче не самото престъпление – та нали, макар и извършил убийство, човек има право на правосъдие? И на медийно мълчание?! Нали законът гарантира защита на всекиго и справедливо правораздаване за всички?! Заинтригува ни именно това, че в тази история Яна, Пламен, дори и Чеци – и тримата са ЖЕРТВИ. Жертви на отвратителните обществени нрави и медиен стил. Медиите раздават стигми: Яна е момиче с леко поведение и си го е търсила сама, Пламен е загубил човешки облик клошар, Чеци е наркоман и насилник. А какви сме всички ние?! Медиите не се свенят да разказват в подробности за мъченията и (въображаемите, както се оказва впоследствие) зверства, които видите ли, Пламен извършил над бедната Яна. Дори Чеци се оказа печален продукт на медийната злоупотреба. Основната идея на спектакъла ни беше всъщност да реабилитираме Пламен, който вече носи името убиец, и дори тогава, когато се оказа, че не е, вече това не е важно, нито интересно, никой не говори за него. Животът му оттук нататък ще бъде предопределен от едно тежко престъпление, в което той няма никакво участие, и за което не носи вина, но общественото недоверие към него остава. Както и ехото на обвинението „Убиец“, изречено на глас от един министър.

УСТАНОВЕНО ПРИ ОГЛЕДА
документална драма

Идея и текст: Десислава Гаврилова, режисура: Неда Соколовска, тренинг: Мила Банчева, асистент: Ади Кънева, Любомир Любенов, участват: Георги Налджиев, Светломир Радев, Стойка Стефанова/ Наталия Цекова, Зоя Шопова, Василия Дребова, Диана Енчева, Любомир Любенов.

През юли 2011 в Борисовата градина е намерено убито момиче и тази трагедия влиза задълго във водовъртежа на медийното внимание. Невинно задържан „клошар“, медии-хиени, разследващи полицаи, журналист-гуру на цяло поколение, а накрая и осъден... Раждат се героите на един стряскащ разказ за това как ежедневно, безцеремонно и „невинно“ погазваме достойнството на другия. За да се доставят зрелища към хляба, и „обществено спокойствие“.

С благодарности на:

Адв. Йонко Грозев, адв. Григор Вълков, Пламен Трифонов, Емилия Иванова, Виолета Дечева, Янина Танева, Здравка Пръмова, Делян Спасов, адв. Иван Антонов, Лора Филева, Росен Босев, Кристина Иванова, Кирил Борисов, Ана Каракашева

Ето така изглежда афишът на вашия спектакъл. Още от него разбираме, че и медии, и институции нахъсват обществото да произнася присъди. Вместо отговорната за това институция да го прави? Звучи като зловещ трилър – и Труман Капоти не би го измислил по „хладнокръвно“. Или като нескопосана нашенска гротеска на криворазбраната медийна доблест и свобода на словото. Медиите като лешояди се нахвърлят върху кървавата история, кълват безпощадно по болката от загубата, по унизеното достойнство на човека, а лошата новина е добра новина. По-печалното е обаче в стръвта към скалъпените интерпретации, особено тогава, когато носят политически дивиденти. И медийни приходи. Понеже в Брехтовите и в Пискаторовите пиеси (които са силно „медийни“) актьорът говори за *човека-в-себе си в трето лице*, а по-сетне постдраматичните форми (на Леман) и „театърът на реалното“ (на Мартин) разчитат на водещата роля на личната история в документа на времето и обществото... Как твоите актьори как играят *почувствания-човек-в-тях*? Защото тук задачата е разтърсващо непосилна – да изиграеш мнимия убиец, набедената жертва, наглия медиен моайор. Как се отнася твоята театрална сцена към голямата медийната

сцена, а именно – телевизионния екран? Въпросите, виждаш, че ескалират в геометрична прогресия... Но каква е конкретната роля на телевизията и журналистите в твоя спектакъл? И съответно – ролята на същинските властови институции – политици, съд, прокуратура, прокурор-обвинител, следователи? Назовавате ли ги в спектакъла с автентичните им имена? Понеже спомена името Карбовски – каква е неговата мисия във вашия спектакъл? А в медийната картина по случая Яна?

Има едно порочно взаимодействие между полицията и криминалните журналисти. Търгуване с информация, излагане на медиен показ на важни доказателства по горещи криминални случай. И колкото са взаимополезни тези две страни, толкова са и големите вреди, които могат да нанесат. Те могат да обърнат дори хода на едно разследване в грешна посока и случаят с ареста на Пламен Трифонов е добър пример за това. В спектакъла представяме медиите по начина, по който те сами се представят през онзи трагичен юли на 2011. Дни, след като Яна е намерена убита, се започва едно медийно говорене, некомпетентно, манипулативно, арогантно. В национални медии се поставя под въпрос моралът на момичето, тя е наречена „клошарка“, „продавачка на плюшени играчки“, която едва ли не си е заслужила съдбата, защото „да бе мирно седяло, не би чудо видяло“ (?!) Кулминационна е намесата на Карбовски, който тогава убеждава Николай Русинов-Чеци да се предаде, с обещание за имунитет и „специалното внимание“ от страна на Карбовски и екипа му.

Тоест медиите претендират за това, че могат да наложат чадър над този или онзи, извършил престъпление?! Че може да се намесват пряко и изземват функцията на останалите власти? Твърде арогантно и казано направо. И какво стана после?

Задейства се защитата на Русинов от адвокат по негово желание, малко по-късно Карбовски ще се застъпи за него в интервю с министър Цветанов. Всичко това влияе на общественото мнение, това самоовластяване на медиите да се държат като правораздавна страна. Само няколко месеца по-късно ще излязат резултатите от ДНК експертизата на органичния материал, открит по тялото на Яна, и ще се разбере, че единствените биологични следи са от Русинов. Пламен Трифонов автоматично отпада от подозрение, и този развой на събитията поставя въпросните медии в изключително дискредитираща позиция. В „Установено при огледа“ представяме сценична интерпретация на две интервюта на Карбовски – въпросният скайп разговор с Русинов, и скандалното интервю с родителите на Яна – двайсет дни след убийството, в което Карбовски пита сломената

майка, дали е верно, че Яна „е живеела по кръчмите“, и дали се случвало често да си легне с някой мъж веднага, след като са се запознали. Ето, това е профилът на нашата журналитика в контекста на едно тежко криминално престъпление, в което е погубен млад живот, беззащитна жена е била насилена и зверски убита, невинен човек е наречен “убиец“ от министъра на вътрешните работи, а жертвата е посочена случайно от анонимен глас в телефонната линия на вестник „24 часа“. И пак се връщам към спектакъла – беше доста трудно да намерим гласа на „качественото журналистическо представяне“ по случая „Яна Кръстева“. В края на краищата успяхме и използвахме интервю на Ирина Недева от БНР с приятелката на Яна – Ани Маринова. И това беше много важно, защото показахме контрапункт и по този начин особено силно изпъкна гротеската, абсурда и порочността на масовото медийно отразяване.

Тоест, намерили сте обаче и добрия пример за журналистическа работа, за позиция, която не нарушава ничии права и не праворазда-ва. За позиция, която без да се страхува да бъде толерантна (в медийното наречие това би означавало слабохарактерна), търси полифонията на гледните точки и уважава събеседника. Защо ли да не го назовем архаично „ближния“? Звучи обнадеждаващо.

Пискатор твърди, че всеки конфликт, дори персонално междуличностният, дори вътреличностният е на практика конфликт с обществото. Но защо трябва да се вслушваме чак в Пискатор – като че ли класическата драма на Шекспир и класическата литература въобще не твърди същото? Какъв е проблемът на Хамлет, например, или в каква сложна опозиция е поставена любовта на Ромео и Жулиета, на Дездемона и Отело? Ясно е, че нещата никога не са само персонални… Мисля си дали можем ли да определим жертвата Яна, но и жертвата Пламен или дори жертвата-„палач" Чеци като представителни извадки на българската съдба? Като съвременни родни трагични микроистории, в които всички ние сме именно такива герои-актанти в българската зла приказка? Която за удобство наричаме „прехода". Тоест всички ние сме изнасилени и убивани леки момичета, или пък клошари, изпаднали от социалната вртележка, събиращи бутилки по парковете, или пък надрусани аутсайдери. И ако това сме ние, кои са *те* – които се възползват от тази българска картина за света? Кой искат тя да изглежда именно по този чудовищен начин и ни внушава истинността ѝ? Твоят спектакъл не се интересува от престъплението толкова, колкото от наказанието. От истината и от прошката. Така го разбираме. Вие гледате събитията *от другата страна*... От човешката страна.

Пискатор говори за необходимостта да се разшири тясното пространство на сцената, като се „повдигне тавана". Вие буквално взривявате тавана на сценичната кутия в спектакъла „Установено при огледа", като напускате смело затворените пространства и изнасяте спектакъла си в Борисовата градина, в Маймунарника (впрочем откъде идва това име?), в пространството, оказало се автентично на криминалния случай Яна. Разкажи за първите спектакли на „Установено при огледа", за последвалите им интерпретации, за публичната им рецепция и отзвук?

Не беше никак лесно да пренесем спектакъла в „Маймунарника" – това е заведението в Борисовата градина, където се запознават Яна и Русинов, и откъдето започва фаталната им разходка. Собствениците не бяха съвсем очаровани, понеже Чеци е редовен клиент на „Маймунарника" и негови приятели все още ходят там, та те се притесняваха да не ги засегнем – притеснение, което не разбирам съвсем добре, понеже така или иначе Чеци е вече осъден и няма почти никакво юридическо съмнение дали е участвал в убийството, или не. След множество преговори и непрекъсната промяна на условията за гастрола ни (от първоначално планираните шест представления, в края на краищата останаха само три), на 9.06.2015, почти четири години след убийството на Яна, документалният

спектакъл за случая срещна своята публика на мястото, от което са започнали реалните събития. Това е безпрецедентно в театралната ни история – театър и житейска актуалност се срещат на реалното местодействие и там гласовете зазвучават с особена важност, всяко движение по сцената е с категоричността на печа, удостоверяваш истината. Въпреки чисто техническите затруднения (осветление, микрофони, лошо време) „Установено при огледа“ изпълни своето намерение и въздейства по начин, който надмина дори собствените ни очаквания. Незабравима за мен ще остане последната сцена на спектакъла, когато Яна (актрисата Василия Дребова) бавно тръгва по дългата алея към портала на заведението, където с големи метални букви пише „Маймунарника“, излиза навън и потъва в нощта. Около нея животът продължава да си тече – минават колоездачи със светнати фарове, човек разхожда кучето си, охраната на „Маймунарника“ стои на пост и никой освен нас, зрителите, не подозира кое е това момиче, и какво ще се случи с него тази нощ.

И така: театърът е медия, която започва там, откъдето журналистиката е безсилна. В предаването на човешкия опит, в силата си да приближи на сетивно, физическо ниво, да възбуди емпатия, да предизвика катарзис.

В крайна сметка *осъзнат* или *неосъзнат* криминален и *политически театър* се оказа спектакълът „Установено при огледа“? Как реагираха институциите, имаше ли санкции, наложени към вас? Коя от всички публични оценки за спектакъла ти те поласка или нарани най-силно? Аз например прочетох в един форум следното – „правят пари на гърба на чуждото нещастие и на това му викат изкуство“ – какво мислиш за това? В каква посока виждаш работата си върху подобни болезнени криминални случаи по-нататък, работи ли ти се в тази посока и къде точно виждаш смисъла в това начинание?

Спектакълът получи добро медийно покритие, имаше положителен отзвук и в този смисъл – да, неговата поява беше осъзната. Но той не стигна до сърцевината на най-проблематичните зони, защото не можа да възбуди остър диспут за журналистическата етика, за малфункциите в следствената и съдебната система, за липсата на етика, професионализъм и цензура в медийното говорене. Но това, надявам се, предстои да стане един ден. „Установено при огледа“ продължава сценичния си живот в новото театрално пространство, което отваря НДК (залата се нарича ДНК), а документалният театър набира все по-голяма популярност, и според мен не е далеч времето, когато той ще извоюва собствена, видима наблюдателница в родната медийна територия.

Нещата, които вербатим-спектакълът ни разказва, всъщност трябва да ги разказват медиите. А те правят именно обратното – мълчат или когато говорят, го правят истерично, агресивно, служейки си с манипулации, хиперболи и неистини. Нашата идея в „Установено при огледа" беше чрез постмодерни прийоми да изследваме и покажем зловредната и демонична роля да българските медии, като в случая те имаха конкретно овеществено лице и това беше Карбовски. Естествено, не всички журналисти са като него. И това е утешителното. Ние наричаме себе си ***изследващи артисти***. Ние не работим за медия или за нечий политически интерес. Ние не сме реална власт, естествено. Ние работим за кауза и тя не е материална. И ние сме медия на практика. Но не залагаме капани на истината, нямаме причина да манипулираме истината в публичното съзнание. А защо го правят медиите, ли? Защото могат да бъдат купени. Е, по тази логика, ако някой пожелае да си купи вербатим-театър сигурно ще може да го направи. Но, мисля си, едва ли. Поне за нас гарантирам – VOX POPULI не се продава.

Цитирана литература

Йорданов 2014: Йорданов, Николай. Върху понятието документално в театъра. – В: http://kultura.bg/web/Хомо Луденс, бр.17, 2014.

Лотман 2000: Лотман, Юрий. Семиотика сцены, – В: Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Предисл. С. М. Даниэля, сост. Р. Г. Григорьва. Спб.: Академический проект, Москва, 2002 г.

Михайлова 2015. Михайлова, Милена. Животворните вербатим спектакли на „Vox Populi" – „Невидими №1" и „Яце форкаш". – В: Литературен вестник, https://litvestnik.wordpress.com/17.07.2015.

Пискатор 1976: Пискатор, Ервин. Политически театър. София, 1976.

Сонди 1990: Сонди, Петер. Теория на модерната драма. Театър XX век, София, 1990.

Paget 2009: Derek Paget. Verbatim Theatre: Oral History and Documentary Techniques. – In: New Theatre Quarterly/ Volume 3/Issue 12/November 1987, p. 326 DOI: 10.1017/S0266464X00002463, Published online: 15 January 2009.

http://abbreviations.bridgat.com/ru/acronyms/verbatim.html.

КРИМИНАЛНОТО – ФАКТИ И ФИКЦИИ

◆

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ • 6

◆

Катедра по журналистика и масови комуникации
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

◆

Формат 70 x 100 / 16
Печатни коли 24,75

◆

ФАБЕР
В. Търново, п.к. 241
(062) 600 650; www.faber-bg.com